

World in various languages: OΛOC O KOΣMOΣ, BOTA, СВЯТ, MONDE, БУХ ДЭЛХИЙ, DUNIA, BECЬ MIP, THE WORLD, СВЕТ, DE WERELD, IL MONDO, VERDEN, МААИЛМА, OΛOC O KOΣMOΣ, विश्व, VILÁG, SVĚT, EL MUNDO, БУХ ДЭЛХИЙ, DIE WELT, VARLDEN, 全世界, UNIVERSUL, СВЯТ, विश्व, SWIAT, VERDEN, BECЬ MIP, DÜNYA, VERDEN, BOTA, O MUNDO, LE MONDE, THE WORLD, СВЯТ, DIE WELT, TOÀN THẾ GIỚI, SWIAT, VILÁG, СВЕТ, VARLDEN, БУХ ДЭЛХИЙ, DE WERELD, DUNIA, OΛOC O KOΣMOΣ, LE MONDE, 全世界, SVĚT, VILÁG, DE WERELD, UNIVERSUL, TOÀN THẾ GIỚI, O MUNDO, VARLDEN, THE WORLD, МААИЛМА, IL MONDO, DUNIA, TOÀN THẾ GIỚI, O MUNDO, VARLDEN

В ЖУРНАЛІ:
повість Мацея Патковського „Скорпіони“ та „Нові римські оповідання“
Альберто Моравія

ВСЕСВІТ

12

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ!

Багато з Вас звертаються до редакції з запитанням, чому в кіосках важко придбати журнал „ВСЕСВІТ“.

Повідомляємо, як цього року, так і наступного в роздріб надходитиме незначна кількість примірників журналу.

Отже, радимо заздалегідь передплатити журнал „ВСЕСВІТ“ на 1961 рік.

ПЕРЕДПЛАТА ПОЧАЛАСЬ.

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЮТЬ БЕЗ ОБМЕЖЕННЯ:

МІСЦЕВІ ВІДДІЛИ „СОЮЗДРУКУ“, ПОШТОВІ ФІЛІЇ, АГЕНТИ ЗВ'ЯЗКУ, ЛИСТОНОШІ ТА ГРОМАДСЬКІ УПОВНОВАЖЕНІ ПО ПЕРЕДПЛАТІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ, У КОЛГОСПАХ, УСТАНОВАХ, ОРГАНІЗАЦІЯХ І УЧБОВИХ ЗАКЛАДАХ, А НА ТРАНСПОРТІ—УПОВНОВАЖЕНІ ЗАЛІЗНИЧНИХ ВИДАВНИЦТВ.

РІК ВИДАННЯ ТРЕТІЙ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ
З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

Ми друкуємо вірші, оповідання, повість, статті й нариси СУЧАСНИХ ПОЛЬСЬКИХ ЛІТЕРАТОРІВ. У складанні добірки цих матеріалів товариську допомогу нам подала редакція краківської газети „Жице літерацке“, за що ми й висловлюємо польським друзям щирю подяку.

ПРОЗА, ПОЕЗІЯ

- ВЛАДИСЛАВ БРОНЕВСЬКИЙ. Травнева пісня. Фільм про Віслу.** Поезії. 17
Видатний польський поет-комуніст В. Броневський (нар. в 1897 р.) — автор багатьох поетичних творів, серед яких найбільш відомі збірка «Вітряки» (1925), поема «Паризька комуна» (1929), збірка «Надія» (1951), цикл «Анна» (1959).
- МАЦЕЙ ПАТКОВСЬКИЙ. Скорпіони.** Повість. 18
Молодий письменник П. Патковський недавно ввійшов у польську літературу. Повість «Скорпіони» його перший значний твір.
- ТАДЕУШ РУЖЕВИЧ. Стара селянка йде берегом моря.** Вірш. 68
Поет і прозаїк Т. Ружевич літературну діяльність почав після війни. В своїй творчості він підіймає теми великого громадського звучання.
- КОРНЕЛЬ ФІЛІПОВИЧ. Міна.** Оповідання. 69
Перу краківського письменника К. Філіповича (нар. 1913 р.) належать книги «Місяць над Нідою», «Голубий зошит», «Голем-бова вулиця», збірка оповідань «Після бурі».
- Ю. КАВАЛЕЦ. Шрам на серці.** Новаела. 79
Молодий письменник Ю. Кавалець автор багатьох оповідань. За твори «Наручники» і «Після війни» йому присуджена і премія на конкурсі за кращий твір, присвячений боротьбі за мир.
- АЛЬБЕРТО МОРАВІА. Сім оповідань.** 89
Відомий італійський письменник (нар. в 1907 р.), автор романів «Байдужі» (1929), «Римлянка» (1947), «Пристаюванець» (1951), «Презирство» (1954), «Чочара» (1957) та багатьох інших творів.
- АЛЬФРЕД де МЮССЕ.** Вірші. 114

СТАТТІ, НАРИСИ

Я. ПАРАНДОВСЬКИЙ. В літературних лабораторіях.	80
Г. КОЧУР. Кілька побіжних вражень.	76
Б. КРИЖАНІВСЬКИЙ. Нотатки про польське кіно.	86
А. РОЗАНОВА. Альфред де Мюссе—лірик і драматург.	112
Д. ЗАТОНСЬКИЙ. Модерністська новітність і реалістичне новаторство.	145
Непал сьогодні.	130
ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ. (Андре Стіль. Обвал; Олекса Засенко. Марко Вовчок і зарубіжні літератури; Л. Керролл. Аліса в країні чудес).	116

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЇ, РІЗНЕ

Електрика прийшла!	4
Магніт на півночі.	6
В. ЯКОВЕНКО. Між Сахарою і Гвінейською затокою.	10
По той бік Бранденбурзьких воріт.	12
СЕРДЖО СЕРГЕ. Маріза і фея з «Колумбія-пикчерс».	14
Життя мистецтв.	120
В гостях у наших друзів.	129
Стережись, туристе: тут стріляють!	132
Там, де править Салазар.	134
Г. ЕДЖЕРТОН. «Рівнина висячих брил».	136
Шамани ХХ сторіччя.	139
Найкоротші новелки «Пшекруя».	140
Українці в Аргентині.	126
Звідусіль потроху.	142
Калейдоскоп «Всесвіту».	9, 111, 144, 157
Зміст журналу «Всесвіт» за 1960 рік.	158

Головний редактор О. І. Полторацький

Відповідальний секретар
Н. А. Халемський

Редакційна колегія:

А. О. Білецький, В. Л. Василевська,
Д. В. Затонський, А. С. Кисіль,
О. Є. Корнійчук, К. З. Литвин, М. О. Лукаш,
А. С. Малишко, Л. С. Первомайський,
М. Т. Рильський, Ю. К. Смолич,
М. О. Упеник, Т. К. Якимович.

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат 3-50-85, відділи 3-20-82.

БФ 28012. Підписано до друку 19/XI 1960 р. Формат паперу 60+9 /8 Паперових арк. 10. Друк арк. 20. Зам. 900.

Держлітвидав України.

Книжково-журнальна ф-ка Головолітграфвидаву Міністерства культури УРСР.
Київ, вул. Воровського, 24.

Варшава. Старе Място.
Фотоетюд Л. Фогеля.

В Чехословаччині електрифіковано останній населений пункт

Н

едавно завершилась одна з глав історії східно-словацького села, до якого 400 років тому прийшли шукати золото і срібло бідняки-рудокопи. (Звідси походить і назва його — Злата Баня). Ні золота, ані срібла тут не знайшли, й протягом століть у селян тут кожна зернина була на обліку. Про корову словацький селянин міг тільки мріяти, а електрика нікому навіть не снилась, та й навіть вона була — нею не наїсися, в неї не вдягнешся!

Минали роки, а тут усе залишалося без змін. З усіх боків село оточив могутній ліс, що, мов овечі руна, вкрив Сланські гори. Буки, дуби, ялини, смереки падали під ударами сокир златобанських лісорубів. До міста ходили рідко і, звичайно, пішки. Лише під час воєн пани згадували про Злату Баню, про те, що живуть у ній хороші солдати. Але в останню війну жителі Златої Бані самі взяли за зброю. У навколишніх горах, на Шімонці, на Спаленіску і Чорній горі запалали партизанські вогнища. Партизани-чапаєвці, іменами яких і досі називаються гірські стежки та плаї, робили звідки бойові наскоки на окупантів.

8 вересня 1944 року до Златої Бані вдерлися карателі. Все село подалося в гори. Націсти підпалювали будинки, ламали дерева в садах, вбивали худобу, закидали нечистю колодязі. Багато людей було того дня поранено, вбито, відправлено в Німеччину. Смутною долиною назвали люди цей куточок Сланських гір.

А 19 січня 1945 року до Златої Бані повернулося життя — прийшли перші частини Радянської Армії.

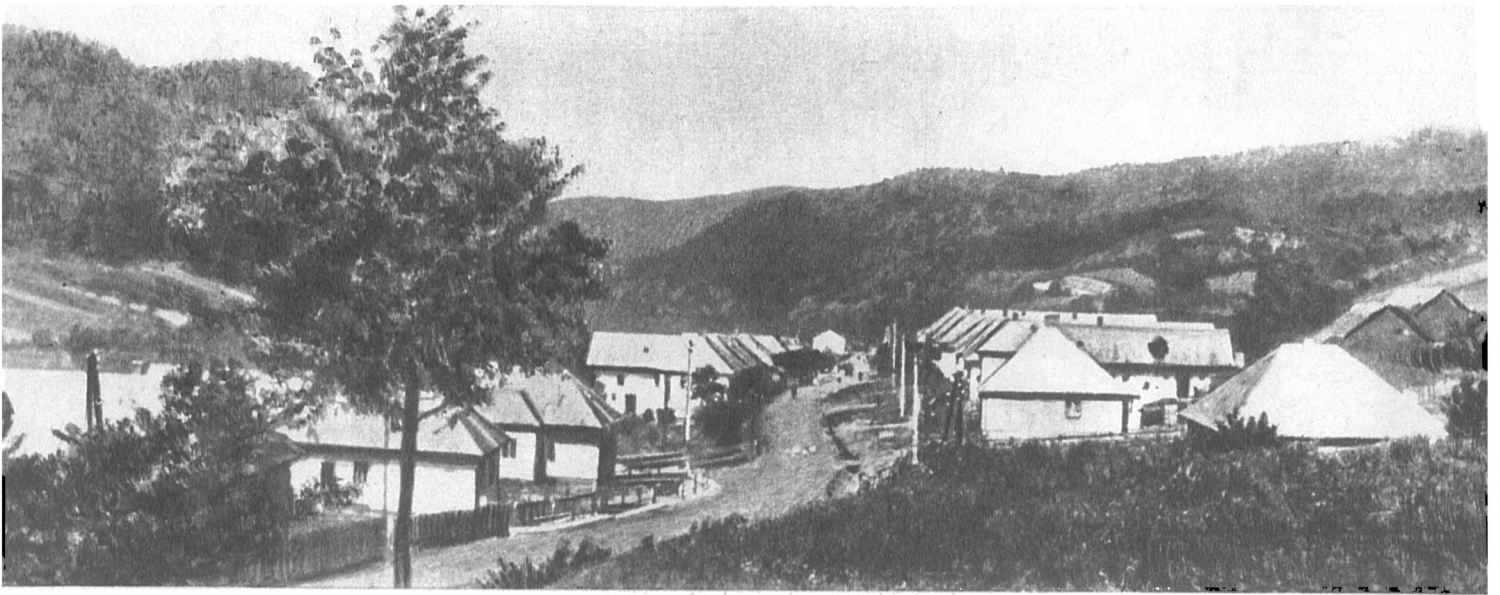
Деякий час златобанцям доводилося жити в руїнах, але тепер вони не були самітні, адже про їхню долю невтомно піклувався уряд. Незабаром зникли нужденні дерев'яні бараки, на їх місці вросло зовсім нове кам'яне село. Була збудована чудова школа, з 1949 року налагоджене регулярне автобусне сполучення Прешов — Злата Баня.

В суботу ми застали монтера Франтішека Мічко

ЕЛЕКТРИКА ПРИЙШЛА!

на самому вершечку трансформаторної станції — він готувався включити останній населений пункт республіки в електричну мережу країни.

У неділю 4 вересня 1960 року, здавалось, і небо забарвилось в урочистий колір — синій, як море. Тієї ночі, мабуть, ніхто не спав. З вечора в селі готувалися до свята: пекли, варили, прибирали. Приходили гості з сусідніх і далеких сіл. Такий урочистий день треба, звичайно, відзначити як слід!

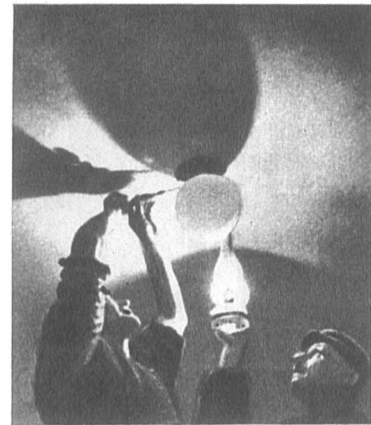
І ось, нарешті, настала довгождана хвилинка — районний майстер Штефан Дінегещік підняв важіль у трансформаторній будці і засвітив у Златій Бані електричні лампочки.

Почалося масове гуляння. Люди юрмилися коло нового магазину електроприладів, купували кухонні автомати, пілососи, електропраски та електробритви. Незабаром у селі з'являться і телевізори — адже поблизу будується телестанція для Східної Словаччини.

Коли ми піднялися на косогір, перед нашими очима відкрилась чудова картина. Світилася шосейна дорога і вікна будинків обабіч неї. Світилось у Яна Демчака, у Марасів, Гудаків, Хомів, світилось усе село. Електролампочка відкрила нову сторінку в історії села Злата Баня.

Електролампочка відкрила нову сторінку в історії старовинного словацького села Злата Баня.

(З журналу «Світ в образах»).

Востаннє служить газова лампа...

А тепер можна й загасити її — назавжди!

З газовою лампою прощаються
← без сліз!

Як свято відзначає народ завершення будівництва зрошувальної системи для посушливих степів Панхьона. Іригаційне будівництво і одночасно з ним механізація сільськогосподарських процесів щороку охоплюють нові й нові ділянки землі.

МАГНІТ

НА ПІВНОЧІ

Подібно до того, яка розумна пропозиція уряду Німецької Демократичної Республіки про створення конфедерації двох німецьких держав, розумна пропозиція уряду Корейської Народно-Демократичної Республіки про створення конфедерації Північної і Південної Кореї. Це — єдиний шлях для того, щоб покласти добрий початок мирного об'єднання цих держав.

М. С. ХРУЩОВ

(З виступу в загальній дискусії на XV сесії Генеральної Асамблеї ООН).

Відтоді як американська маріонетка — диктатор Лі Син Ман вигнаний з країни, народ Південної Кореї дедалі частіше звертає погляд до свого рідного брата, що живе на півночі, по той бік демаркаційної лінії. Беручи до уваги нові фактори в політичному становищі, прем'єр-міністр Корейської Народно-Демократич-

ної Республіки Кім Ир Сен напередодні 15 роковин з дня визволення Північної Кореї запропонував новому південнокорейському урядові створити конфедерацію обох держав. Для народних мас Південної Кореї останні роки були роками неухильного зростання притягальної сили квітучої соціалістичної держави

на півночі півострова. Ідея возз'єднання — хоч, попервах, і на основі конфедерації — одразу завоювала собі величезну популярність, всенародну підтримку. Притягальна сила КНДР настільки велика, що вже зараз тисячі й тисячі південнокорейських селян та робітників шукають шляхів для переходу через демаркаційну лінію на північ, де вони знаходять порятунок від голоду й злиднів, що душили їх на півдні. Разючі контрасти в політичному, соціальному й економічному житті між обома частинами розділеної країни промовляють самі за себе. На півночі: широке промислове будівництво, успішне розв'язання продовольчої проблеми шляхом утворення великих сільськогосподарських об'єднань, ліквідація неписьменності, житлове й шкільне будівництво, соціальне забезпечення, охорона праці. На півдні: цілковита залежність економіки від імпорту, головним чином із США, розпродаж національних цінностей, примітивне роздільне ремісництво, голод, брак жител, безробіття та інфляція.

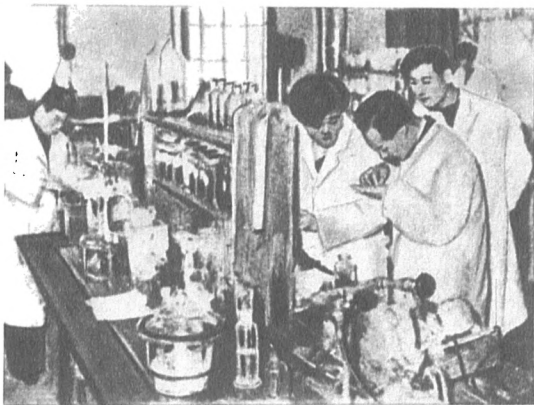
Пропозиція прем'єр-міністра Кім Ір Сена про про-

Макрель — головний продукт харчування жителів західного узбережжя Північної Кореї, і цієї риби, так само як ляща і тріски, тут вдосталь. Колись рибальство було в цих краях японською монополією; сьогодні ж право ловити рибу в морських просторах належить корейським кооперативам.

Натуральний шовк традиційних зразків також колись був монополією японців; тепер він виробляється на загальних фабриках Північної Кореї, обладнаних цілком сучасним устаткуванням. Цінна тканина є предметом експорту. Три дівчини — робітниці Лі Нам Сук, Пак Ден Сон і Ден Ір Рок — за відмінну працю нагороджені вимпелом із зображенням Ченліми — казкового коня, що символізує всебічний прогрес країни.

Молоді науковці дослідного Інституту міністерства хімічної промисловості створили новий штучний матеріал: віналон, що своїми якостями не поступається перед найкращими європейськими зразками, КНДР планомірно перетворюється на високорозвинену індустріальну державу, товари якої вже зараз з успіхом вийшли на світовий ринок. Сьогоднішня мета працівників північнокорейської промисловості: випередити Японію.

Дітища соціалізму, колективної селянської праці — неозорі рисові лани вже не розділяються межами. Вперше за свою більш як сторічну історію Північна Корея перестала бути країною голоду, тоді як на півдні близько мільйона селян все ще змушені шість місяців на рік харчуватися половиною й корінням.

В горах республіки відкрито багаті поклади міді — важливої сировини для молоді промисловості, яка після війни зростає щороку на 40 процентів. І кожний рік знаменується новими знахідками геологічних експедицій. Північна Корея — багата країна, скарби якої тепер видобуває народ.

Ведення вільних і таємних виборів по всій Кореї дає народу можливість самому вирішити свою долю. І немає сумніву в тому, що коли б ця пропозиція була прийнята, вибір народу був би єдиним: на користь суверенної, вільної від іноземної окупації, економічно здорової держави — Кореїської Народно-Демократичної Республіки.

У цьому фотонарісі ми розповідаємо про досягнення вільного народу, що будує соціалізм на півночі Кореї. Саме ці досягнення немов магніт притягують до народно-демократичної республіки серця й думи жителів багатотраждального півдня країни.

На новому комбінаті «Юність», у горах провінції Південний Пхенан, видобуватиметься вугілля. Юнаки й дівчата з усіх кінців республіки будують тут величезний комплекс гірничо-промислових споруд. Як твердять спеціалісти, в цьому районі зосереджена половина всіх вугільних покладів Північної Кореї.

КАЛЕНДАР КОЛО «ВСЕСВІТУ»

ВИРІШУЮТЬ КРОКОДИЛИ. Політичних діячів малайської провінції Іпох, що бажають стати членами провінціального уряду, чекають досить серйозні випробування. За старовинною традицією, кандидати повинні переплисти ріку, в якій водяться крокодили. Звичайно «хороший» кандидат перепливає річку щасливо — «виборці» допомагають йому, відганяючи крокодилів кийками. «Погані» ж мусять розраховувати на свої власні сили, й нерідко такі «вибори» кладуть край не тільки їхній політичній кар'єрі...

ДОМОГЛИСЯ. Багато сміху викликало в Парижі повідомлення преси про те, що французькі жандарми звернулися до прем'єр-міністра Дебре з проханням заборонити акторам та співакам кабаре виконувати куплети, в яких є жарти на адресу жандармерії. В петиції вказується, що ці куплети «принижують жандармську гідність». Оразу після того, як це повідомлення обійшло газети, найпопулярнішою в Парижі стала пісенька під назвою «Жандарм та оселя».

«ЯЗИК МІЙ — ВОРОГ МІЙ». В канадських газетах, що виходять французькою мовою, протягом одного місяця можна було прочитати такі «повідомлення»: «Він впав з тринадцятиметрової висоти, на щастя, на купу цегли». «Самовбивця 5 разів стріляв у себе, але вже перший постріл був смертельним». «І чотири гектари жита попливло. Причиною цього була пожежа». «Після поховання виявилось, що небіжчика забули покласти в труну». Кажуть, нібито кількість передплатників на ці газети значно зросла.

Штурм фортеці Кука

Останнім часом англійці з саркастичною посмішкою вимовляють своє знамените прислів'я: «Мій дім — моя фортеця». Прислів'я втратило сенс, бо до цієї фортеці дедалі частіше вдираються такі непрохані гості, як судові виконавці та поліцаї.

Жителі Лондона Дональд Кук і Артур Роу наймали із своїми сім'ями квартири, що належали муніципалітету. Нещодавно «батьки міста», слідом за приватними власниками будинків, удвічі підвищили квартирну плату. Кук і Роу відмовилися платити подвійну суму і забарикадувались у своїх квартирах. Протягом місяця судові виконавці регулярно з'являлися до них, але поверталися ні з чим.

Кука і Роу підтримувало все населення робітничого району Сейнт-Панкрас, в якому вони мешкали.

Коли мер разом із своїми радниками обговорював цю справу, перед будинком муніципалітету відбулася демонстрація жителів Сейнт-Панкрасу. Демонстранти спробували навіть вдертися до муніципалітету.

Наступного дня на світанку Ку-

ка й Роу прийшли виселяти 400 поліцаїв. Кук дав умовний сигнал — випустив ракету. Негайно на допомогу вирушило 3 000 робітників. Вони вишикувалися навколо будинку щільною стіною, щоб затримати поліцію. Почалися сутички. При цьому дванадцять осіб було поранено і сімдесят заарештовано. В поліцаїв полетіло каміння. Чотири судових виконавці продерлися було до дверей квартири Кука, однак там їх зустріли пляшками з гасом.

Весь район Сейнт-Панкрас перетворився на поле бою. Робітники почали споруджувати барикади. Відбиваючи атаки поліцаїв, вони хором скандували «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»

Лише після того, як кількість поліцаїв була збільшена до 700 чоловік, «фортецю» Дональда Кука було взято й судові виконавці вручили йому наказ про звільнення квартири.

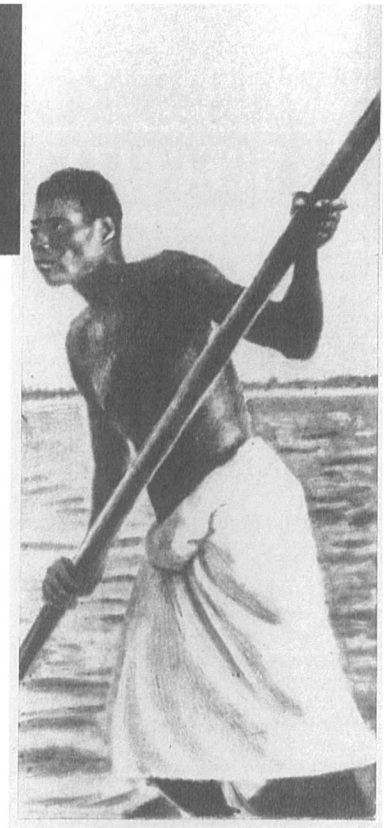
Бойові дії лондонських робітників не на жарт перелякали «батьків міста». Англійський міністр внутрішніх справ на три місяці заборонив провадити демонстрації та мітинги в районі Сейнт-Панкрас.

На знімках: поліцаї тягнуть заарештованих до поліцейської машини.

МІЖ САХАРОЮ

Нігерія стає на шлях незалежності

Розповідають, що якийсь мандрівник, відвідавши Нігерію, був дуже здивований з того, що там немає мух. «Мухи не витримують злиднів, в яких живе народ цієї країни»,— пояснили йому.

Нігерія... Найбільша за кількістю населення країна Африки, що розкинулася від південного краю Сахари до узбережжя Гвінейської затоки. На її території, що площею дорівнює майже мільйону квадратних кілометрів, могли б вільно розміститися Англія, Західна Німеччина, Італія, Бельгія і Данія разом узяті. Тут живе 36 мільйонів чоловік, які могли б бути щасливими,— адже їх чудова й щедра земля здатна нагодувати і значно більше населення. Але злидні та страждання народу Нігерії неможливо описати. І в цьому винен колоніалізм!

Це не повинно повторитися!

Колись, сотні років тому, на території теперішньої Нігерії існували високорозвинені держави. Пам'ятки давнини свідчать про надзвичайно високу культуру цих древніх народів. Численні знахідки на березі озера Чад та в ін-

ших місцях країни й тепер вражають своєю красою, витонченістю форм. Ці художні вироби з кістки або чорного дерева могли бути зроблені лише руками надзвичайно здібних та працьовитих людей!

Але потім сюди прийшли європейські колонізатори — португальці. Вони принесли смерть, руйнування, терор. Жителі теперішньої Нігерії стали «живим товаром»...

Португальських «цивілізаторів» змінили англійські. Часи англійського панування відзначалися особливою жорстокістю, кривавими розправами над нігерійським населенням.

Вже у 1897 році, коли Англія на весь світ вихвалялася своєю «цивілізаторською місією», англійські військові кораблі під командуванням генерала Пітт-Ріверса бомбардували Бенін — центр старовинної нігерійської культури. Місто було зруйновано вщент, тисячі жителів його загинули. Що ж до генерала Пітт-Ріверса, то він навантажив на свої кораблі безцінні мистецькі вироби старовинних майстрів, які потім стали гордістю і англійських музеїв, і приватних колекціонерів...

Пограбовані скарби

Природа виявила свою щедрість до всього африканського континенту, але кажуть, що Нігерія користується її особливою прихильністю.

Розкішні пальми, які дають безцінне масло, плантації бавовни, каучуку, какаої дерева... А під плодючою землею тут сховані великі поклади заліза, олова, вольфраму, урану, нафти, срібла, золота й рідкісного мінералу — колумбіту, від самої назви якого жадоба проймає монополістів Англії та США.

Економісти підрахували, що в обмін на експорт навіть половини того, що родить нігерійська земля і що видобувається з її надр, можна купувати все необхідне для 36 мільйонів жителів цієї країни.

Довгі роки в Нігерії панують англійські монополії — «Юнайтед Африка Компані», «Лондон тін корпорейшн», «Юнівелер», ще кілька дрібніших хижаків. Прибутки цих компаній величезні. Недарма ж кажуть, що Нігерія була одним з найяскравіших діамантів в англійській короні!

А ось що випало на долю нігерійців. Половина усіх дітей, що народжувалися в країні, не доживали навіть до трирічного віку. Проте ті, що виживали, були приречені на животіння: середній вік нігерійців не перевищує 30-ти років.

90 процентів жителів країни — неписьменні, початкову школу тут можуть відвідувати лише 10 процентів дітей шкільного віку. Та й на що були потрібні англійським колонізаторам лисьменні нігерійці? Адже платили неграм за важку працю лише десяту долю того, що одержує білий робітник, позбавляли їх будь-яких людських прав. 15 тисяч європейців, які живуть у Нігерії, вважали себе не обмеженими володарями 36 мільйонів «чорних» жителів цього знедоленого краю!

Нігерійський народ ніколи не мирився зі своїм становищем, хоч в старих англійських довідниках і туристських путівниках писалося, що покірливі і терплячі нігерійці здатні пристосовуватися до будь-яких умов існування.

Щоб тримати в покорі «покірливих» нігерійців, англійським колонізаторам часто доводилося пускати в дію гармати й кулемети. Для «покірливих» жителів Нігерії тут було збудовано 114 в'язниць і десятки концтаборів!

В роки другої світової війни, і особливо після неї, визвольний рух у Нігерії набув масового, загальнонародного характеру. В авангарді його став робітничий клас, адже в країні нараховується понад півмільйона робітників і половина з них об'єднані у профспілки.

В 1944 році профспілки, об'єднання селян, молоді та інші масові організації утворили політичну партію — Національну раду Нігерії й Камеруну. Її очолив прогресивний буржуазний діяч Ннамді Азіківе, автор відомої книги «Африка відроджується».

Англійські колонізатори намагалися придушити цей визвольний рух. У 1949 році вони розстріляли колону страйкуючих гірників. Кулеметними чергами зустрічали вони демонстрації нігерійців, які вимагали людських прав.

Але кулі, в'язниці й шибениці неспроможні були припинити цей могутній історичний процес. І англійським властям довелося маневрувати, вдаватися до хитрощів, обдурювати нігерійський народ уявними «свободами». Конституція 1951 року, яку англійці «дарували» Нігерії, нічого, власне, не змі-

нила в політичному становищі її народу.

І тепер, коли 1-го жовтня 1960 року над столицею Нігерії містом Лагос урочисто піднято зеленобілий державний прапор, англійці намагаються переконати нігерійців, що саме вони милостиво подарували їм цю незалежність!

З друзями — проти ворогів

«Подібно до вулкана кипить і вирує Африка», — сказав з трибуни 15-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН глава радянської делегації М. С. Хрущов. І все, що він говорив тут про ганебну колоніальну систему, глибоко запало в серця нігерійців, мільйонів людей в усьому світі.

«Радянський прем'єр говорив про нас і від нашого імені», — заявив нігерійський журналіст і громадський діяч Аміну Ідубора.

Перед молодістю африканською державою стоїть чимало труднощів. Колонізатори вдаються до різних хитрощів і підступів, щоб якось зберегти свої позиції в Нігерії. Формально країна ще залишається в Британській співдружності націй. Англійці виявляють тепер надзвичайно «зворушливе», але й не менш фальшиве й лицемірне «пиклування» про нігерійський народ. Та за цим не важко побачити страх англійських монополій за своє майно та прибутки в Нігерії, побоювання англійської дипломатії за свої політичні позиції в Африці...

В переддень незалежності Нігерії там розгорнули бурхливу діяльність американські монополії, дипломати й генерали. В країні побували з дуже підозрілими цілями представники «Фонду Рокфеллера», посланці великих американських монополій. Сюди завітав і сам Аверелл Гарріман, що займає посаду віце-голови відомого американського комітету в справах «освоєння Африки». Американський журнал «Ньюсуїк» одверто писав, що не слід відмовлятися від «унікальних можливо-

стей» Африки і, зокрема, Нігерії...

До Нігерії тягнуться й боннські хижакі. Сюди приїздило кілька груп західнонімецьких промисловців. Минулого року одна західнонімецька фірма видерла для себе замовлення на будівництво в Нігерії нової залізничної лінії вартістю в 20 мільйонів марок.

Газета «Ді вельт» так зраділа з цього приводу, що одразу проголосила «початок нового розділу в історії німецької політики в Африці».

Крижаний душ для колонізаторів

Особливі надії імперіалістичні кола покладають на те, що їм вдасться скерувати незалежну Нігерію на шлях відмови від принципів Бандунга та політики нейтралітету, зробити її своїм опорним пунктом в Африці.

І яким же крижаним душем була для імперіалістів заява доктора Азіківе, в якій він проголосив війну колоніалізму, висловився за мирне співіснування, за позитивний нейтралітет своєї країни!

Чималі труднощі стоять на шляху нігерійського народу, але надто дорогою ціною здобув він собі незалежність і не погодиться на будь-яке нове ярмо!

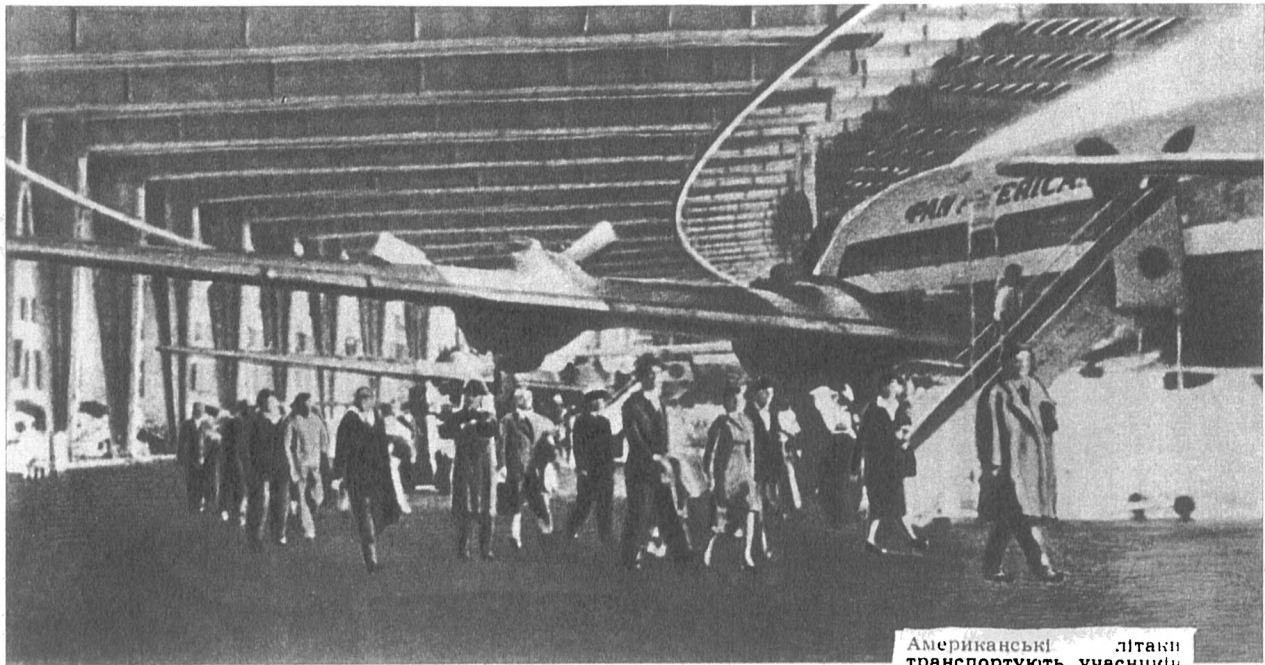
Народ Нігерії відчуває братерську підтримку усіх країн, що виступають тепер проти колоніалізму. Одною з перших великих подій у житті незалежної Нігерії стало послання Голови Ради Міністрів СРСР М. С. Хрущова главі уряду Нігерії Тафава Балева, в якому Микита Сергійович писав:

«Радянські люди щиро радіють, що найбільша за числом населення африканська країна — Федерція Нігерія стала незалежною державою, й від щирого серця бажають нігерійському народові великих успіхів на шляху самостійного розвитку».

В. ЯКОВЕНКО.

І ГВІНЕЙСЬКОЮ ЗАТОКОЮ

Американські літаки транспортують учасників реваншистського збіговиська до Західного Берліна.

ПО ТИЙ БІК БРАНДЕНБУРЗЬКИХ ВОРИТ

Дедалі нестерпнішим стає сморід західноберлінської шпигунсько-диверсантської клоаки, цього аванпосту НАТО і боннських реваншистів, плацдарму для їх провокацій і підривної роботи проти країн миру і соціалізму. За насиченістю шпигунами, злочинцями, аферистами, лю-

довами, проститутками на одиницю площі Західний Берлін далеко випередив максимальні показники Бонна і всього так званого «вільного світу». У цьому найгустішому концентраті капіталістичного паскудства діють понад 100 шпигунських центрів, багато вербувальних пунктів бун-

десверу, філії фашистських організацій мало не всіх західних держав, безліч комбінатів отруйної пропагандистської брехні. Західноберлінські заводи працюють на боннську військову машину, кожний десятий солдат бундесверу завербований у Західному Берліні. Не раз з'являються там на стінах будинків і парканів павуча свастика та гітлерівські лозунги. Західноберлінська поліція кишить гестапівськими заплічними майстрами, судовий апарат укомплектований добірними гітлерівськими катами. Справжній Ноїв ковчег третьої імперії!

Не задовольняючись, так би мовити, буденною підривною активністю в Західному Берліні, боннські правителі влаштовують там ще й паради та з'їзди реваншистського наброду з ФРН та виїзні гастролі бундестагу, зухвало демонструючи цим свої зазіхання на НДР, свої маячні реваншистські плани. Не так давно у Західному Берліні було влаштовано церемонію виборів президента боннської держави. За боннською «конституцією» Берлін є столицею ФРН,

хоч жодний міжнародний документ не визнає найменшого юридичного зв'язку між Західним Берліном і Бонном.

А правосоціалістичні маріонетки Бонна й Вашингтона, які орудують у Західному Берліні з горезвісним Віллі Брандтом на чолі,— ті навіть переплюнули самого Конрада Аденауера у своїй провокаційній активності: вони оголосили Західний Берлін «фронтним містом» і висунули лозунг: «Берлін вартий війни!» Ні, недарма Вашингтон схвалив кандидатуру Брандта на пост боннського канцлера: він цілком заслужив на таке довір'я!

Тепер, коли боннські реваншисти розперезалися, коли гітлерівський генералітет бундесверу зробив мало не ультимативну заяву на атомну зброю, коли есесівські недобитки при всіх регаліях марширують вулицями західнонімецьких міст, горлаючи людожерський гімн «Ми — чорна гвардія Гітлера», а боннські міністри хором вимагають території кількох європейських держав,— тепер, звичайно, посилилась підривна діяльність боннських па-

лів також і в Західному Берліні. З благословення Вашингтона західнонімецькі правителі хотіли було організувати новий виїзд бундестагу у Західний Берлін, і тільки недвозначне попередження соціалістичних держав примусило боннське гастроль-бюро скасувати заплановану виставу. Був запроєктований візит Ейзенхауера до Західного Берліна, та й від цього проекту довелося відмовитися, бо «президент холодної війни» зрозумів-таки, що йому краще грати вдома в гольф, ніж пуститися на таку авантюру. До того ж, з його голови ще не вивітрилися спогади, пов'язані з зрівняною подорожжю до Японії...

Але кліка Аденауера

Колишні есесівці під піратським «тевтонським» прапором.

Ці розбишаки вимагають загарбання Балтики.

не відмовилася від такої небезпечної провокації, як влаштування в Західному Берліні нових реваншистських збіговиськ. Восени там відбувся з'їзд реваншистів,

що виступали під вивіскою «колишніх військовополонених і родичів тих, що пропали безвісти». Для участі в цьому з'їзді до Західного Берліна були перекинуті з ФРН цілі табуни недобитих есесівців. Перекидали їх американськими літаками через всі три повітряні коридори між Західним Берліном і ФРН, хоч подібне використання цих коридорів є кричущим порушенням існуючих угод. В дні того з'їзду жителям Західного Берліна здавалося, що вони в уеллсівській машині часу від'їхали на чверть сторіччя назад. Знову слався факельний дим над фашистськими процесіями, майоріли прапори, під якими Гітлер кинув Німеччину в безодню національної катастрофи, мелькали фашистські гасла. У 136 ресторанах влаштовувалися бенкети для гітлерівської наволочі на гроші боннської казни і західнонімецьких платників податків. Як і за гітлерівських часів, звучали сповнені антирадянського войовничого сказу промови й заклики до «дранг нах остен». Тільки замість фюрера закликав до цього боннський міністр Ернст Леммер, який, до речі, був у свій час гітлерівським холуєм.

Коли ж власті НДР вжили заходів проти можливих диверсій з боку перекинутої до Західного Берліна наволочі, то гер Аденауер і гер Брандт зняли галас про «порушення прав Західного Берліна» і почали оббивати пороги НАТО,

Боннський міністр Ернст Леммер виступив на з'їзді реваншистів у Західному Берліні. Його промова підтвердила, що він гідний послідовник Геббельса.

прохаючи допомоги. Не обмежуючись цим, Бонн вирішив ще вдатися до «репресій» і скасувати торговельну угоду з НДР, хоч така репресія може завдати шкоди тільки економіці боннської держави і збільшити там кількість безробітних. Так скорпіон у безсилій люті кусає самого себе. Нова боннська провокація в Західному Берліні ще раз нагадує про те, що вже давно час усунути західноберлінську аномалію, цей небезпечний пухир і пережиток війни.

Західний Берлін повинен стати демілітаризованим вільним містом!

МАРІЗА

і фея з «КОЛУМБІЯ-ПІКЧЕРС»

Я, Маріза, — це та сама дівчина, що живе далі всіх від школи. Я живу по той бік струмка Кіюми, і від нас до школи — шість тисяч кроків. Взимку струмок стає повноводним, і тато перевозить мене через нього у візку, а потім я кидаюся бігти, щоб не спізнитися. Тато пообіцяв мені: в листопаді я збудую для тебе місток, тоді тобі легше буде переправлятися. Влітку я завжди боюся чорних гадюк, що водяться в чагарнику. Коли дощить, і я приходжу до школи, вчителька каже: «Ти найсміливіша й найсильніша дівчинка, бо ти сама проходиш весь цей шлях». Я цього шляху не боюся, але часто я біжу, щоб скоріше дістатися додому, особливо коли йде дощ або коли з гори Монтенеро дме крижаний вітер».

Великими літерами писала цей класний твір на тему «Мій шлях до школи», дев'ятирічна Маріза Леонціо, сидючи серед тридцяти учнів 3 і 4 класу в маленькій тісній кімнатці сільської школи, розташованої в горбистій італійській місцевості Ніббіаї.

Маріза жила в старенькій хижці на околиці Горго, що напівдорозі між Ліворно й Росіньяно. В Горго немає вулиць — лише вузьенькі стежки з'єднують між собою селянські хати, а довкола все поросло низьким колючим чагарником й високими, кудлатими соснами. Далеко не кожного року золоте чудо врожаю радує тут око землероба, насили пробиваються слабенькі колоски пшениці крізь твердий, кам'янистий ґрунт. Діти зростають тут без тепла й ласки; рідко й скупо пестять їх батько й мати — вічно

стомлені бідні селяни. Від дня свого народження дитина стає жертвою всіх незгод життя.

...В своєму класному творі Маріза мріяла не про ляльку — вона мріяла про міст — міст через струмок Кіюму.

Її твір був надрукований у маленькій газеті педагогічного гуртка в Росіньяно — в спеціальному випуску, присвяченому «Маленькій Мандрівниці» та іншим учням сільської школи. Це трапилось в 1957 році; того року американська кінокомпанія «Колумбія-пикчерс» випустила знаменитий кінофільм «Міст через річку Квай», в якому головні ролі виконували Уільям Холден і Алек Гіннес. Твір Марізи, передрукований всією італійською пресою, потрапив на очі шефові відділу преси й реклами «Колумбія-пикчерс» в Італії пану Ренцо Де Бержері. На рекламування фільму було асигновано десятки мільйонів лір; чорт забирай, бізнес тільки виграє, якщо пару мільйонів з них витратити на місток для Марізи! І машина реклами запрацювала на повну потужність. Компанія «Колумбія-пикчерс» перетворилася на добру фею з «чарівної казки нашого часу», як поспішили назвати цей рекламний демарш преса, телебачення, радіо.

Казка? Ні, гірка, правдива історія, яка показує, що в нашій країні знаходять можливості зробити щось для дітей селян — в разі, якщо це служить рекламним цілям великої кінокомпанії. Міст через Кіюму, мініатюрна копія великого мосту через річку Квай, було споруджено за рекордний строк. Так у січневі дні 1958 ро-

ку дев'ятирічна Маріза вперше діждалася здійснення своїх різдвяних бажань. Дзижчали кінокамери, знімаючи зворушливу сцену: школярі Ніббіаї біжать назустріч своїй щасливій подрузі!

А потім для «дівчини з мостом» настали чудесні дні. Дирекція «Колумбія-пикчерс» запросила її в гості до Америки; донна Карла Гронкі, дружина італійського президента, подарувала їй все необхідне для подорожі, навіть папа римський прийняв її! Разом із своїм вкрай розгубленим, спантеличеним батьком Маріза перетнула Атлантичний океан. В Сполучених Штатах перед селянською дівчинкою розкрилися двері Білого дому. Місіс Ейзенхауер обіймала й цілувала її, президентові небожі гралися з нею!

В Голлівуді з неї зробили пробні знімки. На приййомах і званих обідах її представляли як майбутню кінозірку, американське телебачення демонструвало «зворушливий портрет бідної дівчинки» в усіх кутках континенту. Здавалося, що родині Леонціо забезпечене якщо не багатство, то, в усякому разі, краще життя.

Минули дні, місяці. Всух рекламний галас над берегами струмка Кіюми. Родині Леонціо знову доводилось день у день боротися за шматок хліба. Проте мізерного врожаю не вистачало на те, щоб забезпечити її від голоду. Сім'ї довелося залишити Горго — далі жити там вони вже просто не могли — й переселитися на протилежний схил гори. Тяжким був для Марізи той день, коли вона прощалася із своїм мостом. Струмок вже трохи по-

шкодив його — зірвав одну балку...

Кінець кінцем батько Марізи вирішив звернутися з благанням про допомогу до кількох недавніх благодійників. Але ніхто з них не відповів. Мати Марізи марніла, горбилася, слабшала на очах; їй було 37 років, але виглядала вона зовсім старою. Одного ранку вона не змогла підвестися з ліжка. Сусіди казали їй чоловікові: «Це просто грип, він швидко мине». Це й справді був грип, але від злиднів і страждань останніх місяців жінка вкрай занепадала.

...Маріза йшла за домовиною у тому ж чорному фартушці, що в ньому вона ходила до школи: іншого вбрання в неї не було.

Щоб скласти уявлення про те, на якому тлі розгорталася ця історія про бідну школярку й «доброго дядька» з Америки, досить прочитати статтю, розміщену недавно в християнсько-демократичному журналі «Політика». Стаття присвячена становищу в галузі народної освіти в Італії.

Статистичні дані свідчать про те, що сьогодні 13 процентів 50-мільйонного італійського населення — неписьменні. Але ця цифра ще не характеризує справжнього становища в країні, бо в Італії нараховується, до того ж, близько 20 мільйонів напівписьменних — а саме 7,5 мільйонів людей, які відвідували школу лише протягом двох років, і 12 мільйонів людей з трирічною шкільною освітою. До них можна додати ще й 13 мільйонів, яким довелося залишити школу після п'ятого класу. «Отже, це становить 38 мільйонів з п'ятдесяти», — пише «Політика». — І треба ще відняти кількість дітей дошкільного віку... В той же час в конституції республіки є стаття про обов'язкову восьмирічну освіту». Втім, коли б уряд вирішив справді запровадити хоча б обов'язкову п'ятирічну освіту, то й тоді в країні б не вистачило більше 80 000 класних кімнат!

92 проценти італійських дітей відвідують школу лише до десятирічного віку. «Вони передчасно вливаються до лав безробітних і напівбезробітних», — зауважує з цього приводу «Політика».

Нові перспективи відкриваються для італійських дітей лише тоді, коли боротьба за нову школу поєднується з боротьбою за оновлення всього соціального життя країни. Ця нова фаза боротьби вже почалася. Одним із симптомів цього є те, що такі епізоди, як історія про Марізу й «Колумбія-підчерс», викликають не тільки розчуження, а й обурення — обурення проти суспільного ладу, який перетворює Італію на країну неписьменних.

Вони

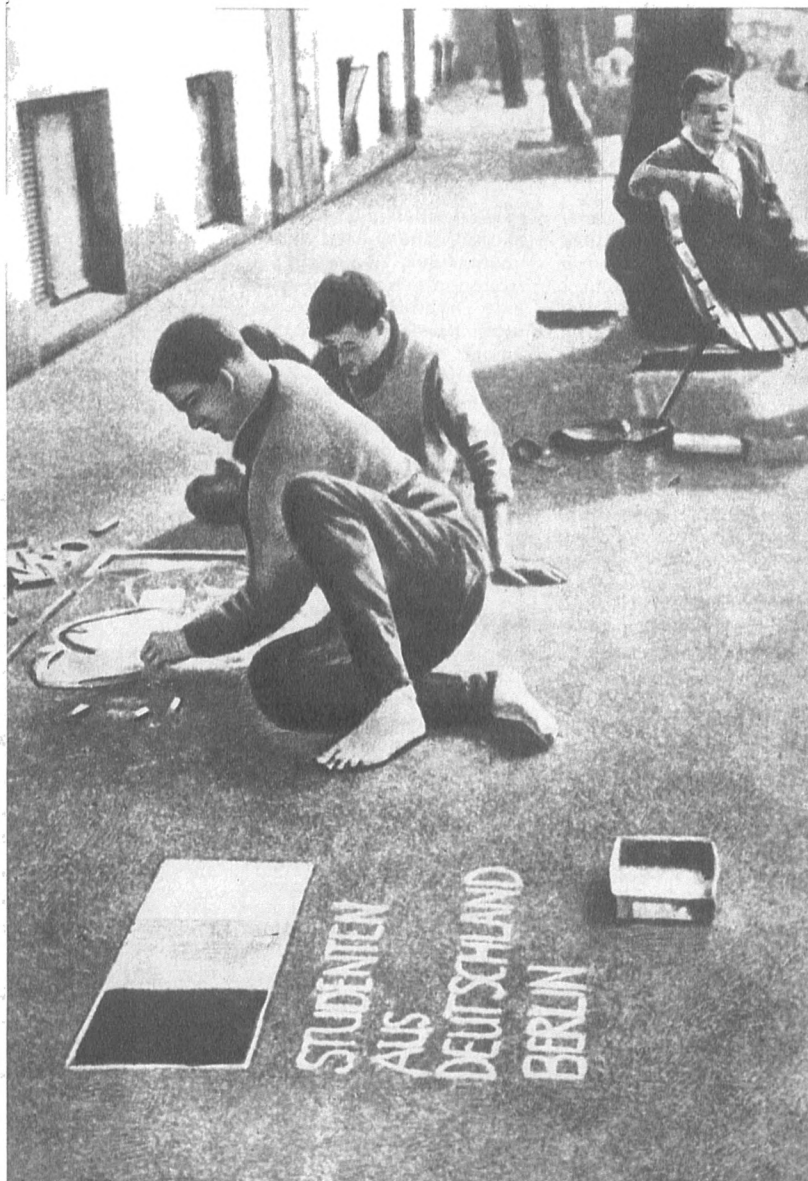
з „вільного світу“...

Що роблять ці босоногі юнаки? Хто вони такі?

Втім, на цьому знімку, зробленому на одній з вулиць Хельсінкі, можна прочитати їхню «візитну картку»:

«Студенти з Німеччини, Берлін».

Треба пояснити, що ці юнаки приїхали у Фінляндію із Західного Берліна — цього «форпоста вільного світу», як його крикливо величає західна пропаганда. Але в цьому «вільному світі» не знаходиться ані гроша для студентів, що їдуть вчитися за кордон. І вони заробляють собі на прожиття ось у такий спосіб,— креслячи крейдою малюнки на асфальті чужого міста. Поруч, замість жebraцької кружки, стоїть порожня коробка...

Щедрим жертвувателем був у кайзерівській часи родоначальник династії Тіссенів — Август Тіссен. Він не раз звертався до кайзера з меморандумами, в яких вимагав загарбати Латвію, Литву, Естонію, Фінляндію, Мурманськ, Україну з Кримом тощо.

100 тисяч марок пожертвував у 1923 р. син Августа Тіссена — Фріц Тіссен — на мюнхенський путч Гітлера. Він і пізніше не шкодував мільйонів, щоб привести гітлерівських людожерів до влади.

Благодійність фрау Амелії та фрау Аніти

Під величезними заголовками західнонімецька преса повідомила про таку сенсаційну подію:

— Західнонімецьку науку, що ледве животіє за браком коштів, врятовано! Її врятували дві вдови-благодійниці! — фрау Амелія Тіссен, удова мультимільйонера-монополіста Фріца Тіссена, і її дочка Аніта Ціхі-Тіссен. Вони пожертвували на вітар науки 360 мільйонів марок! Тепер у боннській державі настане золотий вік науки! Славіте, вінчайте лаврами покровительниць науки і мудрості — фрау Амелію і фрау Аніту!

Коли ж стихли барабани газетного славослов'я, то виявилось, що обидві західнонімецькі благодійниці зробили своєю удовиною 360-мільйонною лептою дуже вигідний бізнес. А боннська наука матиме з того бізнесу, образно кажучи, тільки дірку від бублика.

Наукові установи одержуватимуть лише проценти від переданого їм акціонерного капіталу обох фрау, тобто 10 мільйонів марок на рік. Та й цією скромною сумою вони користуватимуться лише в гомеопатичних дозах під суворим на-

глядом призначених вдовцями опекунів з числа найбільших банкірів і монополістів. Ці опекуни вже подбають про те, щоб кожний пожертвуваний пфеніг дав десятикратний бариш монополіям!

А вдовиці заробили на благодійній операції кілька десятків мільйонів. По-перше, на 7 мільйонів марок у рік зменшиться сума податків з їх капіталів. По-друге, коли Амелія, якій тепер 83 роки, помре, то Аніті доведеться сплатити на 40 мільйонів марок менше податку на спадщину. Далі, шарварок, який здійняли навколо пожертви, послужить чудовою рекламою для фірми Тіссенів. І т. д. і т. п. Чим не блискучий гешефт?

Подібні гешефти є традицією династії Тіссенів. Адже відомо, що ці династії щедро жертвували і на кайзерівську, і на гітлерівську військову убойну машину, добре знаючи, що війна винагородить їх сторицею.

Пожертвувати одну монету, щоб пограбувати мільйон — такий принцип капіталістичної благодійності.

77 мільйонів вклав американський банк Діллон, Рід і Ко в 1923—27 рр. у концерн Тіссена, щоб розчистити шлях до влади німецьким монополіям і через них — гітлерівцям. Головою правління банку був тоді Джеймс Форрестол, який став згодом американським військовим міністром (на фото він зліва). Після війни він орудував у Західній Німеччині, де всіляко допомагав відродженню концерну воєнного злочинця Тіссена.

Конрад Аденауер і «благодійниця» Амелія Тіссен після церемонії нагородження її орденом.

Травнева пісня

Ти знаєш обличчя Варшави,
Безсмертну її красу?
Крізь кров і залізо іржаве,
Крізь чорну пекельну грозу
Вона нам світила дорогу —
Ми йшли через смерть без упину.
Вона — монумент перемоги,
Що став на власних руїнах!

Чи знаєш ти Лодзі обличчя,
Обличчя робітниче,
Суворе, уперте, затяте
В борні за хліб і верстати,
За честь, за вулиці міста,
За право святе людини?
Звелись димарі урочисто,
Як пам'ятник праці камінний.

Ти силу Домброви зважив
І Шльонськ—наче кратер—у димі?

Поглянь: пароплави у Гдині
Вугілля вантажать.

Польща вирує з краю до краю,
Міста з руїн виростають.
Ідуть поїзди, кораблі линуть,
Прийшов день праці в країну!

Тому на світанку Травня,
Згадавши бої недавні,
Підем у нові походи,
Вогнем прапорів крилаті,
Серцями стелити сходи
Тій, що за кров нам заплатить—
Свободі!

1946

Фільм про Віслу

Як Вісла — з джерела до гирла —
З джерел життя і аж до смерті
Я ніс тебе на чулих крилах
Поезій ніжних і упертих.

Ця річка — ніби наша власність,
І наш назавжди синій обрій,
Як світло, що повік не згасне,
І як живий і вічний образ.

Від вавельських дзвіниць до
гданських,
До Верфі від Нової Гути,
В минуле — в давній вік поганський,
Куди і думці не сягнути.

Сягали ми, щоб словом — оком
Величні охопити дії

І, гублячись на тлі широкім,
Повторювати: «Дніе! Дніе!»

...Не зраджуй, пам'яте печальна.
Віслянська мла переді мною
Снує картину нереальну —
Вечірне сонце, пліт з труною.

І міст зруйнований, і вежі,
І ще лишилися у спадок
Останній вечір в Казімежі,
Імла в очах і біль від згадок...

О! Що ж роблю я? То все тіні,
Між них твоя на цім екрані.
І розум радить: кинь їх, кинь їх,
А серце вірить у світання.

*З польської переклав
Віктор КОПТІЛОВ*

СКОРПІОНИ

ПОВІСТЬ

Герберт випив другу чашку кави й відсунув підноса з посудом. Поліз до офіцерського планшета і вийняв невеличкого конверта з візитною карткою.

«Приходь завтра ввечері до нової кав'ярні «З айстрами». Тільки неодмінно, є важливі справи!» — написав він.

Кельнерка, яку він підкликав до себе, підрахувала, скільки з нього належить, і взяла конверт.

— Прошу вас, передайте це завтра вранці.

— Будьте спокійні, пане майор.

Герберт почекав, поки молода, повна дівчина пройде до буфету, потім перекинув через плече ремінець планшета і вийшов з казино.

Невеличкий ринок містечка вже зовсім спорожнів, хоча ще не смеркло. Кельнери в білих кітелях заносили до барів плетені бамбукові крісла та столики і скручували кольорові балдахіни, які опівдні захищали від сонця відвідувачів, котрі на відкритому повітрі пили вино або ром.

З вузької вулички викотилася поливальна машина і хлюпнула струмком шумовиння на халонучий брук. Курява, яка сідала на нього навонь у безвітряні дні, сливала густим потоком в канави. Миготливі реклами танцювали над вітринами крамниць. Вітрини теж втратили свої гарячі барви під товстим шаром пилу, що нагадував про курну пустелю кам'янистих узгір'їв, перетятих глибокими ярами, вижолобленими у м'якому вапняку. Узгір'я, що тхнули спекою і смородом тліючих трав, відтискали містечко аж на край схилу, підосва якого купалася в затоці.

Автобуса ще не було, отож Герберт рушив вузькою вулицею між кам'яними стінами старих будівель. Вуличка терасами спадала до берега. За хвилину він зійшов на дерев'яний причал, що врізався в мертві води затоки. На кінці абияк збитого помосту тремтіло

світло сигнального ліхтаря. Герберту воно нагадало вічний вогник, що висить перед вітарем у синястому мороці храму.

Він сів близьенько біля ліхтаря і став спостерігати безформні обриси кількох старих барж, які щодня постачали містечку продукти, воду й алкоголь. Над портом, чи швидше над пристанню, збитою нашвидку, з цілковитим ігноруванням найелементарніших умов безпеки, сяяло нерівне кільце вогнів. Біля гори, де містився маленький ринок, жовті вогники хаотично зливалися в плутану композицію поспіху, примітивності й недбалства будівельників.

Герберт набрав повні груди свіжого повітря, що оповивало затоку холодною хвилею. Тільки тут можна було забути про безплідну пустелю, яка відокремлювала цю підлу діру від міст, населених нормальними людьми.

Герберт подумав, що випив надто багато кави. Лікар дозволив лише чотири чашки на тиждень: сьогодні він випив якраз стільки.

Він зігнув і випростав пальці. Ні, ще не тремтять! Прокляті руки ніколи не хотіли тремтіти в кабінеті лікаря.

Тишу в порту розірвала моторка. Шум її двигуна нагадував дирчання палки, коли нею проводили по штахетах паркану.

Герберт повернувся на ринок, задоволений з короткої хвилини спокою і бездумності. Посидіти тут без думок — неабияка приємність. Забуваєш про чотири вулиці, захарашені газетами, цигарковими коробками, побитими пляшками з-під вина, про ці вулиці, які визначали його мешканцям между їх скромного світу. Парадоксальне явище! Портъе повного блоціуць готелю, чи кухар у казино пирснуть б від сміху. Раніше ніж перші вікна згаснуть на сон, Герберта відокремлять від цієї місцевості сотні кілометрів і все ж таки... чотири вулиці, ринок і казино, тераси узгір'їв, укриті вапняковим пилом, справді окреслюють для нього между світу.

Герберт був задоволений тим більше, що відслав листа саме зараз, увечері, а не завтра, після повернення.

Біля казино вже чекав невеличкий автобус із плескуватою мордою-радіатором. Він ледве міг узяти кільканадцять пасажирів. Зручні, комфортабельні машини застрягли б на першому ж повороті тугешнього вузького шосе.

В машині сиділо кілька офіцерів. Герберт неохоче потиснув по черзі простягнені до нього руки.

— Де ж цей плюгавий водій?

— На якого біса тут чекати?

— Гукніть його!

— Свиня, дудлить з барменом п'яту порцію рому.

— Маленька порція рому не зашкодить і нам. Га?

— Панове офіцери...

Чудовий ром, привезений з Італії, на деякий час поліпшив усім настрої. Потім льотчики спільно витягли шофера з бару, й автобус хутко рушив убік світлих вілл вздовж шосе, яке стрімко пнулося вгору.

Герберт машинально дивився крізь шибку. Вони саме минули темні контури фабрики. Власник її давно вже згорнув справи і виїхав у нормальний світ.

Саме так зустріли недавні зміни в містечку лікарі, адвокати, вчителі та жменька добре обізнаних із ситуацією робітників, словом, усі, хто мав трохи грошей та можливість кудись виїхати. Натомість сюди з'явилися нові люди. Розрослися нові заклади: лікарня, ресторани, пристань, пошта, готелі, з'явилися місця розваг, де з-під поли продавали алкогольні напої. Всеньке містечко пристосувалося до нової функції: обслуговування проклятої авіабази, збудованої за кілька кілометрів звідси, в глибині кам'яної пустелі, серед полисілих пагорбів. А ті мешканці, яких зрадили нерви, переїхали в інші, нормальні місця.

Автобус проїздив по прямокутних світлих плямах, що падали з широких вікон лікарні. Вона чекає біля одного з цих вікон. Сьогодні в неї чергування, завтра вільний день, і ввечері вона прийде до кав'ярні «З айстрами».

«Я справді дуже добре зробив, що написав цього листа. Не було рації відкладати до ранку».

Шосе ще раз повисло над вогнями містечка. Герберт побачив мініатюру ринку, вулиць, що стікалися до порту, тремтячий вогник на кінці пристані і далі — нерухоме плесо матової затоки.

Шофер сердито крутнув руль. Машина, раптово кинута вбік, викотилася на новий залом шосе. Схил скінчився. Асфальтова річка тепер звивалася по плескату скелястому узгір'ю.

— Закуриш, Герберте?

— Спасибі. Сьогодні в мене нічний рейс.

— Знаю. Навіщо б ти їхав до бази! Ти ж, мабуть, не везеш у кишені заяву про звільнення! Га? Майоре? Чому ти не попросиш звільнення? Напиши: через занепад психічних сил. Таким проханням ніколи не відмовляють. Найбільше за чотирнадцять днів вийдеш звідси старою баржею, яка возить харч. Подумай: лише два тижні відокремлюють нас від нормального життя!

— Заткнися, холера б тебе взяла!

— Я знаю. Нема чого зганяти на мені злість. Ти ж сам підписав це буйволяче зобов'язання: ну й нема про що говорити.

— Чому буйволяче?

— Треба мати розум і спритність буйвола, щоб дозволити себе сюди загнати.

— Ти заткнешся чи ні?

— Я тільки так собі. Доки ж дивитися, як теля, на це мертве каміння?

— Знаєш, де воно в мене — твоє каміння, — розсердився Герберт. Балакучий капітан драгував його, хоч Герберт знав, що обидва вони мучаться однаково і не варто докучати одне одному.

— Все одно я виїду звідси раніше від тебе.

— Навіщо гризтися? Ми всі бажаємо тобі швидкої відповіді.

До розмовників повернулося кілька облич, на яких можна було прочитати щось схоже на зацікавлення.

— Ну, як твоя заява?

Герберт вилаявся. Хтось мовив:

— Отож воно й є. Кожен хотів би, щоб його перевели на цивільну лінію.

— Але ж я перейду!

— Дай тобі, боже.

— Побачите.

— Дай тобі, боже.

— От побачите! Як я вип'ю багато кави, в мене тремтять руки. Це несхибний доказ, що я виїду з цієї діри.

Залягло мовчання. Напевне всі думали, куди ідуть з цієї діри, як починають тремтіти руки. Однієї ночі людину забирає карета швидкої допомоги — і кінець надії! А потім вже тільки будинок лікарні й мур, посипаний вгорі битим склом...

— Герберте?

— Що?

— Більше не кажи цього!

— А хіба що?

— Ти ж знаєш. Хай тільки комендатура довідається, що ти патякав тут, в автобусі, і тобі кінець.

— А що мені до того? Говорю, аби тільки щось говорити. Але все одно я звідси поїду. Ви ще побачите.

— Дай тобі, боже.

Автобус здригнувся на вибоїні. Задні колеса трохи осіли.

— Начальнику, ресора!

Шофер загальмував і виліз, щоб оглянути машину. Коли він відчинив дверцята, всередину просочилися пахощі задушливого вечора. Раптом війнуло гіркотою важких, посохлих трав, високих і колючих. Опівдні вони пеклися в сонячній пожежі і згодом тхнули терпко, мов недокурки цигарок.

Пахощі, що їх відчули офіцери, долинали від високого бадилля, що росло купами на північних схилах пагорбів.

Водночас усі почули ще далекі, притишені й невиразні відгомони бази. Найбільш за чверть години вони будуть на місці, але зараз не бачили навіть фіолетових шпак прожекторів, що стинали голови першим зіркам погожої ночі. Низько над горизонтом тремтів пурпур заходу...

Шофер знову без слова сів за руль і шарпнув автобус. Задня частина машини без упину трусилася, офіцери лялись і пересідали на передні сидіння.

Пальне до нудоти смерділо чимось кислим, ятрило очі. Герберт протер великі, темні скельця окулярів.

— Начальнику!— гукнув він.— Якщо ви будете й далі так смердіти, мої очі пропадуть зовсім.

— А це мене обходить? Привезу вас на місце, хоч у мене і зламана ресора. А що до очей — не маю ніяких наказів.

— Бачиш,— втрутився капітан,— оце і є правда про наше містечко, про нас самих та наше заплъоване животіння. Всі, наче роби, виконують лише те, за що їм платять, а решта нікого не обходить. Шофера не цікавлять твої очі. Тебе ж, крім польотів, теж мало що обходить. А знаєш, чому? Не знаєш? То я тобі скажу. Тому, що цей паршивий клаптик землі нікого з нормальних людей не цікавить. Навіть якщо для нас вантажать на баржу ром, капусту й шинку, думають про капусту, яку треба доставити на місце, а зовсім не про людей, які її їстимуть.

— Ви, капітане, довго можете так балакати?

— Довго. В усьому винні довгі години, коли я сиджу мовчки і чекаю в навушниках людського голосу, перетвореного на мову ризок і крапок. Від цього слухання можна збожеволіти. Ручуся вам.

— Під три чорти, я теж дещо про це знаю. І не тільки від слухання.

— Пробач,— буркнув капітан,— знаю, що тобі, майоре, найгірш. Ти бачив останній кінофільм?

— Не ходжу в кіно. Воно мене нервує.

— Шкода. Добрий фільм і гарненькі ніжки.

— Прошу вас, капітане, перестаньте на-решті базікати. Шофере, доки ви будете так смердіти вашою сумішшю? Без усякого поняття ведете автобус!

— Відчепіться, пане офіцер, від мене. Іду, як мені подобається. Головне, щоб я встиг,

за це мені платять. Якщо ви, майоре, не заткнете пельку, я почну смердіти так, що лікар заборонить вам нічний політ.

— Як ви смієте!

— Панове,— обізвався хтось попереду — навіщо скандалити? Майоре! Машина завжди жахливо смердить і вас ніколи це не драгувало.

— Прошу пробачення,— мовив Герберт,— це все через руду пустелю.

Ніхто не зрозумів, що хотів сказати майор, але його не перепитали.

Він протер носовичком скельця окулярів, кілька разів хукнув на них, дивлячись, як роса вкриває кришталіками скло. Автобус злегка трусився на асфальті, порепаному від сонця. Тремтіли крісла, тремтіли шибки, тремтів навіть голос розмовників. Герберт побачив ріденькі купки кущів край дороги. Перші місяці вони росли буйно, а потім сохли від спраги і почорнілі падали на землю. Люди переорювали ґрунт і саджали нові кущі. Мудра розвага!

Кущики нагадали Гербертові, що вони під'їжджають.

Шофер зменшив швидкість так раптово, аж щось зарипіло в шасі.

— Без усякого поняття!— буркнув Герберт, і сам здивувався, навіщо починає сварку знову. Попереду блімнув ліхтарик. Автобус скотився на край шосе і перестав пихкотіти.

Солдат у шоломі, насунутому аж до брів, заглянув усередину і, впізнавши знайомі обличчя, грюкнув дверцятами. Герберт чув брязкіт ланцюга, який перегороджував шлях. За хвилину колеса машини придушуть його до шосе.

Вартовий посвітив ліхтариком на задню частину машини і натягнув ланцюг знову.

Вони по черзі виходили на бетонну площадку й разом спустилися до сховища.

Зовні воно нагадувало довгий земляний вал, порослий скупою рослинністю. Наче кагат картоплі велетенських розмірів.

Бетоновані сходи вели в штаб командування бази. Приміщення адміністрації, зали, клуби, салони та штабні кабінети, а також усі допоміжні приміщення були побудовані з дешевою елегантністю й комфортом: отожд людям, що тут працювали, зовсім не здавалося, наче вони живуть у величезному кротовинні.

Кулясті електричні радіатори нагадували про гарячий південь. Тільки ж тут було холодно. Одноманітно холодно — і липневого дня, і грудневої ночі, коли навіть пустельні узгір'я вкривалися інеєм.

Герберт попрощався з капітаном і рушив до лазарету.

— Добри вечір, докторе.
— Привіт! У вас нічний рейс? Прошу.
— Нема рації, докторе.
— За це мені платять. Будь ласка, скиньте блузу.

— На жаль, я здоровий.
— Порахуємо тільки пульсик, перевіримо тиснення, і годі. Дайте, будь ласка, руку. Що ви бачите на стіні?

— Нічого цікавого. Полицю, плакат і трохи бруду.

— Ви щось відчули зараз?

— Укол.

— Скажіть, який саме?

— Два легкі уколи; один за одним.

— Можете виконувати завдання.

Коли Герберт вже відчиняв двері, доктор спитав:

— Ви не нервуете, пане майор?

— А чого б я мав нервувати?

— Нічого, нічого,— доктор замислено похитав лисою головою. Герберт подумав, що той не хоче йому чогось сказати. Але він не любив доктора — старого маніакального гравця в покер, і тому, не розпитуючи, вийшов з лазарету.

За хвилину він рапортував про своє прибуття старшому офіцерові і той наказав йому одягати скафандр.

Але у Герберта залишалося ще кілька вільних хвилин, і він заглянув до клубу.

— Добри вечір!

Ніхто не відповів. Герберт зручно вмовстився в кріслі. Стояла тиша. Отож він голосно вилаявся і повідомив:

— Вже зо два місяці стоїть чудова погода, аж кишки перевертаються. Якби хоч раз не вилетіти в рейс через несприятливу погоду.

Але тиша тривала й далі, і це почало його нервувати.

— В чому справа? Сидите, як мумії!

— Ти нічого не знаєш? — спитав молодень-

кий шуплий лейтенант, що виглядав наче блоха серед міцних, високих офіцерів.

— Що сталося?

— Ленцер.

Герберт зрозумів. Глянув на блискучі носки своїх лакованих черевиків і сперся долонями об коліна. Потім запитав, не знаючи сам навіщо:

— Як?

— Хіба в місті нічого не знають?

— Звідки ж! Я повертаюся з казино.

— Дивно, що в місті ще не знають.

— Як це було?

— Зовсім безглуздо,— почав лейтенант.— Він стартував занадто швидко... вітер вів його бік. Підскочив на кілька десятків метрів і тоді вліз у жакливу «подушку». Я бачив, як він беркигнувся на стартову площадку. І мені здалося, ніби щось падає просто на голову. Горіло кілька секунд.

— Дурна історія,— ствердив Герберт.

— Зовсім дурна,— згодився високий, чорний, огрядний капітан.

Лейтенант знову закудкудакав верескливим тенорком:

— Я умовився з Ленцером, що завтра він засвідчить мені в нотаріальній конторі один договір. І от не зможу цього зробити. Прокляте життя!

— Тут усі кінчають по-дурному! — знову загудів капітан.

Тепер безладно загомоніли всі.

— Четвертий екіпаж цього року.

— Вже четвертий?

— А так, четвертий. Спершу розбився Майковський, потім Шредер не повернувся на аеродром, за ним Франк закашлявся на смерть десь над морем, і сьогодні Ленцер.

— Ви забуваєте, панове, ще про трьох офіцерів.

— Тобто?

— Портер, Блянш і Карст. Ці скінчили зовсім безглуздо.

— Тепер гризуть мур лікарні, обсипаний битим склом.

— Пам'ятаєте, як Портера лікарі витягли з машини?

— Ото був дужий дядько! Двоє санітарів зараз же побігли на перев'язку.

— Впхнули його до карети, наче ошалілого півня. Я думав, що теж збожеволію, коли його тягли за волосся і ногами впихали в карету. Потім грюкнули дверцята і сирена вила весь час, щоб перекричати Портера.

— Четвертий екіпаж — це вже трохи забагато, панове. Зважте! Кінця року ще не видно.

— Ленцер скінчив сьогодні по-дурному.

— Щастя його. Тепер бачить Христа.

— Г... він бачить! — роздратовано промовив Герберт.

Всі замовкли й глянули на нього з зацікавленням. Коли він починав говорити отак швидко й хаотично, ковтаючи прикінцеві склади, в клубі чути було тільки тріск іскор в електричному радіаторі. Цокнула чиясь запальничка, і хмарка диму з'єднала розмовників фіолетовими петлями.

— Про якого Христа мова? Він живе двічі на рік і тільки в нормальному світі — на різдво і на великдень. Щоправда, перед великоднем його гублять в кожному карнавалі, але він все одно живе, бо про нього пам'ятають. Через нього люди мають відпустки, пристойний харч на столі і хоч два дні без родинної колотнечі. Якби бога не було, люди не мали б святкових відпусток. Але в цій дірі, на краю кам'яних узгір'їв, серед оцих вапнякових пагорбів?.. Я особисто волів би не бачити неба. Не хочу пам'ятника ні за життя, ні після смерті. Не хочу бути розстрілюваним кожного дня. Навіть фашисти стріляють тільки раз і потім засипають землею. Небо — для нормальних людей, а ми возимо «мандаринки». «Hallo, Fräulein!» — гукнув він наприкінці німкені-кельнерці, — zwei Rum, bitte!¹

Коли він скінчив, всі уважно розглядали носки своїх черевиків. Лише немолодий вже майор притакнув:

— Герберт має рацію. Я не пригадую, щоб у святому писанні згадували про спасіння хоч кого-небудь з нас.

— Але ж, майоре, — обізвався гладкий чорний капітан, — адже Христа забили камінням і за наше спасіння.

— У вас усе переколотилося в голові, капітане. Він умер на хресті і зовсім не за нас. Просто бог угнув дурницю. Ви граєте в шахи, капітане?

— А що тут спільного?

— Зараз поясню. Ви ж знаєте, напевне, що таке жертва якості. Ми даруємо супротивникові фігуру, розраховуючи на виграшну ситуацію. А згодом бачимо, що тільки тишили себе

надією. Бог не вмів грати в шахи. Усе сталося тільки тому, що він не вмів. Прошу запам'ятати це. Колись одного чоловіка пристукнули на хресті, а через дві тисячі років ми розвозимо «мандаринки». На якого ж біса його забили?

— Хоч би й для того, — заперечив хтось, — щоб світ міг дочекатися двадцятого століття. Незважаючи на те, — ці слова були вимовлені з притиском, — незважаючи на те, що ми розвозимо «мандаринки».

— Неправда. «Мандаринки» ми возимо з недавнього часу, а взагалі все разом не варте й фунта грязюки. І вдруге Христос не встигне повернутися на землю.

— А навіщо? Сьогодні не розпинають. Сьогодні він загинув би на вулиці, під машиною якогось п'яного молокососа або сконав би в лікарні від раку. Потім студенти ще зробили б розтин — і на цьому край. А якби він зважився назвати себе Христом, його замкнули б туди, де вже сидять Портер, Карст і Блянш.

— А я кажу, що все це через шахи, на яких він не розумівся.

— Іди до біса із своїми шахами!

— А ти із своїм Христом! Досить з мене цього, аж по обидві дірки в носі! Все це тільки дурні балачки, а Ленцер загинув посправжньому.

Засклені двері тихо стукнули і всі повернули голови.

Майор гукнув з порога:

— Чия сьогодні черга?

— Моя, — відповів Герберт.

— Спробуйте сказати, що у вас психічний розлад! Ідіотський день.

— Що сталося? — офіцери підвелися із стільців.

Майор пояснив:

— Хейфе кружляє над аеродромом. В нього чхає третій двигун. Зараз сідатиме. Умру від сміху, якщо розплющиться на купі грязюки, яка залишилася від Ленцера.

Офіцери мовчки вийшли з кімнати і вибігли кам'яними сходами на бетонну площадку.

Вже була глибока ніч, терпка й холодна, яка простора і водночас мертва, наче води затоки, що обмивали містечко. Вона здавалася ще темнішою і глибшою від прожекторів, що клинками розтинали морок. Без упину віяв вітер. Він ніс гіркуваті пахощі спалених трав з холонучих узгір'їв. Здалека долинули схожі на кашель крики нічного птаства. Вдень воно ховалося від спеки, а тепер вилазило підживитися. Герберт з ненавистю глянув угору. Він шукав темні масиви хмар, яких тут не бачили вже кілька тижнів.

Низько над землею він помітив два вогники, що наче тулилися один до одного. Червоний і зелений. Вони бігли швидко, вільно й плавко. «Хейфе сідає з несправним третім двигуном, — подумав Герберт. — Вогники ши-

¹ Алло, дівчино! Будь ласка, дві порції рома! (нім.)

роким колом обігнуть аеродром, викотяться на край обрїю, щоб тісніше припасти до землі, й кінець кінцем приліпляться до бетонної смуги, яка виблискує зараз, наче ріка в промінні місяця».

Але кольорові вічка не обігнули аеродром. «Мабуть, уже встиг викинути пальну суміш,— подумав Герберт.— Вимкне двигуни й сідатиме».

Всі вдивлялися в світляний слід машини. Ось вона сковзнула над пагорбом, над чагарниками і захисним муром бази. Вітер відносив усі звуки назад. Не було навіть чути свисту машини.

«Якщо в цю хвилину зачхає знову, машина зіб'ється з курсу і Хейфе буде змушений набирати висоту. Якщо він тільки зможе це зробити...»

Але вітер дме рівно, принаймні, тут, унизу. Так рівно дме, що краще й бути не може».

Офіцери помітили, як вогники притулилися до поверхні срібно-сталевої бетонної смуги.

Ще кілька сот метрів, і Хейфе викине гальмуючий парашут. Тоді жодна сила не зіб'є літака із стартової доріжки на вибоїстий, м'який килим трав. Там машини заривалися по самісінькі осі і зразу ж перекидалися сторч.

Під дверима комендатури захарчав джип і скочив у темряву.

— Поїхали по Хейфе. Кінець сеансу.

Герберт сказав усім «надобраніч» і рушив до другого входу. З площадки одна за одною поверталися пожежні машини й санітарні карети. Цього разу вони не знадобилися.

«Хейфе сидить, мабуть, зараз на бетоні, відкручує блискучий шолом, витирає піт з обличчя, набирає повні груди холодного свіжого повітря»...

Герберт почув за собою швидкі кроки й захеканий голос молодого лейтенанта.

— Пане майор!

— Ну?

— Чи не змогли б ви засвідчити мені договір у нотаріальній конторі? Ленцер обіцяв, але, бачите самі, що з ним сталося. Мені не щастить, а справа негайна.

Герберт думав іще про Хейфе і тому не відповів. Лейтенант сприйняв його мовчання зовсім інакше.

— Ох! Вибачте, будь ласка! Я розумію... Така смутна асоціація... Я ж і забув, що вам у нічний рейс!

— Яка асоціація?!— Герберт збагнув і обурився.— Ви ще надто молоді, щоб взагалі мати асоціації.

Якийсь час він спостерігав зняковілого лейтенанта.

— Завтра я засвідчу вам договір. Тільки подзвоніть мені.

Герберт не чекав, поки той почне дякувати. «Чому я не зношу цієї малої блощиці? Він —

офіцер так само, як і я, як усі, і невідомо, коли йому буде кінець, так само, як іншим».

Круглими сходами, ніби в колодязь, Герберт знову спустився в підземний штаб. Поминув варту і пхнув розсувні двері зали для чергових. Привітався з екіпажем, мовчки потиснувши кожному руку.

Другий пілот, старший сержант Раф, подав йому комбінезон і допоміг натягти унти, а також одягти гумовий костюм з повітряними прокладками. Герберт старанно зашнурував його.

— Ви вже чули, що сталося з Ленцером? — спитав Раф.

— Так.

— На щастя, він не віз «мандаринки».

— Ленцеру тепер байдуже, а для нас гірше:

— Тобто?

— Об'єкт закрили б принаймні на тиждень. Я б поїхав кудись у нормальне місто, подивився б на людей.

— Може, ви й маєте рацію, пане майор.

Герберт звернувся до радиста:

— Візьміть, будь ласка, мій шолом у машину, добре?

Він затягнув замки унт і застібнув ремінці. Щоразу, як одягав комбінезон, йому здавалося, що він — камера на колесі грузовика. Його смішило, коли, сідаючи в крісло, він не відчував його форми. Товариші, хильнувши йому після повернення на аеродром, штовхали один одного в спину, сміялись до сліз і гукали: — Нічого не чую! Штурхни дужче!

З коридору покликали:

— Майор Герберт!

В зал зазирнуло чиясь анемічне обличчя.

— Майор Герберт!

— Так точно.

— Комендант викликає до себе.

— На якого біса?

— Наказав покликати. Нічого більше не знаю.

Герберт скінчив одягатися й почапав за ординарцем.

Він минув довгі коридори з численними поворотами й зійшов на нижчий поверх. Висотний комбінезон гальмував його рухи. І хоч працівники штабу не раз бачили людей у прогумованих скафандрах, вони оглядалися на Герберта.

Дорогою він міркував, чому його покликали до комендатури. Силкувався пригадати всі рейси, зроблені ним протягом останніх тижнів, усі рапорти, навіть приватні розмови. В містечку весь час ширяться якісь плітки, штабісти ж надміру пильні. Кожне слово могло стати об'єктом серйозної уваги і довгих дискусій командування бази.

— «Останнім часом я забагато базикав. І люди перестають мене любити. Я став різкий, брутальний, мене дратує кожна дрібниця. П'ю забагато кави. Це все через каву й руду пустелю узгір'їв».

Герберт знав, що даремно шпортається в пам'яті. Все одно й надалі він говоритиме, обурюватиметься, через кожну дурницю спалахуватиме гнівом. «Але ж,— думав він,— мені необхідно заспокоїтись. Саме зараз, коли я відправив листа і прийняв остаточне рішення».

Комендант показав майорові на крісло.

Це був високий, сухий, мов тріска, полковник. На подив своїх підлеглих, він мав сиві вуса, буйні, м'які, завжди розкудлані.

— Прощу, майоре.

Герберт відрпортував про своє прибуття і сів. Йому здалося, що він висить над кріслом. Повітряна подушка відокремлювала його від сидіння.

— Вам сьогодні в рейс?

— Як бачите.

— Ленцер засмутив вас?

— Я не думав про це.

— Я був у штабі,— почав комендант.

Герберт похилився до столика. Саме це й цікавило його — що зробив полковник у штабі. Цього повідомлення він чекав більше, ніж інші офіцери відпусток.

— Я говорив про вашу заяву.

— Ну...

— Обіцяли, що розглянуть найближчим часом.

— Оце й усе?

— Обіцяли.

— Небагато. Якщо пам'ятаєте, пане полковнику, кілька місяців тому мені казали те ж саме.

— Я пригадую. Справді, годі мені передали теж саме. Що ж поробиш, майоре!

— Не знаю. Не хочу знати. Але далі я так не можу.

— Краще мовчіть про це. Ви можете дуже нашкодити собі.

— Гаразд, мовчатиму, хоч мені страшенно хочеться вилаятись.

— Раджу вам іще поміркувати. Кінець кінцем, про такий заробіток, як у вас, мріє не один дрібний власник у Франції чи Італії. Вам тут зовсім не погано. Хіба що робота трохи нервова.

— Ви дуже скромно це визначили, пане полковнику. А міркувати я не збираюсь. Дурні розмови про заробітки. Мене цікавить цивільна авіація і ніщо більше.

— Я розмовляв з однією людиною, може, вас іще й переведуть на цивільну лінію.

Коли Герберт вийшов з комендатури, його охопила раптом дивовижна злостива радість. Він з охотою познушався б з усього товариства, яке збиралося щодня в казино. Він відчував себе чужаком, що випадково потрапив у селище. І от незабаром він залишить смердячий ринок, курні узгір'я з тліючим бадиллям, аеродром, з якого раз у раз вивозять домовини з останками друзів. Або тільки згадку

про них та офіцерські відзнаки. Найчастіш самі відзнаки.

Герберт пішов до кабінету диспетчера.

В уяві він бачив перед собою масивний вокзал Терміні в Римі. Ось він виходить з експресу. Носій тягне чемодани. Він сідає в таксі і їде круглим шляхом через Корсо, на Монте Маріо. Потім, спершись на балюстраду бульвару, він чекає заходу сонця. Плинуть одна за одною машини — невеличкі фіати, зграбні, з кирпатими передками. Юрба молоді заливає бульвар; літні люди сидять на білих лавочках під деревами. Екскурсанти клацають фотоапаратами, показують пальцями на захарашену машинами вузьку вулицю, в кінці якої височить Голка Клеопатри. На площі з колонами перед собором святого Петра бурштиновим світлом пломеніють лампи. Вибухають фонтани реклам. Праворуч спалахують червоні вогні телевізійної вежі.

Коли він сходитиме з Монте Маріо вузькими доріжками, в машинах, що стоятимуть з погашеними фарами, цілуватиметься молодь.

Він купить також квіток до Базеля, а звідти поїде у Відень. Вип'є кави в підземній кав'ярні біля опери. Купить безліч дрібничок у знайомого продавця сувенірів. Досхочу гулятиме по Кертнер Штрассе в цивільному одязі.

І, напевне, об'їздить усю Європу, де взагалі живуть нормальні люди.

Може, йому пощастить хоч на якийсь час забути про вапнякові узгір'я, кам'яне містечко, забути кислуватий присмак смороду звуглілих кущів, якими обсаджений порт.

III

Коли Герберт повернувся з комендатури, в штабному залі вже було четверо: другий пілот Раф, офіцер-диспетчер, а також екіпаж, який мав вилетіти у рейс через дві години після Герберта. Оскільки Раф повідомив диспетчера, куди викликали його першого пілота, всі чекали, поки він не з'явиться в дверях.

Герберт відрпортував про своє запізнення й сів біля невеличкого столика. Із службового блокнота витяг автоматичний олівець і сперся ліктями на аркуш паперу. Інші підвелися з місць, не чекаючи наказу. Герберт механічно зробив те ж саме.

Офіцер-диспетчер прочитав назву, номер і дату наказу. Коли пілоти знову посідали, він почав виголошувати монотонним, хоч і трохи гучнішим, ніж звичайно, голосом текст, який лежав перед ним на пюпітрі невеличкої трибуни.

І пілоти й диспетчер знали цей наказ напам'ять, всі його слова й порядок пунктів, що стисло визначали дії екіпажів. Змінювались лише дати, прізвища, і години старту. Проте диспетчер мусив прочитати наказ. І тому він

читав його так, як сектанти біблію. Він ні разу не зазирнув у текст, бо чудово знав, що пілоти все одно його не слухають. Якби в наказі сталися зміни, він перш за все попередив би про це пілотів.

Слова лящали у Гербертових вухах. Він не розумів їх. У думках ще була недавня розмова. Він пригадав товариство, що сиділо зараз у клубі бази, Ленцера, який більш ніколи не питиме рому. Пригадав сварку з шофером і дурні капітанові балачки про послух. Це було сьогодні, чи, може, місяць тому? І взагалі чи трапилось що-небудь?

Він глянув на власні руки. Вони стриміли з гумового комбінезону — дві людські руки, дужі, гарні, трохи засмагли, випечені. Герберт перевів погляд на людей, які сиділи в залі.

«Мавп'яча забавка», — подумав він. Ці люди чомусь нагадували волохатих мавп. Одна з них, зелена, шось белькотіла на трибуні й водила бамбуковим прутом по карті, розвішаній на всю довжину стіни.

Карта, так само, як і весь наказ, нікому не була потрібна. Всі й без неї розуміли все. Літали, керуючись радіо, радаром і годинником, а картою не користувався ніхто. Для Герберта карта теж мало що означала. Цифри й цифри. Цифри на приладах повинні узгоджуватися з іншими, відбитими в пам'яті. Тоді все буде добре. Його зовсім не цікавило, куди він літає. Він звик вимірювати відстань не милями й не сотнями кілометрів, а часом. Найбільш за все він прагнув забути, який саме вантаж несе його машина.

Диспетчер з притиском промовив:

— Підписано.

Не чекаючи команди, всі підвелися з крісел. Зелена мавпа склала документи, а волохаті рушили до виходу.

За ці кілька десятків хвилин помітно похолоділо. Герберт, не прочитавши, сховав у планшет метеорологічне зведення. І вчора, і тиждень тому воно було однаковісіньке. Як хотілось Гербертові щільного туману або шторму! Це б закрило вхід до затоки і примусило б аеродром завмерти.

Вони з Рафом сіли у відкритий джип. Шофер увімкнув мотор, і машина помчала по асфальтовій смузі до ангарів, схожих здаля на великі коробки.

Іх зупинив червоний ліхтар. Він коротко кліпнув і згас.

— Хто? — спитав чийсь голос.

— Екіпаж! — гукнув шофер.

— Почекайте! — наказав той самий голос.

Раф сягнув по запальничку й портсигар. Простяг Герберту.

— Ні.

Раф запалив сам, ховаючи вогник у долонях, щоб не побачили вартіві.

— Ще не заклали.

— Довго бабраються сьогодні, — відповів Герберт.

— Гей, там!

— Що таке?

— Згасити цигарку! Негайно!

Раф роздушив підошвою рожевий вогник.

— Пронюхали, свині.

Герберт не відповів. Він виліз із джипа, невпевнено намацуючи ногою асфальт, бо вони з'їхали з площадки на скошене поле.

Він посувався майже навпомацки. Надто осліпили його жаріючі радіатори в штабі, а скидати зараз темні окуляри не хотілося. Раф теж вискочив з машини. Шофер поїхав назад. Обом здавалося, що вони залишилися уночі серед узгір'їв, скупі порослих колючою травою. Десь далеко буркотів втомлений тягач. Блідо-золота зоря блищала там, де лежало містечко.

Вгорі над ними терпко дихала ніч.

— Майоре!

— Ну...

— Знаєте, що? Вип'ємо.

— На похороні Ленцера. Звичайно.

— На похороні також. Я думав зараз про зовсім інше.

— Ну?

— Я ж відвіз сьогодні жінку в лікарню.

— Хіба вже час?

— Може, народить уночі.

— Як швидко час летить!

— Я хотів просити відпустку. Але нема рації. Я ж їй цим не допоможу.

— Ти маєш рацію, Рафе. Візьмеш відпустку, коли дружина повернеться з лікарні. Як не як, ти кілька тижнів не був з нею. Отож мусиш бути дуже уважний. Жінки люблять це. Знаєш?

— Не знаю. Це у нас перша дитина. А ви, пане майор, звідки знаєте?

— Дурні балачки, Рафе.

Він голосно гукнув у коричневу млу ночі:

— Гей, ви, там!

— Чого?

— Довго ще?

— Зараз.

— Що за ідіотизм! — роздратувався Герберт. — Не пускають нас, коли вантажать, а потім дозволяють везти цей вантаж у рейс. А тоді вже ми маємо над ним владу.

— Е, майоре. Наказ є: значить треба летіти.

— Ну, певне. Я ж нічого не кажу. Тільки те, що вони все-таки дозволяють нам везти це в рейс.

— Не говоріть так багато, майоре.

— Я зовсім не говорю. Зрештою, тут усі розказують хто зна що. Кому вони потрібні, ці дурні балачки!

— Портер, Карст, Блянш через ці балачки пропали, — нагадав Раф.

— А ми ще літаємо в рейси.

— Егеж. Отож, пане майор, вип'єте в моєму домі?

— Звичайно, Рафе! І не кажи мені «пан». Стільки разів я тебе просив. Як це можна? Я — «Раф», ти — «пан майор».

— Добре, пане майор.

— Гей, там! — почули вони.

— Ну?

— Екіпаж на борт!

Ліхтарик довго клював обом обличчя. Нарешті солдат упізнав знайомих пілотів і мовчки пропустив їх. Герберт намацав руками поручні драбинки і почав підійматися вгору, нахилиючись вперед, щоб не впасти, бо скафандр дуже зв'язував рухи.

Зараз же за собою він чув, як ступає Раф і ще хтось третій. Напевне бортрадист чекав неподалік від них. Може, він навіть чув розмову.

В машині було зовсім темно. Герберт не ввімкнув світла, бо навіть у темряві рухався цілком упевнено. Тут він не міг спіткнутися, заблудити або вдаритись головою об метал. Він пхнув двері кабіни, сів у своє крісло й тільки тепер скинув темні окуляри.

— Де мій шолом?

— Будь ласка, пане майор, — відповів бортрадист.

Герберт приладнав окуляри на шоломі, надів його, увімкнув провод радіомікрофона, застібнув навушники й опустив клапан прозорої маски на обличчя.

— Загвинти, — попрохав він Рафа.

Потім він допоміг Рафу впоратися з його шоломом. Обидва застібнули запобіжні ремні і прибрали напівлежачі пози, які смішили старих пілотів, чесних «моторників».

— Ну, як?

— В порядку.

— В порядку.

Обидва члени екіпажу буркнули слова рапорту. Герберт вже вивчав таблицю приладів. Крізь плексигласову шибку глянув на стартову площадку. Там раз у раз кліпав ліхтарик. Він нишпорив у глибині машини, сковзав по плексигласу шибок, лизав прилади. Герберт підняв долоню, і в світлі миготливого ліхтарика побачив чиюсь підняту руку з витягнутим пальцем.

— Давай перший! — наказав Герберт.

Двигун відразу ж запрацював, розмірено випалюючи короткі залпи вибухів.

Витягнена рука людини на площадці випростала три пальці.

— Давай трійку.

Інші двигуни запрацювали так само чітко.

Тепер ліхтарик замигтів далі. Похитуванням він давав сигнали. Герберт попрохав у контролера дозволу вирулювати на старт. Підживив двигуни сумішшю, відпустив гальма. На аеродромі спалахнув великий брильянт прожектора. Струмочок білого вогню змішався із струмком синястого асфальту.

Герберт рушив у цей освітлений канал. Обтяжена машина важко й безвладно поповзла на трьох колесах по бетону. Ліхтарик поблискував зеленню чимраз далі. Неподалік, у мороці, Герберт побачив санітарні машини, а також масивні силуети пожежних і протихімічних машин, що посувалися вздовж його траси, обабіч літака, готові щохвилини залити його сотнями кубометрів задушливого шумовиння.

Герберт не так почув, як догадався, що на даху штабу заревла сирена. Тривога! Офіцери, технічна обслуга і весь персонал спустилися в сховище. Обслуга стартової площадки одягала протигази — не заради безпеки, а тому що боялася інспекції.

З цієї хвилини Герберт відчув себе зовсім самотнім. Він вже був не на аеродромі, не серед друзів і знайомих, а далеко від них. Фосфоресценція приладів, білий шолом другого пілота... Облич не видно... За плексигласовими шибками — рої вогнів. Товариші пішли до сховища, а люди в містечку не знають нічого і далі п'ють ром або фруктової води.

З цієї хвилини Герберт покладався лише на свої очі й руки. Ще раз глянув убік. Низкою сунули рятувальні машини. Але вони перестали його дратувати. Навіть спокійніше було, що бачиш їхні сірі корпуси. Звичайно, це була ілюзія, але Герберт звик до їхнього вигляду, і до зеленого ліхтарика, і до осяяної аж до білого сліпучим світлом бетонної смуги.

На зльотній площадці Герберт увімкнув гальма.

— Прогрівай двигуни, — гукнув він Рафу.

— Зрозумів... — зарипів різкий голос у навушниках.

Герберт зайнявся таблицями приладів. За кілька хвилин Раф відрепортував:

— Готово!

І зараз же кинув нетерпляче:

— Майоре, синхронізатори!

Герберт перевірив синхронізатори. Контакт не було.

— Контроль, контроль! — загукав він. — Хто робив технічний огляд, холера б вас забрала?! Рапортую про аварію синхронізаторів і вимикаю двигуни.

— Рапоруйте ще раз! — почув він. — Записую вас на півку!

Герберт повторив.

— Повернутися в район приготування. Візьмете машину з бойового резерву. Доручаю закласти вантаж.

— Зрозуміло.

Герберт перемкнув контакт і сказав Рафу:

— Повертаємось на внутрішніх. Підемо на двох.

Машина повернулася на місці і знов покотилася по бетонній смугі. Прожектор згас, щоб не сліпити пілота. Миготів лише ліхтарик. Коли вони докотилися до площадки приготування, пілоти відгвинтили і скинули шо-

ломи. Вони по черзі зіскакували на землю, тримаючись за поручні алюмінієвої драбини. Перед ними вже стояла варта. Солдат показав пальцем, куди йти. Залунав гуркіт тягача. Раф сказав шоферові, що вони не повернуться в штаб. Зачекають тут на другу машину.

— Майоре!

— Ну?

— А, може, повернемося?!

— Навіщо?

— Скажемо, що після аварії у нас нема психологічної готовності до рейсу. Мені ще малечку казали, що як повернутися з дороги, мусить трапитися нещастя.

— Рафе, ти що, здурів?

— Та ні, я тільки так собі.

— Я сьогодні почуваю себе психологічно готовим, як ніколи,— заявив Герберт.

Обидва відійшли недалеко від площадки й посідали на траві. На мить Гербертові здалося, що він повернувся на аеродром, виконавши завдання, і зараз смердючим автобусом поїде в містечко. Вип'є в казино велику порцію рому і міркуватиме, що робити далі. Йому хотілося швидше зробити рейс, і щоб уже було завтра.

— Майоре.

— Ну?

— Я хотів запитати, чи ви не проти?

— У чому річ?

— Я умовився з офіцером радіослужби. Коли подзвонять з лікарні, він передасть мені на борт звістку.

— Звичайно, Рафе, мені теж цікаво, що тобі подарує жінка. Тільки хай тебе бог рятує від близнюків та ще й дівчат!

— Та що ви кажете, пане майор! Хіба ж я здатний вступити двох?

— Хто це може знати?

— Дві доньки за пляшку італійського мартіні? Цього не може бути. Найбільш одна.

— За яке мартіні?

— А було це так. Я посварився з жінкою. Кілька днів ми спали, не торкаючись одне одного. Бо я, знаєте, такий. Засну біля найкращої баби; а що вже казати про жінку! Тільки торкатися не можна. Бо як торкнуся, тоді вже нічого не зробиш.

— Ну, й що ж було з тим мартіні?

— Отож я повернувся з аеродрому. Ми літали в рейс. І кажу їй: «Сердься, якщо хочеш, але ти моя жінка і маєш свій обов'язок. А до того ж, у мене є охота». Не знаю, чому, але після рейсу у мене завжди є охота. Мабуть, від нервів. Ці польоти скубуть нам волосься і кусають нерви.

— Портер, Блянш і Карст дещо знають про це.

— От-от. То я й кажу їй: «У тебе є обов'язок». А вона: «Ми ж посварилися». Тоді я показав їй пляшку мартіні. Відкубнув, випив

здорову чарку й ліг у ліжку. А вона мені: «Дай і мені чарчину, адже це справжнє мартіні». А я їй: «Я не маю такого обов'язку». Отак вона й завагітніла.

— Алло! — залунав чийсь чужий голос.

— Так.

— Екіпаж на борт.

В кабіні вони знов допомогли один одному прикрутити шоломи. Знов вирулювали в супроводі протихімічних і пожежних машин. Мабуть, сирена вдруге сповістила тривогу і, певне, в штабі голосно лялялись. На стартовій площадці Раф прогрівав двигуни, Герберт перевіряв прилади. Нарешті він сповістив про готовність до старту.

— Стартувати! — зарипіло в навушниках.

Герберт додав суміші зовнішньому двигунові. Машина описала дугу й стала на краю довгої стартової доріжки. Вправним рухом руки Герберт додав усім двигунам суміші. Здавалося, наче він кидає в'язки гранат, які вибухають за його спиною. Він відпустив гальма. Носок жирокompасу притулився до центральної риски. Цифри, намальовані на стартовій доріжці, миготіли надто швидко, щоб їх можна було прочитати. Обабіч — рвучка повінь світла. Тут починався четвертий кілометр бетону. Герберт міцніше натиснув долонею на важіль.

Вони відірвалися від землі.

IV

Легке почуття нудоти виникло десь нижче грудей і поповзло до горлянки. Машина підіймалася вгору з великим прискоренням. Герберт зробив рух долонею, міцно натиснув. Суміш крізь відчинені регулятори сунула в усі двигуни й оберталася на ланцюг вибухів. На альтиметрі миготіли чимраз нові цифри. Земля вже втрачала чіткість обрисів. Звідси, згори, все внизу здавалося ясножовтим, піскуватим і потроху набирало бурштинового відтінку. Стрілка жирокompасу стала на червоній лінії, інколи злегка здригаючись. У машині зовсім не відчувалося цих дрібних вібрацій.

— Мабуть, буде сильний вітер,— обізався Раф.

— А внизу було дуже тихо, правда? Пам'ятаєш, ти куриш цигарку? Дим снувався навколо нас; його ледве відносило вбік, мабуть, ще кілька днів буде погожа година. А кому вона потрібна?

— Так.

Через кілька хвилин земля втратила піщаний відблиск. Тепер вона була наче безбарвне простирadlo, кинуте в простір. А нічне небо ставало дедалі чорнішим. Зовсім зникла його синь, така яскрава, коли дивишся із стартової площадки аеродрому. Навколо стелилася чорна просторінь, ще глибша від місячного проміння. Ліснюче, майже сніжнобі-

ле, воно линуло як дощ, скісне, пронизливе, холодне. Смоги металічного світла кружляли в кабіні, чіплялися за обличчя, за тіло, всмоктувалися в коричневі скафандри, лягали на прилади, сліпили очі пілотам.

Герберт зсунув темні окуляри на вершечок шолому, прикріпив їх до проводів навушників.

Він знову зробив короткий, чіткий рух долонею. Машина лягла на крило. Бульки світла раптом луснули, так, принаймні, здалося пілотам... У кабіні зробилося значно тихше. Але крила — якщо дивитися на них, відкинувши назад голову — іскрилися й далі, а місяць незабаром заглянув з другого боку кабіні й поволі пересунувся наперед. Стрілка жирокompасу оббігла щиток. Коли вона повернулася до червоної лінії, Герберт випростав машину, і місяць ще раз, мов для розваги, обійшов навколо літака.

Тепер Герберт чекав на альтиметр. Коли і його стрілка стала на своє місце, Герберт дозволив двигунам перепочити. Втихомирив він і тахометр. На жирокompасі стрілка раптом повернулася, побігла в зворотному напрямі й застигла. Вони минали радіомаяк.

Герберт відрпортував у мікрофон:

— Контроль, контроль! Я досягнув бойової стелі. Прошу дати час приземлення.

В навушниках тріскотіли цифри. Герберт не дивився на годинники, бо всі вони працювали з точністю хронометрів. Їх було чотири. Перший показував час аеродрому, другий — у пункті призначення, третій — час за Гринвічем, а четвертий не показував нічого, аж поки не наставала потреба. Він, як казали пілоти, працював на божевільного. Це був аварійний годинник, ніколи, до речі, не вживаний. Навіть під час аварії пілот не вмикав його. Він мусив виконати моментально стільки дій, що, звичайно, забував увімкнути годинника, або — ще гірше — не встигав цього зробити.

— Переходжу на контроль радіопеленгом. Передачу закінчую.

Герберт почув підтвердження, що його рапорт прийнято, і вимкнув мікрофон. Більше він не був потрібний. Згасив жирокompас і машинально сів глибше в крісло. Глянув на Рафа. Срібний вогник світла наче спалював його шолом.

Герберт повернув голову, але не побачив борт-радиста. Кабіна вглибині мала барву неба — там, за плекситами шибок.

— Рафе!

— Ну?

— Про що ти зараз думаєш?

— Про те, як зустріну жінку.

— Ах ти ж...

— Майоре!

— Що?

— Летимо! Зробимо вже цей паскудний рейс!

— Атож.

Хвилини минали в мовчанні. Герберт досвідченими пальцями помацав стерно. Ні, не чути було ніяких вібрацій.

— Рафе.

— Що таке?

— Вмикаю автомат.

— Зрозуміло.

Тепер літаком керував автопілот.

Герберт схрестив долоні і на повні груди вдихнув добре підживленого киснем повітря з кисневого апарату.

Напівлежачи, він відчував, як поволі минає напруження, що досі сковувало весь організм. Тепер він зовсім спокійно міг пригадати вечір. Останні хвилини невпевненості в казино. Ось він дає товстій кельнерці конверта з листом. Гаряча кава зогріла його, наче він лише хвилину тому відсунув спорожнілу чашку... Автобус здригається на порепаному асфальті. Навколо вапнякові пагорби, сморід машини і задушливі пахощі спаленого бадилля. Історія з Ленцером. Колотнеча в штабному клубі. Ідіотські слова Рафа, коли довелося змінити машину. Зараз тут, у машині, коли неймовірно напруження шарпало нерви, години безглуздої балаканини на аеродромі та в містечку здавалися ще безглуздішими, взагалі не вартими того, щоб їх згадувати. Особливо тому, що він зважився, нарешті, відправити листа, а комендант обіцяв підтримати його заяву про переведення на цивільну лінію. Чи ж напевне він обіцяв підтримати? Герберт вже не пам'ятав. Здається, наче старий полковник щось таке казав. А може йому тільки дуже хотілося це почути?

Все одно вони повинні задовольнити його заяву. Інакше все скінчиться зовсім безглуздо. А Гербертові аж ніяк не хотілося скінчити отак по-дурному, як Портер чи Карст. Раф став батьком. Дай йому, боже, здоров'я! «Як він може бути батьком і робити рейси на борту мого літака? Мабуть, це якось узгоджується в його голові».

— Рафе!

— Що?

— Ти б не хотів змитися звідси?

— Ні.

— Чому?

— Я ще з рік робитиму рейси. Так оцінив свої нерви. Потім виїду з дружиною й дитиною кудись у нормальне місто.

— Все-таки виїдеш?

— Звичайно. А ви ж, пане майор, як думаєте? Я зовсім не хочу скінчити, як Портер.

— Так.

«Значить, він теж,— думав Герберт.— Тут ніхто не хоче залишатися. Дивно! А цікаво було б поговорити з полковником — чи він теж мріє повернутися додому? Біс його знає. Мене це не цікавить. Взагалі мене цікавить лише якась лінія цивільної авіації, більше мені майже нічого не треба. Нехай вони тут голови собі поскручують і по черзі зроб-

лять те, що Портер. Нехай ящірки з'їдять містечко, сонце спалить пустиню, нехай висадять у повітря аеродром, нехай море поглине «мандаринки». Я тікаю звідси.

Місяць світить, наче південне сонце. Наді мною чорне небо, якого не знають люди, що ніколи не були пілотами-висотниками. Десь там, унизу, повинна бути земля. Я не бачу її, бо вона такого ж кольору, як небо, тільки з синястим відтінком. Те небо, яке бачать люди, що живуть у нормальному світі. Подекуди просторінь унизу коричневіє, а там, де мигтять рої вогнів, набирає янтарного відтінку. Так само, як пустиня в місячному сяйві. Але це збиває з орієнтації. І тому значно легше сказати, що я лечу між двома куполами чорного неба. Воно створює видимість простору, поглиблює все, що лежить за плексигласом кабіни. Примушує пам'ятати, що я розвиваю зараз жахливу швидкість. Інакше могло б здатися, що я вертикально вишу над аеродромом і містечком. Ще кілька десятків дражливих хвилин, і я повернуся до них — униз. Тоді сміливо можна сказати: я ніде не був. Це зовсім брехня: я зараз замкнений між двома з'єднаними чашами — чорного неба й синьої землі».

«Добре було б піддатися ілюзії, що я вишу в безмежності, і все це разом — звичайнісінька гра, тільки для дорослих. Ба! Переведуся кудись на цивільну лінію, бо я ж таки не маньяк. Портер був іпохондриком і маньяком, тому він так безглуздо скінчив. Але це не має значення. Я звідси тікаю. Портер, правда, теж казав щось подібне. Але перш ніж його впхнули в санітарну машину, він одержав назад свою заяву. Йї не схотіли прийняти. Він також мріяв перевестися на якусь цивільну лінію».

«Буде чудово, якщо я матиму змогу переконатися, що став звичайним, рядовим пілотом,— так само як інші, ті, що літають із швидкістю молодого равлика. Вони висять низенько над землею; вночі встигають розпізнати стрічки поїздів із золотими сегментами вікон. Міркують, звичайно, по-людськи. Палють у кабіні цигарки, гукають стюардесі: «Принеси чорної кави!». Боже мій! Чесні, добрі качки з пропелером! Хотів би я стати візником або розвозити молоко. Але вже пізно! Замість спокійно розвозити молоко, я став майстром висотних польотів. А шкода! Хай їх чорт візьме, ці польоти. Вишу зараз над містечком. Так-так, це правда. За шибкою рухається лиса голова місяця. Шкода тільки, що вона не прикриється хмарами. Внизу, певне, сунуть вали хмар. Але на моїй стелі місяць завжди роззявляє пащу і пхає лапи в кабіну. І зараз обмацує мій комбінезон. Чого очі витріщаєш, ідіоте? Відвезти б тобі «мандаринку» — миттю змінив би свою думку про людський рід! Ручуся, що одна «мандаринка» вибила б тобі око назавжди. А дві — двоє очей і теж назавжди. Тоді перестав би

ти витріщатися на ідіотів, які лижуться на Монте Маріо після заходу сонця. Дай тобі, боже, здоров'я! Поки ти являєш собою безлюдну пустелю, можеш бути певен, що ніхто не почаствує тебе «мандаринкою». На землі тісно, і тому люди вигадали висотні польоти й повинні мучитись у скафандрах, які зв'язують рухи. Правда ж смішно сидіти в кріслі й не відчувати його спиною?

Цікаво, чи Портер думав так само?»

— Рафе.

— Що?

— Летимо?

— Так.

— Навіщо?

— А ви, пане майор, не говоріть багато, бо це нездорово. Пам'ятаєте, як записали на плівку оту промову, що Портер виголошував у машині?

— Він був справжній ідіот, цей Портер.

— І безглуздо скінчив,— додав Раф.

— А ми не ідіоти.

— Але летимо.

— Правильно: летимо.

Герберт зрозумів, що його чекає хвилина самотності. Він боявся думки про базу, про свій рейс, про запиханий автобус і смердючі узгір'я.

«Як мені не боятись самої згадки про містечко! Якщо я зумію ще раз прочитати казку, чудову казку про нормальну людину, якою, звичайно, колись був, то легше довідаюся, що зараз у моєму житті — правда, а що безглузда вигадка. Хай я навіть нічим не допоможу — все одно цю історію варто перечитати ще раз. Якщо ми втечемо звідси вдвох — тоді з'єднаю в одне ціле те, що було раніше, із тим, що нас чекає. Так буде краще, чи принаймні, спокійніше».

Герберт охоче піддався омани. Він спробував пригадати, що саме було справжнім початком.

Пасажирський поїзд далекого слідування затримався на маленькій станції довше, ніж звичайно.

Вони вилізли тут — цілий табун хлопців. Перше ніж вони повикидали крізь вікно все своє спорядження, перше ніж позачирили з багажного вагону намети і все причандалля, залізничники встигли добре їх вилаяти.

Персонал станції складався з чергового, який також продавав квитки, вітав приїжджих, обслуговував багажну експедицію, і товстої буфетниці — його дружини. Поруч був невеличкий будинок, збудований з порожнистої цегли, далі — товарна платформа, гарні, горді тополі вздовж стежини, яка вела до великої прохолодної вбиральні.

Начальник табору оголосив збір. Герберт,

якому ніколи не посміхалося щастя, одержав під свій нагляд важку шоглу намету.

Замість двох замовлених автобусів приїхав тільки один. Шофер пішов побалакати з жінкою чергового. Хлопці в цей час вантажили намети і все причандалля на дах, а рюкзаки всередину. Дужчі поїхали першим рейсом. Герберт вирішив почекати разом з іншими, поки автобус не повернеться назад.

Кілька хлопців окупувало вбиральню. Відомо було, що вони там палять цигарки. Ті, яким батьки дали грошей, пішли в бар.

Герберт обережно поклав шоглу на гравій перону і став перед фронтоном станції. Неподдалік, в яскравій зелені винограду, самотньо височіла серед смужок картоплі, капусти і хирявих соняшників золотиста вілла. По дорозі, брукованій кругляками, котилася бричка. Герберт ще встиг розпізнати чорні рясини й білі накидки двох черниць, які приїхали цим самим поїздом.

Бричка вже наближалася до перших будинків села.

На полях кволо дзижчали снопов'язалки. Ниви поблискували навколо, мов розжарілий пісок.

Навпроти заколихався табун гусей. Це були справжні гуси, до того ж зовсім бездоглядні. І Герберт подумав, що тітка, мабуть, мала рацію, коли казала, що село — це щось зовсім інше, ніж їх смердючий квартал. Тільки на сусідній вулиці було аж два кінотеатри. А тут — хто його зна, чи в усій околиці є хоч один мізерний екран.

Гуси зупинилися зовсім близьенько, біля його черевиків. Задерли голову й блимали очима на нього. «Чого вони хочуть від мене?» Герберт махнув ногою, щоб їх відігнати, і дуже здивувався: одна гуска дзьобнула його у підшву. Мабуть, це їй сподобалось, бо вона почала завзято скубти шнурки. Герберт так захопився, що й не подумав втекти на перон.

Він стояв так досить довго й дивився. Очі вражала піщана барва нив, осяяних сонцем.

Шнурки були з'їдені до останку, перше ніж Герберт побачив в далечині іржаву хмару пилу, яка швидко наближалася до станції. Тут він почув свисток начальника й побіг на збір.

— Гей, ти! — гукнули хлопці. — Чиї це гуси?

— Хіба я знаю?

— Навіщо ж ти тягнеш їх за собою?

— Вони самі йдуть. Заковтали мої шнурки.

Хлопці вишикувались двома шеренгами. Герберт підняв шоглу й поставив сторч, притуливши її до плеча. Начальник щось гукав, але нічого не було чути, бо хлопці галасували все дужче й дужче. Аж тут гуси допалися до черевиків першого з краю і почали ласувати шнурками, спритно випльовуючи бляшати наконечники. Смішно було дивитися, як вони атакували першу шеренгу.

Черговий вибіг з будинку й заверещав:

— Не годуйте моїх гусей!

— Вони самі!

— Паскудні птахи! Бач, до чого позвикали. Навіть черниць не минають і в них жеруть шнурки. Диявол їх спокушає. Начальнику, попереджаю, що не плачу за з'їдені шнурки вже кілька місяців. Мені половину платні довелось б віддати за оті шнурки. Геть! Собачі душі! Гей, мати! Забери гусей, бо товарний іде.

Товста баба вибігла з рушником і, розмахуючи ним, почала гнати гусей, які розбіглися по колях.

— Старий! — верещала вона, — закрий семафор, бо я ніяк не зажену оцих прибуд.

Вона спробувала пояснити начальникові:

— Мої гуси як наскубуться шнурків, поведуться так само, як мужчини, коли вип'ють коньяку.

Черговий закрив в'їзд саме вчасно: вже було видно вдалині товарний поїзд.

Хлопці позабирали рюкзаки й причандалля. Автобус чекав. Герберт вмістив на даху жердину намету. Вкинув рюкзак у машину і вліз сам. Шофер спершу посварився з начальником, а потім рушив.

Хліба, городи, повні порічок, агрусу, сади, де росли яблуні-паперовки, знову пшениця, що її косили машини, спека й пил, який рипів на зубах, безліч тополь — все це залишалось позаду. На дорозі було таки чимало вибоїн. Хлопці поглядали крізь шибки, чи не видно де обіцяного їм озера.

Потяглися вигорілі на сонці луки.

— Це, мабуть, недалеко, — міркували хлопці.

За кільканадцять хвилин шофер викинув їх на околиці невеличкого села. В канаві лежав багаж, привезений раніше. Але хлопців чомусь не було видно. Залишився тільки вихователь.

— Де хлопці? — питався начальник.

— А де обіцяне озеро? — наввипередки питали приїжджі.

— Озеро тут поруч, зараз же за клунями. Хлопці, певне, теж там, якщо не влізли в чийсь садок.

Сонце вже сягало до половини тополі, отож усі енергійно взялися за кілки, канати, брезент і лопати.

Герберт, якого зарахували до групи найстарших, ставив намет на краю табору. Далі була лука, поросла буйною конюшиною, бур'яном і пириєм. Картоплища тяглися аж до невеличкого струмка і багнистих саджавок.

З шкільного будинку повиносили тапчани. Вкопана в землю жердина злегка похитувалась під вагою брезенту, але хлопці натягали вірвовки і вбивали кілки. Герберт носив ковдри і розподіляв — кожному по дві. Почали розпаковувати рюкзаки, ховати піжами під подушки, напхані сухим сіном. Один з хлопців намалював на полотні гарне коров'яче вим'я. Біля намету вкопали в землю паличку з табличкою, на якій був напис: «Група імені

коров'ячої цицьки». Всім це дуже сподобалось. Запанувала справжня табірна атмосфера. Але начальник наказав зараз же викинути табличку. Згодом у наметі спалахнула жвава дискусія.

— Нехай начальник не базікає так багато.

— Авжеж.

— Він не повинен п'яткати. Хай радіє, що ми такі сумирні.

— Це справжній ідіотизм — приїхати сюди.

— Навіщо ж ти їхав?

— Не маю уявлення.

— Панове, але які яблучка в садах! Я сам бачив.

— А озеро?

— Зараз подивимось.

— До біса це озеро! Чуєте, який вітер дме?

— Так. Це вітер з моря. Я чую в ньому безсиле шелестіння хвиль, які штурмують пляжний пісок.

— Якого біса вони привезли нас сюди?

— Атож. Кілька годин походу, і ми були б на березі моря.

— На околиці села є дороговказ. Звідси кілька кілометрів до портового міста, а там справжні баржі, ранкове торохкотіння катерів, які вирушають на лови, довгі руки хвилерізів, де гуляють юрби людей, квиління ситих чайок. І ще справжня матроська забігайлівка десь над каналом.

— Ох, не кажи, бо нас нудить, що ми сюди приїхали.

— Нехай начальник багато не базікає. Ми такі, що зуміємо зняти бучу.

— Збір!

— Знову збір?

— Я що, в армії?

Герберт слухав мовчки. Він склав рюкзак, підсунув його під подушку й перекинув через плече рушник.

Хлопці вийшли з намету. Сонця вже не було, але вітер укрит їх голі руки, плечі й спина теплыми, рвучкими дотиками.

Вони підіймалися піщаним пагорком, потім багнистою лукою йшли до озера.

Ялини довгими коридорами оточували береги. А за ними вдалині тяглися очерети — зелені, або кольору достиглої кукурудзи.

На краю кам'яної стінки хлопці роззулися і поскидали штани. Один за одним зсувалися в воду і відпливали.

Герберт окунувся до пояса і, добрівши до каменя, який стирчав з води, поклав на ньому рушник і мило.

Він довго хлюпався в воді. Зовсім не хотілося простягати руку по мило або виходити на берег. Важко було навіть вгадати, чи холодна вода. Мабуть, вона мала температуру повітря після жаркого дня жнив. Здавалося, запах хлібів, скошених машинами, висить над сзером. Пахло й водою, а, може, це тільки ві-

тер приносив з того берега запах гнилих очеретів і зопрілих трав.

Герберт глянув на обрій, потім на воду. В ній відбивалися барви небосхилу. Наче хтось сипонув пелюстками рож, які тремтіли на маленьких зморшках водяної поверхні. Велике сонце, вже прохолоне, сплющилося й було схоже на крашанку, занурену в рожеву фарбу. Його нижній край вперся в коричневу смугу пагорбів, але не надовго. Спека, яка ще бриніла над полями, немов пожерла сонце.

Герберт намилив долоні й притулив до обличчя, потім пірнув у воду і, лігши навзніч, короткими рухами рук допомагав собі триматися на поверхні. Поруч розмовляли хлопці. Начальник прав шкарпетки. А трохи далі все вкривалося фіолетовими тіннями.

Герберт подумав, що приїхав саме для того, щоб отак лежати, простягшись у воді, і майже фізично відчувати, як відпочиває весь організм. Він обіцяв собі, що кожного вечора проводитиме довгі години над озером. Коли хлопці скінчать купатися й повернуться в намети, він прокрадеться сюди, на кам'яну стінку, сяде, підібгавши ноги, й дивитиметься на той берег.

У місті він ніколи не думав, що зможе хоча б чверть години посидіти бездіяльно. Звичайно, вдома це було неможливо. Чужа домівка, тісна, повна галасу, змушувала до якихось дій, хоча і зовсім механічних. Але навіть під час нудних лекцій з історії чи літератури він примушував себе слухати чужі слова, або крадькома читав книжку. Вечорами бігав до кіно або вештався по вулицях — так собі, без мети. Він любив брук, залитий кількома потоками машин, асфальт, в якому жаріли відбитки реклам і неонових вогнів. Пізно вночі він повертався в свій куток. Розбуджена тітка сипала гнівними словами. Герберт навшпиньки заходив до ванної й довго хлюпався там, чекаючи, поки тітка знову засне. У ванній він тримав навіть газети й книжки. Викупавшись, читав, коли всі вже спали, і тоді ванна належала тільки йому. Проте тітка мала рацію і, по суті, була не така вже й лиха. Всьому причиною було тісне приміщення, бо за війну бомби зруйнували все місто, а нове житло коштувало неймовірно дорого. Тут, на селі, було зовсім інакше, ніж у задимленому кварталі фабричного міста.

Герберт повернувся на берег останнім. Вітер насухо волосся, одягнув штани й шкарпетки. Нахилиючись, торкав пальцями вологу траву.

До табору він пішов після всіх. Перед очима похитувалися білі смуги рушників у товаришів на плечах. Цмокала мокра лука під ногами. Поруч щось страшенно верещало, але Герберт не вмів відрізнити голосу жаби від сюрчання коника. Та цей крик зацікавив його. Він подумав, що завтра напевне встигне

його полюбити, а може й довідатися, кому він належить.

Вечірня перевірка тривала дуже довго, ще довше, ніж вечеря в спеціально пристосованій для цього шкільній залі. Начальник виголошував промову, і всі нудилися. Нарешті із шогли спустили прапор, і хлопці пішли в намети.

Скупий вогник свічки ледве торкався брезентових стін. Герберт простягся на ковдрі, чекаючи, що робитимуть інші. Кілька хлопців стали одягати вовняні светри.

— Підемо на село, пошукаємо добрих яблук.

— Принесіть і нам.

— Не турбуйтеся.

Хтось витяг з рюкзака карти.

— Зіграймо.

Коли шукачі яблук вийшли з намету, Герберт теж сів грати. Але грав він погано, і товариші хутко викинули його з кола. Тоді він знову ліг на тапчан і заплющив очі, та йому зовсім не хотілося спати, хоча він і втомився.

— Чуєте? — спитав він.

— Що?

— Шумить.

— Ну то й що?

— Це шумить море.

— Дурний ти. Вітер ходить у віршовках і брезенті.

— Мені здається, що це море.

— Дурний ти.

Герберт повернувся набік, щоб дивитися на сірі обриси входу в намет. Опустив руку й пальцями намацав траву й пісок.

Раз і другий брязнула бляшана застібка. Зазирнув черговий, блиснув яскравим ліхтариком і наказав сховати карти й стелити ліжка. Свічка догорала.

Герберт пошукав ногами тапочки й вийшов з намету.

Вже визоріло. З вулиці долинуло торохтіння підводи. М'яко ступав кінь по курній дорозі. Коли все стихалося, знов зашумів вітер. В даліні щось гуло, наче пихкотів поїзд. Це було море. Герберт добре чув його й жадібно ловив вологий вітер. Пахло садом.

До Герберта підійшов черговий.

— Ти чого? — спитав він.

— В своїй потребі.

— Іди в намет, хлопче.

Герберт постояв на дорозі. І раптом побіг піщаними дюнами. Потім спустився вниз, деякий час поблукав млистою лукою і, нарешті, зупинився на березі озера.

Рівна, сонна поверхня його сріблилася край берегів, а в глибочині була темна, з металічним полиском. «Асфальтове озеро»,— подумав Герберт.

Він повернувся і бігцем помчав до табору. З розгону минув свій намет. Перед ним тяглися луки. Там, далі, мусили бути картопляща, а ще далі — струмок і туман.

«Я чекаю чогось, але й сам не знаю, чого саме»,— чи хтось обізвався до нього, чи це тільки майнуло в його думках? Навколо — порожнеча, тиша. Позаду намети, попереду луки; всіяне зірками небо. Десь далеко гавкає собака. А хлопці пішли по яблука. Та ні, собака, напевне, гавкав тільки так собі. Тепер Герберт вже знав, де струмок. Завзяте кумкання жаб ще поглиблювало порожню просторінь літньої ночі.

Герберт рушив уперед, побіг швидко, дедалі швидше, аж поки не впав в густу, м'яку хащу трав.

На щоках він відчув холодні краплини. Це були частинки вечора, що причаїлися біля самої землі.

...Герберт пригадав це й переконався, що все почалося саме тоді.

VI В наметі було ще темно, але крізь вузькі шпарини в брезенті просочувалося бліде світло. Герберт прокинувся і, повівши ногою по простирадлу, відчув холод і вологу. По спині побігли дрижаки. Він руками помацав ковдру. На ній були мокрі плями. Рукава піжами теж намокли.

З хвилину Герберт лежав нерухомо й прислухався. Дощ перішив по даху й по стінах намету; великі краплини падали на постіль.

— Гей, хлопці!

Інші ліжка теж намокли. Тільки в кутку знайшлося трохи сухого місця. Хлопці постягали туди тапчани, поставили один на одному й понакидали всі зібрані ковдри. Полягали на кожному тапчані по троє і вкрилися купою важких, вологих ковдр.

Герберт побачив у свого товариша величезний синець під оком і ще кілька менших на шії та на руках.

— Алло, що трапилось?

— Фатальний збіг обставин.

— Це ж як?

— Ми пішли по яблука.

— Ну й що?

— Ну й дали нам. Як виявляється, сади охороняють. Хто таке чув, щоб охороняли сади? Ну, ми нарвали чудових яблук, важких і соковитих, мов апельсини, а коли вже перелазили через тин, на нас зненацька наскочили. Хочеш яблук?

— Ні.

— Добре яблуко.

— Потім покуштую. Тепер мені треба вийти. Це, мабуть, від холоду так кортить.

— Ну, то йди. Тільки ж гляди. Можливо, тутешні хлопці чатують навколо табору і зустрінуть тебе камінням.

— Чудова перспектива.

— Якщо піде весь табір, дамо сільським

хлопцям так, що самі приносять фрукти, ще й проситимуть нас узяти.

— Оптиміст. Глянь на своє око.

— Око — дурниця. Сьогодні ввечері над селом каміння свистітиме й тріщатимуть ти-ни. Побачиш, як ми пустимо їм юшку.

— Але я мушу вийти.

— Ну, то йди.

— А що, як вони чатують?

— То йди в куток намету і зроби крізь шпарину. Все одно йде дощ.

— Гарзд.

Інші теж зробили так само. Потім усі позасинали, бо ранкова перевірка через дощ була пересунута на годину.

Сніданок минув у гробовому мовчанні. Дощ, правда, ушух, але в'яло пронизливим холодом, а хмари повзли низько й чіплялися за тополі. Здавалося, надворі стало тісніше.

Хлопці сиділи в наметах і міркували, що їм робити. Поруч сусіди реготали з якихось брутальних жартів. Начальник запропонував поспівати, але ні в кого не було охоти. Тільки один з хлопців привіз банджо і став награвати якісь дикі мелодії.

Герберт порадив товаришу, щоб той приклав до обличчя мокре листя подорожника. Воно відтягне гарячку й обличчя перестане пухнути.

— А як тебе звати?

— Керрол. Керрол Портер. Ти в шахи граєш?

— Так.

— Чудово. Я привіз шахи, організуємо матч. П'ять партій. Згода?

— Згода.

Вони порозставляли фігури й почали першу партію.

— Ти вже високо забрався? — спитав Портер.

Герберт зрозумів.

— За рік атестат зрілості.

— У мене теж.

— І що ж ти робитимеш?

Той не думаючи відповів:

— Те ж саме, що й старий.

— А старий?

— Візникує.

— Що?

— Візникує. Літає на далекі відстані: в Афін, Будапешт, Мадрид і навіть в Дакар. Зрозуміло?

— Звичайно, мій старий теж був пілотом.

— Оце так-так!

— Ми ще поговоримо про все це, гарзд?

— Ну, звичайно. А що ти хочеш робити після атестату зрілості?

Герберт відповів не зразу. Він навіть не міркував, бо добре знав, що робитиме, коли одержить атестат. Йому тільки важко було пояснити це новому другові.

— Знаєш, — сказав він, — у мене є бажання заощадити трохи бензину.

— Не розумію.

— Ти пам'ятаєш ластівок, яких німці пускали на Лондон?

— Звичайно... Але я не розумію...

— Крила будуть позаду, витягнені під кутом до бортів. Замість старих пропелерів будуть дві «собачки».

— Що ти сказав?

— Будуть «собачки», їх годуватимуть дешевою сумішшю.

— Ах ти ж, крутію! Реактивний літак?

— Отож то й є!

— Добре ж ти поморочишся в політехнічному.

— Витримаю. «Собачки» мене найбільше цікавлять. Я б хотів, щоб вони нагавкали людям звукову швидкість.

— Оце так! — вигукнув Керрол. — Якщо один в роду стає пілотом, всі його нащадки успадковують професію, наче графський титул.

— Так, — відповів Герберт, — ми, льотчики, шануємо традиції.

Портеру так сподобалось оте «ми льотчики», що він не скористався з помилки, яку його партнер зробив на шахівниці.

Третю партію відклали, хоч вона обіцяла «нічию». По обіді Герберт позичив у Керрола прорезинений плащ й вирішив піти на село. «Один бог зна, що станеться. В найгіршому випадку — підсинять мені око, як Портеру».

Дорога розгрузла. Мжичив дощ, і сільце здавалося зовсім безлюдним. Тільки підводи зрідка проорювали в багнюці колії. В канаві текла вода землястого кольору. З-під ніг важко стрибали жаби й ховалися в придорожніх травах або плюхали в каламутний потік у канаві.

Герберт купив хлопцям цигарок у крамниці. Оглянув червону церкву, шинок, тісний і задимлений, але насамперед брудний. Потім пішов на рибальську пристань.

Біля дерев'яного помосту було прив'язано кілька човнів. У великому сараї висіли сітки й лежало рибальське начиння. Лежала ще вагонетка з причепом, яка зіскочила з рейок. Смерділо гнилим очеретом, застоюною водою і риб'ячими нутрощами.

Герберт обережно ступав по дерев'яному помості, пильнуючи, щоб його не зрадила якась прогнила дошка. Тепер він виразно відчув нудотний запах стоячої води й глибоко увібрав його в себе. Хотілося відчутти його ще дужче й запам'ятати так само, як учорашній захід сонця над озером.

Сьогодні він ледве бачив протилежний берег, що злегка вимальовувався з-під заслони курної мли.

— Ти чого? — почув він за спиною хрипкуватий голос.

Герберт обернувся. За ним стояв кремезний юнак в обшарпаному рибальському одязі. Герберт побачив обличчя, ще зовсім молоде.

незважаючи на бліді втомлені очі та нечисту шкіру, вкриту вугрями.

— Що тобі тут треба? — Голос рибалки звучав причіпливо. Герберт подумав, чи не доведеться йому зараз перевірити температуру води.

— Прийшов подивитися на хвилинку.

Рибалка мовчав, і Герберт вів далі, вигадуючи на ходу:

— Я завжди хотів бути рибалкою, а на пристані не бував ніколи. Дуже хотілося б побачити, як тягнуть рибу сіткою. Це, мабуть, важенька робота?

— А плавати вмієш?

— Хіба я знаю?

— Спробуймо. Га?

— Сьогодні надто холодно.

— Хочеш бути рибалкою, а холоду боїшся. Ану, в воду!

— Кажу ж тобі, що холодно.

— Лізь мені зараз у воду і не балакай!

— Іди геть із своєю водою. Хочеш пива, то ходімо в шинок. Щось мені захотілося теплого пива.

— Спершу поплаваєш, хлопчику, потім підемо пити пиво. А, може, ти хочеш яблук?

— Звичайно. У тебе є?

— Щось ти дуже нахабний. Твої що, мало натрусили вночі?

— Але мені не дали.

— А ти хіба не трусив?

— Навіщо? Познайомлюся з сільськими хлопцями, то й самі дадуть. Хіба ні? Навчу їх за це цікавої гри в карти.

— То ти не ходив по яблука?

— А навіщо?

— А до баб теж ні?

— Ще ні.

— А тих, з табору он там, — показав він рукою в непевному напрямі, — знаєш?

— Котрих саме?

— Тих, що приїхали кілька днів тому.

— Чого б то не знав? Знаю, — збрехав Герберт.

— А Мерилін знаєш?

— Це ж котру?

— А там одну.

— Покажи мені. Щось не пригадую.

— Тоді ходімо вниз.

Він повів Герберта по сходах до старого човна, на дні якого хлюпала брудна вода. Герберт сів на мокрій дощці, кинутій впоперек, між бортами, і замислився, чи не на те посадив його сюди оцей рибалка, щоб викинути десь посеред озера.

А рибалка схопив весла і відіпхнув човен від помосту. Він веслував рівно, не здійсмаючи склистрих віял навколо весел, хоча вся поверхня озера наморщилася маленькими, злими горбочками.

Через кілька хвилин човен пірнув у канал в очеретах.

«Отут ця тварюка й пристукне мене за ті яблука!», — подумав Герберт.

— Покличеш її в човен?

— Якщо покажеш, котру саме.

— Покажу.

Човен зарився носом у прибережний мул. Підбіг табунець курей. Вони знали, що човном привозять рибу.

Обабіч подвір'я стояли червоні будинки, великі, але одноповерхові, такі собі муровані клуні з вікнами. Але посередині подвір'я здіймалася шогла, на якій висів клопоть зім'ятої ганчірки, що була колись прапором.

Дівчата швидко перебігали по дворі, ховаючи голови під пелеринами, хоча злива вже вшухла.

Герберт з рибалкою зазирали в вікно великої зали.

Дівчата, стоячи півколом, слухали, як грають на піаніно. Якийсь лисий чоловік промовляв до них, а потім став махати, щоб вони співали.

— Котра з них?

— Он та, чорнява, з золотим зубом. Бачиш, усміхається до подруг.

— Ага.

— Знаєш?

— А хіба що?

— Поклич її.

— Для чого?

— А тобі що до цього?

— Для чого я повинен її покликати?

— Поклич, і все.

— А що я за це матиму?

— Поговоримо потім.

Тут дівчата почали показувати пальцем на вікно. Лисий чоловік обернувся, побачив чужі обличчя й вийшов на поріг.

— Чого вам?

— Холодно! — поскаржився Герберт.

— Зайдіть сюди.

— Я з чоловічого табору і прийшов сюди домовитися, може б ми спільно організували вогнище, — почав брехати Герберт.

Він розповів, як вони приїхали вчора, як хлопці пішли вночі по яблука, а сьогодні страшенно нудяться і не знають, що їм робити. Ще говорив про те, що вони хочуть влаштувати вогнище, гарне вогнище, ввечері, над озером, коли луки потопатимуть у млі, а з берега моря потягне гострими пахощами трав і кущів, які ростуть на піщаних пагорбах.

— А це хлопець з села. Вони теж прийдуть на вогнище.

Коли лисий почав розпитувати дівчат, яка їх думка щодо цього, Герберт зробив знак Мерилін, потім наблизився до неї й шепнув:

— Хочеш яблук?

— Звичайно.

— А покататися човном?

— Звичайно.

— То ходім. У цього хлопця є яблука й човен.

— Чудово.

Тут Герберт побачив другу чорняву дівчину в школярській спідниці і білій блузці. У неї був трохи величеський носик, але все інше — як слід. Навіть груди вже вимальовувалися під блузкою. Потім йому сподобалися довгі тонкі пальці вузьких рук і усміх.

— Ти гарна, — шепнув він.

Дівчина посміхнулася й сподобалася Гербертові ще дужче.

— Хочеш яблук?

— Так...

— А покататися човном?

— Ще й як!

— То ходім. У нас є яблука й човен.

— Та що ти?

— Ну, ходім.

Вони каталися недовго. Було холодно, в повітрі стояла волога, пронизлива, мов пісок у смерч.

Дівчата, закутані пелеринами, змерзли, щок в них зблідли, стали мов осіння земля.

— Знаєш що, — вирішив нарешті Герберт, — пливім до берега. Холодно. Поведи нас по яблука або ще кудись, аби тільки не було так холодно.

Дерев'яним помостом, з якого Герберт мав стрибати у воду, вони пройшли до мурованого сараю з рибальським начинням.

— Тут не дме.

— Почекайте. Я побіжу в садок і щось принесу.

Незабаром усі хрумали яблука й усміхалися одне одному.

Герберт казав чорнявій дівчині:

— Красуне, потанцюєш зі мною коло вогнища?

— Хто мене запросить, з тим і буду танцювати.

— Але я хочу, щоб зі мною.

— Попроси гарненько.

— Яке в тебе ім'я? Таке ж гарне, як і очі?

— Та що ти!

— Її звуть Дороті.

— Дороті. Гарно!

Вони повикидали недогризки й полізли в кошик по нові яблука.

— Я об'ївся! — заявив Герберт.

— Заберіть решту собі, — запропонував рибалка.

— Візьмеш нас ловити рибу?

— Якщо буде погожа година.

— А коли ж вона буде?

— Завтра.

— Завтра ідемо ловити рибу.

— Тільки дуже рано приходьте, ще до сходу сонця.

Герберт провів Дороті додому. Він ніс яблука й біля воріт віддав частину їх дівчині.

— Прийдеш завтра?

— Не знаю.

— Приходь.

— Побачимо.

— Ти гарна.

— Що ти...

— Ну, приходь. Потанцюємо, коли хлопці розпалять вогнище.

Він повернувся до намету, навантажений яблуками. Ті, що були в кишені, віддав дівчині, а напхані за сорочку приніс до намету й висипав на ковдру свого ліжка.

— Ось беріть. І морду мені не набили.

— Я відразу вгадав, що з тебе буде чудовий льотчик, — заявив Портер.

VII

Вони сиділи навпочіпки на ковдрах, принесених з наметів.

Тріскотіло вогнище, іскри роїлися навколо стосу охоплених полум'ям гілок, сухого поламаного паліччя. Пахло землею й живицею. Пахли також трави підмоклих лук і гниючі очерети.

На селі вдарив дзвін і сполохав зграю галок. Вони деякий час галасливо кружляли вгорі, потім опустилися туди, де стояв сарай з рибальським начинням, а до паль помосту були прив'язані човни.

— Що це так пахне? — спитав Портер.

— Земля, — відповів Герберт.

— Еге. Земля нічим не пахне.

— Невже?

— Так у школі казали.

— Неправду казали. Тут усе пахне.

— Як ти добре придумав з цим вогнищем!

— А що, ні?..

— Послухаймо. Зараз дівчата заспівають, а потім влаштуємо ігри.

У вогнищі щось кілька разів тріснуло. Полум'я знялося вище й пригасло. Герберт підвівся з ковдри й підкинув оберемок гілок у вогонь. Закуріло. Дерево ще не зовсім висохло після дощу.

Дівчата співали якісь народні пісеньки. Герберт не знав їх, але слухав із зацікавленням. Вони йому подобались. У Дороті був чистий альт, глибокий і водночас м'який. Добре поставлений голос, як на таку молоду дівчину.

«Дороті — гарна дівчина, — подумав Герберт. — А земля справді пахне. Якимось так бадьоро, пронизливо й ліниво водночас. Тітка мала рацію, що на селі все зовсім інакше».

Він витяг з кишені сливку й, роздушивши її в роті, сплюнув кісточку у вогонь. Жував соковитий м'якуш, пильно слухаючи, як співають дівчата.

У світляному колі розташувався сільський оркестр, підсилений гармоністами й банджо з табору. Скошений газон мав правити за паркет. Хлопці притоптали горбочки кротовиння,

позрізали лопатками купини, прочесали граблями гривку трави.

Вдалині почулося торохтіння мотора. Гучне пихкотіння наближалося до них. Хлопці побачили два човни, що пливли до вогнища.

Носи старих човнів вдарилися об піщаний берег. Корма занурилася так глибоко, що вода майже лизала дошку стерна. Так човни не могли зсунутись назад в озеро.

Рибалки посідали на схилі. Начальник запросив їх у коло. Тут оркестр загравав вальс, і Герберт поспішив до Дороти. Вона була гарна й подобалася хлопцям, отож Герберт квапився не без причини. Вони почали танцювати перші, але хлопці вже виводили на газон інших дівчат. На траві важко було танцювати, черевики не хотіли сковзатись по ній. Танець втомлював.

— Тобі подобається? — спитав Герберт.

Дороти підняла голову. У відсвітах вогнища її обличчя набрало кольору оливок, уста потемніли.

— Звичайно.

— І грати будемо разом?

Дівчина нахилила голову. Герберт торкнувся підборіддям гладенько зачесаного волосся, яке пахло ще дужче, ніж земля.

У вогнищі щось голосно тріснуло.

Герберт підійшов до стосу гілок і палкою почав розгрибати жар. Дівчина допомогла йому підкинути новий обережок. Обое відчули міцний солодкий запах живиці.

Коли оркестранти скінчили грати, Герберт сів поруч із дівчиною і несміливо торкнувся її руки. Дороти не відсунулась, і вони так і сиділи, вдивляючись в ясне коло миготливого світла, заслухані в німу молитву долонь.

Знайомий рибалка штовхнув Герберта в спину.

— Ти.

— Ну?

— Ходім.

Герберт зрозумів і потяг Дороти, яка не знала, чи їй засоромитись, чи, навпаки, з охотою побігти до човна.

Рибалка відштовхнув човен від берега. Вода, що ледве холодила пальці, повітря, наче

в саду,— все це було навколо них. Берег з багаттям, яке здалеку нагадувало вогник сірника, запаленого в глибокому вечірньому присмерку, швидко віддалявся від них.

Рибалка вимкнув мотор і запалив цигарку.

Вони почули гавкання собаки, рипіння фургону, чийсь далекий спів біля села. Там, де палало вогнище, стояв гамір. Але навколо них лежало мовчазне озеро. Вода була салатого кольору, з домішкою рожевої і фіолетової барви.

Герберт роззувся і, перекинувши ноги за борт, опустив їх у воду. Швиденько скинув одіж і тихо пірнув у глибінь ночі, яка починалася зараз же біля човна.

— Герберте, що ти робиш, божевільний? Застудишся!

— Дороти, не бійся, іди в воду.

Герберт поплавав навколо човна. Потім ліг навзак і, розмірено працюючи руками, став віддалятися, аж поки розмови на човні не злилися в незрозумілий гамір.

— О-го! — вигукнув він.

Залунав кашель мотору, і зараз же почулося ритмічне пихкотіння. Герберт побачив чорну брилу, що сунула до нього.

— Вилазь!

Він схопився рукою за борт. Рибалка допоміг йому вилізти.

— Дивися, ти весь мокрий,— вигукнула Дороти.

— Тепер ти,— запропонував він. Схопив дівчину й перекинув її ноги за борт.

— Ай! — скрикнула вона й міцно обхопила хлопця за шию.

— Ні!

Герберт відчув на вустах м'яке волосся Дороти. Він злякався власної сміливості й розтулив руки. Обое важко дихали, засоромлені.

Герберт сів на дні човна й став витирати сорочкою спину, груди й плечі.

Рибалка, як здавалося Гербертові, цілував свою дівчину. Тут Герберт подумав, що не зробив нічого страшного і зовсім даремно так злякався.

Ще кілька хвилин, і човен зарився в густі очерети.

— Де ми?

— Біля миска,— відповів рибалка.— Почекайте тут. Може, ми знайдемо якісь фрукти. Він виліз і зник в очеретах разом з Мерилін. Герберт і Дороти чекали, може, з годину. Нарешті вони почули цмокання розмоклої землі.

— Знайшли фрукти?

Рибалка засміявся й відповів, що вони нічого не знайшли поблизу.

Було вже опівночі, коли вони прив'язали човен до помосту.

Герберт провів Дороти. Біля воріт попрощалися. Герберт подумав, чи не спробувати йому поцілувати дівчину, але зараз же схаменувся:

ще, мабуть, завчасно. Він зробить це за кілька днів.

— Бувай здорова, Дороті!

— Угм.

Герберт поночі роздягався в наметі. Недбало швиргонув одіж і швиденько вкрився ковдрами.

— Герберте! — Портер ще не спав.

— Ну?

— Де ти був?

— На озері.

— Паскудник ти, а не льотчик!

— Чому?

— Як ти міг не взяти мене з собою?

Герберт засоромився, не знаючи, що відповісти. Він зовсім забув про нього, танцюючи з Дороті.

— Гарненька дівчинка в тебе, — сказав Портер.

— Тобі сподобалась?

— Що будемо робити завтра?

— Стривай! Ти чуєш?

В саду неподалік зринув шум, який за хвилину наповнив намет. Хлопці чули придушений грім води, що билася об пляж.

— Шторм?..

На стіні намету вони побачили короткий, фіолетовий спалах. Один, другий.

— Гроза.

На світанні все стихло. Дорога була засипана поламаними гілками. Порозв'язувались вірвовки в наметі, в ідальні розбилася шибка.

День почався сльотою. Повітря було різке, віяло запахом моря.

Герберт виграв шаховий матч з різницею в півтора очка. Опівдні вони почали нову партію.

— Герберте, — запропонував Портер, — заграймо на щось.

— Охоче, але на що ж саме?

— Хіба я знаю?..

— Я теж не знаю.

— Заграймо на те, хто буде на наступному вогнищі танцювати з твоєю дівчиною.

Герберт замислився. Він виграв матч з різницею аж у півтора очка і не боявся Керрولا.

— Гаразд. А коли ти програєш, тоді що?

— Вибереш в місті найцікавішу книжку з моєї бібліотеки. У мене є трохи книжок, буде з чого вибрати.

— Охоче.

Герберт програв цю партію. Він навіть не знав, як це сталося.

Відразу ж він запропонував Портеру реванш.

— Якщо я виграю, ти втрачаєш право на Дороті на наступному вогнищі, а коли я програю, відмовлюся від Дороті на твою користь, аж до кінця перебування в таборі.

— Згода, — відповів Портер, поміркувавши.

Вони порозставляли фігури. Герберт грав чорними. Вже через кілька ходів він втратив офіцера. Почав нервувати. Чомусь жодна ком-

бінація не спадала йому на думку. Нарешті, за годину він змушений був здатися.

Герберт устав з ліжка, на якому вони розіклали шахівницю, й накинувши куртку, вийшов з намету. Після нічного урагану віяло холодом, а небо, запнуте важкими хмарами, було кольору паленої умбри.

«Що за погода! — раптом знервувався Герберт. — Чи бачено розбивати табір в улоговині, де чути тільки далекий грім моря».

На Портера він не сердився. Навпаки. Портер був добрим товаришем. Дороті була тільки дівчина, а Портер добрий товариш. І вони ж недавно говорили про те, як стануть льотчиками. «Тільки даремно я грав. Напевне, я краще орієнтуюся на шахівниці, ніж він, але тут роздратувався. Не можна грати в шахи на щось. Відразу дурієш. В шахи грають заради самого задоволення. Шкода Дороті, а все через дощ і грязюку, що хлюпає з-під возів».

Він поволі рушив краєм дороги до села, пильнуючи, щоб не вскочити в калюжу, чи не зсунутися в канаву, де зелені жаби розкошували в брудній воді.

Біля церкви було порожньо й сонно. Намоклі афіші висіли біля кінотеатру. Середині — порожньо, сморід. Герберт швидко втік і, каляючи черевиками липкою глиною, пішов до пристані. Але й тут він нікого не застав. Вітер пригнав з хвилями стеблини очерету, поламани гілки, листя, соломучу. Все це стояло край берега, зліплене брудно-кремовим шумовинням, чайлося навколо паль помосту, тулилося до опуклих корпусів рибальських човнів.

Герберт повернувся в село. Минаючи дівочий табір, він замислився, чи не зайти йому туди.

Раптом хтось гукнув його з подвір'я.

Герберт штовхнув дерев'яну хвіртку, яка на силу відчинилася, обминув калюжу й зараз же сховався під навісом.

— Ну, Герберте, — спитала стара вихователька, — що скажеш доброго? Нудяться хлопці? А ти блукаєш?

— Так... Я вийшов дізнатися, що там чути на селі.

— Ну, не бреш. Знаю добре, що привело тебе до хвіртки, бачила ще тоді, біля вогнища. Дороті в спальні. Поклич її. Не буду ж я тобі приводити дівчину.

— Та я ж зовсім не того...

— Добре вже, добре.

На подвір'ї зібралися літні жінки, теж виховательки, і розмовляли з Гербертом.

— Він соромиться, що має добрий смак.

— Дороті справді гарна.

— Та я зовсім не через те...

Дівчина вибігла з будинку. Вони стали вдвох під навісом.

— Що скажеш?

— Нічого, — відповів Герберт.

— Чому?

- Так, нічого.
- Я теж нічого.
- Погода...— Він зробив непевний жест руками.
- Так, погода. Ну, що скажеш далі?
- Повертаюсь додому.
- Ну й іди собі.
- Дороті?
- Що, Герберте?
- Е, нічого. Може, прийду ввечері.
- Навіщо?
- Так собі.
- Приходь.

Герберт повертався, сповнений внутрішнього роздратування. Він ладен був набити морду Портеру. Але з найбільшою охотою набив би морду самому собі. Навіщо він пристав на дурну вигадку товариша? І чому програв, якщо Портер грає, наче ремісник, без самолюбства, без польоту? Але хіба це важливо?..

Йому було приємно, як ті жінки хвалили його смак і казали, що Дороті гарна.

В наметі він ліг на тапчан, заклавши руки за голову.

Запах трав із садів прилинув аж сюди й сповнив намет.

Полотнище намету протікало. Великі краплі падали на ковдру. Герберт ловив деякі з них руками, перше ніж вони торкались постелі.

VIII Дівочий хор, мабуть, був непоганий. Дівчата виїжджали в невеличке містечко, співали там у концертній залі, і тепер до табору раз у раз приходили різні люди, запрошуючи хор виступити в них.

З управління порту приїхали двоє: цивільний, а з ним — чоловік у матроській бушлаті. Вони пообіцяли дівчатам трактор з причепами, залу з доброю акустикою, обід, вечерю і гонорар — двогодинну прогулянку по морю на старій баржі з трубою, схожою на цигарку з мундштуком.

Герберт — хлопець, який добре знав, навіть у людини язик, — їздив з дівчатами за конферансьє. Він невимушено оповідав селянам зі сцени різні дурниці. Ті охоче слухали, галасливо сміялись і аплодували. Начальник дівочого табору залюбки брав Герберта на концерти разом із хором.

Герберт дуже зрадів, коли лисий викладач спілів сказав:

- Герберте, їдьмо з нами до порту.
- Співати?
- Ти не співатимеш.
- Чого ж тоді мені їхати?
- Приготуй дотепи для рибалок.
- Дівчата повтікають.
- Я тобі дам! Вигадай щось культурне!
- Тільки поговоріть, будь ласка, з начальником нашого табору. Хлопці кривляться на

мене за те, що я тікаю з табору. Їм страшенно нудно, тому вони й кривляться.

— А хто ж винен, що ти знаєш, як триматися на сцені, а вони не знають?

Оця поїздка в порт була останньою перед закриттям табору. Герберт радів, що поїде в порт з дівчатами, але без Портера. Щоправда, він дуже любив Портера; за ці кілька тижнів вони звикли один до одного й обіцяли, що дружитимуть і в місті, після повернення. Але до порту Герберт хотів поїхати сам. Він з огидою дивився, як Портер на кожному вогнищі обіймає Дороті, танцює з нею, торкається її волосся, а Дороті всміхається йому так, наче він, Герберт, перестав існувати, наче не він перший відкрив Дороті, не він показав її Портеру та іншим хлопцям.

Після сніданку Герберт побіг до дівочого табору. Тягач спізнився. Дівчата навіть думали, що він вже не прийде, однак прийшов. Але потім щось там у тягачі зіпсувалося, і довелося чекати знову.

Вони, нарешті, виїхали — опівдні, саме в спеку. Дошки, покладені впоперек на причепах, правили за лави. Трусило. Селяни, які працювали в полі, на мить зупинялися, щоб помахати дівчатам рукою.

Вони минали села, полохали качок та гусей, що блукали дорогою. Нарешті побачили залізничну лінію. Звідси було вже недалеко.

Передмістя цього містечка важко було навіть назвати передмістям. Воно було наче село. Будиночки, щоправда, муровані, антени, горбатий брук, ліхтарі, схожі на палички з обламаними кінцями. Але за будиночками — хліви, худоба, що важко сопла від спеки, стіжки сіна, розкидана солома, гавкіт собак, простирадла, розвішані на парканах.

І нарешті, головна вулиця з одноповерховими будинками. Садочки й клумби. З-за дерев видко вілли з терасами, барвистими від різнокольорових шезлонгів.

— Дороті?

— Ну?

— Ходім зі мною.

— Куди?

— Оглянемо порт.

— Ні...

— Ходім, ходім! Тільки порт оглянемо. Ми ж з тобою давно вже не розмовляли. Ти не хочеш поговорити зі мною?

— Не знаю.

— От бачиш. Ну, ходім.

Він узяв дівчину за руку, хоч вона все ще відмовлялася, і потяг за собою в бічну вуличку. Галасливі тракторні причепа залишилися позаду.

— Не спізниться ж на виступ.

— Ні, що ви!

Сонце пекло спину, голови, сорочка липла до тіла.

— Хочеш морозива?

— А куди треба йти до порту?

— Не знаю. Мені здається, що сюди. Це ж невелике містечко. Знайдемо порт тільки з одного запаху сушеної риби.

— Значить, ідемо їсти морозиво? — спитала Дороті.

— Звичайно, — відповів Герберт. — Я вже давно хотів запросити тебе на морозиво. Тільки в нашому селі його ж зовсім не продають. А в місті. ...Ось побачиш, яке я тобі куплю.

— Ов-ва! Забудеш. Як і тепер.

— Що тепер?

— Не запрошуєш мене ніколи танцювати, тільки якось так чудно дивишся.

— Хіба Портер тобі не подобається?

— Керрол дуже хороший хлопець. Обидва ви хороші, тільки чому ти завжди так чудно дивишся, коли Керрол запрошує мене танцювати?

— От побачиш, я куплю тобі в місті морозива.

— За кілька днів ми виїжджаємо з табору, і на цьому буде кінець.

— Не будемо думати, що станеться за кілька днів. Побачиш сама.

Вузька вуличка розступилася.

Широкий прибережний бульвар. Бетонований причал. Вузькі колії, кілька перекидних вагонеток. В каналі катери: жовті, блакитні і такі, як вода, коли хмари закриють сонце. Ящики на рибу: одні складені стосами, інші — безладно розкидані. Тхне рибою.

Герберт весь час вів дівчину за руку.

Вони зійшли на поміст і попрямували в море, аж поки воно не оточило їх звідусюди. Тільки вузький поміст з'єднував їх з землею, яка залишилася позаду, на відстані принаймні двохсот метрів, або й більше.

Біля входу в порт море вирувало. Хвиля, яка линула з даліни, напливала на ту, що пливла з порту. За мить вони поглинали одна одну, зливалися, обсіпали одна одну гарячковим білим шумовинням. Розмірено цмокала вода, хлюпала об палі помосту. Можна було стежити за втомленим рухом наступної хвилі з глибини порту.

Обое посідали на дошках. Герберт сперся головою на стовп сигнального гудка.

З'явилися чайки. Гербертові здалося, що вони нізвідки не прилетіли. З'явилися — от і все; раптом зароїлися навколо, верескливі, зголоднілі, нервові.

— Дороті.

— Що?

— Поглянь.

— Бачу. Море.

— Егеж. Воно таке ж, як небо.

— Це правда...

— Таке ж велике й опукле. Цікаво, як воно виглядає, коли на нього дивитися згори?

— Ти б хотів побачити?

— Я й буду на нього дивитися.

— У тебе є гроші на квиток у літак?

— Ні. Я сам літатиму.

— Що ти!

— Конструктор, котрий себе шанує, повинен оті кілька тисяч годин, які йому треба налітати в повітрі, відрахувати з власного життя.

— Ти гарно це сказав. А я, мабуть, буду лікарем. Якщо зумію вступити на медичний факультет.

— Спробуй.

— Я пробуватиму. От побачиш.

— Дороті.

— Ну?

— Ти не сердишся?

— За віщо?

— За те, що я тільки дивлюся, як Портер запрошує тебе танцювати.

— Може, ти не хочеш... Це ж не привід для того, щоб сердитись...

— Але я хочу!..

— Щось я досі не бачила.

— Дороті...

— Що?

— У тебе нема булки?

— Хочеш годувати чайок?

— Угу.

— Керрол теж каже, що хоче бути льотчиком.

— Він хоче бути льотчиком, а я конструктором.

— Ви ще передумаете.

— Я — ні. У мене це родинне.

— Так?

— Так. Мій батько теж літав. До війни він навчав різних молокососів на старих спортивних літаках. А потім літав на «Спітфайрах». Коли ж «Спітфайри» зійшли нанівець, він перейшов на «Ланкастери», чесні старі «Ланкастери». Це його й доконало.

— Що ти?

— Так. Одного разу його машина не повернулася з польоту на Ессен.

— Ти повинен перервати родинну традицію.

— Неможливо.

— Чому?

— Не знаю. Але це неможливо. Я мушу її продовжувати. І не думаю, що це в мене тільки школярські мрії. Я повинен це робити, хоч старий і скінчив погано. Правду кажучи, мама теж погано скінчила. Вона надто довго поралася в кімнаті. Я встиг збігти в підвал, а вона залишилась нагорі, коли грюкнула бомба.

— От бачиш, а ти теж шукаєш цього клопоту...

— Можливо, мені й пощастить. Не може ж уся родина скінчити життя таким способом. Боюся померти від рака чи ще від якогось пащудства.

— Ой, які в тебе бридкі думки! Мене аж нудить, і я вже не хочу морозива.

— Нічого, ходім, я тебе почастую.

Морозиво справді було чудове. Концерт хору також пройшов вдало. З виступу всі були задоволені. Капітан порту особисто подякував

дівчатам і в нападі доброго настрою запросив їх відвідати маяк. А перед тим їх чекала в порту стара баржа, незграбна, обдерта коробка, з невідомих нікому причин похилена на лівий борт.

Дівчата розташувалися на верхній палубі. Разом з ними сіло ще кілька туристів та екскурсантів. Герберт зайняв місце на носу.

В машинне відділення побігли дзвінки. Спершу два довгих, потім кілька коротких. Засмальцьований матрос віддав швартови, і між баржею та берегом з'явилася смужка води з плямами мастила. Канал почав ширшати, і судно поволі рушило вперед.

Біля виходу з порту палуба похитнулася раз і вдруге. Далі море було гладесеньке, як селянська саджавка.

Чайки клубочили й пронизливо кричали в кільватері, зовсім так як старий, захриплий гучномовець, що випльовував із себе всіма забуті мелодії. В котельні стукотіла машина...

Сонце згорало над водою. На заході пурпурово-сині хмари утворювали примхливий гірський ланцюг із спадистими схилами.

Порт здалека нагадував собою дитячі кубики.

— Якби хоч раз захитало! — сердився Герберт. — Ці європейські баюри — просто пародія на пристойні води.

— Теж мандрівник знайшовся.

— Дороті! Ходімо на верхню палубу, потанцюймо.

В порту спалахнув маяк. Він нервово кліпав, гаснув і спалахував знову — так, наче хтось, жартуючи, грався з ліхтарем. Хутко смеркало.

— Почекай. Я тільки одягну светр, бо тягне холодом.

Герберт обійняв дівчину і став накручувати її волосся на палець.

— Ну що, чорнява?

— Нічого.

Дороті дозволила пригорнути себе міцніше. Герберт знайшов язиком у волоссі її вухо і кілька разів лизнув.

— Не треба.

— Хороша моя.

Потім вони пішли на ніс і стали дивитися на хмари, на берег, який сунув боком і незабаром з'явився навпроти носу. Баржа поверталась назад. Червоний і зелений вогники кліпали біля входу до порту.

Знявся вечірній вітер.

Раптом вони почули попереду калатання дзвону. Воно линуло, лунке, чисте й пронизливе.

— Що це таке?

— Не знаю.

— Це дзвонять не на вечірню відправу?

— Мабуть, ні. Зараз побачимо.

Загадка хутко з'ясувалася. Вони минали рейд. Сирена на судні двічі провила низьким, хрипким голосом.

Дзвін був зовсім близенько. Герберт і Дороті побачили дивовижну залізну конструкцію, що височіла над водою. Блиснув блідий вогник, і язик дзвону вдарився об метал.

— Це сигнальний буй. Знаєш?

Небо й вода на заході були в пурпурі, у важкому пурпурі, яким виграють тільки зовсім стиглі черешні.

Дзвін залишився за кормою. Голос його замиравав. Герберту здалося, наче щось закінчується, згасає, мов вечірня заграва, стихає, наче голос отого серця на морі, минає... Він глянув на дівчину. Вона не відійшла від нього, ніщо немовби не змінилося. І все-таки щось залишилося за ними, і це можна буде вже тільки згадати. А колись воно, мабуть, зникне з пам'яті, разом з цілою колекцією юнацьких захоплень, які спершу дурманяць, а потім викликають тільки ніяковість і глузування.

До табору поверталися вночі.

Герберт закутав Дороті своєю курткою. Сам він тремтів від холоду, але радів, що Дороті тепло.

Тягач зупинився біля брами, і Герберт зіскочив на землю.

За кілька днів вони разом з Портером поїхали на станцію.

Дівчата вже були на пероні.

Чемодани, рюкзаки, табірне причандалля, рух, біганина, нервовий вереск. Нарешті начальника табору сяк-так пощастило заспокоїти всіх.

Він вишикував дівчат двома шеренгами і наказав розрахуватися. Потім, невідомо вже в котрий раз, виголосив прощальну промову. Тепер усі чекали, поки прийде поїзд.

Черговий замкнув гусей у коморі, отож на пероні можна було стояти спокійно.

День був ясний, сонячний, один з тих днів, коли селяни поспішають звозити з полів пшеницю.

Портер довго розмовляв з Дороті. Вони мали сказати одне одному щось дуже важливе. Герберт чекав неподалік, спершись на дерево.

Він чув здалека гуркіт поїзда, притакування коліс. Упізнав ритмічний стукіт пульманівських вагонів і слабенький сигнал електровоза біля семафора. Портер все ще розмовляв з Дороті.

Вдалині з'явилися вогні електровоза. В кімнаті чергового задзвонив телефон. Віконце будки стрілочника прочинилося, й біля нього нерухомо повис прапорець. День був безвітряний.

Колеса вагонів бризнули іскрами.

Дівчата похапали свої чемодани й рюкзаки. Дороті востаннє подала Портеру руку.

Герберт вийшов на кілька кроків з-під дерева.

Дороті подала дівчатам свій рюкзак і стала роздивлятися вздовж перону. Вона побачила Герберта. А може, бачила його ще й раніш

і тільки не хотіла припиняти розмови з Портером?

— Герберте!

— Дороті! — вигукнув він крізь сльози.

Підбіг до дівчини. Вони дивилися одне на одного, не знаходячи слів, які треба було сказати.

Герберт поцілував обидві руки дівчини. Йому здалося, що всі люди в поїзді, Портер і черговий дивляться, як він її цілує.

— Дороті!

— Швидше запиши адресу.

— Прошу сідати!

— Дороті, мершій, бо поїзд рушає!

— Візьми адресу в Керрола.

— Пам'ятай.

— Рушаємо!

— Двері, панночко, двері!

— Візьми в нього!

— Дороті!

— Ходімо вже, треба повертатися до табору.

Поїзд набирив швидкості. Останній вагон заметляв сигналами.

На цьому й скінчилося. Перон спорожнів. Черговий пішов випускати гусей.

Керрол, спокійний, врівноважений Керрол, нагадав, що час повертатися до табору. За хвилину відходить автобус.

Герберт окинув поглядом порожній перон. Він був зовсім чужий. А поїзд вже далеко. Чути тільки стукотіння коліс і шум.

— Герберте, вертаймося!

— Так, вертаймося.— Коли вони сідали в машину, він додав: — А ми залишились.

IX

«А потім? Так-так, що було потім?»

Екзамен на атестат зрілості, які Герберт склав з відзнакою. Як найкращий учень, він мав право їхати вчитися за кордон...

...Мабуть, усе відбулося так: атестат, відзнака, поліція, паспорт, прощальні пестощі тітки, статуетка мисливця, подарована Портером, і ще різнокольорові хустинки, а потім уже все те, що спостерігаєш, коли пароплав вирушає в море.

Тільки це Герберт урятував у пам'яті... Нічого більше він не зміг пригадати... Ага. Ще було дивне небажання покидати батьківщину, покидати Європу. Хотілося залишитися тут. Але на батьківщині було мало конструкторів реактивних двигунів. Отож довелося зійти з чемоданами на борт великого судна.

А потім — кілька днів байдикування. Гра в шахи, розмови з немолодими жінками в коктейль-холлі, вечорами танцювальна музика в даңсінгу. Її можна було слухати також на нижній палубі, де Герберт збував вечори, вдивляючись у довгі, стрункі, благородні лінії хвиль Атлантики.

Там десь на продовженні кільватерної лінії лежала батьківщина. Герберт мало що в ній залишив. Якось увечері він збагнув, що саме за цим шкодує. Не за батьківщиною, а саме за тим, що мало що в ній залишив.

Він боявся, що в Сполучених Штатах земля може пахнути не так гостро, що не буде пурпурово-блакитного неба на заході, що він не знайде більше таких вибоїстих, затишних вуличок на околиці, де горить одним-однісінький ліхтар з бурштиновим відблиском. Повернувшись на батьківщину, Герберт вже нічого цього не знайде. Він буде надто старий, щоб помічати такі дрібниці. Цього він і боявся — підсвідомо, ні разу не признавшись самому собі. Від цього тільки важчали його думки...

Минали дні й ночі, ніщо навколо не змінювалось.

Хвилі весь час розбивалися об лівий борт, за гвинтом вода весь час сріблилася й кипіла.

...Оце тільки Герберт і встиг зберегти в пам'яті, оце тільки він і привіз із собою на той бік Атлантики. Надто мало, щоб дуже впевнено почувати себе в чужому місті.

Він оселився не в багатому центрі, а в далекому передмісті Чікаго — Уорренвіллі. Щоденна подорож до центру забирала в нього чимало часу.

Це передмістя, чи навіть окреме містечко з власною головною вулицею, крамницями, складами, зеленню, кав'ярнями та вокзалом нагадувало собою діру. Та в Європі Уорренвілль, напевне, вважали б за містечко. Недбало розсипані будиночки, більші й менші, багаті й бідніші тяглися, скільки сягало око.

В одному з таких будинків Герберт знайшов кімнату.

Будинок цей аж ніяк не належав до аристократичних. Він був власністю капітана авіації у відставці, який тепер жив частково на скупу допомогу уряду, виплачувану йому як ветеранові армії, частково з комірного, бо весь перший поверх здавав родині залізничника.

Герберт приїхав з рекомендаційним листом від тітки. Але тітка, власне, зовсім не знала капітана Пірсона. Його знав батько Герберта. Обидва літали колись в одному й тому ж полку на «Ланкастерах».

Пірсон надзвичайно приязно зустрів сина свого товариша, який полетів на Ессен і не повернувся на базу.

Старому приїзд Герберта був навіть на руку. Нарешті він міг на старість наговоритися досхочу. Він тримав у комоді коробку з колекцією фронткових нагород і дуже охоче оповідав історію кожної з них. Герберт був уважним слухачем.

До Уорренвілля він повертався пізно увечері. Цілісінькі дні йому доводилося просиджувати в інституті. Та, зрештою, у нього не було особливого бажання блукати по кошмарних артеріях Централ-Сіті. Уорренвілль якось

дивовижно й наївно асоціювався в нього з Європою — її старими кам'яницями, вузькими, брудними вуличками, білизнаю, що сушиться у вікнах, з лагідним сонцем, яке сяє над усім цим. З часом навіть подорож електричною стала здаватись йому не такою нудною й тривалою.

Поки що Герберт ніяк не міг знайти собі друзів. Навчання в чужій країні відбирало всю його енергію, а природжена акуратність і відчуття порядку поглинали рештки часу. Це може здатися парадоксальним, але так воно й було. Герберт намагався виконати геть усі вимоги завідувачів кафедрами, асистентів і професорів. Потім, повернувшись додому, він або розкладав книжки й працював, або за чашкою кави слухав Пірсона.

Пірсон саме купив машину, щоб підстригати газони. Отож всі його розмови були зосереджені на садку, який оточував віллу. Старий дуже сумлінно викохував свої газони, підстригав їх рівненько, із смаком, потім ще кілька разів поправляв і завжди запитував Герберта, чи так буде добре, коли вимикав мотор машинки.

Так було протягом кількох місяців.

Екзамени Герберт склав дуже добре. Він не схотів повернутися на канікули до себе на батьківщину. Подорож у Європу коштувала кілька сот доларів, яких Гербертові було шкода. Гроші, призначені на подорож до Англії, він витратив у Сполучених Штатах. Побачив Іллінойс, Кентуккі, обидві Кароліни, Джорджію. Нарешті добрався до малярійного Джексонвілля, і тут гроші скінчилися. Розлючений Герберт змушений був повернутися в Чикаго.

Портер писав: «В офіцерській авіаційній школі мені не все подобається, але, може, я тут і витримаю. Напиши, нарешті, чорт би тебе забрав, що в тебе чути? Як твої двигуни? Дороті цілує тебе».

Герберт і раніше був певен, що Керрол зустрічається з Дороті. Він виїхав до Сполучених Штатів, а Керрол залишився в Англії. Ще перед від'їздом, він признався Герберту, що закохався в Дороті. Герберт зустрів це мовчанням. Не міг же він сказати, що те ж саме трапилось і з ним, тільки по-своєму, якимось дивовижно. В усякому разі це не перешкодило йому виїхати на кілька років.

Він надіслав у рідне місто листівку: привітання Керролу, поцілунок Дороті. Другу листівку надіслав тітці.

Пірсон тоді саме лежав у ліжку, хворий на радикуліт. Він телеграфував до Мемфіса, викликав племінницю. Пірсон, так, принаймні, думав Герберт, був скупий і не хотів оплачувати сестру-жалібницю з місцевої клініки.

Протягом кількох днів Герберт подавав йому ліки, газети, їжу й нічну посудину.

Потім приїхала племінниця.

Люсі мала наступного року складати екза-

мени на атестат зрілості. Приїхала вона страшенно люта, бо добре знала, що таке радикуліт. Перспектива провести канікули у старого Пірсона викликала в дівчини просто-таки конвульсії.

Вона зайняла кімнату поруч з кімнатою Герберта. Але навіть у вітальні можна було знайти її безладно розкидані речі. Дім, як це звичайно називають, ожив. Чи, власне, ожила тиша. Може, це й безглуздо, та коли Люсі вечорами тікала в місто, в домі майже фізично відчувалося існування тиші, що її раніше ні Герберт, ні старий капітан якось не помічали.

Обидва дуже любили вечори, коли Люсі тікала в місто.

Одного дня дівчина вирішила ближче познайомитися з другим мешканцем вілли.

— Пане Герберт, ви, нарешті, коли-небудь запросите мене в кіно чи в бар? Просто дуже погано з вашого боку отак скося дивитися на дівчину, яка доглядає старого капітана. Невже ви не розумієте, що у Уорренвіллі мені нудно до смерті?

Герберт кілька разів брав Люсі з собою в Чикаго.

Вона хутко орієнтувалася в обставинах і згодом сама показувала йому ресторанчики, де збиралася молодь та де можна було потанцювати за безцінь.

Пірсон одужував дуже повільно. І про те, щоб він устав з ліжка, не могло бути й мови. Люсі весь час грюкала дверима, виносячи нічну посудину.

Якимось Герберт працював у своїй кімнаті над кресленням. Раптом він побачив на стіні відбиток світла. Двері до вітальні були відчинені. Він почув легкі кроки дівчини, клацання замка. За хвилину в кімнаті Люсі залунала з адаптера вересклива музика.

— Герберте!

— Гм?

— В тебе є що випити? Мене доконала спека.

— Іди й візьми сама. Я зайнятий.

— Принеси, бо я переодягаюсь.

— Я зайнятий.

Раптом він відчув за спиною її присутність. Люсі ступала зовсім беззвучно.

— Де?

— У шафі.

І знову німі кроки. Шерех шухляди, брязкотіння скла.

Герберт побачив руку із склянкою.

— Ось, бери.

— Ах, дякую! Цей проклятий проект! Я навіть обернутися не можу. Мушу неодмінно скінчити до ранку.

— Ну, бери!

Герберт глянув на дівчину і тільки зараз зрозумів, чому вона рухається так безшеледно. Люсі ходила боса.

— Ти що, натираєш ноги тальком?

— А навіщо?

— Бо вони в тебе як алебастр.
— Що ти! Така в мене шкіра. Не віриш?!
Вона розкрила халат і показала груди, білі, вже розвинені, з маленьким каштанчиком посередині.

— Гарні.

— І я так думаю.

— Куди ти бігаєш вечорами?

— Коли гадаєш, що до хлопців, то помиляешся. Я не люблю хлопців, бо вони зараз же почнуть вимагати від мене дечого...

— А ти? — Герберт весь час розмовляв, не припиняючи роботи.

— А я нічого. Не буду ні з ким, поки не знайду нареченого. Сумний досвід моїх шкільних подруг навчив мене розуму. З тобою можна поговорити, бо ти якимось не дуже охочий до таких речей. Я не подобаюсь тобі?

— Чому? У тебе гарні ноги... Але ж ти сама сказала, що бережеш себе, а я твоїм нареченим не буду.

— Ти не ходиш з іншими дівчатами?

— Ні.

— Не вірю.

— Кажу тобі, що ні. Не ходжу, бо мені бракує часу. І грошей теж.

Нарешті Люсі пішла до своєї кімнати.

«Якесь безглуздя, — подумав Герберт. — Дівчина страшенно нудиться. Треба познайомити її з моїми товаришами. Може, вони нею зацікавляться. Кінець кінцем, Люсі приваблива, у неї довгі ноги й шкіра, мов алебастр».

— Герберте!

— Гм?

— Капітан тебе просить.

— Зараз іду.

В капітановій кімнаті повітря було важке й задушливе, ніби насичене хворобою і диханням старої людини.

Герберт прочинив вікно. Пірсон відклав «Дейлі ньюс» і спробував повернутися на постелі.

— Як ти думаєш, Герберте, я ще ходитиму?

— Звичайно!

— Без ціпка вже не зможу.

— Побачимо за два тижні. За два тижні ви, пане капітан, знову підстригатимете свої газони.

— Два тижні. Я вже не можу більше лежати нерухомо.

— Може, вам щось потрібно?

— Ні. Тільки нудно трохи. Принеси-но мені шухляду з письмового столу. Так. Ось цю, верхню. Покажу тобі фотографії.

З хвилину вони розглядали фотографії. Кремесні мужчини, офіцерські відзнаки. Добре пошиті мундири, подекуди генеральські еполети.

— Це все з війни, — пояснив капітан. — Боже мій, я ж зовсім забув! Десь тут мусить бути фото твого батька. Хочеш побачити?

— У мене є кілька батькових фотографій.

— Дивись, ось воно.

— Можна мені, пане капітан?

— Взяти собі? Звичайно. Для тебе ця пам'ятка дорожча, ніж для мене, хоч я й страшенно любив твого батька. Пам'ятаю його останній старт.

— Це ж як?

— Хіба я тобі ще не розповідав? Ото ще старий забудько!

Герберт притяг стільця й подав Пірсону чаю з ромом.

— Пам'ятаю, це було навесні. Над Лондоном висів туман, який залазив у вуха, в ніс, у рот, в очі, пхався навіть за одіж. Так-так. Навіть комірці сорочок були вогкі. Але із Шпіцбергену посунуло трохи холодного повітря, і того ж дня іней раптом заіскрився на вулицях, де ще недавно стояли калюжі води.

Нас зібрали на базу. Всі знали, що буде тривалий політ. Ми використовували кожен погожий день, щоб підтримати наступ.

Я зустрів твого батька в штабі. Він чекав на свій екіпаж, щоб передати бойовий наказ. У мене тоді зовсім не було часу, отож я тільки гукнув: «Летимо!» — «Здоров, старий!» — відповів він. Вони всі завжди казали на мене «старий», хоч я постарів лише тепер.

Ми стартували з-під Саутгемптона. Кожні кілька десятків секунд вилітала машина. На об'єкт ми мусили заходити щопівхвилини. Я спершу взяв курс на Париж. Десь над Понтуазом повернув машину в напрямі Нансі. Північна хвиля повітря тут закінчувалась. Я увійшов у хмари, машину почало трохи трусити. Твій батько ішов за мною на відстані якихось тридцяти секунд. На борту я ніс гарненький пакуночок. Не долітаючи Нансі, взяв курс на Саарбрюкен. Другий пілот показав на мигах, що ми летимо з запізненням. Тоді я набрав височинь. Тут світив місяць, а хмари під крилами були наче мідні вершини гір.

Не долітаючи Саарбрюкена, ми зустріли «Мессерів», які вже на нас чекали, і я знову пірнув у хмару. Спокійне кружляння над континентом скінчилося. Я взяв курс на ціль і збільшив швидкість. За кілька хвилин хмари раптом обірвалися. Я здалека побачив їх бічний вал, що віддалявся до Аахена. Стрілець-радист жер поглядом небо, але «Мессерів» не було. Мабуть, літали біля Саару і далі, в напрямі Франкфурта. А я йшов північним курсом. Незабаром спалахнули перші вогні вибухів у Рурському басейні. І перші залпи прожекторів.

Небо раптом потемніло, з волошкового стало чорне, як рілля. Пожежі внизу нагадували святкові фейерверки. Похмура асоціація, правда ж?

На значній відстані від Золінгена я вліз просто в кільце прожекторів. Вони схопили мене достоту так, як людські пальці хапають комара. І все-таки я пробився до Ессена, де мав скинути свій «пакунок». Я спізнився біль-

ше, як на двадцять секунд та ще й летів трохи вище, ніж слід було за наказом, отож злякався. Твій батько, мабуть, був десь під мною, отож, мій «пакунок» міг майнути в нього перед носом. Траплялися такі безглузді історії. Я побував над ціллю, скинув бомби й кинувся тікати. Я тікав від міста, описуючи широку дугу, і тут побачив машину твого батька.

Її спіймали прожектори, а кульки вибухів оточили щільним кільцем. З огидою мушу признатися, що я зрадив, побачивши прожектори, націлені на твого батька. Непомічений ніким, ні на мить не зачеплений фіолетовим вістрям світла, я вирвався з Рурського басейну.

В Саутгемптоні я довідався, що машина, пілотована твоїм батьком, не повернулася. Не маю уявлення, чи це я бачив його в останні хвилини життя, чи, може, він теж зумів вирватися від Ессена і впав десь у Бельгії, захоплений зненацька «Мессерами».

Ти робитимеш оті реактивні двигуни. Це дуже добре. Коли ми будемо літати на реактивних літаках, нічого нам не зможе вдіяти ні артилерія, ні всі прожектори в світі. Ти летимеш так швидко і так високо, що тобі вже не буде чого боятися ні артилерії, ні прожекторів. Отож роби свої двигуни.

— Поки що я тільки студент. А хотів би робити двигуни для далеких польотів. Це ж смішно летіти з Європи до Токіо навколо світу — через Багдад, Карачі, Сінгапур або Гонконг. Думаю, що з Брюсселя чи Копенгагена ми полетимо в Токіо через Північний полюс, як звелів сам бог — найкоротшою дорогою. А за те, що ви, пане капітан, розповіли про мого батька, дуже вам дякую. Мабуть, не має значення, чи збили його над Ессеном, чи згодом над Бельгією. Принаймні я знатиму, як загинув мій батько, так само, як знаю, як загинула мати. Може, вам, пане капітан, щось потрібно?

— Ні, дякую.

Герберт зачинив вікно, бо ставало дедалі холодніше. Зводилася ніч. Над Уорренвіллем запалала заграва вогнів.

Герберт повернувся до своєї кімнати, щоб скінчити креслення.

Люсі прочинила двері.

— Герберте!

— Гм?

— Іди сюди, дурний.

Він, вагаючись, увійшов до її кімнати.

Люсі прожила з Гербертом усього півтора роки і, не витримавши більше, зникла. І те, що вона жила з ним, і те, що покинула його, було однаково добре. Герберт у цих справах нічим не відрізнявся від інших чоловіків. Кожен з них, у тім самім віці, що й Герберт, терпів муки природного прагнення до жінки. Завдяки Люсі він звільнився від усіх потворних психічних ускладнень, які не тільки виникають у душі від невдоволеної потреби, але за-

володівають всіма помислами і врастають у плоть, як погане дерево в землю.

Зрештою, Люсі була трохи божевільна. Вона добре зробила, що покинула дім Герберта, власне, не його, а Пірсона, який давав Гербертові притулок. До того ж, вона звільнила його іще й від химери, яку він приволік з собою з Європи, мов нашкірну хворобу. Він перестав наївно вірити, що Дороті була жінкою, яка судилася йому на все життя. Тепер він навіть не знав, чи бувають взагалі жінки «на все життя».

Певне, Портер вибрав найкращу нагоду, щоб подати саме тепер звістку. Герберт перечитав листівку і впхав її в папку поміж інших листів. Дороті стала дружиною Керрола! Та хіба це має значення!

Зовсім інші речі були зараз по-справжньому істотні. По кількох роках студювання різних дисциплін він став, нарешті, асистентом. І то без жодних знайомств, без протекції, без хабаря! І де? В Чикагській вищій школі! Це щось та значило, за цим крилися місяці наполегливої роботи в лабораторіях,— роботи, яку ретельно контролювали в'їдливі професорські олівці.

Але й тепер, ставши асистентом, він не поїхав у Англію. Все літо пропарився в Уорренвіллі й Чикаго. Протягом двох місяців на його столі виросла пака креслень і цілий стос розрахунків до них. Арифмометр щоденно тріщав над вухами Пірсона.

Одна з кафедр інституту оголосила конкурс на розробку найкращої технології виробництва потужного реактивного двигуна для літаків далекої дії.

Герберт впорався з цим завданням і встиг вчасно подати на кафедру свій проект зі всією необхідною документацією. Пообіцяв собі, що, чекаючи на результати конкурсу, поїде, врешті, куди-небудь на узбережжя. Однак сталося інакше. Тижнями він намагався довідатись про постанову журі, довідатись, принаймні, про шанси на відзначення. Воно було його конче потрібне для того, щоб зацікавити своєю роботою яку-небудь приватну фірму. Майже кожного дня Герберт пекельно мучився, читаючи в спеціальних журналах про невдалі спроби впровадження на повітряних комунікаціях реактивних двигунів. З цим багато експериментували не лише в Америці, а й в інших краях. Скрізь по конструкторських бюро лежали в шафах стоси проектів. Серед них безперечно були цікаві, але люди продовжували літати з Європи до Токіо, довкола всього світу з жалюгідною швидкістю: триста кілометрів на годину!

Проте він добре розумів становище різних цивільних фірм. Вони рідко мали гроші на нові моделі, котрі або будуть літати, або... спочиватимуть у ангарах. А якщо навіть модель буде готова до серійного випуску, то завше щонебудь та стане на перешкоді масовому вироб-

ництву. В результаті — нові проекти лежали в конструкторському бюро, а люди й далі користувались застарілими літаками, солідними, але вже до смішного архаїчними. Щоденно тисячі людей купували на них квитки, виплачуючи авіаційним компаніям грубі пачки банкнотів. І все ж таки фірмам завжди бракувало коштів для оновлення своїх авіаційних парків. А от військовим коштів не бракувало. Вони завжди їх мали, хоча ніхто й не платив їм за квитки. Так воно вже ведеться, що ми ще їздимо на довоєнних моделях машин, а в регулярній армії оновляють автопарк що два роки. І звідки вони беруть кошти на модернізацію? Дурне питання. Беруть, і все.

Герберт з особливою старанністю працював над спрощенням і зниженням вартості спроектованого двигуна. Прагнув, щоб його можна було будувати швидко й дешево. Цивільні фірми мусять спокуситись цими найпривабливішими сторонами Гербертового проекту!

Він щоденно їздив з Уорренвілля до Чикаго і надокучав професорам різними безплідними питаннями.

Нарешті... наслідки конкурсу. Напередодні знайомий професор звечора подзвонив на віллу Пірсона.

— Герберте? Присуджено три однакових нагороди. Твій проект у цій трійці. Що? Та знаю, що втішив. Чи хто купить? Хто ж це відає? Представники приватних фірм вже кілька днів порпаються в кресленнях. Звичайно, у тих, які їм можна показати. На всякий випадок запатентуй свою ідею і наберись терпцю. Що? Оцього не знаю. Вони так завжди: приглядаються, мацають, а потім нічого не беруть. Це ж такі злидні. Вони б хотіли зовсім без витрат випускати добрі, швидкі пасажирські літаки. Це ж згряя старців. Що? Приїжджай!

Увечері Герберт поїхав до міста. В інститутському клубі було багато людей. Цього разу, тільки-но він з'явився в дверях, всі стали оглядатися на нього. Кілька професорів навіть привітали Герберта з перемогою. Через тиждень його прийняв сам ректор і теж привітав з успіхом. В дальшій короткій розмові ректор нагадав, що Герберт тепер, якщо захоче готуватись до докторантури, може зайняти місце першого асистента. Але Герберт не дав остаточної відповіді. Спершу вирішив хоч кілька днів відпочити.

Разом із старим Пірсоном, який після одуження ще й досі ходив з ціпком, Герберт упорядкував двір вілли. Власне, тут не було чого впорядковувати, але... в одному місці щось переставили, в іншому щось підфарбували, скопали клумби перед ганком, посадили якесь зілля, що мало невдовзі зацвісти. Ходили також на прогулянки тихими вуличками поміж вілл, які глибоко поринули в зелень густих садків.

Трохи згодом Герберт купив квитка до Денвера.

Відразу ж по приїзді він зрозумів, що дуже добре зробив, вибравши саме Денвер. Після бридкого Чикаго міцне, настояне на травах повітря з гір, що наче великі хмари здіймались на захід од Денвера, — це повітря просто п'янило. Герберт виразно чув, як застаріла втома покидає його тіло. Усе відпочивало в нім — і тіло і душа.

У Денвері він придивлявся до людей, до тих, хто мешкав тут постійно, і до тих, хто приїздив сюди відпочити, розтринькати гроші, завести цікаве товариство чи укласти при нагоді й діловий контракт.

Тут, у Денвері, Герберт виразно відчув, що закінчилась пора його зубріння, відчув, що непомітно позбувся тої дешевої екзальтації, котра ще недавно сповнювала його вщерть. Тепер він став чоловіком, таким, як і всі інші, — чоловіком, котрий вже щось зробив, і тепер точно знає, чого прагне в майбутньому.

Якось він згадав Люсі — без гіркоти, без усяких докорів. Але забув зовсім вечори пристрасті та світанки несамовитих пестошів; забув колір її волосся, навіть запах її забув. А коли чоловік забуває запах тієї, з ким жив, то це вже значить, що вона ніби й не існує зовсім.

Багато часу Герберт марнував на ці думки. Він навмисне уникав заюрмлених барів, чи клубних ресторанів у центрі міста. З найбільшою охотою проводив час в маленькому кафе недалеко від того готелю, в якому спинився. Він замовляв собі пахучу каву з вершками й приглядався до нечисленних відвідувачів, до стрункої дівчини, що швидко обслуговувала столики. Часом він читав газети, власне, перегортав сторінки, читаючи лише одні заголовки.

Одного дня Герберт подзвонив Пірсонові. Спитав, чи не приходив хто з авіаційної фірми, чи не питав про нього. Пірсон відповів, що ніхто не приходив і ніхто не питав.

Тоді Герберт написав ректорові листа, в якому просив посади старшого асистента. Водночас він почав думати над якоюсь переконливою концепцією своєї докторської дисертації, одноразово міркував про те, з ким треба буде проконсультуватись у цій справі після повернення до Чикаго. З жалем згадував, що за час академічних занять зовсім занедбав практику пілотування спортивних літаків. Він вже мав диплом льотчика, але все рідше бував на аеродромі. Останнім часом не відвідував його зовсім. Цілими днями простоював за креслярською дошкою, поринувши в проектування двигуна, якого зараз ніхто не хотів купувати, дарма що він одержав найвищу нагороду на конкурсі і, безперечно, становив щось справді нове в справі моторобудування.

Попри всі ці роздуми, Герберт намагався не псувати собі відпочинку в Денвері. Робив вправи для зміцнення серця. Здійснював де-

дали довші прогулянки в гори коло Денвера.

Одного разу, повернувшись у готель на обід, Герберт знайшов під дверима листа. Конверт було почеркано вздовж і впоперек, лист адресовано на Уорренвілл. Пірсон переслав його на готель у Денвері. Поштовий штемпель і марка були вітчизняні. Герберт зрозумів, що лист офіційний, і це дуже його вразило. Він вийняв з конверта малий клаптик машинопису. Військова адміністрація наказувала Герберту повернутись на батьківщину, бо він підлягав призову до армії. Це означало кільканадцять місяців військової служби з метою здобуття унтер-офіцерського чину. Вищого чину не присвоювали майже ніколи.

Герберт сховав повідомлення в папку з листами. Він не мав уявлення, що йому робити. Повертатись до Англії? Охоче, але ж не для того, щоб пройти військову службу десь у піхоті, чи в саперній частині.

У Чикаго на нього чекало звання старшого асистента і готування в докторантуру.

Спантеличений, він продовжив своє перебування в Денвері ще на кілька днів. Хотілося ще походити лісами, попитувати кави в маленькому барі поруч з готелем, погуляти вечорами в місті, споглядаючи банальну елегантність натовпу на тротуарах.

Він ще раз подзвонив Пірсону й розповів про свій клопіт. Пірсон порадив не поспішати з поверненням. Краще підкупити якого-небудь чиновника й продовжити чинність паспорта.

Ця ідея сподобалась Гербертові, але він був занадто лінивий і занадто незграбний, щоб знайти такого чиновника, та ще й спокушати його хабарем.

Вечеряв він у ресторані готелю. Без усякої цікавості дивився на кілька пар, які смоткали лікери. В кутку зали сиділа самотня жінка і явно нервувала. Вона щохвилини бігала до телефона, зовсім не торкалася до їжі. В залі було майже порожньо. Отож Герберт дуже здивувався, коли присадкуватий, дебелий чоловік спитав у нього, чи можна присісти до столика.

Герберт згодився з явною неохотою.

Незнайомий замовив каву й мовчав, аж доки кельнер не повернувся з кофейником і склянкою на підносі.

— Ви мешкаєте в цьому готелі, — чи то спитав чи то ствердив незнайомий, розмішуючи срібною ложечкою чорну пахучу рідину. — Чи ж це пристойний готель?

— Це справа особистого уподобання, — неохоче відказав Герберт.

— Проте, дозвольте відрекомендуватись, — незнайомий простяг руку, суху й маленьку, як на його комплекцію.

— Так, власне, я й думав, — додав він, коли Герберт буркнув своє прізвище.

— Ви мене знаєте?..

— Лише хвилину. Але чув про вас багато.

Уперше Герберт глянув на нього з неприхованою цікавістю.

— Не стільки про вас, скільки про ваш проект. Я навіть познайомився з його загальними принципами.

— Он як?

— Ви мені пробачте, але вигляд у вас такий, ніби ви дуже втомлені, або вимучені... жінкою.

— Помиляєтесь.

— А-а, тоді здогадуюсь. Лист!

— Що-о, який лист?

— Лист з батьківщини.

— Ви й про нього знаєте?

— Я був у капітана Пірсона. Та ви не журіться. В Штатах тепер і не такі речі можна влаштувати.

— Не розумію.

— Ви хочете повернутися на батьківщину?

— Дивне запитання.

— Щоб служити в піхоті?

— Звичайно, не хочу, але...

— Це все можна влаштувати...

— Так, але...

— Отож не журіться...

— Але ж як?..

— Давайте поговоримо.

— Не уявляю, про що.

— Бачите, оті фірми, я маю на увазі приватні авіаційні фірми, це купа старців. Крамарі, та й годі. Десять разів перемиряють, а потім скажуть, що надто дорого. Чи хотіли б ви довести свій проект до пуття? Це значить — до випуску першої партії двигунів? Я чув, ви маєте намір готуватися в докторантуру. Сподіваюсь, ви розумієте, що без виробничої практики це буде дуже важко. Ви ж академічний інженер-конструктор. А те, що вигадують і komponують на креслярській дошці, треба побачити в цеху, в аеродинамічній трубі, в польоті. Чи не так?

— Даруйте, але я поки що нічого не розумію.

— Я вже сказав, що торгу ми не визнаємо. Нас цікавить ваш проект. Коротше: патент на ваш проект. Що ви хочете за цей патент?

— А хто це — ми? Селекціонери бананів у Гватемалі?

Незнайомий повідомив умовну назву фірми.

Тепер Герберт глянув на співбесідника, хоч і допитливо, але з пошаною. Адже той назвав добре відому військову фірму. Вона вже випустила не один тип літака дальньої дії. Це були машини надійні, як, зрештою, і сама фірма.

— Я приїхав у Денвер відпочивати. Сподіваюсь, ви розумієте, що це значить?

— Це не потребує пояснень. Пропоную зустріч в Уорренвіллі відразу ж після закінчення вашої відпустки.

— Але ж після відпустки я мушу повернутися на батьківщину. Ви ж знаєте про лист.

— Пане інженер, я вже сказав, що в Шта-

тах можна влаштувати і не такі справи. Хіба, приміром, ви не змогли б відбути військову службу в наших закладах?.. З користю і для себе й для закладів?

— Ви можете це влаштувати?

— Якщо ви пристанете на наші пропозиції, я зараз же почну влаштовувати, погодивши з вами деякі подробиці. Тоді ви змогли б спокійно відпочивати далі. Так, але досить розмов. Я лише хотів повідомити вам наші пропозиції. Повторюю, ми не крамарі, не оглядаємо та не обмацуємо десять разів перш, ніж купимо. Скільки ви хочете за патент?

— Не знаю, скільки він може коштувати. Я мушу вдатися до якихось джерел інформації.

— Чи не хотіли б ви зараз кілька тисяч доларів авансом? Це дозволить вам пристойно закінчити відпустку в Денвері і виїхати від старого Пірсона.

— Дякую. За кілька днів я повернусь до Уорренвілля.

— Отже до побачення?

— Можливо.

— Пробачте, що перебив вам вечерю.

Герберт залишився сам. Він чудово розумів, що прийме всі умови фірми, яка зацікавилась ним. Так, власне, хотілось йому думати: «Фірми, яка зацікавилась моєю особою».

Галіфакс — досить-таки потворне місто.

X Взагалі, слід би скасувати всіляке сполучення — водою і повітрям — Європи із Заходом через Галіфакс.

Ті, що користуються сучасними лайнерами, переносять мандрівку краще, ніж бідолахи, котрі летять через океан на старих гвинтомоторних літаках. Кілька годин вилежування у кріслах на великій височині прекрасно зміцнює несмак до Європи. І навпаки — ці години дражливо спокушають землею, яка мариться перед носом літака. І тоді, по довгих годинах очікування на самісінькій стелі неба, перед блакитними хмарами, що пливають з північного сходу, отак, ніби не повітря їх жене, а справжня водяна течія — літак сідає в Галіфаксі.

І тут починається хвороба, яку слід назвати американською відміною спліну. Сірість міста, покраяного на рівні квадрати, відразу ж викликає слізливі сентименти до всього, що залишилось по той бік океану.

Герберт пригадав, як після старту в Галіфаксі ніяк не міг заснути. Все зринали в пам'яті з такою докладністю, ніби зараз він теж летів тією ж самою машиною, і худюща, бліда стюардеса мала принести зараз бокал коктейлю.

А втім, що згадувати? Нічого. Він почував себе, як чоловік, котрому по смачному обіді показують добрий фільм. Це нагадувало на вмання змонтований фільм, де можна побачити і шматки міста, і щедро розляпане світло головної вулиці, і залиту місячним сйвом садову лавку, і якісь прозорі віги, з'єднані сіткою райдужного павутиння, і волосся дівчини, і її ноги, почути раптовий дівочий сміх, і дзвінок телефону, і знову місто, мов фейерверк вогнів на провінційному храмовому святі. Все це вперто мигтіло перед внутрішнім зором Герберта.

Єдине, що він міг з цього мигтіння видобути й усвідомити, це, мабуть, тільки те, що він думав про дівчину. Знову про Дороті.

Але ці думки були зовсім не такі, як у хлопців того віку, коли дуріють без дівчини.

«От якби Дороті була вільна, все склалося б інакше. Я б одружився з нею...»

Оце він тільки й міг пригадати.

Зрештою Дороті таки приїхала до Чикаго... з Портером і донечкою.

Але це вже не дратувало, не викликало гірких почуттів. Навпаки. Герберт радів, що вона тут і можна разом з нею їздити за місто і там блукати пустельними пляжами довкола озера. Звичайно, все це тоді, коли Портер бував на аеродромі, або в школі. Герберт згадав, як він одного разу сказав Дороті: «Ідь зо мною до Європи. Поблукаємо трохи по Риму, Неаполю, і Венеції». «Добре, поїду залюбки, якщо Керрол погодиться». Проте, Керрол не дав згоди. І знову Герберт не відчув ані роздратування, ані гіркоти. Навіть більше: він був задоволений, що летить до Європи сам, що має куди летіти, і має за що. Зрештою, йому вистачало і цього.

За рік перед тим Портер прислав листа. «Приїжджаю». Коли й куди — важко було збагнути. Через кілька тижнів раптом заволав Пірсон:

— Герберте, телефон!

Герберт зручно влаштувався в кріслі і припустив апарат на колінах.

— Алло!

— Герберт?

— Алло, хто це?

— Дороті, пам'ятаєш?

— Господи! Яке безглузде запитання...

Це було ввечері. Вранці Герберт поїхав до готелю, але Керрола вже не застав. Дороті приготувала каву і коктейль. Вона просила Герберта розповісти про себе. Але Герберт волів сам послухати її.

— Це смішна причина, — сказав він нарешті.

— Так, — відказала Дороті, запалюючи сигарету. — Він каже, що на батьківщині ніколи не навчиться літати на реактивних машинах дальньої дії. Нема там порядних машин.

Через це ми — в Чикаго. Вранці я була в лікарні. Дістану там півставки. Коли Керрол найме квартиру, візьмемо до дитини няньку, і нам тут разом буде добре по-справжньому. Це ж чудово, що ми знову зустрілися!

— Трохи запізно.

— Чому?

— У тебе є Керрол і дочка.

— Що ти? Це ж не заважає! Разом нам буде чудово. Керрол добрий хлопець, тільки честолюбство його пече. Ну, навіщо йому та офіцерська школа? Міг би літати вдома на цивільних лініях.

— Хоче бути добрим пілотом. Хай вчиться. Тут можна цього навчитися. В усякому разі є на чому вчитись. Знаю з власного досвіду.

— Ти літаєш? А я чула, що ти талановитий конструктор. Значить, і ти літаєш?

— Тепер літаю. На всьому й багато. Треба випробувати все, що проєктую. Не хочу, щоб хтось інший скрутив собі в'язи через мої помилки.

— Ти думаєш...

— Так, цю можливість не можна виключати. Літаю, бо мені наказує фірма.

— Знаєш, ти це кажеш так... А для Керрола польоти це все.

— А ти?

— Я — потім. У вільні хвилини.

— Чому ж ти не почекала на мене?

— О-о, довго довелося б мені чекати.

— Маєш рацію. Але даю тобі слово: я цього хотів.

— Я теж.

— Дороті, не жартуй. Мені стає млясно від таких жартів.

— Ні, я не жартую. Мені теж хотілось.

— І більше не хочеться?

— А тепер ти не жартуй. Прокинься дитина і тоді...

— Пам'ятаєш дзвін?

— Який дзвін?

— Дзвін, там, на рейді, коли повертались баржею.

— Ні, пам'ятаю тільки, як тоді танцювали...

— Я пам'ятаю і те, і те.

З Керролом і Дороті Герберт зустрічався майже щодня. Частіше з Дороті, бо в неї було більше вільного часу. Вона охоче їздила з ним за місто. Вони вишукували берег, де можна було спокійно, мовчки посидіти, лише врядити години обмінюючись спогадами про батьківщину, про табір у невеличкому селі, про все.

Керрол налітав значно більше годин, але Герберт швидко наздоганяв його. Крім того, Герберт літав не на звичайних машинах, а тільки на найновіших, щойно досліджуваних і випробовуваних перед тим, як піти в серійне виробництво. Він швидко одержав диплом пілота-випробувача, і навіть серед досвідчених пілотів його вважали за чоловіка з талантом. «Він відчуває машину, — казали про нього. —

Як він це робить? Чує нюхом кожен можливу аварію».

Герберт, однак, й справді це відчував. Пілоти-випробувачі часто розбивали машини то на аеродромі, то в полі, і доводилось рештки літака везти здалека. Він же завжди повертався на аеродром не поїздом, не машиною — після стрибка з парашутом, — а на своєму літаку. В аварійних випадках це бувало так: він кричав у радіотелефон: «Прошу дозволу на негайне повернення. Приготуйте все до аварійної посадки». Відповідь звучала так: «Покажіть аварійні дані».

Знову гукав: «Зараз цього біса чорти вхоплять! Я вже відчуваю, як вона розвалюється. Повертаюся, бо шкода цей мотлох».

Уночі запрошував до себе колег-конструкторів. Розвішували таблиці з рисунками, пильно переглядали деталі і перевіряли розрахунки.

Фірма була дуже задоволена роботою Герберта. Тепер видно було, як багато в Штатах здібних людей для створення абсолютно нової авіаційної техніки. Всі вони рано чи пізно зустрічались у цій військовій фірмі, бо вона непогано їм платила, хоч, правда, завжди спонукала до нової і нової роботи. Так, вони завжди мали замовлення і гроші.

З великими труднощами вдалося Гербертові одержати відпустку з виїздом до Європи. І тільки тому, що він довго переконував керівників у кончій потребі підлікуватись, і обов'язково на курортах Європи.

Тоді-то й сказав Дороті про від'їзд і про можливість поблукати удвох.

Вони сиділи в маленькій кафе поруч з лікарнею, в якій вона працювала. З недавнього часу Герберт бачив, що якби Дороті не приїхала разом з Портером і якби все склалось інакше, вона б стала його дружиною.

Мовчки пили каву. Дороті поспішала, бо мала заступити на чергування. Але Герберт мав тепер досхочу вільного часу. І як тільки сідав отак спокійно, одразу його огортало почуття великої втоми. Таки давалася ознаки багатомісячна робота коло креслярської дошки і в кабіні літака.

— Отже, поїдеш зі мною?

— Куди?

— Спершу до Рима.

Замислилась. Виразно бачив, що дуже хотіла б поїхати.

— Я хотіла б, але, мабуть, не поїду.

Дороті розмовляла з Портером. Звичайно, він не погодився. Спробував вмовити його і сам Герберт. Керрол сказав, що ніколи не дозволить залишити дочку на догляд самої няньки.

Отже, Герберт поїхав сам.

Того вечора, тобто напередодні від'їзду, зустрів Дороті.

Ні з бару, ані з вулиці не видно було і клаптика неба. Може, для того, щоб його побачи-

ти, вони пішли на прогулянку до парку. Власне, купу дерев, іше не зрубаних пожадливи-ми землевласниками, не можна було назвати парком. З півдня повівав м'який вітер, несучи пахощі ферм, розкиданих у широких улоговинах уздовж Мічігану.

Купив пляшку доброго вина. З труднощами спіймали вільне таксі і звелили взяти себе по автостраді на Расін.

У дорозі він перебирав пальці Дороті. Сміялись і говорили про те, що цей полуденний вітер пахне зовсім так, як духм'яніли покоси над озером, де були колись їх табори.

Нарешті побачили перед собою рій тремливих вогників. Це був Івенстон. Зразу ж за Івенстоном, коли перед ними засяяли вогні Вільметте, Герберт торкнувся шоферового плеча.

- Праворуч і вниз.
- До води?
- Саме так.

Спинились на розгалуженні двох вузеньких шосе. Вийшли з машини. Герберт ніс сітку з пляшкою, коробку з пудінгом і паперову торбинку з тістечками.

Стежка, мов гірський струмок, збігала вниз, вужем вилясь серед густих кущів з гострими голками.

Ліворуч простягся якийсь паркан з колючим дротом угорі. За рогом чомусь стовбичив ліхтар, і його брудне світло лилось на стежку, на кущі, заважало роздивитись колір неба.

Обоє швидко збігли вниз, і тоді побачили небесного кольору воду. Вона мала темно-салатний відтінок, по ній струменіла срібна смуга місячного сяйва.

Сили на березі. Дороті підігнала під себе ноги і вкрила їх спідницею.

Герберт вибив з пляшки корок і розлив вино в паперові скляночки.

— Тримай.

Дороті покуштувала і, не поспішаючи, вихилила скляночку до дна. Герберт теж випив двічі. Тепер вони сиділи мовчки, слухали плюскіт води і вдвлялись у далечінь.

Про плин часу нагадував лише шум далекої електрички. Що кілька хвилин удалині пробігали ясно освітлені вагончики. Коли поїзд даленів, стукіт перетворювався на шум і це було схоже на те, ніби сильний вітер гнав вулицею осінні листя.

Праворуч од них, на обрії, зависла молочно-рожева хмара: відблиск вогнів Чикаго. Вода Мічігану тільки коло берега мала золотавий відтінок — отам, де відбивався в ній місяць. Далі вона була вже чорна, як ніч.

— Герберте, мені починає паморочитись у голові.

— Але ж...

— Все йде обертом. Тримай мене.

Вона сперлася ліктем на його ноги. Герберт узяв її за плечі і притяг ближче — так, щоб вона могла спертись на його стегна головою.

— Значить, їдеш?

— Угу.

— Шкода.

— Чому?

— А так.

— В пляшці ще трохи лишилось. Хочеш?

— Ні. І так голова йде обертом. Мені дуже добре.

— І зараз?

Він схилився над нею і гарячими губами торкнувся щоки. Дороті не одверталась, не ховала уст. Герберт почав її цілувати й цілував так довго, що вологі губи ніби набрякли і заболів язик.

Раптом вона підвелась і нагадала, що час повертатись.

— Поїдемо до Уорренвілля?

— Що ти! Адже Керрол приїде на ніч.

— Ну, і що ж?

— Не можу. Хто скупає дитину?

— Іди до мене.

— Ні, не тут.

Вона побігла, але Герберт легко наздогнав її. Стояли, всім тілом припавши одне до одного, аж доки не почули за плечима розмову.

На вечірній лов ішли двоє рибалок. Наблизившись, вони багатозначно побажали, їм доброго вечора.

— Якби не Керрол, чи якби все склалось інакше, я одружився б з тобою. Отак думаю, коли дивлюсь на тебе.

— Якраз вчасно згадав про це. Їдьмо вже.

— Гарзд.

— Привезеш мені яку-небудь цеглину з Колізею.

— Там нема цегли. Саме каміння, і то його добре стережуть.

— Ну, то не привозь нічого. Коли будеш цілувати яку-небудь вродливу дівчину, подумай про мене. Якщо зможеш тоді думати...

— А ти привітай Керрола. Я хотів би сьогодні бути на його місці.

— О-о! Я уявляю. Спершу довго читав би фахові журнали, потім плескався б у ванні, і знову читав би перед тим, як лягти спати у своїм кабінеті.

— Поїдемо до Уорренвілля і побачиш.

— Не можна. Хто його знає, може, сьогодні Керрол і не захоче читати свої ієрогліфи.

— Все це дурниці, чорнявко. Ви обоє славні люди, і я вас дуже люблю.

Потім, у вагоні, вони ні про що не говорили. Прислухались до того, як повільно згасає у жилах вогонь вина.

Минуло вже з півроку, відколи
XI Герберт повернувся з подорожі до Європи.

Одразу ж із групою старших конструкторів він заходився коло важливого замовлення.

Фірма мала дивні уподобання. Її завдання часом смішили конструкторів, а часом розважали, як розважають батьків перші листи дітей, надіслані з таборів.

Керівники фірми хотіли мати нову машину. В цьому іще не було нічого дивного. Але ж яку? Отут і починалось дивацтво...

Машина мусила бути дешева у виробництві, проста для обслуговування, і при тім, ви тільки послухайте, абсолютно надійна! Це означає, що в найскладніших умовах польоту вона мусить поводити себе точнісінько так, як уявлялось конструкторам за креслярськими дошками. Та й це іще не все. Машина мусить мати високу стелю і якнайбільший радіус дії. Кілька тисяч кілометрів, заправлення паливом у повітрі, з тим, щоб пролетіти іще кілька тисяч кілометрів і повернутись на базу. А понад усе — вантажопідйомність! Велика вантажопідйомність, далекий радіус дії і висока стеля. Три якості, що виключають одна одну!

Крім того, вона повинна бути надійна! Як що машина не буде надійна, то вся робота піде нанівець. Вона ж бо возитиме надзвичайно коштовний вантаж. Його справжню ціну воістину неможливо визначити. Ну, скажімо: вантаж не менш коштовний, ніж вартість промислового району радіусом на кілька десятків кілометрів, зі всіма підприємствами і населенням. Така буде, приблизно, вартість майбутнього вантажу.

Роботу над створенням такого літака вже провадили давно, не поспішаючи, і ніхто не стояв над душею у конструкторів. Але тепер ця робота набула нагального характеру. Чому? Чому фірма, що досі спокійно терпіла всілякі затримки, тепер раптом почала наплягати на прискоренні роботи і не шкодувала на це грошей?

Говорили, що уже з'явилися вантажі, які коштують стільки грошей, що потрібні тільки саме такі машини, щоб їх розвезти. Звідси, мовляв, і весь цей диявольський поспіх. Але конструктори не знали точних габаритів вантажу, і через це було дуже важко працювати. Тимчасом, вантаж десь накопичувався, і фірма не шкодувала грошей, щоб в конструкторських бюро майже ніколи не гасло світло.

Гарячкова робота примусила Герберта відмовитись од асистентури. Він кляв фірму, але розумів, що нічого не може зробити, бо під-

писав контракт. Правда, з ним розмовляли дуже чемно, бо знали, що, здобувши асистентуру, він, напевно, стане й доктором технічних наук. Йому говорили: «Спершу машина. Для нас машина важливіша за вашу докторську дисертацію. А платимо ми набагато більше, ніж ви одержали за всі ваші винаходи під час навчання».

Герберт і далі мешкав у Пірсона, хоч і мав змогу купити собі віллу, чи найняти найкращу квартиру в першому-ліпшому кварталі міста. Він купив машину, бо щоденна їзда електричкою страшенно йому остогидла. Машину купив малолітражну, французьку. Великі блискучі американські «мули» викликали в нього огиду.

Пірсон вже вилікувався від свого радикуліту і ходив без палиці. Він ретельно підстригав траву на газонах і навіть заходився наново меблювати вітальню, дарма, що його ніхто не відвідував. Дуже рідко, правда, з'являлась Люсі, і за короткий час перетворювала будинок на такий циганський табір, що Пірсон витрачав після її від'їзду кілька днів, щоб повернути приміщенням пристойний вигляд.

Влітку Герберт увесь вільний час проводив на терасі. Він поставив на ній зручний шезлонг, і, лежачи в ньому, або читав, або вечорами при світлі місяця втішався пахощами квітів, що линули від газонів. Саме тоді він уперше подумав: чи не розірвати контракт з фірмою? Порадився з колегами і дуже швидко зрозумів: нема чого й думати про це. Фірма ніколи не погодиться на передчасне скасування угоди.

Одного дня частину конструкторів кудись перевели. Говорили, що вони потрапили у таке паскудне місце, де й мови не може бути про пристойне життя і нормальну роботу.

Приїздив Керрол і кожного разу питав, що чувати з новою машиною.

— Не знаю,— відповідав Герберт.

— Не знаєш?

— Не знаю.

Керрол довідався про її призначення.

— Справа така,— сказав він Гербертові,— ви зробите машину, яка матиме високу стелю, велику вантажопідйомність і далекий радіус дії. Більш за те: вона буде дешева і зручна для екіпажу. Але не все ви зможете запланувати. Цього не можна планувати, навіть маючи геніїв у конструкторських бюро. Вам відомо, що вантаж буде надзвичайно цінний, але чи зможете ви гарантувати, що машина, з усіма її блискучими даними, завжди виходитиме на задану ціль? Зможете?

— Такої гарантії ніхто ще не давав, відколи люди літають. Але до чого ти це ведеш?

— А от до чого. Вам платять гроші, щоб ви створили таку машину. А в інших місцях платять іншим людям,— хай винайдуть щонебудь таке, що перешкодило б вашій машині, при всій її досконалості, вийти на ціль.

Адже ті б'ються над ракетами для перехоплення літаків на будь-якій висоті.

— Звичайно.

— Ти це розумієш?

— Так, намагаюсь зрозуміти. Навіть можу продовжити твою думку: ракета певніше донесе до мети той цінний вантаж, для якого ми проектуємо нашу машину.

— Геній! Отже, навіть реактивні літаки не будуть потрібні, а разом з ними й пілоти?..

— Що ти верзеш? — роздратовано перебив його Герберт. — Про які літаки ти говориш? Запам'ятай: люди іще довго літатимуть на машинах, котрі давно просяться на брукт.

— Дурні балачки про цивільну авіацію.

— Не такі-то й дурні. Я хотів би покинути фірму і перейти до цивільної авіації. Але ж контракт, розумієш?

— Так.

— А ти?

— Що говорити про мене? Я офіцер! Це мій фах — авіація дальньої дії. Коли налітаю своїх тисячу годин, перейду на інструктаж. І все ж таки, дальні польоти — це прекрасно! Не те, що втоптана доріжка з Брюсселя до Лондона: не встиг залишити вогні аеродрому, а вже бачиш ліхтарі лондонського передмістя.

— В тебе свій смак, у мене свій.

— Герберте!

— Угу?

— Здається, я поїду з Чикаго.

— Куди, до біса?

— На яку-небудь далеку базу. Хочеться політати серйозніше, ніж тут.

— Що ж, їдь. Шкода тільки, що забереш з собою Дороті. Мені добре з вами. Пий іще вино. Воно добре, справжнє італійське.

— Може, зіграємо партію в шахи?

— Охоче.

— Тільки без королівського гамбіту. Не люблю бійок на шахівниці.

— Гаразд, заграймо староіндійську.

Через місяць Портер дістав призначення. Вже було відомо, куди він поїде. Дороті звільнилась з лікарні й виїжджала з чоловіком. На базі вона мала працювати у військовому госпіталі.

— Може, поїдеш з нами? — спитав якимсь Керролом.

— Ти сказився?!

— А що, політаєш, нарешті, по-справжньому.

— Мені й тут не погано літається.

— Хочеш, познайомлю тебе з хлопцями, котрі їдуть разом зі мною? Певен, вони тобі сподобаються. Добрі хлопці, урвиголови.

Герберт не мав великої охоти до знайомства. Однак, того дня обоє нудились знічев'я. Дороті не було — влаштувала в місті якісь справи. Обидва випили кави і спустилися вниз до Гербертової машини.

— Знаєш, де вони мешкають?

— Не знаю.

— Якого ж біса ми вийшли з дому?

— Один з них має сталі звички. Зараз він, напевно, сидить у пивнушці з дивною назвою. Його зовуть Майковський, а ту забігайлівку — Барановський, чи якимось схоже. Майковський, здається, поляк, але всі називають його просто Майк.

— А де ця пивнушка?

— На Мілуокі авеню.

— Що ж, пошукаємо.

Довго їздили по Мілуокі, поки знайшли вивіску: «Ресторан — Барановський».

— О,— вигукнув Керролом,— я ж казав!

Запитали кельнера, чи тут капітан Майк.

— Перепрошую, панове, але тут його зараз немає. Він, напевно, в другому польському ресторані.

— А де той ресторан?

— Теж на цій вулиці, ресторан пана Ленарда.

Він розтлумачив, як туди проїхати.

Дійсно, в Ленарда вони зустріли Майка. Виявилось, що він вже знає Герберта з розповідей товаришів, і має дуже добру думку про літаки, спроектовані ним.

— Ви їдете з нами? — спитав він Герберта.

— Ні. Навіщо?

— Маєте щастя.

— А от Керролом просто рветься туди.

— Керролом — фанатик й зрозуміє це пізніше. Я їду, бо мушу.

— Хіба тут нема на чім літати?

— Виходить, що нема. А там треба буде возити отой коштовний вантаж з бази і назад — на базу. Забава для кретинів! Як подумаю про те, що треба буде літати з тим вантажем, підніматись до стелі, а потім повертатися з ним на базу!.. Єдина втіха: машини дають добрі. Звичайно, з огляду на вантаж, а не на екіпаж.

— Так завжди ведеться.

— Я не нарікаю. Просто міркую вголос. Щоб нагадати.

— А де Ленцер? — спитав раптом Керролом.

— Зараз прийде. Випиймо що-небудь.

— Можна панхатани,— сказав Керролом.

— Ні. Тут п'ють фірменні горілки з польськими етикетками. Зараз я почастию вас справжньою «житнювкою» з Польщі. Вона ліпша за вашу панхатану.

— Якщо так, давай!

— Аякже!

— О, Ленцер з'явився!

Майор Ленцер був невисокий і сухорлявий. В заломі тонких брів і в міцно стиснутих устах ховався якийсь натяк на вибраність натури. Не знаючи чому, Герберт подумав: цей чоловік походить з Франції і носить в собі якусь родинну трагедію. Однак він помилився. Ленцер не був французом. Тільки його бабка була родом із Франції, вийшла заміж за шотландця й емігрувала з ним спершу до

Америку, а потім на Філіппіни. Ленцер брав участь у війні з японцями, і ці трагічні риси в його обличчі залишилися після зустрічі з ними.

Найбільш товариським виявився Майк. Всі були просто-таки закохані в нього. З охотою пили з ним «житнювку». А він весь вечір співав милих пісенок мовою, що нагадувала плюскіт осінньої води у бляшаних ринках.

Майк звелів Портерові розповісти що-небудь про Дороті й так зацікавився розповіддю, що машиною Герберта поїхав за нею. Назад вже привезла його Дороті, котра мало не сп'яніла від запаху «житнювки», якою все пропахло в середині машини.

В ресторані Майка знали чи не всі. З охотою підхоплювали його пісні на чудній мові. Це були переважно люди в літах, при малих грошах, але з вишуканою елегантністю й величезною амбіцією.

Майк жартував зо всіма, а під кінець почав писати листа на батьківщину. Кожен давав долара, і в листі склалась велика пачка банкнотів, котрі однак пропили пізніше в буфеті, бо все одно їх конфіскували б на пошті.

Коли вони вийшли з ресторанчика, над Чикаго сяяла холодна, місячна ніч. Гострий вітер повівав од Мічігану і дошкульно бив у обличчя.

Вулиці спустіли. Тільки перед барами і дансінгами іще шикувались машини... Герберт одвіз Портерів додому і швидко погнав назад. Думки в голові дивовижно плутались від тої «житнювки». Він вже нічого не тямив і мало що пам'ятав. Знав лише, що Майк чудовий хлопець, Ленцер не гірший, хоч і має трагічне обличчя, що Портери виїдуть, а він залишиться зі своїм Пірсоном.

Через кілька днів він довідався, що це був останній добрий вечір в Чикаго.

На роботі його якось покликали до шефа. По дорозі Герберта охопило неприємне передчуття. Воно не обмануло. Той день потім проклинали кілька льотчиків-випробувачів. Іх разом з Гербертом на невідомий час посилали до якоїсь бази.

Шеф сказав Гербертові, що треба поїхати на базу не надовго, скажімо, на рік; що він знову повернеться до конструкторської праці, коли міне якась там криза в штабі, котрий контролює діяльність усіх військових авіаційних фірм.

Герберт розумів, що йому підклали свиню.

Цілий тиждень він без усякої мети вештався містом.

Він знав — щось позбавило його права вільного вибору. А втім, його вже давно позбавили можливості вибирати. Його було обкладено, як вовка на полюванні.

Вже тоді, в Денвері, вечеряючи з тим типом, він передчував, що все це закінчиться по-дурному.

XII

— Майоре!

Герберт відповів не відразу. Він спершу огледів кабінку.

Прямокутники таблиць. Фосфоричний блиск приладів. Стрілки годинника пересунулись на одну годину вперед. Швидкість почала падати, але не настільки, щоб автомат включив сигнал застереження. Місячні плями зсунулись з рукава комбінезона і торкались розкритої долоні Герберта. За плексигласовим ліхтарем кабіни розпростерлась у космос чорна ніч, і місяць у ній виглядав ніби амальгамована живим сріблом куля. Герберт трохи повернув голову і побачив невиразний контур постаті другого пілота. Шолом Рафа вже не промінився блакитними іскрами. Його крісло тонуло в мороці. Світло тріпотіло лише на приладах, умонтованих в стіни. Схоже було, наче скрізь розвішано у безладді біле ганчір'я.

За спиною був іще хтось. Герберт не бачив його, бо кабіна позаду злилася з кольором ночі. Не чути було також стукотіння апарату, але Герберт вирізняв нечутний для непризвичаєного вуха характерний шум. Це працював передатчик.

Стрілки приладів повільно і невпинно пересувались на циферблатах. Герберт по черзі обвів їх поглядом. Хоч він і чув, як працюють двигуни, як рівномірно пульсує суміш у трубопроводах, проте з особливою пильністю перевіряв температуру в камерах: чи не перегріваються вони? Потім знову повернувся до приладів: чому зменшилась швидкість? Другий пілот глянув на його обличчя, закрите шоломом.

— Майоре!

— Угу?

Раф вивів крісло в прямовисне положення і якийсь час не ворухився. Над чимось замислився, чи просто позіхав? Не видно.

— Вимкніть автомат,— сказав, нарешті, він Гербертові.— Я прийму пілотаж.

— Навіщо?

— Швидше збігатиме час. Мені нудно.

— Щось надто швидко хапає тебе нетерплячка. Глянь на годинник. Ще нам довго псувати нерви.

— Як думаєш, чому досі немає звістки з бази?

— Якої звістки? Про що це ти?

— Чи не народила?

— О господи, зовсім вилетіло з голови! І як я міг забути?! Звичайно, іще не народила. Думаєш, це так просто, як зварити картоплю?

— Вимкніть автомат.

— Що ж, приймай пілотаж. Додай швидкості. Ми летимо з запізненням.

— Дурниці.

— Пристрасно люблю порядок, а тахометр показує зменшення швидкості. Вимикаю автомат.

— Розумію.

В кабіні запанувала мовчанка.

Раф додав суміші в трубопроводі. Герберт побачив, як стрілка швидкості скочила вперед, далеко за межу, визначену наказом, потім повільно почала опадати. Вибухи в камерах набирали звичайного ритму.

Герберт позіхнув. Невідомо чому, здалося, що Раф позіхає теж.

Він був сонний і втомлений. Але чим? Пустим спогляданням минулого?

«Взагалі,— замислився Герберт,— навіщо він пригадав усе це? Від цього ж не стаєш мудрішим». Проте, він пам'ятав, що має якусь мету, витягаючи стільки непотрібного мотлоху з найдалших закутків пам'яті. Але ніяк не міг зараз пригадати, що саме хотілось йому встановити. Та чи можна було встановити те, що вже сталось, що свого часу хоч і мало якийсь сенс, але вже давно втратило його і тепер вже не має ніякого змісту і ні до чого не придатне?

Найгірше однак, що кожного разу в польоті він завжди оте все пригадає, викликає перед внутрішнім зором, обмірковує, а потім не може збагнути — навіщо це робить.

— Майоре!

— Ум-м?

— Закуримо?

— Не чую.

— Закуримо?

— Що це тобі спало на думку! Ми ж не можемо зараз курити.

— Спустимося вниз і закуримо.

— Сказився! Зараз курити?! Ми ж завжди куримо, коли вже лягаємо на зворотний курс.

Раф замовк. Витягнувши шию, вдивлявся за плексиглас, ніби міг щось там побачити.

За спиною знову щось діялось. Герберт не чув, а інстинктивно відчував, що радист приймає контрольний радіопеленг. Нічого не кажучи, він простяг назад руку. Невидима постать подала вузький аркушик. Герберт зсунув з шолома темні окуляри і глянув на рядки цифр. Пробіг по них поглядом, і не промовивши й слова, віддав папірця назад.

Все було як слід. Цифри наказу збігалися з радіопеленгом та з цифрами на приладах, які сяяли перед ним фосфоричним світлом. Може, це й зветься мистецтвом пілотажу? Усе те, що треба й чого не треба робити, щоб цифри наказу, цифри на приладах у кабіні літака узгоджувалися з тими, які зараз подав їм радист, що пеленгує їхній маршрут.

«Ну, добре а який у цьому всьому сенс?— міркував далі Герберт.— Давай спробуємо підійти до справи коротше. Тим більше, що не дуже складно. Адже я літаю вже три роки і завжди думаю про це в той самий час, коли ве-

лика стрілка годинника «досягнення об'єкту» починає обігати останній круг.

Щовечора, коли люди вже повертаються до своїх домівок, вечеряють, витріщаються на екрани телевізорів, розмовляють чи просто починають любитися, щовечора сотні, буквально, сотні літаків стартують з численних аеродромів. Стартують і починають снувати над світом невидиме павутиння авіаційних маршрутів. Деякі з тих машин несуть листівки із святковими та іменинними поздоровленнями, газети й журнали, акції, дипломатичні документи, дорожочінності. Інші несуть людей, хоча відокремлення їх від дорожочінностей мені особисто здається безглуздя. І щодня, також удень і вночі, з бази, розташованої за кілька миль від невеликого кам'яного селища на гірським плато в пустелі, стартують машини з «мандаринками» на борту. Летять до визначеного маршрутом пункту і повертають назад — на базу. Тимчасом на бойову повітряну стелю вже підіймаються інші. І так тижнями, місяцями, по двадцять чотири години на добу, екіпажі літаків тримають оті «мандаринки» над головами людей, що поспішають на роботу, вечеряють, читають книжки, любляться!..

Важко уявити собі, що коли-небудь якась машина промине зворотний пункт і полетить далі. Люди з бази, особливо пілоти, чудово знають, що ця машина не встигла б звільнитися від свого «вантажу» точно над ціллю. Не долетіла б. А якби навіть долетіла й звільнилася б від того вантажу, то відразу ж потрапила б у чуйні й чіпкі пальці радіолокаторів. А якщо літак із радарної оброчки виприсне на вільну просторінь, то вже не буде куди повертатися, бо не буде бази, і не буде багатьох інших речей. І машина зависне в просторі — поміж чорно-пурпуровим небом і блакитно-чорною землею!

Пілоти з бази і нормальні люди з континенту розуміють, що це позбавлене здорового глузду видовище може малюватися лише хворобливій уяві.

Ось такий великий глузд і велике безглуздя того, що ми робимо з Рафом».

Новий удар струснув машину. Вона підскочила вгору й відразу впала, знову шарпнулась назад, підскочила, мов плоский камінець, кинутий на водяну поверхню.

Герберт глянув униз. Світло стало набагато інтенсивнішим, ніч висріблилась так, ніби за хвостом літака ось-ось мало зійти велике сліпуче сонце.

Він почав уважно придивлятися до того, що діялось внизу. Зовсім невелика просторінь відокремлювала тепер літак від хмар, які розпростерлись плоско й непорушно, і ніби вигрівали свої м'які спини в ясному сьйві, позбавленому, проте, будь-якого тепла. Довкола стелилась пустеля дрібних узгір'їв. Вона нагадувала шершаве, матове скло.

Герберт позіхнув і підніс руку до шолома, немов би хотів затулити рот.

Він побачив, що Раф повторив його рух. Герберт голосно розсміявся. Сміявся довго, забувши вимкнути мікрофон, і коли він замовк, у навушниках ще деякий час відлунював його сміх.

«Одного тільки не можу збагнути,— думав далі Герберт.— Чому я завжди згадую про минуле під час одних проклятих рейсів? Невже я отак весь час повертався до спогадів?»

Він намагався пригадати, чи й спочатку так було в кожному рейсі.

«Ні, тоді не було. Оце коров'яче ремигання, ця жуйка спогадів розпочалась лише після того, як я звернувся до командування з проханням перевести мене до цивільної авіації.

Не підлягає сумніву, що база — моє призначення, від якого я не можу втекти. Але чому ж? Хіба я знаю своє призначення? А може це не призначення, а приреченість? Як і багато інших людей, я ні в чому ні перед ким не завинив. Хіба ж моя провина, що я завжди, скільки себе пам'ятаю, тягнувся до всіляких машин, а найбільше до двигунів? Хіба я винен, що згодом з особливою пристрастю потягся до реактивних двигунів? А може, я волів би мати здібності лише до того, щоб розвозити імливими ранками на двоколісному візкові молоко? Та от, замість того, щоб ставити біля порогів людських осель пляшки з молоком, я літаю над головами людей. Виходить, моя провина лише в моєму конструкторському хисті. Якби я хоч був звичайним пілотом, як багато інших, чи, може, машиністом на залізниці, чи пересічним водієм таксі, нічим не відрізняючись від безлічі інших... Моє лихо в тому, що я здібний пілот, а ще більше лихо в тому, що мене відзначили,— відзначили й вислали до бази, де працюють пілоти, найздібніші серед усіх».

«Майка вже нема. Ленцера нема. Портера, власне, вже теж нема. Я — останній з могикан! А чи давно ми вчотирьох пили «житнювку» на Мілуокі авеню, і Дороті в танці тулилась до Майка?...»

Невже це було зовсім недавно? Він пам'ятав це докладно, а те, що трапилось протягом останніх трьох років — зовсім не пам'ятав. Вони ж бо, ці роки, перетворились у суцільний нудний, сірий день, який легко можна забути, сплутати з іншими...

Проте, цей день тривав уже три роки!..

«Ленцер скінчив по-дурному. А втім, на базі всі закінчували по-дурному. Та й не тільки на базі. І проте Ленцера шкода. Шкода й Майка. Він був на диво добрим хлопцем. Портера теж шкода, хоч його маніакальне захоплення авіацією дальньої дії могло вивести з рівноваги навіть людину із сталевими нервами...»

От якби закурити!»

«Якби не ця тонка заслона хмар, що стру-

меніє за плексигласом, мов скажена ріка, в мене було б враження, що ми зависли над залюдненими селищами. Певне, ми й летимо зараз над європейськими містами. Легко повірити, чи ми летимо вже над океаном, чи й досі над континентом? Та лінки простягти руку до радиста по той аркушик з цифрами. Сліпуча куля місяця пересувається праворуч. Значить, час усе-таки збігає».

— Майоре!

— Угу...

— Летимо.

— Так. Зробимо і цей паскудний рейс!

— Ще й як зробимо! З мінімальними витратами пального.

— Якого чорта тебе обходить пальне?

— Маю на увазі нерви.

— А-а...

Герберт помітив, що з деякого часу літак перестало трусити. Хмари мчали під машиною чистим, навальним струменем, без порогів, вибоїн та стрімких урвищ. «Вийшли з каналу»,— подумав Герберт. Глянув на тахометр. Стрілка значно посунулась вперед за межу, передбачену наказом. Блиснув сигнал застереження.

Герберт поклав руку на регулятор газу і зменшив доплив пальної суміші. Почекав, аж доки стрілка тахометра не повернулась на потрібні цифри. Тоді знову ввімкнув автопілот.

Поклав руки на коліна і сидів, трохи нахилившись вперед.

— Майоре!

— Угу...

— Ні, нічого. Чомусь я подумав, що ви погано себе почуваете...

Герберт ослабив пряжку на ремені, яким прив'язуються до крісла, й сів зручніше. Комбінезон муляв під пахвою. Він підняв руку, щоб почухатись, але зрозумів безглуздя цього. Кілька раз смикнув плечем і муляти перестало. Подумав: «З якою охотою заліз би я зараз у басейн з холодною водою. Або став під гострий, густий душ, щоб водяні цівки били в напружену шкіру...»

З приємним почуттям він притулив долоні до металу приладів на панелі.

Раф голосно позіхав, знов не вимикаючи мікрофон. Герберт не звернув на це уваги. Він і сам протяжно позіхнув.

— Рафе!

— Га-а?

— Випив би рому?

— Аякже.

— Добре. Вип'ємо в порту.

— Майоре!

— Угу?

— Що вам найбільше хотілося б зараз зробити?

— Залізи в холодну воду.

— А мені — пересунути стрілки годинника на один оберт уперед.

— Дурні балачки.

— Я знаю, але ж...
— Зробимо цей паскудний рейс, і годі.
— Ну й що з того?
— Як, що? Він буде вже у минулому.
— Дурниця. Буде наступний рейс.
— І це правда.
— Рафе!
— У-у?
— Довго так зможемо?
— Хіба я знаю? Портер не витримав. Але ми ж не здаємось.
— Дійсно.
— Майоре!
— Ум-м?
— Зараз виходимо на море.
Герберт глянув на годинника. На циферблаті залишалося ще чверть години.
Він здригнувся і глибше пірнув у крісло.

XIII

Голос машини нагадував орган.
Мало нагадував, але ж із чим іше його порівняєш? Найближчий він був до органної музики, так принаймні здавалося Гербертові. Чоловік, котрий ніколи не пілотував реактивну машину, слухаючи її в польоті, розрізняє перш за все сухий гуркіт, який нагадує далеке дзижчання циркулярних пил на тартакові, або іше—приглушене вологим повітрям гудіння охриплих гедзів. А старт літака, імпульсивне стукотіння двигунів у нього асоціюється з виттям сирени, що сповіщає тривогу. А згодом, у пасажирській кабіні, його дратує пронизлива вібрація шибок, крісла, деренчання склянки на столику. Потім він зникає і... вже не чує нічого. Так шофер на п'ятій годині їзди автострадою вже не чує шуму автомашини.

Але пілот добре знає: досить потягти ручку регулятора газу на себе, як двигун почне знижувати тон, зазвучить урочисто, майже побожно, а далі зійде на тихеньке, ласкаве воркотіння. Якщо ту саму ручку пхнути в протилежний бік, звук почне рости, стане суцільним і співучим, навіть мелодійним. Пілот знає цю мелодію, може відтворити її в пам'яті.

Герберт вслухався без жодного напруження. Проте він міг розрізнити мелодійну партію, що її по-різному вели чотири струни—чотири двигуни.

Вони співали про самотність. Так, про самотність.

І зовсім не через те, що він зараз летів у просторі—чорно-пурпуровім угорі і темно-синім унизу. За плекситом шибок—біле кружало, мов випечена розжареним списом діра в цій неозорій кулі.

І не через те, що під ногами тягнуться молочно-сині поклади хмар, іржавіє картата плахта далекої землі... Ані розкиданих по ній сузір'їв міст, ані хвилястих гір з туманами, які залягли в підніжжях, не побачиш звідси.
Поруч сидить другий пілот, а за спиною

інстинктивно відчувається присутність ще одної людини. Вгадуєш лише контури скуленої німої постаті, і не має жодного значення той факт, що мікрофон і навушники працюють бездоганно. Другий пілот нічого не каже, та й мало що можна йому відповісти. Можна хоч зараз кинути у мікрофон: «Рафе!» Почуєш: «Га-а», а потім вже знайомо—«Летимо», і далі в навушнику прозвучать повільно проціджені крізь зуби слова: «Зробимо цей проклятий рейс та й годі!».

Ось приклад розмови двох, кожний з яких думає про своє.

Але не через те він, Герберт, вслухається в музику самотності.

«Десь дуже далеко і водночас зовсім близько—спокійно лежать мільйонолюдні міста старого континенту. Неможливо навіть уявити собі, що в тих незлічимо мурашниках ніхто не знає, що над ними летить машина, а в кабіні пілота годинник показує лише чверть години до зворотного пункту.

Чверть години, чи безкінечність? Менше ніж за чверть години я покладу літак на ліве крило, борт шарпнеться догори, і, подолавши на мить земне тяжіння, повисне в просторі... немов недоказане слово.

Люди не знають, коли я покладу машину на ліве крило, щоб завернути назад. Знають лише, що я лечу і мушу повернути назад. Але завтра вночі наступна машина, точно в призначену хвилину буде робити бойовий розворот, а за нею інша, і ще інша—будуть підходити до того ж пункту. І так тягтиметься, аж доки комусь не надокучить ця забава. Важко уявити, що яка-небудь машина пролетить кілька хвилин довше, ніж це визначено на годиннику «досягнення об'єкту».

Бо якщо вже... тоді все стало б нереальне, недійсне, і кожен вчинок людей втратив би свій смисл і реальність, перед лицем отих хвилин, що будуть продовженням цієї останньої чверті на циферблаті.

Я чудово розумію, що люди, внизу, думаючи про мене, ненавидять мене, ненавидять, мов найжахливішу пошесть».

Портер не міг зносити навіть думки про це, А він був повен амбіції, що згодом перетворилась на манію. Він прагнув лише доброї машини і найважчого завдання. Але тільки не такого завдання, щоб люди думали про нього з ненавистю, а щоб сама можливість його виконання приголомшувала всіх без винятку, в тому числі й виконавця. І потяглися місяці гризоти. Тисячі годин у повітрі, занедбана родина, жадібне споглядання кожної нової машини і широко розплющені очі од видовиська розтрощеного і ще оповитого димом літака—пам'ятника товаришу. Розпачливий сморід пустині, де дотліває звуглене бадилля, задуха смердючого автобуса і нудотний запах рому, що пливе в містечку шаленою рікою... Треба добре затямити, що все це бу-

ло саме для того, щоб навчити людей ненавидіти і скерувати цю зненависть проти самих себе.

Тоді Портер почав виголошувати в кабіні довгі монологи. Такі довгі, як остання чверть години на годиннику «досягнення об'єкту». Портера перевели в іншу групу. Він полетів у далекий рейс без «мандаринки». Але йому все ж здавалось, що він везе той самий вантаж. І знову він благав людей на землі забрати простягнені до нього руки із скривленими від зненависті пальцями! Другий пілот привів назад і посадив на аеродромі машину, а коли Портер вийшов на землю, з рота його капала брудна піна! Група людей з великими труднощами впхнула Портера в санітарну машину, один санітар одразу побіг до амбулаторії робити перев'язку, а два інших довго розтирали синці від Портерових каблуків. Портер до кінця вірив, що його переведуть на цивільну лінію. Може він цього й дочекався б, але не можна працювати на базі надто довго. Отож він програв змагання, про яке недавно говорив Раф.

А потім пілоти ніби змовились. Блянш, Карст. Ці скінчили іще безглуздіше, ніж сьогодні Ленцер. За муром, вспаням угорі битим склом! Невже це неодмінний наслідок їхнього способу життя, набутого ними уміння, здобутих у змаганнях перемог?

...А двигуни тягли свою мелодію самотності.

Герберт глянув на годинник: як зменшується паскудна чверть?

За спиною в нього був радіоапарат, який говорив мовою крапок і рисок. Через кілька хвилин Герберт покладе літак на зворотний курс. Там, попереду, на відстані двадцяти хвилин починаються радарні поля, і сітки екранів пильно, але даремно, обмацують порожнє небо.

Кожна деталь машини працювала досконало, ритмічно, майже монотонно, з старанністю добре накрученого робота.

Уважні очі Герберта по черзі обігли всі прилади. Одночасно він ловив найменший порух чотирьох сердець металевого організму. Згодом, в міру того, як спливали останні хвилини, він зосередив усю увагу на радіоапараті позаду себе. Важко сказати, до чого він прислухався, бо все одно не почув би стукоту крапок і рисок. Але він без сумніву відчув би їх самим інстинктом, точно й безпомилково. Проте апарат мовчав. Нервово напруження Герберта досягло кульмінації. Його душило дедалі більше хвилювання.

Маленький апарат був справжнім синонімом зла. Кожної хвилі він міг розпочати передачу. Довго стукотіти він не буде. Спершу виклик, потім шифр коменданта аеродрому і слідом... «наказ виконання». Цей наказ Герберт ніколи не уявляв у звуках слів. Чомусь ввижалась йому вузька стрічка з фіолетовими значками на ній, що змією повзе з апарату.

«Найкраще не думати про це. Не може бути, щоб такий наказ хоч коли-небудь відступав будь-який передатчик у світі.

Краще думати... ну, хоча б про Дороті. Вона ж чудова жінка. Її прекрасне волосся влень сяє, мов коштовна корона, ноги й руки засмагли майже до кольору кави. І коли Дороті ввечері йде стежкою, вирубаною в скелі, що спадає в море, люди оглядаються на неї, і не тільки тому, що вона красуня. Важко сказати, чому вони оглядаються. Може тому, що в обличчі її, і в усій постаті еднаються і дитяча безтурботність і ніжна материнська розважливість.

Це відчувається і в обрисах її вуст, і в ясному чолі, і навіть у пишному волоссі. Маленька дівчинка дріботить поруч неї й щебече своє одвічне: «А що це?».

Дороті спиняється, щось пояснює, гладить доньчину темноволосу голівку і рушає далі повільною, але такою легкою ходою.

А коли зйдуть вони на вершину скелі, мати й дитя побачать багряну півкулю сонця, що тоне в морі, і вдалині узгір'я, які синіють у вечірньому присмерку.

Можна думати про що завгодно. Про червоний вогник у порту. Про поливальну машину, яка срібними віялами води змиває з брукки сміття й куряву, що струмками ринуть у вуличні стоки. Про крамарів, що згортають кольорові тенти над вітринами крамниць. Про чарку доброго рому, привезеного з Італії, чи про офіцерів, які годинами вистоюють біля входу в казино.

Про все це можна було б думати, якби я міг зараз думати по-справжньому хоч про що-небудь.

Але ж мої враження й емоції набувають таких химерних форм, складаються в такі порожні символи, що вже не мають нічого спільного з нормальними думками».

Вся увага пілота була підсвідомо прикута до малого радіоприймача за спиною. Лише один-однісінький радіоапарат існував зараз для нього серед сотень інших речей, які оточували його в кабіні, хоч саме апарата Герберт і не міг бачити — він був встановлений за його спиною, якраз там, де кабіна зливалася з мором ночі. Коли б щось сталося на літаку, певне це не минуло б його досвідченої уваги. Але в ці хвилини він міг прислухатись тільки до нечутного шереху радіоапарата, хоч це був єдиний прилад в кабіні, який ні в кого не викликав жодних побоювань.

Раптом Герберт збагнув, що несвідомо вдивляється в циферблат годинника, навіть не в циферблат, а тільки в секундну стрілку, яка поволі обігала коло за колом.

Поруч сидів Раф, закутий в скафандр і висотний шолом, але Герберт не бачив його. Біло-голубі вогники злегка тремтіли в кабіні.

Секундній стрілки залишилося ще півтора кола.

І тоді серед потужних органних звуків двигунів, серед шуму власної крові, що відлунював у вухах, Герберт розрізнув новий, відчутний шепіт.

Радіоапарат приймав текст!.. Герберта охопило якесь дивовижне приголомшення. Він подумав навіть, що гра уяви вже позбавила його здатності до об'єктивного сприймання навколишнього світу. Але тут-таки побачив, що шолом Рафа повільно повертається ліворуч. Значить, Раф теж почув цей шепіт!..

Апарат вистукував текст! В цю хвилину в світі сталося щось неймовірне й неприродне, хоч ніхто цього іще не знав. Знав тільки оцей зловісний радіоприймач. Зараз рука радиста піднесе стрічку з повідомленням — і про нього визнають... спершу пілоти, а потім інші люди... Але це вже не матиме значення...

Почуття, яке важко було навіть визначити, скувало думки Герберта, всю його нервову систему...

Звичайний людський страх бліднув перед цим почуттям... Жах — гнітючий, своєрідний, потворний, непереможний, раптово сповнив кабінку літака.

Не тільки очі Герберта, але й думки і вся його здатність відчувати навколишній світ, палали жахом, як палає в гарячці смертельно хвора людина. В цьому приголомшенні здавалося: таким самим жахом охоплені прилади й навіть ніч за плексигласом кабінки.

Приймач і далі вкривав паперову стрічку крапками й рисками.

Враз Герберт відчув гострий глибокий біль нижче лівого плеча. Біль зростав, заповнював увесь лівий бік грудної клітки. Цей біль здушив легені, перехопив горлянку. Стало мляво — у вухах задзвеніли якісь нестерпні дзвіночки, перед очима запалахотіли зелені блискавки. Біль ставав нестерпним, розривав груди, ніби щось там зросло і, вже не вмщаючись між ребрами, проривався в ліву руку. Рука затерпла й на мить наче перестала існувати. Біль посувався далі, поступово перетворюючи всю ліву сторону тіла на безсилу, інертну масу м'язів, нервів і судин.

Крізь палахкотіння зелених вогнів перед очима Герберт побачив, як темна рука радиста протягла стрічку радіограми Рафові.

Секундна стрілка на годиннику почала об'їждати останній круг.

Тепер слід було вимкнути автомат і вести машину... — так, мабуть, велів наказ.

...Що це читає Раф?!

А він тримав перед очима текст... Ось відклав його набік, але зараз же почав перечитувати знову.

— Майоре! — зашелестіло в навушниках.

Герберт, зробивши величезне зусилля, намацав язиком пластмасову ложечку, прикріплену поруч з мікрофоном всередині шолома.

З ложечки під язик сковзнула крихітна таблетка і почала повільно розчинятись у слині.

— Майоре!

Він спробував озватись, але не було голосу. Біль знову охопив груди. Нітрогліцерин розчинявся надто повільно.

Стрілка годинника проминула нижню риску на циферблаті і почала спинатися догори, до останнього пункту.

«Треба вимкнути автомат, вимкнути автомат», — несвідомо спалахувало в мозку.

Він чув, як починає пульсувати кров. Спершу в артеріях шиї, а далі все нижче. Біль відступав, а страх почав зникати з шибок кабінки й приладів, хоч і залишався в очах, на вустах і в гарячкових думках пілота.

— Майоре!

Нарешті він спромігся вимовити слово, правда, невиразне, бо таблетка під язиком завжала говорити.

— Автомат! — видихнув Герберт.

— Зрозумів! — почулось у відповідь.

Герберт відчув полегшення, наче зробив щось дуже тяжке й важливе.

— Зрозумів! — повторив Раф.

Герберт підняв праву руку. Він не знав, чи може хоч ворухнути лівою. Йому навіть не спало на думку, що це можна просто перевірити.

Він правицею вимкнув автомат. Раф прийняв пілотажа.

— Майоре... В мене донечка!

Годинник досягнув «програмованого» наказом часу. Циферблат спалахнув червоним саявом і згас.

— Повертай! — крикнув Герберт.

Він увімкнув також другий циферблат на годинникові «досягнення об'єкту», той, що в жодній іще кабінці жодного літака в світі не кліпнув червоним сигналом.

Раф натиснув на важіль регулятора газу.

Двигуни примовкли. Потужна і врочиста органна музика обірвалася на половині такту. Тепер голоси двигунів нагадували свистяче дихання старого астматика. Стрілка тахометра впала до початкових цифр. Тоді Раф поклав машину на ліве крило.

Місяць поспіхом вихопив руки з кабінки і зник.

Чорна просторінь за плекситовими шибками втратила будь-які координати.

Кабіна нахилилась майже прямовисно, проте машина якийсь час іше за інерцією летіла вперед, аж поки не втяглась у дугу повороту.

Герберт виштовхнув з вуст ложечку від нітрогліцерину. Кінцем язика повернув її на місце біля мікрофону. В пальцях рук і ніг пульсувала кров і він відчував, як повільно розливається вона по знекровлених тканинах.

«Рафа треба привітати. Адже в нього велика подія».

Нахилився з крісла до опуклого плексигласу. Ліве крило від кристаликів паморозі срібли-

лося гострим блиском. Віддалік Герберт побачив мідяні струмені газів від спалюваної суміші, що текла з труб двигунів. Вони вималювали в нічному небі величезну дугу, на початку якої був зворотний пункт.

XIV

«...Сяючі вогні реклам. Очманілі машини крають асфальт довгими скибами. Перехожі силкуються провратися між рядами вогнів. Відчинені двері барів. Натопн на Корсо... Невже це іще буде?»

Гаї маслинових дерев... Виноградні кетяги на кучерявих кущах... Татакання експресу, сірі брили Апенін, невеличкі міста на дахах скелястих узгір'їв, обплетених карколомними серпантинами вузеньких доріг... Задуже повітря в купе і голоси сварливих людей в коридорі вагону. Це буде також.

Сонце над Монте Маріо...

Простирадла на вірвовках, простягнених упоперек вузеньких вулиць.

Коти, що вигріваються в кошиках з овочами.

Рундуки з макреллю і ще з якимось зеленим паскудством.

Маленькі обшарпані шибайголови шукають мідяків у чужих кишнях...

Все це ще раз врятоване для мене.

Після недавньої прострації та страху Герберт раз у раз відчував нервові тремтіння.

Раф пілотував машину дуже старанно, хоча й без особливого ентузіазму. Кілька разів він глянув у бік Герберта. Нарешті спитав:

— Майоре?

— Угу?

— Спустимось покурити?

— А як унизу?

— Хмарно.

— Спускайся.

— Зрозуміло.

Раф почав виконувати все потрібне для того, щоб спустити машину на нижчу стелю. Нарешті його рука натисла на регулятор газу. Гострий свист сповнив кабінку, ніби вдерся в її затишок несамовитий протяг. За шибками почало ясніти і ніч повільно поверталася до звичних форм. Небо з порожньої чорної ями перетворювалось на блакитно-фіалкове склепіння.

Промені місячного саява знову краяли просторін, надаючи їй крижаной гостроти.

— Дванадцять тисяч,— рапортував Раф.

Хмари були вже зовсім близько. Вони виглядали, мов кубло розлучених змії.

«А в містечку,— міркував Герберт,— навіть постачальники продовольства вже повертаються додому. Найбільш завзяті рибалки, брязкаючи порожніми банками, повертаються теж. Це вже останні пішоходи. Лише перед світанком почнуть вилуплюватися іще з одного кам'яного будинку підпилі солдати. І ще з одно-

го навпроти. З обох цих будинків завжди виходять аж перед світанком. У цей час перші крамарі вже напинають тенти біля вітрин крамниць. Але й вони іще неохоче витягають з-під прилавоків перші пляшки рому для наполегливих солдатів, які тут же вибивають пробки і перша порція рому облікає їхні шлунки, повертаючи бадьорість виснаженим м'язам.

Після півночі труським автобусом повернуся в містечко. І з справжньою насолодою звалюсь у ліжку».

— Дев'ять тисяч,— рапортував далі Раф.— Вісім сімсот, вісім п'ятсот, триста, двісті, сім тисяч вісімсот, шістсот, п'ятсот...

Літак занурився носом у вологу вовну кошлатої хмари. Вона мала молочно-синій, лиснучий колір. Була м'яка, мов губка, мов летючий лапатий сніг; машина зарилася в неї і знищила, ледве тільки струмки газів з камер двигунів вдарили в її губчасте тіло.

За мить літак опинився в просторій затоці серед мідних хмар з щербатими краями. Обабіч, нижче, під ними, швидко мчали якісь кучеряві хмарні поля, що нагадували брук старих вулиць. Літак падав майже прямовисно.

— Шість тисяч,— рапортував Раф.— От чорт! — раптом вигукнув він і показав рукою. Герберт нахилився вперед і став вдивлятися.

Перед ними виникла брудно-коричнева стіна.

Машина з розгону врізалася в цю стіну лобом. Здригнулися крісла, шосили струсонувши тіла пілотів. Обом здалося, ніби погасло світло.

— Прокляття! — вилаявся Герберт.

— П'ять п'ятсот.

— Спробуй іще нижче.

— Розумію. П'ять двісті.

Раф увімкнув «двірників» і вони блискавичними рухами почали замінити затумані шибки.

— Чотири шістсот. Трясе.

— Трясе.

— От, чорт!

— В цих умовах не можна вмикати автопілота. Спробуй іще нижче.

— Чотири двісті. Третій випадає з ритму.

— Чую. Це нічого.

«Може, там, у містечку, нарешті, піде дощ,— подумав Герберт.— Та хіба це має значення? До нього понад годину льоту. Найімовірніше — зараз там задуха, ніч повна шелестів залюдненої пустелі. Дороті спить».

«Дороті спить одна,— думав він.— Нічого це вже не надовго».

Вони зустрічались майже щодня. А з ким там іще можна було зустрічатись? Поки Керрол ходив у рейси, часто відбувалися вечіркі — найчастіше в домі Портерів. Збирались офіцери. Тепер з них залишився один Герберт. Пили ром і вистояні вина. Магнітофон крутив стрічки з доброю музикою. В найбільшій кім-

наті відсували меблі попід стіни: тоді можна було танцювати. Круг стола з закусками сиділи чоловіки, палили, знову й знову тихо лаялись і питали один одного, коли вже буде кінець отій проклятій базі та їхній паскудній роботі. Цю атмосферу пригнічення не могли подолати навіть очі Дороті. Кожна з цих вечірок чимось нагадувала поминки.

...А Дороті, невідому чому, вподобала Майка. Портер знав: коли він сідає в машину — Дороті разом з Майком іде за місто — туди, де ростуть якісь рахітичні деревця і товсті, великі агави. Так, Портер довідався про це, але скандалу не було, бо невдовзі Майкова машина закашлялася на смерть десь над морем.

А пізніше й самого Портера забрала санітарна машина. Дороті хотіла відразу ж виїхати. З неї було досить усього цього. Правда, вона перестала хвилюватись за Керрола, бо він вже не літав, але натомість почала вболівати за Гербертом, Ленцером, Бляншем, Карстом. Герберт вів її під руку, коли проводжали на цвинтар останки кого-небудь з товаришів. Якщо ж когось забирала санітарна машина — отак як Портера — тоді вони навіть не виходили з дому, пили ром і мовчали.

— Три дев'ятсот.

— Тримай горизонтально. Спробуй увімкнути автомат.

— Та-а-к...

Минув цілий рік, а Дороті ще не виїхала. Її мати жила в Англії і вряди-годи писала доньці купці листи. Дороті хотіла повернутись до матері. Проте Герберт був переконаний, що цього не буде. Вони виїдуть з бази разом. Тільки-но забрали Керрола, вони вже знали, що виїдуть разом. Мабуть, ще тоді, в глухому селі над озером, їм судилося жити разом. Вони ніколи не розмовляли про це, але були впевнені: так буде!

Того вечора Герберт надіслав Дороті листівку. Він зразу ж хотів написати їй про головне, але передумав. Краще сказати про це, дивлячись їй у вічі.

«Вранці вона прийде до нового кафе — «З айстрами».

Вони сядуть біля столика, замовлять морозиво і коктейль. Тоді я запалю сигарету і скажу: «Отже, ми їдемо? Спробуй розтлумачити це своїй донечці. Гаразд?»

Дороті, певне, не промовить і слова, тільки схилить голову. А потім ми обміняємось поглядами. Зовсім як у банальних фільмах.

Додому вони повернуться разом. Уперше їтимуть, думаючи тільки про те, що хутко виїдуть звідси, що треба буде послати дівчинку бавитися в садок, а вони залишаться удвох. Залишаться на самоті, далеко від бази, від її людей і машин, від смердючих узгір'їв і кам'яних пагорбів.

Полковник обіцяв, що заяву розглянуть швидко. Він це влаштує. Може, за кілька тиж-

нів він, Герберт, вже пілотуватиме пасажирські літаки до Афін, Риму, Відня, Варшави...»

Герберт ослабив пряжки ремінців, якими був прив'язаний до крісла. Зняв з шолома навушники і поклав їх поруч. Одкрив шолом від коміра скафандра і теж відклав його вбік. Перед цим вимкнув кисневий апарат. І знову, одягнувши навушники, глянув на Рафа. Він теж упорався з шоломом і ослабив ремінці. Сів боком — наче десь в клубі, і став задоволено похитувати носком унта. На вустах його блукала дурнувата усмішка. Точнісінько така, як в усіх нормальних чоловіків від такої звістки. Вийнявши з кишень цигарки, він підсунув пачку Герберту.

Тому більше хотілося запалити власну сигарету, бо Рафові були надто міцні. Але його зворушив жест, зроблений Рафом — простяг оту пачку, наче в клубі за чаркою рому!

Герберт сьїнув запальничкою.

Обидва затяглися кілька разів, швидко і глибоко.

Сині пасма диму почали снуватися в кабіні.

— Поздоровляю тебе, — сказав Герберт.

— Дякую, пане майор. Ми вже зробили і цей рейс.

— Майже зробили...

— Прийдете до мене? Дитину ж треба охрестити, а значить, єсть нагода добре випити.

— Згоден. Спершу підемо на похорон Ленцера, потім — до тебе. Як хрестини, то хрестини.

— Перестало трясти.

— Вийшли з грозового каналу.

— Гляньте, гляньте, майоре! Оці руді латки на чорній землі — це міста!..

— Умгу. Оповіті імлюю. Світло ледь пробивається крізь випари...

Вогники блиснули жвавіше, коли вони смоктали свої сигарети.

Вони знов одягли шоломи.

Раф рапортував:

— Досяг бойової стелі.

Герберт увімкнув автопілота. Машина провалювалась у численні повітряні ями, наче в глибокі яруги, й падали на щільніші повітряні верстви плавно й еластично, мов кішка.

Знизу, з землі, люди могли споглядати зор'яну ніч. Хмари залишились позаду.

Пілоты стежили за піщаними цятками на тлі синювато-коричневої землі. Де-не-де фіолетові блиски, схожі на блукаючі вогники боліт, позначали промислові центри. Товсті жили великих річок сріблились у місячному сьїві.

Герберт обхопив руками коліна і замислився, відпочиваючи. Він спітнів. Сорочка була волога аж по лікті. Він ворухнув плечима, щоб рукава відліпились від тіла.

Зникли бурштинові сьїва великих міст. Зем-

ля згорбилась, покряяна якимись безформними брилами. Це були гори. Деякі з них виблискували крижаним сяйвом. Великі скелясті масиви ясніли під місяцем, немов на світанні піщані острови на тлі нічного океану.

Далеко попереду вони побачили кволий вогник; нижче їхньої машини, перетинаючи їм шлях, сунув якийсь літак.

Герберт повернувся до радарного екрану. Ввімкнув його і стежив за льотом машини, аж доки вона не вийшла з просторіні, пронизаної промінням радіолокатора.

Глянувши в плексиглас шибок, Герберт майже нічого не побачив. Металевий блиск екрану засліпив йому зір.

— Високо йшов?

— На дванадцяті тисячах.

Раф голосно позіхнув, не вимкнувши мікрофону. Герберт намагався опанувати себе, але теж почав позіхати.

За кілька хвилин гори скінчилися.

Знову заясніли бурштинові плями міст. Вони утворювали за шибками своєрідну карту, позначену скупими кольорами.

Літак глибоко пірнув у «подушку» — так пілоти називали повітряні ями. Сам собою вимкнувся автомат і Герберт ухопився за стернові важелі. Вирівняв машину і знов увімкнув автопілота.

Тепер він одпочивав, не думаючи ні про задушливе містечко, ні про маршрут. Ніби рейс уже скінчився і він от-от поїде в труському автобусі в бік заснулого містечка.

Герберт роздивлявся довкола, не спиняючи погляду на жодному з приладів.

Раптом йому здалося, наче в кабіні щось трапилось, а він цього не помітив. Він інстинктивно відчув, що якийсь із приладів поводить ся ненормально.

Отож Герберт, зосередивши всю увагу, пильно обвів поглядом усю кабіну. Ага, ось! Важіль спускового апарату легко, майже непомітно здригнувся. Герберт неймовірно здивувався. Хотів показати на це Рафу, та не встиг.

Літак, звільнений від вантажу, зненацька рвонувся вгору, ніби вдарений зісподу могутньою рукою!..

Важіль знову злегка здригнувся та залишився на своєму місці. Із запізненням спалахнув сигнал спуску, повідомляючи, що «вантаж» скинутий з літака.

Всі дії Герберта зараз уже не контролювалися розумом.

Колись вивчені напам'ять, вони згодом не виконувались ніколи. Герберт робив усе машинально. Зрештою дії були прості, слід було тільки реагувати блискавично. Він перемкнув регулятор газу на понадзвукову швидкість і увімкнув автопілота. Крісла розклались майже до лежачої позиції, ремінці, що прив'язували пілотів, натяглися до краю. Двигуни верескнули, завібривали, зайшлися скавучанням, яке перейшло у пронизливий свист.

Затерплю рукою Герберт спромігся ще натиснути пускову кнопку аварійного годинника і почув, як радист почав передавати аварійні сигнали.

Минули перші секунди. Снаряд, викинутий пошкодженим апаратом, долетів до землі, описуючи довгу параболу. Тахометр вже минув усі цифри, передбачені наказом, і його стрілка вібривала в кінці шкали — на червоних рисках понадзвукових швидкостей.

Герберт добре знав, що навіть розвинувши найбільшу швидкість, літак все одно не втече від зони вибуху. Він летів надто повільно, під час аварії спускового апарату.

За кілька секунд за плекситовими шибками з'явиться спершу білий, а потім зеленкувато-фіолетовий спалах. Він огорне весь небосхил, виповнить кабіну, вразить очі так, що вже нічого не побачиш. І тоді вибухнуть резервуари із сумішшю.

Пілот несвідомо лічив секунди.

Велике прискорення викликало напад нудоти, що підступала до горлянки. Руки обважніли так, що ними ніяк було ворухнути. Краплини поту заструмували по ліктях.

Герберт інстинктивно заплющив повіки, хоча знав, що це не врятує від засліплення. Спливали останні секунди. Снаряд вже рине не параболою, а падає прямовисно. Іще мить і він торкнеться землі.

Звільнену від вантажу машину раз у раз струшувало, але вона не збивалася з курсу, інакше треба було б зменшити газ і прийняти на себе пілотаж.

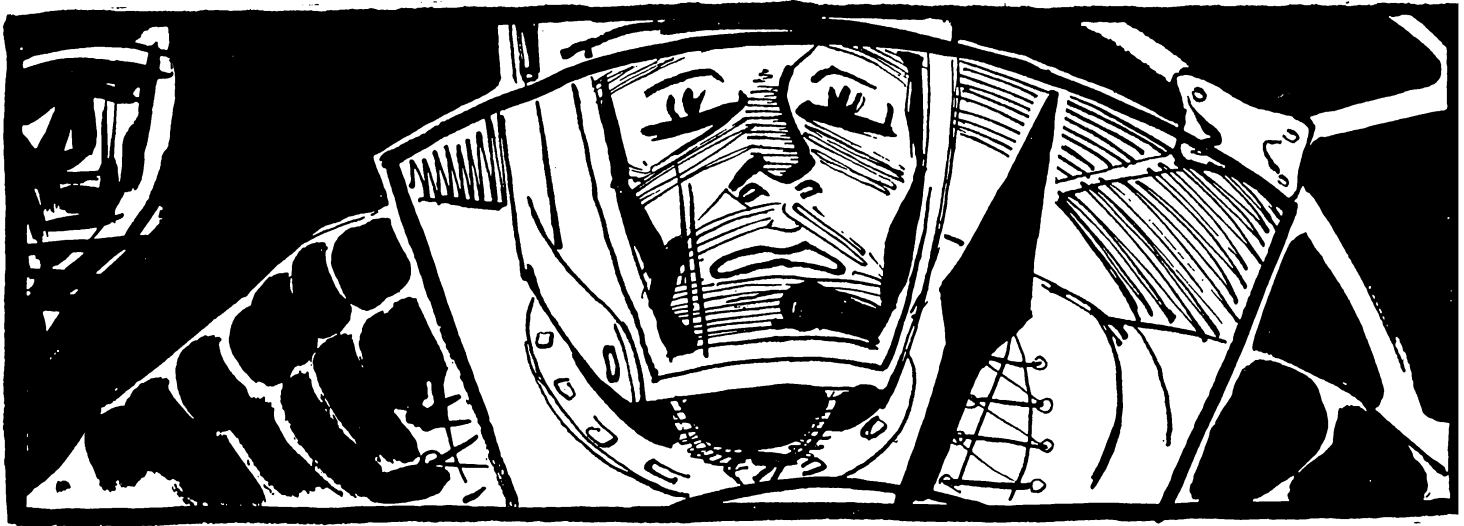
Минуло ще дві секунди, ще одна. Герберт зіщулювався, чекаючи блиску, від якого не захистять ні окуляри, ні повіки. В навушниках щось залящало. У Рафа почалась гикавка.

Герберт розплющив очі. Він бачив секундну стрілку аварійного годинника, яка нестримно бігла вперед. Так, зараз кінець... Він заплющив очі знову, аж заболіли білки. Чекання ставало нестерпним. «Мабуть, подумав Герберт, сильний вітер зносить снаряд, подовжуючи його політ».

Минуло ще три секунди.

Літак ішов рівно, без струсів, мов човен озером у зоряну ніч. Герберт підніс повіки, щоб глянути на годинник. Адже час збігав у його свідомості блискавично. Він скося глянув у шибки і куточками очей побачив щось зеленаве. Відкинув голову на спинку крісла. Перевтомлене серце спинилось. Здали нерви, і кров, здавалося, завмерла в жилах. Проте за мить серце закалатало дужче, кров ринула в голову і шум у вухах заглушив вибухи чотирьох двигунів.

Снаряд уже мусив заритися в землю! Тепер вже було відомо, що він не вибухнув. Обидва пілоти лежали нерухомо, аж поки автомат не зменшив сам подачу газу, а стрілка тахометра стала швидко спадати по шкалі швидкості.

Крісла автоматично повернулися в попередню позицію.

Перевантажені двигуни почали робити перебої, ніби Гербертове серце хвилину тому.

Герберт ще зменшив газ. Радист весь час передавав аварійні сигнали. Раф обізвався перший:

- Спускаймося вниз.
- Не можна.
- Я мушу спуститись.
- Не можна!

Раф став розстібати ремінці. Герберт здивовано слідкував за його рухами. Сержант підвівся з крісла і, заточуючись, зник за спиною Герберта.

Рясний піт залив Герберту очі. Запекло, але він не міг їх протерти, не скинувши шолома. Одяг прилип до тіла.

Раф усе не повертався.

Радист простяг руку.

Герберт прочитав текст наказу комендатури. Вона вимагала передачі аварійних даних.

Герберт став диктувати їх радистові: коли, в яких обставинах, на якій височині відбулось самочинне падіння снаряду. В якому стані перебувала машина та екіпаж, що зроблено зараз же після аварії.

Зараз же він дістав з комендатури підтвердження того, що його рапорт прийнято, і наказ продовжувати рейс за маршрутом.

Герберт наказав радистові:

— Вимагай передачі інформації про наслідки аварії.

Раф усе ще не повертався.

Герберт розстебнув пряжки своїх запобіжних ремінців. Скинув навушники й обережно підвівся з крісла. Уважно оглянув таблицю автопілота. Хапаючись руками за стіни, рушив у глибину коридорчика. Обминув темний силует радиста. Аж тепер замаячила перед ним постать сержанта. Але вони не могли зараз порозумітися, аж доки не сядуть на свої місця та не ввімкнуть мікрофони.

Раф повертався, хитаючись. Герберт підтримував його обома руками. Допмагаючи сісти в крісло, заглянув йому в обличчя крізь прозорий щиток шолома. Але побачив лише матово-білу порожнечу... ніби в Рафа не було обличчя зовсім.

Герберт здригнувся від цього видовища. Мовчки спостерігав, як сержант зручніше сідає в своєму кріслі. Ось він одягає навушники. Герберт зробив теж саме, увімкнув мікрофон.

— Рафе!

Той не відповів.

— Рафе, Рафе! Ти не ввімкнув мікрофон... Рука другого пілота намацала шнур. Тріск у навушниках і нарешті голос:

— А-а-а...

— Ну?

— Зробіть те ж саме, пане майоре.

— Та що з тобою?

— Нічого. Лише, коли застібав скафандр, носом ринула кров. І з правим вухом щось трапилось. Теж, здається, кров. У голові паморочиться. Ох, майоре, я нічого не бачу, не бачу!..

— Рафе!

— А-а...

— Посидь хвилину нерухомо. Зараз почнеш бачити. Тільки не стискай повік. Примружся злегка.

— Та-а...

І за хвилину:

— Майоре!

— Угу?

— Вже.

— Що, вже?

— Вже бачу.

— Я ж казав...

— Майоре!

— Угм?

— Зробіть те ж саме. Я все викинув з себе. Скрутило мене так, що мусив це зробити. Не мав навіть сили застебнути клапан скафанд-

ра. Проте, мусив це зробити. Раджу і вам, пане майор, добре випорожнитись. Помагає.

Вони довго мовчали. Радист приймав радіограму. Ось простяглася рука, стискаючи стрічку, вкриту крапками і рисками.

Герберт пробіг текст і подав Рафові. Той прочитав швидко, ще раз повторив уголос. І раптом вибухнув пронизливим істеричним сміхом.

«Нічого не трапилось». — Сміх. — «Снаряд упав на приміське католицьке кладовище...» Кладовище! «Загинуло двоє молодих людей, які перебували в каплиці»... Знов сміх. «Населення панічно покидає місто. Хімічні команди оточують місце падіння снаряду. На вулиці виїхали перші машини з гучномовцями. Населення закликають зберігати спокій і повертатися додому. Рух на залізниці, яка огинає цвинтар, припинено, доки снаряд не викопують із землі».

Раф зайшовся істеричним сміхом, раз-по-раз повторюючи: «Нічого не трапилось».

— Цікаво, чи ж ці двоє хоч встигли отямитись?

Герберт вимкнув навушники. Раптом він уявив собі все це, — і несподівана хвиля нудоти затопила всю його істоту. Він почав блювати просто в шолом і перелякався, адже блювотиння може заткати отвір кисневого апарату. Може, й мікрофон вже не працює?

А в уяві вирували образи всього, що сталося. Цвинтарна каплиця. Обличчя святих. На підлозі двоє — хлопець і дівчина. Раптом свист, падіння снаряду, руйнуються склепіння стелі і струхлявілі балки разом із штукатуркою валяться на закоханих.

Він увімкнув навушники. Раф мовчав, але дихав так важко, що аж мембрани рипіли.

Гербертові пливли перед очима дороги, захарашені легковими і вантажними машинами. Лящав у вухах галас жінок і дитячий вереск. «Це мені щось нагадує, — подумав він. — Ага, повідомлення починається словами: — «Нічого не трапилось»...

— Нічого не трапилось, — повторив він уголос, щоб перевірити, чи працює мікрофон.

Раптом він почув за спиною якийсь підозрілий тріск. Оглянувся ліворуч, але нічого не побачив. «Мабуть мені здалося»...

Але й Раф повернувся в кріслі. Розстібнув пряжки ремінців і пішов подивитися. Повернувся, сів у крісло, надів навушники...

— Що там?

— Радист застрелився.

Зв'язок із землею припинився.

XVI Правда, можна було наказати Рафові зайняти місце радиста, але не хотілося. Не хотілося, щоб Раф, і без того збуджений, сидів у кріслі, біля якого лежить труп товариша. Ще почне замислюва-

тись. Може, й зробить щось з собою, а другий пілот потрібен під час посадки.

Машина швидко наближалась до бази; за кільканадцять хвилин Герберт зможе зв'язатися з нею радіотелефоном.

«...Перед головною брамою аеродрому, де стоять вартові й дорога перегороджена товстезалізним ланцюгом, вирує великий натовп. Деякі машини мають перепустки і в'їжджають у браму. Довга стартова смуга сяє зеленими вогнями сигналів; один за одним сідають літаки, що вже повернулися з рейсів. Сюди, до цього зеленого світляного острова, сунуться всілякі комісії, інспекції, якісь контролери... Тиснетесь юрба журналістів і операторів з фото і кінокамерами, з в'їдливими питаннями і галасом, з обуренням, із сподіваннями на добрі гоночари. Бо ж подія неабияка!

Вся ота згряя — від генералів до останніх репортерів з бульварних листків, кинеться на нас і почне жерти, наче смачну їжу. Радист, чорт забирай, знав, що робить. Так, це було б найрозумніше. Викрутитися з цієї паскудної історії за найменшу ціну!

А до тої брами з ланцюгом все прибувають і прибувають люди. Незабаром там будуть усі мешканці містечка. Це схоже на демонстрацію страйкарів, чи на процесію без патера. А втім, патер, певне, теж приїде. Може навіть буде намагатися висповідати мене й Рафа іще за життя. Той, третій, вже не потребує сповіді. Якби він зараз на мить воскрес, то зрадив би, що вже не матиме з усім оцим справи».

«Справді, та юрба біля брами має щось спільне з натовпом страйкарів. Вночі деякі сядуть обабіч мокрої від нічної роси дороги й так сидітимуть. Спалахують вогники цигарок, і чути притишений гамір, серед якого раз у раз вибухають голосні вигуки. Крізь цю юрбу військові машини з труднощами пробіраються до брами. Комендатурі певне довелося підсилити охорону...

А ті, що стовбичать біля самої брами, тільки й думають, як би їм прорватися на самий аеродром. Кінець кінцем виникне скандал, бо вони-таки спробують прорватися в браму. Може навіть зчиниться бійка. Тоді з'явиться поліцейська машина, і почнеться справжній страйк, отакий, як він, Герберт, бачив колись у Неаполі.

Диктори на радіостанціях вже встигли прочитати повідомлення. Отже, всі люди вже знають про надзвичайну подію. Скрізь тільки й мови, що про нас. Боже, коли б це Портеру! Якби він знав, що так закінчиться, зробив би те ж саме, що й радист. І мав би спокій. Краще вже це, ніж мур, всипаний битим склом. Та якщо Раф зробить те ж саме — мені важко буде посадити машину. А може все-таки він не зробить такого свинства.

Біля брами з'являються останні мешканці містечка — ті, що не змогли відразу покинути роботу. Розпитують, що нового, і приєдну-

ються до юрби, яка раз у раз намагається розірвати ланцюг. Дороті теж серед них. А втім, її, можливо, пустили на територію бази. Вона вже прочитала листа, що його принесла ота кельнерка. І мабуть одразу здогадалась, що́ я хотів їй сказати. Родини членів екіпажу пускали на аеродром, коли траплялась аварія. Коли Портера забирила санітарна машина, Дороті теж пустили. Вона, певне, вже чекає коло бункера штабу».

Офіцер-диспетчер вже прочитав юрбі репортерів і працівників бази комюніке про наслідки аварії. «Нічого не трапилось». Це звучить прекрасно. Так, на базі працюють добрі стилісти. Зараз вони мали нагоду показати свою стилістичну вправність.

Про що ж думає Дороті? Певне, моляться богам, якого в нас ніколи не було. Благає милосердя для мене. Ніби знає, що лише добрий бог може допомогти мені як слід посадити машину. Щоб ми потім поверталися додому серед темряви, в якій галасують зголоднілі птахи пустині й іще якась, пробуджена нашою ходою нечисть. Щоб ми повертались додому пакувати речі... Ні, буде інакше. Стара баржа віддасть кінці й вирушить, вже в котрий раз, у подорож до нормальних людських міст по харчі. А з палуби Дороті з донькою ще раз гляне на це прокляте богом місце, яке вже забрало в неї двох людей.

Так, може вона й справді на хвилину повірила в доброго бога, бо ж нема в неї іншої надії. Як про це говорили колись у клубі комендатури? Коли б він повернувся зараз на землю, ніхто б у нього не повірив, і він сконав би від раку де-небудь в госпіталі, чи під колесами машини якого-небудь п'яного гульвіси. Стривайте, чи ж не я тоді це сказав? Та яке це має значення? Хтось сказав — і годі. Непогано сказав, але Дороті зараз вірить в милосердного бога, бо це все, що нам залишилося, чорти б його забрали!

Шкода, проте, що бога немає, а то можна б звалити на нього провину за те, що сталось, і нехай би потім сушив собі голову! Нас би тут унизу та історія не обходила б нітрішечки.

Радист добре розумів, що вже пізно посипати попелом голову. Тепер, коли все сталось, напевне пізно! Чорти б його взяли! Чому не встиг я виїхати разом з Дороті? Хіба не можна було просто втекти? Хай мене грім поб'є, якщо це не моя провина! Адже кожен з нас добре знав, чим пахне вся ця справа. Проте сиділи тут і робили свої рейси. Раз у раз хто-небудь скручував собі в'язи — і тільки його й бачили. А інші все одно робили свої рейси. Приміром, цей ідіот Раф. Вирахував собі, що нервів вистачить йому іще на рік. Кожен знав, як це скінчиться, але ніхто не уявляв, коли й з ким це трапиться.

Дороті знає, про що я зараз думаю. Вона ж бо знає мене здавна. І вона бачила, як це починалось у Портера. Так, а крім того ми ж

запізнались, тобто вся ця історія трапилась передчасно. Ми ж знали добре, що колись це станеться, і оце «колись» приспало нашу уяву.

А всі ж добре бачили, що ми стали дужими, розумними скорпіонами. Однак чомусь ніхто не припускав, що ці дужі скорпіони можуть смертельно вжалити, бо вони ж, бачите, розумні. У всякому разі розумніші за тих маленьких тварюк, які лазять по ніжках меблів. Аж тут несподівано один дужий скорпіон мимоволі вжалив і... І ось що сталось!

Не розумію лише одного: чому я до цього всього причетний, що маю спільного з ними всіма? Портер з самого початку прагнув стати видатним військовим пілотом. Не бачив, що в цьому прагненні вже крилася передумова його кінця. Але ж я завжди мріяв про вдосконалення у цивільній авіації, на звичайних пасажирських лініях. Що ж я роблю тут, і чому всі радіостанції в світі кидають в ефір моє прізвище? На континенті, може, ще нічого не знають, але я б не хотів зайти в жоден дім — ні в Відні, ні в Римі, ні в Базелі, ні в Варшаві!..

Не слід було підписувати контракт з фірмою... А якби, скажімо, не підписав? Підписав би хтось інший, а я пішов би в піхоту в себе на батьківщині. І в інституті, і під час роботи я завжди мав би змогу зв'язатися з якоюсь цивільною фірмою. А втім, хіба це моя провина, що в нашій фірмі десь і щось змінилось? Фірма теж ні в чому не винна. Безпорадні — не відповідають. Ну, а далі? Хіба було щонебудь зловісне в тому, що я поїхав тоді з хлопцями на озеро? Або що я зустрівся з Портером і вперше переконав сам себе, що моє покликання і призначення в цьому світі це конструювання двигунів для літаків далекої дії, і перельоти через екватор на реактивних машинах, і ще якісь там дурниці...

А тут, на базі, я вже напевно нічого не міг... І очевидно це самообман, ніби той полковник може задовольнити моє прохання. Нічого подібного він не казав, а я все уявив собі. Коли б той полковник міг, він би сам у першу чергу якомога скоріше змився б звідси. А коли вже втече — плювати йому на мою заяву. Довелось б умовляти нового полковника... Ні, з цього містечка не вибратись. Хіба шляхом Портера?

І чого всі ми чекали? Кожен, певне, думав, що це трапиться, коли вже його не буде. Ми — наче католики, які хоч і чекають на прихід Христа, але зовсім не уявляють його як реальність.

Ну, а якого ж чорта роблю тут я? Мене ж привели сюди випадок і непорозуміння. Чому ж я мусив ускочити в цю історію? Мене аж нітрохи не захоплює ця роль. Я волів би раз спокійно розвезити молоко і кожного ранку ставити пляшки під дверима людей... Я,

котрий добре бачив. Адже всі знали, що це му- сить колись трапитись.

Ті, на континенті, теж бачили, але плювати хотіли і на базу і на те, що тут діється. Так собі й комбінували, що кого-кого, а їх це об- мине. А долею нащадків досі ніхто в історії по-справжньому не цікавився.

Здорово їх обдурили! Та й звідки вони могли взяти, що це може статись? Лише тепер, коли це трапилось, вже будуть бачити, будуть зна- ти... це ж може трапитись кожного дня, кожної хвилини і де завгодно. Не виключено, що який- небудь жевжик з газети вже написав над сво- їм коментарем: «Перманентний стан потенці- альної катастрофи». І думає, що зробив справжнє відкриття у відносинах між сучасни- ками. А він ні чорта не відкрив, бо про це вже знали здавна. Тільки так якось... не обходить це нікого. І вранці теж мало кого буде обхо- дити. Перечитають в газетах, поговорять у трамваях, в установах, а коли їх про це пи- татимуть діти — буркнуть у відповідь яке-не- будь гостре слово, щоб відчепились, і знову це їх не обходитиме. Але чи ж довго так іти- ме далі?

Ніколи не думав, що мій радист мав такі широкі погляди на ці речі. Швидко ж він до- думався до цього!

Але ж тих, унизу, все це дуже мало обхо- дить... А якби вони менше думали тільки про себе, менше викохували свої філістерські ідеї і мрії, то я б з Рафом міг повернутись на базу, навіть виїхати кудись з Дороти. Але ж вони, біс би їх ухопив, зрадіють і приречуть ме- не на смерть. І тільки за те, що я нагадува- тиму їм про той нещасний випадок. А хіба зможу я жити, відчуваючи цю приреченість? Ні, не зможу я жити, щоб на мене завжди вка- зували пальцями. Але, врешті, що в мене спільного з усім тим? Що спільного з цим у хлопців, які водять літаки? Полковник, диспет- черська, штаб, котрому підпорядкований пол- ковник,— всі знають про безнадійний ідіотизм наказу. Але знайдіть такого, хто візьме на себе відповідальність і знищить цей наказ. Не він його видав, значить це його не обходить. Так, його теж не обходить, щоб їх біс вхо- пив!

А ті, внизу, вже перемкнули свої приймачі й телевізори на легку музику...

— Рафе!

Той не відповів.

— Рафе! — повторив Герберт.

— А-а...

— Приготувати машину до посадки, згідно з наказом.

— Розумію.

Герберт перемкнув контакти і почав викли- кати базу радіотелефоном. За кілька хвилин земля обізвалась.

— Майоре, навіщо припинили зв'язок з ба-

зою, чому не відповідаєте на наші позивні? — почув він у навушниках.

Герберт рапортував про вчинок радиста.

— Сповістіть останній радіопеленг, перека- жіть радіопеленг. Переходжу на прийом.

З аеродрому сповістили радіопеленг. Він зві- рив його з наказом.

— Рафе!

— А-а.

— Летимо з півторахвилинним запізненням.

Піддай газу!

— Зрозумів.

Герберт уважно стежив за другим пілотом. У навушниках щось двічі здригнулось. Ма- буть, у Рафа знову почалась гикавка. Коли вимкнув автопілота, машину почало раз по раз струшувати. Це Рафові руки трясуться на важелях.

— Рафе!

— А-а?

— Заспокойся до біса! Приймаю пілотаж.

Герберт зробив усе, що треба. Але машину трусило й далі. Він глянув на свої пальці. Во- ни теж дрижали, дарма що зусиллям волі він намагався повернути м'язам потрібну еластич- ність.

Герберт знову ввімкнув автомат і безпорад- но відкинувся в кріслі. «Не зможемо сісти»,— подумав він.

Раф гикав дедалі голосніше.

Жирокомпас вже спіймав хвилі радіомаяка, і його стрілка, ледь здригаючись, почала коли- ватись на циферблаті. «Машину треба поклас- ти точно на курс. Що це діється з моїми ру- ками?»...

— Майоре!

— Угу!

— Передайте мені пілотаж. Покладу маши- ну на курс і сідатиму сам. Нічого не робіть...

Раф узявся за важелі, але пароксизм гикав- ки перешкодив йому.

Машина, яку штовхнув необачний рух, зва- лилася на праве крило, і стрімголов полетіла вниз. Від несподіваного прискорення Гербер- тов кров ударила в голову. Він схопив важелі стерна і величезним зусиллям вивів машину з падіння по спіралі. До його рук знову повер- нулася впевненість.

Раф засовався в своїм кріслі.

Раптом він спробував видерти важелі управ- ління з Гербертових рук. Машина стрімголов почала падати знов. Раф верескнув:

— Пустити важелі! Пустити! Я посаджу маши- ну. Ти розіб'єш нас об бетон. Я мушу сідати. Мушу зараз же їхати в лікарню... забрати їх і тікати, тікати звідси! Давай стерно!

Герберт побачив, як рука Рафа хапається за кобуру пістолета, торсає її й не може роз- стібнути.

Блискавично вихопив свій пістолет і вистре- лив двічі.

Коли Рафове тіло безвладно звисло на ре- мінцях крісла, Герберт чомусь подумав: «На-

вішо стріляв у обличчя? Можна було в обличчя не стріляти».

Вирівняв машину і знов поклав її на курс. Далеко на обрії він побачив фіалкові полиски прожекторів.

XVII

Описуючи широке коло, Герберт висів над базою. Зв'язок з аеродромом припинився. Він вже не звертав уваги на мікрофон. Знову скористається з радіотелефону, коли садитиме машину.

Розворот він робив у напрямку радіомаяка, щоб пролетіти точно над ним. Закрив регулятори суміші. Машина із свистом ринула в круте піке. Раптове прискорення знову викликало напад нестримної блювоти. Стрілка альтиметра стрибала з цифри на цифру, а Герберт вивергав із себе щось гірке і ядуче. Він задихався в клітці шолому. Треба його відгвинтити, скинути з себе...

Рафа не було. Його тіло безвладно звисало на запобіжних ремінцях. «Щоб його грім спалив! — подумав Герберт. — І тих, унизу, теж».

За хвилину треба готуватися. Він один мусив виконати півсотні операцій, а деякі з них треба було здійснювати удвох. Без другого пілота, без радиста, невідомо навіть, що робити.

Наказ, за яким робили ці паскудні рейси, не передбачав таких ускладнень.

Герберт глянув на альтиметр. Пора! Вирівняв машину і ввімкнув автопілота.

З величезним полегшенням висмикнув проводи навушників. Не було Рафа, щоб допомогти зняти шолом. Довелося дуже довго марудитись. Нарешті він зірвав шолом і поклав за кріслом. Випростуючись, намацав і вхопив кисневий інгалятор. Кабіну вже сповнювало холодне повітря ночі. Герберт жадібно вбирав його в себе, водночас хапаючи ротом густий струмінь, що сичав із кисневого апарату.

Намацав у кишені пачку сигарет. Запалив, але тільки затягнувся гострим тютюновим димом, як його знову почало нудити. Він відкашлявся, і, перепочивши, почав готувати машину до посадки.

Як не дивно, але зараз він міг діяти без поспіху і хвилювання.

От з'явилася внизу осяяна зеленкуватим світлом смуга бетону, що нестримно ринула під тілом машини. Там його вже чекали. Люди, машини і контролюючі прилади гналися за ним весь час, хоч він цього й не бачив.

Раптом Герберт помітив збоку два вогники, тісно притулені один до одного. Якось машина летіла нижче від нього, мабуть, заходячи на посадку з того боку аеродрому.

Герберт відрепортував, що почекає, поки сяде друга машина, але йому наказали приземлятись негайно.

З раповим нервовим тремтінням він глянув на зелену смугу стартової доріжки.

«Це вже зараз, — гарячково подумав він. — Не дозволяють навіть приготуватися на самоті до того, що чекає на мене там, на землі...»

Непереможно захотілося ще раз підвестись у височінь і оглянути землю — оті жовті латки людських селищ, блискучі од місячного сяйва вершини гір, золотисті жили річок...

Але все це вже залишилось позаду. Широкими кругами він пропливав над базою, до якої мав повернутися.

Як він боявся землі, боявся зіткнення з нею! Це ж була та сама земля, в яку ввігналося жало із смертельною отрутою.

Герберт не розумів, що з ним діється. Йому здавалося, що ледве шасі машини торкнеться землі, станеться щось страшне. Вона ж, ця земля, вже не така, якою була, коли він стартував з неї. До тієї землі вже нема вороття. Чи ж розуміють люди внизу, що нема вже доброї, запашної землі, по якій пересуваються, не поспішаючи, до котрої повертаються, як дитина в домівку, де на неї чекає мати.

«Напевно розуміють і чатують на мене, на пілота, щоб звалити на мене провину. Треба ж знайти винного і знищити, щоб земля знову стала така, як раніше»...

У навушниках залунав голос, який наполегливо вимагав посадки. Затріскотіли цифри, уривки наказів...

Треба перетворитись на універсального робота і поспішати, дуже поспішати, щоб упоратись з операціями на десятках приладів.

Вже ні хвилини не залишилось на споглядання і роздуми. Вже не можна відступити, не можна баритися. Голос у навушниках звучав категорично.

Він поклав машину на розворот і віддалився від бази.

Збоку промайнули вогні другої машини, що, мабуть, чекала наказу на посадку.

Герберт описав широку дугу над пустелею, відкрив крани резервуарів з паливом і звільнив машину від рештків суміші — щоб уникнути вибуху під час аварії, що може трапитись, коли машина вдариться об бетон. Адже не було вже ні другого пілота, ні радиста...

Герберт побачив перед собою два світляні бар'єри. Широко розчахнуті просто під машиною, вони звужувались у перспективі, вказуючи напрямок до бетонної посадочної смуги.

Він випустив шасі й тут помітив, як тремтять пальці лівої руки. Хотів стримати тремтіння і не міг, тільки дивився безсило й змучено. Невже він втратив владу навіть над своїм організмом?

Герберт швидко потер руки, мов піаніст перед початком концерту. Тепер вся його увага була зосереджена на стрільці другого жирого

компаса. Якщо вона здригнеться хоч на мить в той чи в той бік — він буде змушений знову підвестись над аеродромом, щоб не зійти з бетонних плит на м'який газон, де аварія вже неминуха. А в резервуарах нема пального!

Ряли вогнів звужувались. Герберт упізнав знайомі шоломоподібні пагорби пустелі, шосе, схоже на асфальтову ріку з замерзлою поверхнею. А от і бетонна доріжка. Земля близько, дуже близько, але яка швидка, яка загрозово недосяжна!..

...Машина вдарилась об бетонні плити. Підскочила під кутом, трохи більшим, ніж це дозволялось наказом. Вдарилась знову, але цього разу вже міцно приліпилась до освітленої бетонної смуги.

Шасі витримало тягар падіння. Герберт чекав останніх секунд, втупивши очі в стрілку жироконуса. Він боявся завчасно викинути гальмуючий парашут. І ось вже білий купол, нап'ятий вітром швидкості, розпустився за машиною.

Кілометри бетону уповільнили свою стрімку течію.

Нарешті Герберт увімкнув правий двигун і вирушив із головної смуги на бічну. Сказав у мікрофон: «Іду на посадку», але не став чекати на відповідь.

Розстебнув запобіжні ремінці і встав, почувачи, як від голови відливає кров. Непевним кроком вийшов з кабіни, клацнув клямкою дверцят. На землю опустилася алюмінійова драбинка, і Герберт зіскочив униз.

Якусь мить постояв на бетоні і рушив просто вперед.

Ніч була холодна, просякнута вітром, який плинув від затоки — вологий, аж солоний.

Там, на схилах узбережжя, де лежало містечко, мов якийсь велетенський лишай, небо яснішало, наче на світанку. Заграва, рожева й миготлива, тремтіла й здригалася над ангарами. Навколо Герберта розпростерлась чорна земля. Вона була хистка і, немов темна вода, пливла й хвилювалась перед Гербертовими очима.

Йому здалось, що він вчадів од цього нічного повітря, пахощів землі, подиху пустелі, а найбільше — від спокою й тиші.

Ноги вгинались під ним, в колінах наче не було суглобів.

Довелося спинитись, бо голова пішла обертом. Він тер долонями очі й від цього вогні аеродрому розмазувались, ніби він бачив їх крізь зрошену дощем шибку.

Несподівано земля хитнулась під ногами, Герберт простяг руки, намагаючись зберегти рівновагу. Кров ударила в скроні, гостро й боляче. Все попливло перед ним і вже невідомо було, де зоряне небо, а де земля з її бетонними плитами і сузір'ями вогнів.

Герберт отямився, чомусь стоячи навколішках посеред стартової бетонної смуги, окресленої зеленими вогнями сигналів.

Раптом йому здалось, ніби там, де розпочинався нічний морок, щось заворушилось.

Герберт випростався, ступив кілька кроків уперед, і йому здалось, що він іде відшліфованими шинами асфальтовим шосе. Обабіч шепотять верховіттям стрункі дерева.

Зненацька звідкись з'явилися сліпучі вогні. Вони насувались на нього з блискавичною, запаморочливою швидкістю.

Герберт мимоволі зробив рух, щоб захиститися від світла. Це, пронизуючи фарами морок ночі, мчали машини. Але дивно, вони обминали його, замість того, щоб розчавити, вдушити в асфальт, зрівняти з ним...

Він чув бряжчання, галас, вищання гальмованих коліс, вереск дітей.

Затулившись обличчя долонями і не своїм голосом гукнув:

— Не треба!

Коли він розкрив заплющені до болю повіки, шосе, з гнаними страхом біженцями, вже не було.

Натомість в глибині стартової доріжки з'явилися люди, що, певне, чекали на нього. Герберт пішов прямо до них. Придивившись уважніше, він помітив, що вони теж ідуть йому назустріч. Вже можна було розпізнати перші силуети, сірі кітелі, чорні піджаки й піскуваті плащі на них.

Враз Герберта струснуло несамовите тремтіння. Затерпла шкіра на голові, закололо у вухах і в кінцях пальців... У людей, котрі наближались до нього, були шурячі морди!

Так, це не люди, а щурі в людській подобі. Чому же у них людські руки?

З ростучим почуттям жаху Герберт приглядався до шурячих морд. Конвульсивний приступ огиди знову завалив його з ніг. Він підвівся і навколішках чекав їх наближення. Куди тільки не сягав його вражений зір — скрізь тягнувся нескінченний похід цих потворних шурячих голів, які брались невідомо звідки, ніби їх народжував сам нічний морок.

Перша лава вже була на відстані простягнутої руки. У ніздрі вдарив задушливий смохід.

Герберт упав долілиць — тільки б не бачити їх!

Коли знову підвів голову — на бетоні вже нікого не було. Хвиля нечисті прокотилась над ним, обминула з боків, зникла позаду.

Герберт підхопився і кинувся вперед, так швидко, як тільки дозволяли затерплі ноги й запаморочена голова. Поспішав гарячково, аж дихання рвалося з легенів нерівними, хрипкими і дедалі коротшими поштовхами.

Раптом він спинився. Над пустельною площиною бетону знову щось з'явилося.

Маленьке червоне вічко. В міру того, як Герберт приглядався до нього, воно оживало, його блиск, хоч і не дуже яскравий, ставав дедалі трепетніший і пронизливіший. Не встиг Герберт отямитись, як вічок стало

два — одне поруч другого. Вони нагадували дві великі жарини, кинуті кимось на дорогу.

Ще кілька кроків і перехопило подих, а кров гостро вдарила в мозок.

Із-за кривавих очей-жарин виринули з мороку довгі вуса, потім суглобисті комахині ноги, за якими в твердій шкаралупі причаїлося червце скорпіона, — велетенського скорпіона, здатного звалити людину своїми розчакнутими клішнями і завдати їй смертельного удару гострим кінцем свого скарлюченого хвоста. Скорпіон, розчепірившись, сидів на дорозі і нерухомо, хоч і уважно дивився на Герберта червоними вічками. Трохи далі блиснули ще очі — наче мертві корали. Ще звідкись виповз другий скорпіон і причаївся на асфальті поруч із першим.

Герберт не знав, чи довго дивиться на них, бо раптом втратив відчуття часу.

Потвор з червоними очима й закарлюченими хвостами ставало дедалі більше.

Ціла їх процесія виповзла на асфальт і чекала, що робитиме перший.

Те, що було в Герберта за спиною, вже не існувало для нього. Йому й не спало на думку, що він може обернутися і тікати, тікати, доки стане сил.

Власне, він перестав існувати. Лиш очі його ще існували, прикуті до шкарлупи скорпіона, відкритої огидним пушком.

І тут червоні очка ворухнулись, звузилися, збіглись. Здригнулися довгі ноги, ніби готуючись до стрибка.

Герберт упав обличчям на бетон.

Слабенький повів вітру заворушив сухі стеблини трав, які де-не-де лежали на бетоні, і почав розмітати їх просто на зелені сигнальні ліхтарі біля стартової смуги.

Скісне проміння місяця, що висів над шоломами далеких пагорбів, сковзалось по гладенькій поверхні. Хвилини спадали, мов зорі з небосхилу.

Отямившись, Герберт насамперед відчув холод бетону — на лобі, на щоках, на губах. В роті тріщав пісок, змішаний із слиною й кров'ю.

Герберт підняв голову, яка ще трусилася в нервових конвульсіях. Намагався звестись на руках, але вони його не слухались, і він знову припав обличчям до холодної поверхні.

Гостро запахло землею. Герберт упізнав пахощі з-над озера після жнив, аромат берегів Мічигану літнього вечора і присмак звуглілого бадилля пустелі.

Це були пахощі тої самої землі, яка стільки раз повертала йому вичерпану наснагу і котру він отруїв смертельним жалом. Проте вона знову не шкодувала для нього своїх благословенних дарів: спокою і певності.

Він шарпнувся на долонях, зіп'явся навколішки, витираючи комбінезон від пилу, змішаного з кров'ю, і, нарешті, встав.

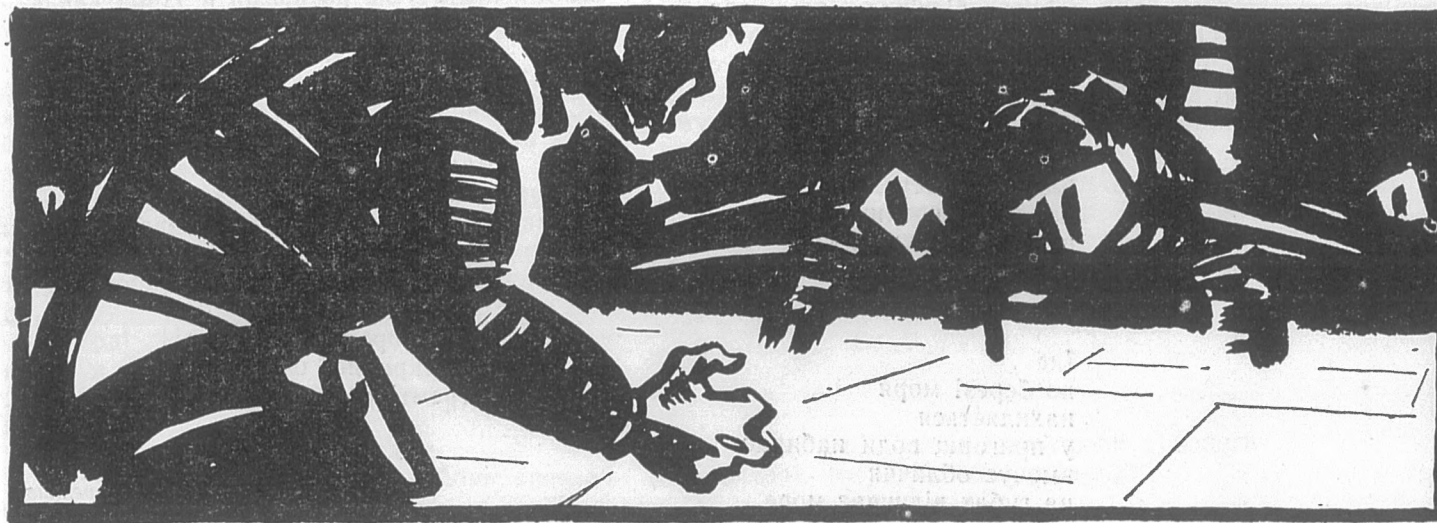
Набрав повні груди повітря й став роздивлятися.

Тут він помітив, що стоїть між двома рядами зелених вогнів стартової доріжки і раптом здригнувся від оглушливого, дедалі дужчого гуркотіння.

Машина, блискаючи соплами реактивних двигунів, торкнулась колесами бетонних плит і ринула просто на нього.

«Літак не встигне знову піднятися в повітря, а я вже не можу відскочити. Все-таки під кінець мені пощастило...» — встиг іще подумати Герберт.

*З польської перекладали
Марія ПРИГАРА та Аркадій ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ*

СТАРА СЕЛЯНКА ЙДЕ БЕРЕГОМ МОРЯ

Іде по березі моря
у білій чистій хустині

до неї котиться хвиля
молода й гомінка як поляна
якою спішила на любу
розмову

Йде стара селянка
понад морем

ще вона не спочила
тремтіла
ще не змовк у ній галас
дорожній
ще в ній повно штучного світла
гарячкових рухів
нічної задухи
зачинених купе
холодних вигуків мегафонів
уздовж тремтячих перонів
Прибула сюди вранці

На срібних дюнах
в шпичастих травах
в рожевих блисках
дрижали незнані квіти

Іде
витискує слід на піску
Перша
жінка з підгірного того села
йде по березі моря

слід змиває хвиля
на піску лишає
сірі мушлі
блискучі всередині
морських рослин
перегниле бадилля
краплі бурштину
погаслі

Іде
по березі моря
нахиляється
у пригорщ води набирає
вмочує обличчя
на губах відчуває море
як сльозу

Море вступає в небо
в небі-воді
чайка скиглить
кигитка біла
колиска на хвилі

Стара селянка
йде берегом моря
знаходить мушлю
слухає
всміхається
до неба до моря
до себе
до серця свого ясного
повного праці
сліз і крові
Така мушля лежала
на комоді
там де квіти з паперу
там де іконки
де кришталева куля
в якій безперестанку сипав
блакитний сніг
Казали старші
в мушлі замкнено море
і очі в дітей блищали

Молоді що там-он по хвилі
червоний м'яч гонили ловили
стару побачили жінку
запнуту в білу хустину
в одній руці несла черевики
в другій неначе мале дівчатко
тримала

мушлі цятки бурштину
Мала примружені очі
обличчя ж її
променіло
як квіт по дощеві
мовило море безмірне

то не море мовило німо
то відкрилися очі в жінки
затремтіли уста...

Мал. В. Крижанівського

ОПОВІДАННЯ

Надійшов, нарешті, день (десь у середині березня), коли можна було зробити пробний виїзд. Мотор уже певний час працював на вільних оборотах, і від цього дрижав корпус катера і дошки помосту. З боку селища моторові відповідала коротка, уривчаста луна. Густав зупинився біля рульового колеса в штурвальній рубці. Тадеуш прибрал канат, що тримав катер біля причалу. Едмунд відштовхнувся од берега жердиною з гаком на кінці — і катер, зробивши велике коло, легко поплив угору по каналу. Дизель працював безперебійно, його пильнував у машинній Олександр. Крім незначного регулювання насосу, мотор не потребував ніякого додаткового ремонту. Та й не дивно: адже возилися з ним цілу зиму. Густав обережно провів катер попід мостом. Далі канал ширшав, робився рівніший і дикий, на обох берегах, видираючись далеко на сушу, стояли гаї очеретів. Гул моторів губився тут; тільки здалека, від стіни соснового бору, поверталася запізнїла луна, схожа на приглушені відстанню постріли.

Заблоцький мовчки стояв у штурвальній рубці поруч Густава і з-під дашка свого шкіперського кашкета дивився на ніс судна. Сьогодні він виконував тут керівну роль: як начальник порту й інспектор він супроводжував у пробному плаванні це судно, яке завтра буде зареєстроване і прийняте, а через кілька днів почне виходити в море на лов. Згодом, коли катер знову підійшов до пристані, Заблоцький вийшов на палубу і, зсунувши кашкета на потилицю, сказав:

— Непогано, хлопці. А ти, Густаве, пришли когось із тачкою, одержиш новісінький англійський волок. А якщо я буду в доброму гуморі, то дам тобі ще й тридцять поплавків на лосся...

— Ура! Нехай живе наш начальник, — крикнув Олександр.

— А сьогодні поставлю літр у чайній «Під дубом»...

— Ура! — гримнув Едмунд.

Того вечора в чайній «Під дубом» висохло

не лише дно обіцяного літра горілки, а й іще трьох додаткових. Густав мав змогу обговорити із Заблоцьким кілька справ, які алкоголь набагато спростив і роз'яснив. Трохи пізніше Едмунд виголосив довгу заплутану промову, в якій від свого імені і від імені команди катера намагався висловити Густавові подяку за те, що довів справу до кінця, а його, Едмунда Великоцького, вивів у люди. Звідкілясь обізвалася гармошка, проголошували усе нові й нові тости. Потім усі співали партизанських і солдатських пісень. Заблоцький пішов додому раніше інших, трохи похитуючись, але все ще міцно тримаючись на ногах. Після того, як він вийшов, з'явилися якісь дві німкені з сережками у вухах; танцювали і співали, було весело. Тадеуш розважався з молододу дівчиною, волосся якої було перев'язане зеленою оксамитовою стрічкою. Олександр допомагав буфетниці, а згодом, знайшовши слухачів, взявся розповідати їм воєнні історії. Навіть Густав раз чи два погодився станцювати фокстрота. Тільки Едмунд чогось сумував увесь вечір. Він сидів і все співав різким голосом:

З кохання шаленого смійся, паяце!
Смійся, хоч палить тебе нестихаючий біль...

А потім, похиливши голову на край стола, схлипував і далі декламував слова арії, подібно до того, як це робив італійський співак, якого Едмунд чув двадцять років тому в одному з ресторанів на вулиці Свентоаянській.

Пізно вночі всі четверо, міцно тримаючись один за одного, вийшли з чайної «Під дубом». Йшли серединою шосе, інколи зупинялись, вигукуючи щось, потім зненацька рушались далі: на курній, укритій товстим шаром піску дорозі, що вела до селища, стишили кроки і йшли далі мовчки, усе ще міцно тримаючись попід руки.

Через два дні Густав, звертаючи з дороги до пристані, почув, як його гукнули:

— Густаве, а зайди-но сюди на хвилинку!
Біля відчиненого вікна свого кабінету стояв Заблоцький. Густав попрямував до контори.

— Ти маєш трохи часу? Сідай і запалюй сигарку,— Заблоцький подав через стіл портсигар.

— Дякую, вже набридли оці американські, я курю «Спортивні».

— Як там сіті, пригодяться? — спитав Заблоцький і сів на стіл.

— Чудовий волок! З ним би поїхати на Доггер Бенк...

— А поплавки?

— Доброго гатунку. Певно, шведські. Але що для нас тридцять поплавків, коли треба ставити сто?

— Ти, звичайно, знаєш, що я одержав лише два волокни. Один дав тобі, а другий тим, новеньким, що плавають з німцями. Адже вони заслужили на це, працюють старанно, справді хочуть чогось навчитися. Всього півроку тому приїхали із своїх озер, де ганялися за пліточками, лящиками і карасиками, а мають уже непогані успіхи у морському лові. Поплавків я одержав тридцять і всі віддав тобі. Огож, нема чого ображатися. Якби про це дізналися інші, то з'їли б мене,— Заблоцький замкнув шухляду і підпер ркками голову.

— Я, звісно, чудово розумію, що ти зробив для мене. Кажу лише, що поплавків у нас все-таки мало, доведеться якось комбінувати, лагодити старі.

— Коли вперше вийдеш у море?

— Думав завтра, але, напевно, поїду після-завтра, бо є ще кілька пильних справ. Хочу краще закріпити блок, щоб і великі вантажі витягати прямо на палубу.

— З прикордонним постом ти вже домовився?

— Так.

— Далеко попливеш?

— Ні. Це, власне, буде лише перша проба. За якихось двадцять-тридцять кілометрів, на північні схили мілини. Перевірю, чи все добре працює, один раз закину сіті і повернуся.

Заблоцький курив і дивився у вікно. Раптом він обернувся і, глянувши на Густава, сказав:

— Слухай, Густеку, є одна неприємна новина: з шухляди хтось потяг мою бахкавку...

— А коли це сталося?

— Десь в останні дні. Не можу точно сказати, коли саме, бо вже днів чотири чи п'ять я до шухляди не заглядав.

— Хто ж це міг зробити? — здивовано запитав Густав і розсміявся. І одночасно подумав: чого він питає про це у мене?

— Смішно... Коли б я знав... Справа тут навіть не в пістолеті. У мене є другий. Але ж ти знаєш, що може зробити людина із бахкавою...

— Цікаво, для чого ти розповідаєш про це мені? — Густав голосно і досить різким тоном

повторив те, про що думав.— Треба було одразу повідомити кого слід.

— Я, звичайно, повідомив...

— Пригадай, хто в останні дні бував у тебе,— байдуже відказав Густав, думаючи про щось зовсім інше.

— Ет, заходили різні люди... Як-то завжди буває в мене...

— А хто знав, що у тебе в шухляді є пістолет?

— Хто? Всі. І ти...— розсміявся Заблоцький.

— Невже і мене підозріваєш? — розсміявся і Густав.

— Так само, як і 1426 інших мешканців нашої діри.— Заблоцький запалив ще одну сигарку.— Та годі про це, нема про що й говорити. Звідси вже дехто дременує до Борнгольму, закортіло, видно, іще одному. Не хотів би я тільки, щоб ти мав якийсь клопіт. А тому раджу: візьми й собі бахкавку. Коли не маєш, то можу дати тобі свою.

— Чоловіче добрий, та проти кого ж я маю озброюватися пістолетом?

Заблоцький кілька секунд пильно дивився Густавові у вічі, а потім, повернувши голову до вікна, промовив:

— Як знаєш... Я сказав тобі, щоб ти був поінформований...

Густав вийшов від Заблоцького з неприємним почуттям: чого ця людина хотіла від нього? Часом у голові навіть народжувалася дурна підозра, що Заблоцький просто веде з ним якусь незрозумілу гру, що тієї крадіжки теж не було, що все це начальник виссав із пальця. Але з якою метою він це робив? Зараз йому здавалося, що Заблоцький взагалі якось дивно поводить себе,— часом майже запанібратськи, по-приятельському, а часом майже як поліцей.

А ще через два дні, о дев'ятій годині ранку, в чайній «Під дубом» Густав, Олександр, Едмунд і Тадеуш з'їли яешню, випили по чарці і закусили проперченою солониною. Вже збиралися йти до пристані, коли нараз увійшов Заблоцький:

— Що трапилось?

— Ти забув узяти в мене рятувальні пояси.

— Не маю охоти плавати: вода ще холодна. Олександр і Едмунд зареготали.

— Можеш не плавати, але взяти мусиш. Таке правило. Я послав хлопчика з поясами до пристані.

— Треба брати їх обов'язково? — дровичся Густав (сьогодні ж вранці він був у доброму гуморі).

— Можеш не брати, але розпишися отут, на відомості, про те, що одержав.

Густав умочив палець у розлите пиво, зложив лапір і хімічним олівцем розписався

в тому, що одержав чотири рятувальних жилетки. Коли вийшли надвір, Заблоцький промовив:

— Може піднятися хвиля. За повідомленням німецького радіо, від чотирьох до п'яти балів.

Густав глянув на небо: повітря було чисте, з північного заходу повільно йшов клин дрібних високих хмарок. Йшов так повільно, що його рух був майже непомітним. Годину тому Густав бачив ці хмарки приблизно в такому ж розташуванні.

— Я знаю, барометр падає, але це не має значення. Адже я виходжу не в Баренцове море, а на прогулянку...

— Воно-то так,— змушений був визнати Заблоцький.

На пристані вже чекало два прикордонники. Огляд тягся недовго. Один з солдатів, не сходячи донизу, заглянув у машинний відділ, другий — у кубрик. В той час, коли катер одривався від помосту, Заблоцький приклав руку до козирка і крикнув:

— Тільки порвіть мені, чорти, новий волок!

— Та вже постараємося! — відгукнувся Густав. Увімкнув швидкість і катер, розрізаючи носом воду, довгими ритмічними стрибками рушив уперед. Море було спокійне. Заблоцький ще раз крикнув з берега:

— Коли повернетесь?

— О третій-четвертій після обіду!

— Добре, буду вас виглядати!

Катер йшов тепер серединою каналу. Проминув кілька човнів, прив'язаних до палей, і невеликий катер новачків, що спочивав поблизу пристані, потім наблизився до прикордонного поста. Солдат вийшов з будки, вголос прочитав номер катера і дав рукою знак їхати далі. Канал звузився, його низькі, стримувані палями і забруковані брилами граніту береги відбивали гул мотору. Проминули вузький вихід з каналу, сьогодні спокійний, а в бурхливі дні — трохи небезпечний,— і вийшли в море. Густав ще кілька хвилин стояв біля штурвала, потім покликав до рубки Олександра, показав йому курс, а сам вийшов на палубу. Якусь хвилинку він роздумував, дивлячись на берег, що віддалявся, згодом почав розглядати небо. Клини високих хмар, що навскоси йшли по небу, здавалось, не змінив своїх позицій. Обрій був чистий, тільки із заходу, гнана якимось верхнім, тут, унизу, невідчутним вітром, бігла невелика, сива, прозора, як димок, хмаринка. Море було спокійне; в лівий борт час від часу біла низька лінива хвиля. Зиркнув на годинник — було без п'ятнадцяти десятків.

— Об одинадцятій закинемо сіть,— промовив до Едмунда, що сидів на скриньці й палив.

— Довго будемо витягати?

— Мабуть з годину. Як там — сіть готова?

— Все в порядку,— підтвердив Едмунд, ви-

пустивши з рота довгу цівку диму, і додав:

— Але щось не видно чайок.

— Вночі може бути шторм.

— Або ще й раніше...

— Утечемо, правда? Гнатимемо щодуху. Як там тобі, товаришу молодий рибаче? — звернувся він до Тадеуша.— Щось поганенький у тебе вигляд? Коли що, то ти, брате, не затримуй у горлянци. Є де... Ти вже коли-небудь плавав?

— На катері ще ні, тільки на човні, поблизу берега.— Тадеуш стояв, спершись на борт, через який звисали завитки сіті. Мав бліді, запалі щоки, його тонкий ніс був наче з крейди.

— Ця хвороба — дивна річ. Є люди, які взагалі нею не хворіють. Мав я дев'ятнадцять років, коли вперше вийшов у море. Це було в час найсильніших штормів, у Скагерраку, коли море кипить, неначе вода в чайнику. Перед виїздом я наслухався у гарнізоні всяких страхів, та мені хоч би що. А були хлопці, які вирости над морем, але їх так нудило, що, здавалось, вивертало всі нутрощі назовні. Не знаю, від чого це тільки залежить? Ти, Едмунде, також хворієш?

— Тільки тоді, коли довго не буваю в морі, або коли не вип'ю...

— А пам'ятаєте,— сказав Олександр, вглядаючи з рубки і однією рукою тримаючи штурвал,— як ми одного разу пливли з Гдині на Гель (тебе, Густаве, тоді не було з нами) і взяли з собою кілька якихось родин? Одна пані, яку називали майоршею, якраз напівдорозі збожеволіла. І як блаженій пам'яті Гжесь Яблонський наказав зв'язати її тросами і покласти в кубрику? А потім одержав листа від її чоловіка, майора піхотних військ, з подякою «за джентльменську опіку над його дружиною під час нервового приступу»... Лист був адресований так: Ясновельможному панові капітану Мореплавства Гжегожу Яблонському! — Всі розсміялися. Едмунд підвівся і, ворушачи пальцями біля голови, намагався в такий спосіб нагадати іншим, яка червона була пані майорша і яка була в неї зачіска.

О пів на одинадцяті Едмунд заступив Олександра біля стерна, а Густав розправив на палубі карту і прочитав Тадеушові короткий курс навігації. Накреслив курс норд-норд-вест, що дорівнював тридцятому румбові або майже 337 градусам. Потім, відрізавши на лінії курсу шлях, який вони пропливуть до одинадцяті, відзначив місце, де вони мали бути через півгодини. Лежало воно на середині шляху між Вибжем і Борнгольмським басейном. Тут, на глибині близько 46 метрів, на пісковитих схилах мілини, Густав сподівався дістати тріску, яка в цю пору мала звичай збиратися на краю трохи мілкішої води. Він похвалив Тадеуша за сумнів, який той висловив щодо точності позначення вибраної пози-

ції, бо ж, звісно, навіть при такому слабкому вітрі треба брати до уваги помилку на 2—3 морських милі. (Відхилення на дрейф стерновий враховує одразу, коли веде судно). Густав давно мріяв придбати радіопеленгатор, який, особливо в далеких рейсах, просто необхідний. Отож, пояснюючи розташування і роботу колоподібної антени радіопеленгатора, Густав поглянув на небо і вже вдрупе побачив там сірий, прозорий, наче марля, клаптик, що біг зовсім низько над морем; за ним із заходу плинули ще й інші хмарини. Шар високих хмар тепер уже займав більше половини неба. Обрій відділявся різко, навіть надто різко. На заході він переходив у лінію, що нагадувала лезо ножа. Шторм наближався значно швидше, ніж Густав передбачав. На відстані двадцяти кілометрів од суші не було підстав для хвилювання, однак Густав вирішив скоротити час рейсу. Для боротьби з високою хвилею у них було замало пального; до того ж, він хотів повернутися, як обіцяв,—зразу ж після полудня. Він згорнув карту і, не поспішаючи, зайшов до штурвальної. Кілька хвилин мовчки спостерігав за Едмундом, який, розкривши рота і втупившись очима в щит компаса, зосереджено стернував, натискуючи всім тілом на колесо штурвала. Він робив легкі, майже непомітні рухи, які відчувала лише вічно жива тремтлива стрілка, що безпомилково показує на північ. Густав у напливі старечої сентиментальності поклав руки на плечі Едмунда:

— Ну, як, старий, пливемо?

Едмунд, не змінюючи пози й не відриваючи від компаса очей, хрипло промовив:

— Тобі завдячуючи, Густеку... Скільки разів я думав в тюрмі: хоча б іще раз вийти в море...

— Рано чи пізно все одно вийшов би...

— Ой, Густеку, ні. Коли маеш уже 58 років... А скільки молокососів, яким тільки-но стукнуло двадцять, чекають у Гдині біля бюро набору!

— Але морське повітря добре на тебе впливає. Бачу, ти не засапався,— сказав за хвилину Густав.

— Ну, звичайно. Врешті, брате, стільки років на воді. Тут справжнє життя. А там, на суші, то тільки так... аби якось проіснувати...

Густав виглянув на палубу—море було спокійне, але шоки вже виразно відчували повітря західного вітру. Він повернувся до рубки і сказав Едмундові:

— Сходи до мотора. Олександрові там важенько з його ногою...

Заступив біля штурвала Едмунда і повів катер уперед, тепер уже виразно відчуваючи натиск хвиль на руль. Наближалась одинадцять. Обернувся і крикнув у машинний відділ:

— Едмунде! Вільний хід! — а згодом додав: — Зупиняй мотор!

Запала глибока тиша: тільки чути було, як у борт б'є вода. Якийсь час катер іще рухався по інерції. Упевнившись, що судно вже починає дрейфувати за вітром, Густав зняв руки з штурвала і вийшов на палубу. Едмунд видряпався з машинного відділу і зупинився біля сіті. Олександр і Тадеуш дивилися на Густава, Тадеуш — якимись затуманеними очима.

— Закидаймо, хлопці! Тадеуше, не заважай, іди на правий бік.—З дзвінким плюскотом упала матня сіті, потім, пінячи хвилі, побігли до низу крила. З тріском посунулися дошки, запищали троси — і сіть опинилася глибоко в морі. Катер важко поплив уперед, тягнучи за собою увесь той заплутаний баласт. Густав повернувся до штурвала. Едмунд, Тадеуш і Олександр, спираючись на борт, стояли в різних місцях палуби; Едмунд важко дихав.

Через півгодини з неба ринув несподіваний колючий косий дощ. Дощ, правда, незабаром стих, однак на морі то тут, то там почали з'являтися дрібні білі гриви. Густав вирішив прискорити тралення. Через п'ятнадцять хвилин Густав вимкнув гребний гвинт і увімкнув підймальну лебідку — сіть почала повільно повертатися на катер. Поверталася вона в зворотному порядку: спочатку троси, потім дошки і, нарешті, уже вручну підтягвані крила, у вічках яких то тут, то там блискотіли рибини. Все йшло своїм порядком, але несподівано той порядок було порушено. За десять метрів від борту, розплюскуючи воду і виграючи сріблом, от-от мала з'явитись повна риби матня сіті, але...

— Що за чорт? — вилаявся Олександр.

— Невже взагалі без риби?

— Кілограмів, певне, з двадцять...

— А далі? Підв'яжемо і витягнемо зразу ж на палубу? — запитав Едмунд.

Густав мовчав, напружуючи зір і вдивляючись у воду, наче хотів зазірнути у воду, зрозуміти, що там робиться, десь на глибині двох метрів нібито щось біліло...

— Нічого не розумію! Підтягуймо догори — і на палубу! — відважився він нарешті.

— «Людині, незважаючи на вік, завжди бракує досвіду»,— говорив про себе Густав, згодом розповідаючи в чайній «Під дубом» про ці події. З приводу того, як повинен був діяти Густав у той час, думки слухачів чайної «Під дубом» різко поділились. Якби вони хоч знали, як то було насправді... Але Густав про «все» ніколи не розповідав...

...Мішок матні, стікаючи струменями води, поповз по блоках вгору, пройшов над бортом; Густав ще встиг двічі крикнути: «Обережно! Обережно!» (і це був мудрий наказ, як говорили пізніше); Едмунд нахилився і зробив те, що йому належало: розв'язав мішок. На палубу посипалася срібляста одута тріска і плос-

ка, наче тарілки, камбала. І раптом серед них спокійно сіла... міна... Блискуча, куляста, «малого калібру» (пояснення, яке звичайно додавав Едмунд до розповіді Густава), але наповнена такою кількістю вибухівки, якої було досить, щоб розтрощити есмінець, а що вже й казати про катер — рознесла б його вдрізки. Міна лежала непорушно, наїжившись олив'яними шипами, котрі варто було лише торкнути... Один трохи крутіший нахил катера і... Запала тиша. Лише коли-не-коли кинеться широким тілом камбала, різко тріпне хвостом тріска. Катер спокійно похитувався з боку на бік. Густав побачив, як Олександр, безпорадно тягнучи за собою хвору ногу, побіг на ніс катера, нахилився і зник у кубрику; за секунду звідти почали вилітати рятувальні пояси: один, другий, третій, четвертий. Потім звідкись долинув дикий вигук Едмунда:

— Уа-а-а!..

Блискавично змінювались одна за одною думки. «Ще ж нічого страшного не трапилось. Позбутися міни не можна ніяк. Але найгірше дрейфувати на хвилях, адже хвилі шохвилини більшають. Включити мотор і — до берега. Для чого ж я зупинив мотор?..»

— Едмунде, до машини! — наказав Густав.

Але Едмунд не послухався. Шарпався, намагаючись натягти на товсту куртку рятувальний жилет; руки його бігали туди й сюди — ніяк не міг знайти пряжок.

— Алексе, до машини!

Олександр, хоча й повадився трохи спокійніше, робив те саме: одягав рятувальний пояс.

— Тадеуше, спробуй запустити мотор! — розпачливо гукнув ще раз Густав.— Що ви хочете робити, ідіоти?! — скрикнув він, побачивши, як Едмунд перекинув ногу через борт. І в ту ж мить почув під собою два удари дизеля, потім третій і наступні, уже ритмічні і щораз швидші. Мотор запрацював. Густав увімкнув гвинт і, тримаючи руль однією рукою, вихилився з рубки. Едмунд знову перекинув ногу через борт і, широко розкриваючи рота, крикнув:

— Зупини мотор!

— Для чого?

— Вимикай мотор, я стрибаю у воду!

— У воду? І це з твоїм серцем, ти, старий тюхтію! У такий холод і на штормову хвилю! Якщо і з'явиться рятувальний човен, то витягне він крюком хіба що твій труп! — кричав Густав.

— Краще загинути в морі, ніж дати себе пошматувати, я вже досить бачив людського м'яса. Плигай з нами, кинемо в море бокси. зв'яжемося шнурами і будемо триматися на воді разом,— спокійно промовив Олександр.

— І ти теж? Люди! Майте розум: поки що нам не загрожує небезпека. У воду? Та ви з глузду з'їхали! Бог знає коли і чи взагалі нас знайдуть. А катер без сумніву втратимо. Без-

перечно втратимо! — розпачливо кричав Густав.

— Божевільний! Він ще говорить про катер! — Едмунд стояв, нагнувши голову як бик, очі його були непритомні, червоні. В цю мить через неухважність Густава хвиля ударила в катер по всій довжині правого борту, і катер небезпечно загойдався з боку на бік. Однак нічого особливого не сталося: міна стояла, як і досі, непорушно, неначе пригвинчена до палуби. Розляглося лише страшне хрипке прокляття; Едмунд нагнувся і підняв з палуби кусок залізної труби довжиною, мабуть, з півметра. Широко ставляючи ноги, він наближався до Густава, роблячи при цьому великим пальцем якісь бридкі змовницькі знаки.

Олександр теж ішов на Густава, у нього було бліде, сумне, але рішуче обличчя. Густав відчув раптом за спиною присутність Тадеуша — і в цю мить пережив, напевно, найбільший у своєму житті страх, страх, змішаний з безпорадною впертістю. Але одночасно відчув, що Тадеуш щось кладе йому в руку. То була ручка пістолета. Густав підніс його, прицілився в Едмунда й крикнув:

— Стій, ідіоте!

Олександр зупинився, але Едмунд (він, здавалось, не бачив зброї) ще нижче нагнув голову і намагався обійти штурвальну рубку, щоб зайти Густавові в спину.

— Клянусь богом, краще відправлю вас обох у госпіталь, а сам піду в тюрму, аніж дозволю вам вистрибнути! — кричав Густав. Голос його був хрипкий, майже беззвучний.

— Ти сам підеш до госпіталю,— Едмунд потряс залізякою і зробив ще кілька кроків уперед. І тоді Густав вистрілив. Кулю він послав у повітря, але Едмунд повірив, що Густав міг би застрелити його. («На щастя Едмунд завжди був боягузом!» — думав Густав пізніше!) Едмунд сів раптом навпочіпки біля борту і заслонився рукою. Обличчя його перекривилося, немовби куля й справді влучила в нього.

— На ніс! — гукнув Густав. Едмунд побіг якимось кумедно, мов звір, і присів на скручений якірний трос.— Алексе, ти теж!

— Хочеш мати нас обох перед очима? — Олександр іронічно усміхнувся. Він не був, як Едмунд, боягузом і, мабуть, не вірив погрозам Густава.

— Я хочу, щоб ви обидва були на носі: не так качатиме катер! Дуже прошу тебе, Алексе, іди на ніс! — Густав промовив це лагідним, майже прохаючим тоном.— Олександр послухався.— А ти, Тадеуше, спробуй злегка потягти сіть і обкласти нею оте свинство. Тільки обережно. Не підходь ближче, як на півметра до міни!

Тадеуш почав борікатися з важкими мокрими завітками сіті, але та робота була понад сили однієї людини. Здавалось, товстий, про-

сякнутий водою шнур зчепився пазурями. Густав дивився і мучився, але зрушити з місця, де він стояв, не міг. Правда, у нього був пістолет, варто було лише піднести його — і оті двоє змушені були б послухатись. Але Густав не зробив цього. Чому? Той важкий залізний предмет, який усе ще відтягував донизу його кишеню, втратив свою силу, неначе в цьому був один лише набій. Звук, який перед цим вирвався з його блискової сталеві горлянки, був ніби запобіжним криком, криком, що повернув людям свідомість. Можливо, у Густава виник сумнів щодо того, чи дозволено йому заходити так далеко і користуватися силою, яку йому приніс несподіваний випадок? Можливо, що й так. Та досить про це. Тепер Густав міг вже тільки промовити спокійно звичайним тоном: «Алексе, допоможи Тадеушові, бо сам він не справиться!» І коли він це сказав, Олександр звівся на ноги, незграбно рушив з місця, приєднався до Тадеуша і, не поспішаючи, почав йому допомагати. Удвох їм стало легше тягти важкі набряклі закрути сіті; за п'ятнадцять хвилин вони зробили те, чого Тадеуш сам не зміг би зробити ніколи. Міну було оточено викладеним із валків сіті коміром, і здавалося, що міна тепер відпочиває собі, як у м'якому гнізді. Але Густав дуже добре розумів, якою непевною і оманливою є ця мнима безпека. Він служив у військовому флоті і, хоча ніколи й не був мінером, знав основи конструкції мін. Олив'яні шипи, якими, мов голками їжака, була обтикана лиснюча чаша міни, мали всередині тонкі крихкі скляні трубочки, наповнені нітрогліцерином або якоюсь іншою поганню, а нутрощі міни були набиті солідною німецькою вибухівкою, в добрій якості якої не було підстав сумніватися. Щоб термохімічна реакція почалася, досить привести в дію запальник. А скло крихке і олово таке м'яке...

Тільки прогав якусь мить, тільки вийди хоча на мить з ритму моря, яке то піднімається вгору, то падає вниз, нехай-но тільки раз ударить несподівана хвиля, круто нахилиться катер і...

Олександр, закінчивши роботу, навіть не глянув на Густава і знов поплився на ніс катера; туди ж пішов і Тадеуш. Якщо те, що вони зробили, і не мало великого значення, все ж вони відчували в собі якусь упевненість. До того ж, усе це діялося на очах Едмунда.

Олександр і Тадеуш палили цигарки. Едмунд не змінив свого положення: сидів скулений і вперто дивився на міну.

Олександр палив цигарку за цигаркою, а недокурки викидав за борт. Чувся лише ритмічний гул мотора. З правого борту віяв поривчастий вітер, він корогко і пласко бив по палубі та дахові штурвальної, на мить стихав і налітав знову. Інколи з хмар, що мчали низько над водою, періщив колючий дощ. Горизонту видно не було.

Хвилі йшли навскою з тилу, і вся увага та зусилля Густава були спрямовані на те, щоб хвиля не вдарила судно збоку. Густав лавірував поміж рухливими водними хребтами, що тікали від нього, а потім крадькома і зненацька наздоганяли його. Минали хвилини і чверті години.

Катер увесь час відхилявся від курсу, але при нагоді Густав щоразу намагався виправити його; завертав, траверсував по схилах водних горбів. Вода і вітер одразу змивали слід катера. Стрибала лише голка компасу. Битва, яку вів Густав, була сама по собі важкою, а тут іще ота погань на палубі. На щастя, Густав на довгі хвилини забував про міну; забували про неї, певно, і ті троє. Адже й досі нічого не трапилось! «Погроза, яка не сповнилася, з часом перестає бути погрозою»,— сміявся потім Густав. Коли в чайній «Під дубом» його згодом розпитували, чи страшно було, він відповідав теж запитанням: «Хіба я знаю? А ваша душа не втікла б у п'яти?» Головну ж заслугу приписував човнові. «Цей катер має в собі щось особливе. Слухає руля, добре ріже хвилю. От і вся таємниця...»

Годиною пізніше Густав, побачивши виринулий з імлі берег, вийняв з кишені пістолет і кинув його за борт. Не почув навіть плюску; пістолет зникнув, наче в повітрі розтанув. А ще за чверть години, коли вже позаду залишили вузьку спінену горловину — вхід у канал — і вийшли на спокійну воду, Густав гукнув:

— Ідть-но всі сюди!

Стали, оточили штурвальну рубку:

— Дайте мені, хлопці, слово, що все тут чує і бачене залишиться між нами. Гаразд?

— Ну, звичайно.— Олександр усміхнувся трохи погордливо, лише одним куточком уст.

— Так,— промовив Тадеуш.

— Зникне все, як той камінь у воді...— Едмунд обернувся і глянув на міну. Вона здавалася мертвою річчю, наповненою не динамітом, а деревною тирсою, яка ніколи не могла вибухнути... Спокійно дивилися тепер усі четверо на неї трохи здивовані й присоромлені: як можна було боятися цієї непорушної речі, приписувати їй величезну силу, переживати власну смерть?!

За катером ішов гострий клин розбурханої води: хвиля розходилася на обидва боки, заливала каміння і палі, породжувала неспокій у прибережних зарослях.

На лавці біля прикордонного посту сидів Заблоцький і грав з солдатом у шахи. Напевно, вже здалека, ще з моря, почув гул мотору, бо тепер і голови не підводив. Густав трохи наблизився до берега, зменшив газ і крикнув:

— У нас на палубі — міна!

— Що? — не розчув Заблоцький.

— Мі-на! Дзвони, щоб приїхав піротехнік — треба розрядити!

— Божевільні! — скрикнув Заблоцький, схопився з місця і кинувся до будки; за ним побіг і солдат. Їхня поведінка здавалася такою смішною і безглуздою, що на катері вибухнув загальний регіт: сміявся навіть Тадеуш.

Через годину приїхав на автомобілі радянський офіцер, спеціаліст по знешкодженню мін, з кількома солдатами. Вони запропонували всім зійти з катера і навіть вийти за територію пристані. Уже майже стемніло, коли роботу було закінчено.

Олександр і Едмунд, сівши в малий човен, повезли рибу на копильний завод, а на зворотному шляху мали купити щось поїсти й випити. Густав з Тадеушем побрели пішаною дорогою в бік селища. З-за соснового лісу долинав шум моря. Гострий штормовий вітер проривався крізь рідкі дерева і забивав подих. Густав ледь плентався, боліли ноги і все тіло, наче його хтось палицею побив. Узав під руку Тадеуша і, спираючись на нього, насилу дійшов додому. Відімкнув двері, не світячи сів на ліжку і запалив. Помовчавши якусь хвилю, запитав:

— То був пістолет Заблоцького?

Почув у відповідь:

— Атож.

— Для чого ж ти його взяв?

Тадеуш мовчав.

— Я, власне, догадуюся,— байдуже сказав Густав.— Але як і за яких обставин хотів ти його використати?

Відповіді не було досить довго. Нарешті:

— Не знаю. Але ти його використав де слід...

— Тадеуше, май совість! — Густав сказав це досить різко. За хвилину додав лагідніше: — Ти ще дуже молодий, але коли бажаєш плавати зі мною...

— Так, я бажав би.

— Отож якщо хочеш ще певний час побути з нами, то облиш отакі коники.

— Будеш плавати з ними? — обізвався Тадеуш після довгої мовчанки.

— З ким? — Густав, здавалось, не розумів питання чи, може, думав про щось інше.

— Ну, з Едмундом, Олександром...

— Аякже?! Звичайно..!— вигукнув Густав, здивований тим, що Тадеуш може в цьому сумніватися.

КІЛЬКА ПОБІЖНИХ ВРАЖЕНЬ

(замість огляду тижневика „Жице літерацке“)

Не рік і не два я — регулярний читач краківської «Жице літерацке». Цей тижневик став моєю щотижневою звичкою. Це вже в мене ніби органічна потреба — одержавши кожне чергове число, поглянути, чию шаржовану подобу на цей раз показує невичерпний Анджей Стопка, зупинитися на дрібничках останньої — переважно гумористичної — та передостанніх — хронікальних — сторінок і перейти до розгляду основного, поважного матеріалу.

Газета живе ціле десятиріччя, то ж за цей час цілком виразно визначались риси її властивого обличчя. Та й у читача вже встигло скластися про неї цілком певне уявлення.

Отже один з таких звичайних читачів принагідно, використовуючи можливість, яку йому ласкаво надає редакція «Всесвіту», вирішив поділитися своїми, враженнями від газети «Жице літерацке», розповісти, за що саме він їй вдячний, що в ній особливо привабливе, а що він, можливо, хотів би бачити трохи по-інакшому, Звичайно, треба мати на

увазі, по-перше, що ці враження мають суб'єктивний характер, і те, що припало до вподоби одному читачеві, може бути не до смаку іншому. А по-друге, ці побіжні нотатки ні в якому разі не слід розцінювати як вичерпний огляд. Кілька вражень, кілька побажань, — одне слово, це — несистематичні уваги систематичного читача.

* * *

Мене дуже захоплювали декілька заходів, які «Жице літерацке» здійснило в більш або менш широких масштабах. Наприклад, ті «розмови з письменниками», які протягом кількох місяців планомірно друкувала газета. Інтерв'ю охопили велику кількість письменників, починаючи від широко відомих представників старшого покоління, таких як Домбровська, Івашкевич, Броневський, Кручковський, Яструн, до письменників, які дебютували по війні. Не так уже багатьом пощастило (як от приміром К. Ілаковичувні або А. Слонімсько-

му) вислизнути з цього дуже широкого й щільного невода, не проронивши ні слова. Письменники говорили не лише про свої творчі плани, про книжки, над якими працюють, але й висловлювали свої погляди на деякі проблеми літературного розвитку, отже панорама польського літературного життя з цієї серії розмов вимальовувалась досить виразно, в усій її різноманітності.

Другий приклад — анкета, яку провело «Жице літерацке» в 1959 році в зв'язку з століттям з дня смерті З. Красінського. Справа в тому, що традиційне уявлення про «трох пророків», Міцкевича, Словацького і Красінського, які втрох нібито посіли в польській літературі те місце, яке, принаймні, в українській займає Шевченко, це уявлення було захитане досить давно. Була визначена і різна міра поетичного обдарування, і надто велика розбіжність у світогляді між обома старшими поетами, з одного боку, і Красінським — з другого. Але це призвело — надто в роки панування вульгарно-соціологічних поглядів, до повного заперечення будь-якого місця Красінського в історії польської літератури. Трохи гіперболізуючи, можна сказати, що Красінського згадували лише, як об'єкт полемічної відповіді Словацького на «Псалми прийдешнього». «Жице літерацке» поставило кілька питань щодо місця Красінського не лише в історії літератури, але й про те, чи є що в його спадщині цікаве сучасному читачеві.

Шкода, що на цю анкету відгукнулися далеко не всі ті, від кого можна було б сподіватися на відповідь (бракує зокрема відповіді Яструна), але той десяток відгуків (Івашкевича, Пшибося, Морстина та інших) становить матеріал дуже цікавий. В такому ж дусі обговорювались питан-

ня про стосунки між нинішнім розвитком техніки і гуманістичною, точніше — гуманітарною традицією. Це не дискусія, навіть не обмін думками, кожен учасник розмови висловлює свій погляд, у більшості випадків незалежно від думок, які висловили інші учасники.

Між іншим, я зовсім не прихильник того, що читача обов'язково треба брати за вухо й наштовхувати силоміць на єдино правдивий погляд, — не такий він уже безпомічний, цей читач, і в більшості випадків сам дає собі раду. Але запевняю, що інколи й він би не відмовився почути думку редакції, знайти щось на зразок дороговказу, підсумків по суті висловлених поглядів. Редакція газети, як правило, залишає читачеві повну ініціативу — самому розбиратися в проблемі. Може, це й не завжди досягає мети.

Позитивною рисою тижневика я вважаю вміння знаходити цікавий і маловідомий матеріал. З багатьох можливих прикладів наведу один: кілька років тому навіть знавці біографії й творчості Конрада не припускали, що він був зв'язаний досить-таки дружніми стосунками з Б. Расселом. Після виходу книжки Рассела «Портрети з пам'яті» цей факт став широко відомий, і літературознавець З. Найдер опублікував у 11 номері газети «Жице літерацке» (1958 р.) уривки з листів Конрада до Рассела, з яких особливо цікавий лист з приводу книги Б. Рассела «Проблема Китаю», лист, надзвичайно важливий для дослідників творчості й світогляду Конрада.

Буває, часом, що опублікований у газеті матеріал, не позбавлений цікавості, має проте другорядне значення. Не буде, наприклад, читач трактувати поважно питання, на яке мусили відповідати письменники — колишні краків'яни: чому вони виїха-

ли з Кракова? Ну, що ж, розглядатимемо це, як розвагу. Не можна приймати серйозно й уривка з п'єси Пікассо «Прагнення, піймане за хвіст», надрукованого в № 23 за 1959 рік. Те, що знаменитий художник писав вірші (іспанською мовою) і є автором п'єси, — лише цікава біографічна дрібничка, і той, хто подав її, сам не надає уваги цьому фактові. Це не значить, що треба пуритично уникати таких матеріалів, — і їм належить своє місце. Але, звичайно, не ними визначається те позитивне, що виносить читач від спілкування з газетою.

За роки назбиралося багато незабутніх вражень від читаного в газеті. Адже вперше тут побачили світ нові оповідання, уривки з більших творів, вірші. Чимало було й критичних робіт, які запам'яталися надовго: взяти хоча б «Дует про поезію Павліковської-Ясножевської» Пшибося та Квятковського в № 45 ще за 1954 рік або статтю К. Вики про поетичні збірки Ружевича (пізніше вміщену в збірникові критичних робіт Вики) чи статтю Пшибося про Рільке (згодом надруковану як передмову до збірки поезій Рільке).

Часом газета обмежується тільки тим, що подає певні відомості, уникаючи їх оцінки; приміром у № 10 за 1960 рік є повідомлення про вихід книги Прістлі «Література й західна людина». Про книгу сказано надто стисло і тільки словами англійського рецензента, що захоплюється ерудицією Прістлі й відзначає його глухоту до поезії. А варто було б, як уже зачеплено цю тему, повернутися до неї ще раз і розглянути книгу Прістлі докладніше (ну, хоч би так, як зробила це Єлістратова в «Літературній газеті» за 17 вересня ц. р.). Навряд чи таке ставлення до класичної спадщини, скажімо, до Гете, Бальзака

або Ґоголя, яке знаходимо в Прістлі, може викликати особливе захоплення.

Найповніше в газеті представлена, звичайно, література польська. А як же репрезентовані літератури інших країн? Звичайна річ, ніяких великих вимог щодо інформації тут ставити не можна. Адже, хоч газета й має назву «Літературне життя», вона не обмежується лише питаннями літератури (і це не тільки добре, але й необхідно): стаття політичного характеру, побутовий нарис, репортаж з подорожі (є кілька таких і з України), розгляд колективної праці з історії Польщі, замітки про новий карний кодекс СРСР, театральні рецензії, систематично ведений відділ образотворчого мистецтва і т. д. — це все також вимагає місця, а газета все-таки має лише 12 сторінок і виходить лише раз на тиждень. То ж і «іноземний» відділ у газеті й інформації з іншомовних літератур чи чужого культурного життя, хоч і займають немало місця, але цих літератур так багато, що кожна з них може розраховувати лише на спорадичне освітлення. От, наприклад, смерть Сюперв'еля була відзначена і кількома перекладами з його поезій, і цікавою статтею Беньковського про його творчість. Незвал, що в чеській поезії посідає не менше місце, ніж Сюперв'ель у французькій, відзначений лише трьома віршами без статті. Про Камю або Фолкнера можна було читати кілька разів, кілька разів споглядати їх портрети (портрет Фолкнера навіть той самий), а от смерть Безруча пройшла зовсім без згадки. Тут багато залежить від випадковості, від смаку чи поінформованості співробітників, і досягти вичерпної повноти навряд чи пощастить, — добре, коли зменшиться односторонність у доборі інформаційного матеріалу.

В усякому разі, цікавого й тут немало. Досить буде згадати хоч би статтю проф. Лінї «Вступ до негритянської літератури» (№ 28—30 за 1960 рік).

Щодо української культури, їй приділено в газеті більше уваги, ніж деяким іншим: вряди-годи трапляється згадка то про з'їзд письменників України, то про вихід першого тома УРЕ, то розмова з Н. Рахліним, то замітка про дні польської культури на Україні. Перекладений один вірш Сосюри, один — Первомайського, проза представлена оповіданням Жураховича.

Часом трапляється що-небудь, що здатне викликати подив: рецензуючи переклад повісті хорватського письменника М. Крлежі, критик дорікає їй старосвітськістю, «немодерний» і «неавангардний», цей твір нагадує йому не то Севера-Мацейовського, не то... Івана Франка. А часом і похвала бринить так, що краще б без неї: от у № 46 за 1959 р. одна замітка має назву: «Український Бомарше і український Оффенбах». Хто такі? Виявляється, що мова йде про оперу «Енеїда». Вистава викликає захоплення, ав-

тор наводить відомості і про Котляревського (тільки з датою виникнення «Енеїди» наплутав), і про Лисенка (причому слушно рівняє його роль в українській музиці до ролі Монюшка в польській), і про Садовського. Так навіщо ж іще одна аналогія, на цей раз не надто влучна? Пригадується, до речі, одна стаття про Добрицу Чосіча, названа «Сербо-хорватський Джойс». Що це, гонитва за газетярською «яскравістю», за марною сухозліткою, чи побоювання, що без вказівки на європейський «еталон», без «міри речей» така несподівана екзотика, як Котляревський, Лисенко або Чосіч нічого не промовлятимуть серцю польського читача?

* *

Нині, коли я пишу ці зауваження, намічається нова фаза в стосунках між журналом «Всесвіт» і газетою «Жице літерацке», яка вмістила статтю головного редактора «Всесвіту» про стан ознайомлення з польською літературою на Україні. Як цей номер «Всесвіту» значною мірою присвячений

польській літературі, так і «Жице літерацке» випускає «український» номер. Треба сподіватися, що це буде не скороминуща «кампанія», а тривале і систематичне співробітництво. І справа, звичайно, не в тому, щоб «Жице літерацке» містило на своїх сторінках більше українського матеріалу або «Всесвіт» збільшив кількість польських публікацій. Справа не тільки в цьому і не стільки в цьому. Мова йде про ще більше, інтимніше зближення наших культурних традицій. І, може, тоді на сторінках польської газети про Котляревського згадуватиметься, як про Котляревського, а не як про українського Бомарше, про Лисенка, як про Лисенка, а не як про українського Оффенбаха. І як мене ні трохи не бентежить, що Б. Прус не вмів писати так, як пише Гомбрович, так і співробітники газети «Жице літерацке» не сприйматимуть І. Франка (та одночасно, мабуть, і М. Крлежу) як символ літературної старосвітчини. Від цього виграють не І. Франко та Б. Прус, від цього виграємо тільки ми з вами, дорогі друзі з краківської газети «Жице літерацке»!

Шрам на серці

НОВЕЛА

Він затримав їх на леваді, де паслися кози, і заарештував за всіма правилами мистецтва арешту:

— Сій, руки вгору! Кругом! Лягай!..

Тримаючи заряджений пістолет, він підійшов до них, кинув зневажливий погляд на їх спину і почав зв'язувати руки затриманих жовтим мідним дротом. Дроту на всіх не вистачило, і руки Людвика обвив міцний чорний шнур. Потім він вишикував затриманих у колону, виструнчився і гукнув:

— Кроком руш! Голови вниз!

Він вів заарештованих перед собою в напрямку будівельного майданчика. Пістолет у нього був весь час наготові. На безлюдному будівельному майданчику він пошукав очима підходяще місце і знайшов його в кутку під червоним муром. Він стрілятиме в спину.

Людвика розслабила вузли шнуру, звільнила руки і, витягнувши з кишені булку, почала їсти.

— Людико, перестань їсти! — загрозливо помахав пістолетом каратель. Людвика швидко засунула в кишеню надкушену булку, склала позаду руки і опустила голову.

— Увага, я починаю з Кубальського! — вигукнув він і націлив пістолет у спину заарештованого, що стояв ліворуч. Пістолет глухо вистрілював, Кубальський похилився і впав на жовтий пісок. Знову пролунав постріл, і ще один впав біля муру. Пістолет клацнув втретє, але заарештований не впав.

— Котуло! — закричав стрілець.— Ти вбитий, чого стоїш?

— Га? — пробурмотів Котула і почав сповзати на землю.

Настала тиша. Черга була за наступним, але замість пострілу приречені почули нетерплячий голос карателя:

— Пістолет відмовив...

— Відмовив... — розчаровано повторив один із смертників.

— А що трапилось? — стурбовано запитав інший.— Може, його іще вдасться полагодити.

За мить усі, що стояли під муром, підбігли до ката. Зав'язалася жвава дискусія, почулися розумні поради, через деякий час пістолет знову стріляв.

— Людико, перестань їсти! — закричав каратель.— Всі до стіни!

Знову пролунали постріли. Ті, під муром, мовчки падали на пісок. Від останнього пострілу впала Людвика, якій перед смертю так і не вдалося доїсти булку.

Я проходив мимо, і в мене теж влучила куля з дерев'яного пістолета першокласника. Кулю цю я й понині ношу зарубцьовану в своєму серці.

Переклад з польської членів гуртка інтернаціональної дружби палацу піонерів міста Хмельницького — Л. Крочека й Л. Кравця під редакцією А. П. Рогова.

В ЛІТЕРАТУРНИХ ЛАБОРАТОРІЯХ

Жодна з моїх книжок не зазнала стільки пригод і не має такої довгої історії, як «Алхімія слова». Існує вона вже чверть століття, а почалася зі скромного реферату. Отримавши запрошення на один з літературних вечорів у Вільнюсі, я був дуже стурбований, бо не знав, з яким матеріалом мені туди поїхати. Зайнятий редагуванням «Паментніка Варшавського», нічого цікавого під рукою я не мав. Але раптом у мене сяйнула думка про розмову на тему письменницької праці. Буквально сяйнула. Пам'ятаю ясний блакитний вересневий день, коли ця думка зненацька захопила мене, і я надзвичайно збуджений почав занотовувати на окремих аркушиках паперу план виступу. Другого дня я вже посплав у Вільнюс відповідь.

Опинився я там аж у листопаді, коли вже наближалася зима і в старовинному василіанському монастирі біля Гострих Воріт завивав під вікнами вітер, той самий, до якого дослухався Міцкевич у своїй тюремній камері...

Під час обговорення доповіді я переконався, наскільки вдало обрав тему. Прагнучи прозирнути в майстерню письменника, слухачі жадали відомостей більше, ніж я міг подати протягом години, і своїми запитаннями змушували мене доповнювати матеріал новими розділами. Те ж саме повторювалося кожного разу, як тільки я виголошував свою публічну лекцію. На зворотному боці її аркушків зародилися записи розмов із слухачами, а в мене з'явився намір ширше опрацювати тему. Але життя склалося так, що цей задум витіснили інші праці, і врешті я неначе забув про все, зайнятий передусім «Олімпійським диском», а пізніше «Небом у долуні».

Незабаром я спіймав себе на тому, що напівсвідомо занотовую чи то цитати з книг, чи власні спостереження та міркування про письменницьку працю. Якось я почав роздивлятися ці окремі сторінки, старі конверти, відірвані клаптики паперу,— і сунув їх в один портфель. Він ріс і розбухав протягом кількох років, аж поки не почалася війна. Зрозуміло, що портфель залишився вдома, коли я вийшов звідти у вересні, ніхто не дивуватиметься, коли я скажу, що в той час менш за все думав про якісь там папери та портфелі. Лише тяжко 1941 року мені потрапив до рук чистий зшиток для чернеток, в якому я поволі розпочав викладення та опрацювання зібраного матеріалу, вже виразно думуючи про книжку. Щодо її обсягу в мене не було певної думки, але здавалося, що можна буде обмежитись якоюсь стома—ста двадцятьма сторінками. Проте до першого зшитка пізніше долучився другий, і вони вже завжди були зі мною під час моїх блукань в роки окупації. Це врятувало їх: якби зшитки теж залишилися у Варшаві, їх спіткала б доля усіх інших моїх книжок та паперів.

Після війни «Алхімія слова» відбула зі мною подорож по Швеції, Норвегії, Франції, провела не одну годину в Королівській бібліотеці в Стокгольмі та в Національній бібліотеці в Парижі. Після мого повер-

нення до Польщі книга ця пройшла дивне випробування—на протязі цілого року вона була предметом університетського курсу. Це був важливий етап в її житті. Кожне питання, яке в писаному тексті розглядалося стисло, іноді в кількох словах, на лекції розросталося, збільшувалась кількість деталей, з них поставали нові завдання, з'ясовувалося, що є неясним і які питання потребують доробки.

Вже давно я розлучився з зшитками. Робота була передрукована на машинці, а гатунок і формат паперу, різні в різних частинах, так само як і форма літер, збуджували спогади про країни, міста, вулиці—тут ввижався бульвар Сен-Мішель по сусідству з осінніми деревами Люксембурзького парку, а там—тихий під снігом Люблін.

Раптом ці аркуші підхопив весняний вітер. На замовлення різних періодичних видань я складав з них уривки, відповідно їх «заокруглював» і по черзі публікував—кожного разу під окремим заголовком. Коли минув рік, книжки не можна було вже пізнати: жоден з розділів не залишився у своєму попередньому вигляді, нерідко один вклинювався в інший. Не обійшлося і без цілковито нових розділів та уривків, які спочатку не були передбачені.

Я не знав, що мені з усім цим робити. Мене охоплювала спокуса, нерідка в моїй письменницькій практиці, переписати все наново. Але цього я не міг собі дозволити: за кілька місяців книжка мала вийти друком.

І тут на неї чекало нове коло пригод. Книжка розійшлася занадто швидко, і часом я й сам брав участь у гонитві за тим невпійманим і шораз дорожчим томом, коли треба було її подарувати комусь, хто аж ніяк не хотів повірити, що я не сиджу, як скнара, на скрині з авторськими примірниками.

Становище письменника, який за життя стає автором бібліографічної рідкості, неприємне й докучливе. Я уникав книгарень, у яких мене знали, аби не наражатись на запитання, коли вийде нове видання «Алхімії слова», і так само страждав від думки про читачів, які обступлять мене з подібними запитаннями під час авторської зустрічі. Я казав, що не маю часу, що зайнятий чимсь іншим, і що як тільки впораюся з розпочатими працями, зразу ж подумаю про «Алхімію»...

«Алхімія слова», не будучи ні замаскованими мемуарами, ні підручником письменницької майстерності, має своєю метою з'ясувати для людей, що мають справу з книгою, процес її виникнення, різні сторони життя й творчості письменника, про які можливо ніхто не подумав, беручи до рук його твір. Очевидно, оскільки я не досліджую чужі мені явища, то вкладаю в цю справу стільки душі, скільки можна собі дозволити, бо мова йде про щось найдорожче, чому я присвятив власне життя, всі свої мрії та турботи.

Варшава, грудень 1955. Ян ПАРАНДОВСЬКИЙ.

Протягом багатьох століть поети ніколи не гордували ім'ям ученого. «Doctus»¹ було почесним назвищем у римській поезії. Коли латинська література ще

створювалася, грецька саме переживала александрійську епоху, за якої вченість поезії досягла вершини. Не кажучи вже про великі поеми, навіть маленька епіграма містила міфологічні, історичні чи літературні на-

тики, зрозумілі лише дуже освіченим людям. Вченим був Піндар, прекрасний знавець місцевих легенд, що вмів відтворювати їх своєрідне звучання, особливе забарвлення. Гесіод був скрупульозним теологом, коли

¹ Doctus — вчений (лат.)

складав свою «Теогонію», і уважним спостерігачем сільськогосподарських робіт, коли писав «Роботи і дні». Гомер не міг без серйозних шукань набути знань про бронзовий вік, і слід визнати, що він вивчав також багато інших речей, зокрема в галузі військового мистецтва, мореплавства, медицини. Можна твердити, що так само працювали й трагіки, зокрема ж Евріпід, який особливо дбав про те, щоб стара, заяложена легенда була завжди подана в незвичній манері.

Важко уявити собі батька римської поезії Еннія без книжок, коли він збирав матеріал для своїх «Анналів». Лукрецій в своїй поемі «Про природу речей» виклав згусток матеріалістичної філософії. Вергілій в «Енеїді» використав свої глибокі знання з міфології, історії, географії тощо. Овідій, готуючись до написання «Метаморфоз», став в один ряд з найвизначнішими вченими міфграфами. А його «Фасти» залишилися незакінченими, бо у варварському Томісі¹ не було наукової літератури.

Середньовічна наука була безладною й фантастичною, проте поети вважали своїм обов'язком використовувати її досягнення. «Божественна комедія» є в такій же мірі вершиною поетичного натхнення Данте, як і енциклопедією тогочасних знань про світ. Зрештою, ці знання Данте виклав у своїй «Бесіді», яка ставить його в один ряд з найвидатнішими вченими того часу. Епоха Відродження навчила літераторів користуватися матеріалом, узятим з книжок, навіть для передачі найінтимніших почуттів, і, читаючи твори поетів часів Відродження, ми бачимо передусім руку, що сягає бібліотеч-

ної полиці і тільки пізніше бере папір, чорнильницю й перо. Мільтон видав підручник латинської граматики, логіку, історію Великобританії, теологічну працю «Про християнське вчення», збирав матеріали для великого словника латинської мови. XVII і XVIII століття по всій Європі були добою поетів, зайнятих питаннями, що вимагали спеціальних досліджень.

Романтизм звільнив від ученості принаймні лірику, завдяки чому ніхто зараз, пишучи любовний вірш чи поему про дощовий ранок, не вивчає «літератури предмету», не складає собі реєстру зітхань і метафор, що вже послужили старим митцям. Але й романтизм не видав поетам привілею на неучтво. Міцкевич здобув чудову освіту, яка дозволяла йому однаково легко читати курс лекцій з латинської літератури в Лозанні, з слов'янської — в Коллеж де Франс, а його латинську оду Наполеонові III можна поставити поруч з поезією гуманістів XVI століття. Красинський був дуже начитаною людиною в галузі історії та філософії, Словацький теж не черпав своїх відомостей з настільного словника. Всім видатним поетам властива висока розумова культура, так само гідна подиву у Висп'янського¹, який до глибин знав історію Польщі та стародавнього світу, як і у Каспровича², що посів університетську кафедру. Тільки у позбавлених майбутнього літературних плетунів, авторів літературних однодівок зяє пуста в голові.

Стефан Жеромський журився простакуватістю наших кубістів, футуристів та експресіоністів. Того ж, хто

відкриє том віршів Аполлінера¹, вдарить густий чад дивовижної та заплутаної ерудиції, здобутої під час тих незліченних годин, які він провів у Національній бібліотеці — адже Аполлінер не просидів усе життя в трактирі, як це собі уявляють деякі його віддалені прихильники. «Поет за роботою» — так називається портрет Верхарна, намальований Ріссельбергом. На ньому зображена схилена над паперами постать, на столі відкрита книжка, вглибині бібліотека.

Романіст був колись зовсім звільнений від серйозної праці. В ті безтурботні часи, коли Геліодор писав ефіопські історії, а Лонг складав чарівну ідилію «Дафніс і Хлоя», в добу приголомшуючих романів, які збаламутили голову рицарів з Ламанчі, роман поставав на основі невгамовної фантазії, заплідненої хаотичними спогадами з прочитаних книжок, із почутих казок, оповідань, вечірніх балачок, з незліченних ниточок, які розбігалися по світу усіма дорогами людських мандрівок. І в цьому лісі недоречностей траплявся митець, який власною стежкою пробивався до краси, але в загальному аспекті роман мав ярмарковий присмак. Ті патякання, які в нас у XVIII столітті називали «романіями», зараз могли б викликати лише посмішку.

Роман попрямував до нового життя завдяки письменникам, які підняли цю зневажену форму, щоб створити з неї предмет, гідний серйозної мистецької праці. Вони внесли в нього психологію, картини звичаїв, відчуття історії, філософську й суспільну думку, настроїв, стиль. Річардсон, Філдінг,

¹ Том або Томіс — місто в сучасній Румунії, куди імператор Август заслав Овідія.

¹ Висп'янський Станіслав (1869—1907) — польський драматург, живописець і графік.
² Каспрович Ян (1860—1926) — польський поет.

¹ Аполлінер Гійом (1880—1918) — французький поет — декадент, критик, один з основоположників кубізму в живопису.

Гольдсміт, Стерн, Вальтер Скотт — в Англії, Лессаж, Прево, Бернарден де-Сен-П'єр, Шодерло де Лакло, Руссо — у Франції, великий Сервантес в Іспанії, з усіх найраніший, в Німеччині Гете довели, що роман може бути водночас твором художника й мислителя, якщо автор справжній митець і має що сказати.

Прийшли Бальзак і Стендаль, Теккерей і Діккенс. Рушили весняні води роману ХІХ століття. Флобер, Доде, Золя тисячними притоками несли у світ картини французького життя; Гоголь, Тургенєв, Толстой, Достоевський утворювали могутній потік вод півночі; вісяною хвилею припливли Сенкевич, Прус, Жеромський; малі скандинавські країни зашуміли прозою Б'єрнсона, Сельми Лагерлеф. Зразу змінився краєвид європейської літератури. Де ще недавно стояли горді замки поетів, вежі з слонові кості, святині мрій, вирости будівлі нового стилю, прості й наче буденні, гомінкі оселі людських душ всіх епох і станів. Королі, рицарі загубилися в юрбі звичайних людей, серед верстатів, кранів, бірж, мансард, канав. Вишуканих дам ледве можна було запримітити в натовпі жінок, яких спонукало те саме кохання, але яких не пустили б у давні літературні салони.

Роман поглинув епопею, дидактичну поему, ідилію — жанри, про які жоден поет тепер не згадує. Однак, роман перейняв від них багато думок, композиційних засобів, постатей, мотивів, настроїв, вторгнувся в історію, соціологію, філософію і почав жити всіма соками світового організму. Всупереч розмова про запад роману, він не перестає бути провідним літературним жанром нашої епохи.

З відродженням роману відбуваються великі зміни

в письменницьких звичаях. Вже недосить самої фантазії, ані так званої гладкості стилю. Обрана тема вимагала праці, якою, можливо, нехтували б автори старовинних літературних опусів. Ніколи перед тим література не знала такого культу деталі, ніколи письменники не вдавалися до такого глибокого розгляду уявних подробиць людського життя.

Романіст збирає матеріал, як вчений. В залежності від теми він вивчає історію, археологію, медицину чи сільське господарство, спостерігає й фіксує риси звичаїв, особливості говірок і вирази, властиві для даного середовища, ознайомлюється з топографією подій свого твору, вишукує для деяких епізодів чи постатей спеціальні відомості. Письменник може на час своєї праці стати стратегом (план битв у «Війні і мирі»), юристом, гірником, мореплавцем, намагатись докладно вивчити всі заняття та способи людського життя, і якщо особистим досвідом не зможе ввійти в це нове і невідоме життя, яке хоче відтворити, заповнює цю прогалину пильною й чуйною спостережливістю, а в разі необхідності, інформацією з надійних, вірогідних джерел.

Трапляються дивні випадки. Ті самі люди, які в шкільні роки відчували огиду до навчання, плелися з класу в клас з тавром ледарів і залишали свій навчальний заклад з досить жалюгідним багажем, ті самі люди сідають до праці над предметами, які колись викликали у них зневагу, не лякаються ніяких труднощів і з надзвичайним запалом здобувають широкі знання, потрібні їм на час виникнення книжки. Томас Манн сам розповідав про свої легковажні шкільні роки, а тимчасом кожний розділ «Чарівної гори», «Доктора Фаустуса» чи «Лотти у Вей-

марі» є свідченням найсумліннішого опанування матеріалу, незалежно від того чи мова йде про медичні таємниці санаторіїв, чи про філософські дискусії, чи про музику, чи про життя і творчість Гете. Зрештою, сам Манн в розповіді про роки праці над «Доктором Фаустусом» розкриває свою велетенську лабораторію, згадує про безконечні наради з музикантами. Знаючи ерудицію Анатолія Франса, ніхто б не догадався про його гімназійні митарства — адже він й до університету не дійшов. Так само Жеромський, зазнаючи інтелектуального і фізичного голоду, як це видно з його «Щоденника», невпинною працею не тільки досяг під кінець життя високої розумової культури, але й неухильно до останньої хвилини її примножував і розширяв на протязі свого великого письменницького шляху. Кожна сторінка «Вітру з моря» свідчить про його неабиякі знання. А Прус, такий доступний у своїх романах, — письменник, що так рідко і боязко заглядав до кабінетів учених і мислителів, у своїх особистих нотатках виявляє глибоку працю мислі й невпинне спілкування з наукою.

Необхідністю такої праці пояснюється той страх, якого зазнає письменник у зв'язку з темою, що виходить поза межі його досвіду. Адже вона вимагає самозречення, штовхає автора вийти з свого середовища, із затишної кімнати і ввійти раптом туди, де машини, від яких тхне мазутом, у метушню заводу, і навіть більше того — мати справу з жахливими математичними формулами, які визначають рух цього світу гуркоту й скреготу. І на такі жертви письменник готовий піти не тільки заради цілої книжки, але нерідко задля одного лише епізоду, кількох речень, навіть порівнян-

ня. Флобер відкладає розпочату «Іродіаду» і пише лист до славнозвісного орієнталіста з проханням назвати йому вершини гір, які можна бачити з твердині Махаєро, зокрема тих, назви яких є двоскладовими, і припиняє свою працю аж до відповіді, яка усуне його сумніви, перевірить його спогади й встереже від гріха, яким був би відхід від правди задля ритму речення. Жеромський, створюючи «Вітер з моря», зайнявся такими питаннями, як контрапункт, вивчив всі смичкові інструменти, їх виникнення та історію й детально описав їх у своїй записній книжці.

Хоч би це пізніше виявилося «непотрібним», не ввійшло в дію чи опис, романіст, створюючи будинок для своїх постатей, мусить знати форму вікон, колір стін, обладнання кухні, вигляд клямки на дверях, через які ввійде його героїня. А скільки поразок чекає на письменника, якщо він не знає одягу, його покрою й тканин. Тут мова йде не про мальовничі описи, якими розкидалися в давніх романах, але про речі, невіддільні від людини, які зумовлюють її характер і становище в житті. Як Фабр¹ не задля мальовничості описував рослину, на якій живе гедзь, так і романісти навчилися від природознавців дошукуватись зв'язку між людиною та її середовищем. Подібно до бактеріологів, які на собі випробовують вакцину, письменники не вагаються іноді прийняти наркотик, перш ніж опишуть його дію у своїй книжці, або обирають собі незвичайний і важкий спосіб життя, перш ніж уведуть в нього своїх героїв.

Починаючи писати книжку, письменник іноді буває впевнений, що знає її гео-

¹ Фабр Жан Анрі (1823—1915) — французький ентомолог. Свої спостереження над життям комах виклав у десяти томній праці «Ентомологічні спогади» (1879—1907).

графію, що прекрасно пам'ятає всі частини пейзажу, і раптом виявляється, що сонце не знає, з якого боку повинно сходити, а чайки даремно шукають дороги до озера. Тоді письменник закриває шухляди письменового стола і лаштує чемодани. Так зробив Флобер, припинивши працю над «Саламбо», щоб ще раз відвідати руїни Карфагена.

Стає прикро, коли читаєш книжки, автори яких вивчали свою географію з підручників і безпорадно блукають по невідомому пейзажу або трактують його з безрозсудною зухвалістю. Стівенсон розповідає, наскільки докладна була накреслена ним карта «Острова скарбів», а після цього додає: «Можливо не часто карта має таке значення в романі, але важливою є завжди. Автор повинен знати свій край, незалежно від того, справжній він чи вигаданий, повинен знати його, як свої п'ять пальців: напрямки сторін світу, фази місяця повинні бути відтворені безпомилково. Я ніколи не пишу без календаря».

Наполегливе прагнення письменника зжитися з темою спонукає його докладно опрацьовувати біографії своїх персонажів,— Тургенев в цьому не становив ніякого винятку, бо така звичка досить поширена серед письменників, але було в нього й нове,— пишучи «Батьків і дітей», він вів щоденник Базарова. Тургенев записував у цьому щоденнику зауваження про кожну книжку, нібито прочитану Базаровим, про кожну людину, яку той зустрів, про кожен важливий випадок з його життя. З тих заміток виник солідний том, після закінчення роману вже непотрібний, як використана сировина. Він з'явився на світ лише задля того, щоб автор не спускав ока з свого героя, щоб знав його щоденні думки, почуття,

враження. Таким чином Тургенев добирався до правди у відтворенні своїх персонажів.

Якщо письменник слідує не тільки за своєю схильністю, а й діє у відповідності до своїх ідеалів, в інтересах народу піднімає тему, про яку раніше не думав, обсяг роботи по збиранню та осмисленню матеріалу набагато збільшується. Так було у Золя. Його спочатку захоплювала якась загальна ідея і лише потім він вибирав для неї середовище, суспільну групу або прошарок. Далі письменник збирав документи, щоденно нагромаджував записи власних спостережень. Обдумуючи свого «Абата Муре», Золя щодня ходив до церкви з товстим молитовником під пахвою, ставав поблизу вівтаря й стежив за рухами та жестами священника, що відправляв месу. Працюючи над «Черевом Парижа», він щоденно прогулювався до критого ринку й по дорозі переписував інвентар крамничих вітрин. В цей час він не читав нічого такого, що виходило б поза його тему, зате намагався довідатися про все, чим міг би її розширити. Вранці він регулярно сідав за письмовий стіл, щоб з пером у руках обдумати, яким чином цю загальну ідею втілити в персонажах і дії. Так поволі вимальовувалися дійові особи, складалася їхня біографія, портретна характеристика, майнові відносини, нарешті в адресній книзі Золя знаходив для них прізвища. Тільки тоді, насичений відомостями, знаючи предмет до найдрібніших деталей, він, розділ за розділом, складав докладний план роману і лише після того починав писати.

Зошити, блокноти, портфелі з листками — це неминучі атрибути всякої письменницької праці. Вони або супроводять твір, що народжується, або залишаються

підручним архівом вражень, спостережень, начерків, які можуть знадобитися. Поети записують в них рими, зародки віршів, метафори. Класичним прикладом може бути блокнот Теннісона з часів його подорожі по Корнуелсу, острову Уайт та Ірландії. В ньому ви знайдете і описи пейзажів, і ритмічний уривок, як кинута на льоту нотка пташиного щебету. Такий же цікавий блокнот показував мені колись Тувім. Подібні блокноти знайдено між паперами А. Франса. Вони були частково опубліковані під заголовком «Інтимні зошити». Альфонс Доде так розповідає про свої маленькі зошитки: «Думки і зауваження, що містяться в них, займають іноді не більше одного рядка, тобто стільки скільки потрібно, щоб пригадати жест, інтонацію, які пізніше були розгорнуті й збільшені в якомусь творі».

Доде забув додати, що він записував у них також імена та прізвища, які привернули його увагу. Романістам і драматургам, зокрема тим, що пишуть багато, потрібна велика кількість тих складів, якими людські індивідуальності відрізняються в метриках, документах, на вивісках та надгробних каменях. Саме тут, а крім того у адресних книгах та газетах, письменники і знаходять потрібні їм прізвища. Оскар Уайльд у своїх комедіях охрещував аристократів милозвучними назвами місцевостей Англії. Вайсенгоф брав своїх Костків, Лігензів, Збаразьких з вимерлих родів. Пруст створив собі власний «Готський альманах» з фантастичною гушавиною генеалогії та свояцтва.

В житті люди звичайно змушені миритися зі своїми іменами й прізвищами. За винятком нечисленних випадків псевдонімів і зміни прізвищ, їх носять з поклою та смиренням, або ж з

успадкованою гордістю. Однак часто доля виявляє творчу передбачливість. На кожному кроці зустрічаються люди, яким дивовижно пасують їх прізвища.

Письменники не хочуть бути менш винахідливими за долю. Вони підбирають своїм персонажам імена, прізвища з надзвичайною розважливістю. Щоправда, часто їм допомагає щасливий випадок. Випадково почує прізвище, як метеор падає в сплетіння думок, де народжується історія безіменного доти героя. Так прізвище Салаявен стрілило в очі Дюамелю з вивіски на розі вулиці Сен-Жак, де ще й досі його можна угледіти над кондитерською, а скринька дріжджів з назвою місцевості Нехціце, яку Марія Домбровська побачила в якійсь крамниці, не тільки підказала їй прізвище героя «Ночей і днів», але й дуже своєрідно вплинула на процес формування твору. Прізвище зростається з персонажем, здається незамінним. Флобер, назвавши героя «Виховання почуттів» Фредеріком Моро, не наважився на будь-яку зміну, хоч допікала йому незручність—адже родина з таким прізвищем дійсно жила поблизу Руана. У мене була така сама прикрийсть з прізвищем Гродзіцьких в романі «Небо в полум'ї», в зв'язку з яким виникли деякі непорозуміння серед читачів, але я вже нічого не міг зарадити. Прізвище персонажа стає таким же незмінним, як характер чи зовнішній вигляд.

В багатьох періодах, протягом довгих віків, література кишіла Ерастами, Клітандрами, Альцестами. Ці альковні герої могли взаємно один одному поступатися іменами, як і коханками, а за ними з'явилися Юлії, Коріни, Валерії, що перебували в оточенні Густавів, Октавів, Конрадів, імена яких були ще такі дорогі нашим дідусям.

Справжнім і невідомим, невіддільним від постаті прізвище стає лише тоді, коли ця постать є конкретно людиною, яка належить до окресленого часу та середовища, до певного суспільного прошарку. Така старанна паспортизація імен не є виключно надбанням літератури XIX століття і тим більше доби реалізму. Трімальхон Петро-нія¹, Дон-Кіхот і Санчо Панса, Емілія Галотті та Міна фон Барнгельм Лессінга належать до тих виразних, монументальних постатей, які є чимось більшим, ніж просто літературні ескізи.

Звичайно, жага реалізму, властива письменникам XIX століття, безмежно розширила цей вигаданий світ (лише Бальзак увів у людську комедію п'ять тисяч осіб), і література залучилася тепер уже незліченною юрбою, в якій є святі без церков, королі, невідомі в історії, про яких нема згадки в жодному геральдичному альманасі, фінансиста, підприємці, винахідники, вчені, поети, артисти, імена яких не позначені в енциклопедичних словниках, нарешті, жителі справжніх та вигаданих міст і сіл. Це єдині справжні привиди, які повертаються у будинки, що були їх уявним житлом. Париж зверх своїх кількох мільйонів жителів містить майже ще стільки ж таких привидів, породжених уявою письменників впродовж останніх кількох століть у французькій, а до деякої міри і в інших європейських літературах. Це одна з найбільших принад цього міста, кожний відчуває її потроху. Інші столиці нашого континенту, хоч в меншій мірі, також обросли традицією літературних постатей.

¹ Петро-нія Гай — римський поет часів Нерона, автор великого твору «Сатирикон». Трімальхон — персонаж цього твору, багатий з вільновідпущених, втілення практицизму, грубості та некультурності.

Той робить кривду своїй землі, хто без крайньої потреби (а така рідко існує) зрікається справжніх назв місцевостей задля вигаданих, особливо коли хрестить дивацьким іменем старе і поважне місто або вагається з визначенням вулиць. Такі вагання були чужі Бальзакові, у якого майже всі міста і села Франції живуть у його творах: Дуе живе в «Шуканні абсолюту», Сомюр — в «Євгенії Гранде», Лімож — у «Сільсько-му священику», і т. д., і т. п., — усіх не перелічиш. А писав він за часів, коли були ще в моді тепер уже забуті звороти на зразок: «це діялося в місті N або X». Ці аноніми, криптоніми та псевдоніми постають через несміливість авторів, які бояться локалізувати роман в окресленому та відомому читачам середовищі, чи то з огляду на людську вразливість, чи виявляючи недовір'я до своїх мистецьких засобів: адже легше накреслити фіктивну та довільну картину, ніж пластично відтворити дійсність, яку кожен може перевірити. Нерідко так просто зручніше. Франс у своїй «Сучасній історії» створив образ пересічного провінційного міста, користуючись уривками спогадів про різні відомі йому місцевості: у нього не було бажання покидати Париж, щоб відтворити топографію Діжона або Гренобля.

Зрештою вирішує тут темперамент і вдача письменника, який, до речі, не завжди буває послідовним. Міцкевич запевняв, що відчуває огиду до міст, яких нема на карті, і до королів, яких нема в історії, але, незважаючи на це, він зумів так замаскувати своє Сопліцово, що півдюжини місцевостей довкола Новогрудка претендує на власність Судді. Важко було вимагати від Стендаля, який все життя перебував у конспірації, здобутися на більшу відвертість щодо його

героїв. З іншим явищем зустрічаємося у Марселя Пруста. Цей дрібничковий та скрупульозний дослідник свого маленького світу несамовито вдавався до вимислу. Він вигадував безліч географічних назв, які проте так припадають до французького пейзажу, що ви ладні ремствувати на неточність карти, де їх немає. І йому вдалося досягти незвичайного тріумфу: до назви містечка Ілліє додано «Комбрей», і тепер воно називається Ілліє-Комбрей, а йде до того, що перша половина найменування зникне, і в майбутню географію ввійдуть два склади, створені уявою художника — Комбрей.

Вибір заголовка є не менш значущим. В ньому проявляються іноді несвідомі схильності, або тенденції, яким має служити твір, і зрештою мода чи звичай епохи. Іноді потрібна скромність і простота, в інших випадках — незвичайність, ускладненість, загадковість. Дружбацька була вже досить поміркованою, коли ставила на своїй поемі заголовок: «Фортеця, збудована богом, зачинена п'ятьма ворітьми, тобто людська душа з п'ятьма відчуттями». Інші в її часи, а тим більше в попередній період, виписували заголовки на цілу сторінку. Так, у заголовках перших видань драм Шекспіра подавалось щось на зразок короткого викладу змісту твору. Епоха також нав'язує свій настрій. В добу сентименталізму, наприклад, не можна було якимось байдужим заголовком полонити чулі серця.

Читачі переконані, що заголовки, який стоїть на початку книжки, зразу був написаний на першій сторінці рукопису. Іноді так і буває насправді, але значно рідше, ніж думають. Автори мають багато клопоту з заголовками. змінюють їх по кілька разів, радяться з ін-

шими, слухають видавців. Один із романів Флобера спочатку повинен був називатися «Карфаген», пізніше ця назва була змінена на «Саламбо». Так само «Огнем і мечем» заступило первісну назву цього твору «Вовче гніздо». Цю заміну Сенкевич зробив за порадою одного свого приятеля. «Потоп» вигадав Генкель, редактор «Бібліотеки варшавської». Авторів належить менш вишукана назва — «Пан Володийовський». Озаглавлення книжок іменем героя є таким старим, як «Одіссея», воно було правилом в античній трагедії, і хоч такі заголовки дуже ясні та промовисті, однак можуть ставати приводом для непорозуміння, як «Пан Тадеуш», ім'я аж ніяк не героїчного плану.

Заголовок — це символічний знак, який виділяє даний твір з-поміж інших, і коли він стає безсмертним, цей знак розсїває довкола себе особливі чари. Часом він дотла поглинає автора, як от «Пісня про Роланда», «Нібелунги», «Казки тисячі однієї ночі», або залишає від нього лише тїнь, про яку не турбуються малі рученята, що тягнуться до «Робінзона Крузо». Скільки ж то мрій, роздумів, зітхань. спогадів зв'язано з книжками, які супроводять нас віками.

Заголовки схреснуються між собою. Одні й ті ж повторюються одночасно в різних країнах, і трапляється, що в тій самій країні два автори, нічого про це не знаючи, випускають у світ дві книжки під однією назвою. Прагнучи уникнути цього, письменники наперед сповіщають про заголовки книжок, над якими саме працюють, іноді до такого оголошення додають застереження щодо авторського права, але непостійні в своїх намірах, часто забувають написати книжку під обнародованим заголовком.

Переклад з польської.

НОТАТКИ ПРО ПОЛЬСЬКЕ КІНО

Коріння мистецтва польського народу розгалужується і зникає у сивій давнині: адже Польщі тисяча років! Далеко не кожна європейська держава може похвалитися таким віком. Польському живопису, музиці, театру десятки й сотні літ. Ці старовинні мистецтва розвивалися разом з державою, разом з народом, що святкує нині тисячоліття своєї державності. Так, Польщі тисяча літ!

Але, разом з тим, Польщі всього і п'ятнадцять. Новій, відродженій, народній Польщі, що буде соціалізм. І ровесником Польській Народній Республіці є, по суті, наймолодше в сузір'ї мистецтв — польське мистецтво кіно. Воно народилося разом з народною владою.

Це не значить, що в довоєнній Польщі зовсім не було кінематографу, чи й навіть кіномистецтва. Поряд з низькопробною кінопілсудчиною голлівудського кшталту, яку ніжно опікали фінансові магнати та санаційні правителі, вже і в ті непевні й важкі для народу часи молоді прогресивні кінематографісти намагалися об'єднати свої зусилля у різних кіноклубах та кіномайстернях, намагалися створити правдиві реалістичні твори. Так, наприклад, на межі

двадцятих і тридцятих років один із зачинателів реалістичного польського кіномистецтва Олександр Форд (який, до речі, став потім першим керівником народного державного підприємства «Фільм Польський») створює фільми-етюди «На світанку», «Польський Манчестер», в яких розповідається про життя трудящих, про робітників Лодзі. За кілька років він випускає повнометражні фільми «Вуличний легіон», «Разом» та «Дорога молодих», сценарій якого був написаний у співдружності з Вандою Василевською. Більшість з цих творів була конфіскована чи заборонена для демонстрації в межах Польщі. Можна також згадати і створене в 1930 році у Варшаві товариство аматорів художнього фільму під назвою «Старт», що ставило собі за мету пропагувати краші радянські фільми, такі як «Броненосець Потьомкін» С. Ейзенштейна, «Мати» та «Наша док Чингісхана» Вс. Пудовкіна, «Земля» Ол. Довженка. Потім це Товариство перетворилося на своєрідну творчу майстерню, до складу якої входило багато нині відомих майстрів польського кіно, і серед них найбільш уславлена з режисерів-жінок Ванда Якубовська.

Але спроби та поодинокі

удачі прогресивної творчої молоді у санаційній Польщі були лише паростками нового мистецтва, що розквітло, розгорнулося у вільній народній Польщі в післявоєнні часи. Тепер ми вже можемо говорити не тільки про окремі успіхи тих чи інших режисерів, сценаристів та акторів, але з повним правом можемо заявити про народження нової течії в світовому кіно — польської школи у кіномистецтві.

Вона ще дуже юна, ця «польська школа», і поки що не дала мистецьких творів такого масштабу, як італійський «неореалізм» чи поетична школа мексиканського кіно. Це й зрозуміло — адже згадувані течії виникли значно раніше.

Зараз навколо польського кіно точаться гострі суперечки, привід до яких дають певні зриви, помилки, що, на жаль, трапляються в творчості деяких наших польських друзів.

Ці нотатки не ставлять за мету вичерпно характеризувати та дослідити творчість усіх польських кіномитців. Їх завдання набагато скромніше — зупинити увагу читачької громадськості лише на кількох цікавих, на наш погляд, явищах та процесах, що відбуваються в «найбільш масовому й важливому з мистецтв» Народної Польщі.

У кожного глядача є свої улюблені фільми, улюблені актори та актриси. Але, думається, не буде огріхом, коли скажемо, що є один спільний для всіх (окрім тих хіба, хто зовсім не відвідує кінотеатрів) «фаворит» — кінокомедія.

Нам близько і добре знайомі імена Чарлі Чапліна, Тото, Фернанделя, Калмана Латабара. Серед цих кращих комедійних акторів світу далеко не останнє місце посідає ім'я улюбленця як польського, так і нашого глядача — Адольфа Димші. Те, що його у нас вже починають називати «Доде-

ком» — ласкавим іменем, даним йому співвітчизниками, свідчить про справжню любов, завойовану актором серед кіноглядачів.

І коли перші післявоєнні польські комедії ще не були досконалими за режисерською та сценарною майстерністю — навіть і в них виблискувало рідкісне і надзвичайно своєрідне, гостре обдарування талановитого «Додека» Димші. Приємно дізнатися, що виконавець комедійної ролі у фільмі «Ірена, додому!» багато років тому грав нашого старого знайомого Остапа Бендера.

Найвищим досягненням А. Димші, принаймні, з того,

що було показано на радянських екранах за останні роки є, на нашу думку, сатиричний образ Никодима Дизми у кінофільмі «Незвичайна кар'єра». До речі, саме в цій картині із значно більшою повнотою, ніж в попередніх фільмах, проявилася і режисерська майстерність постановника Яна Рибковського — митця, що володіє зброєю сатири, сатири гострої і дошкульної. Слід додати, що фільм цей дуже національний, дуже «польський» за засобами виразності і справді інтернаціональний. А це ознака справжнього мистецтва.

Серед інших комедійних фільмів в першу чергу хочеться назвати фільм, поставлений також Яном Рибковським, — комедійний детектив (явище досить рідке в кінематографії) «Капелюх пана Анатолія». Рибковський зумів поєднати досить далекі між собою жанри комедії та детективу. Прекрасне виконання актором Тадеушем Фієвським головної ролі, бездоганна побудова сюжету, точний ритм розгортання подій (недарма фільм зроблений творчим об'єднанням, що носить назву «Ритм») поєднуються з вірним ідейним спрямуванням сатиричного вістря авторів «Капелюха». На жаль, нам не довелося побачити другого й третього («Сто тисяч пана Анатолія» та «Інспекція пана Анатолія») фільмів про пана Анатолія — скромного касира і «видатного» детектива-любителя.

Польське кіно розвивається в різних жанрах, оповідає про різні часи в житті свого народу. І в усіх напрямках воно має більш чи менш значні успіхи. Так, безсумнівним досягненням є поставлена Єжі Кавалеровичем дилогія «Під фригійською зіркою» (за романом Ігоря Неверлі). Це твір про революційну боротьбу в Польщі за часів пілсудчини, про зростання свідомості робітника

Кадр з фільму «Ленін в Польщі».

фабрики целюлози, про те, «як гартується сталь». Лаконічні, але виразні образи робітників, учасників підпільної боротьби, пристрасна ідейність, дуже переконливий розвиток головного героя Щенсного роблять цей фільм значним здобутком молодого кінематографії. Можна назвати й ще деякі фільми.

Тема їх — боротьба за мир, за щастя людей, показ боротьби польського народу проти фашизму в роки другої світової війни.

Серед кращих фільмів гідне місце займає і удостоєний багатьох відзнак та нагород, як вітчизняних, так і міжнародних, фільм молодого польського режисера Анджея Вайди «Канал». З надзвичайним проникненням в людські душі показує режисер своїх героїв. Цей фільм таврує людиноненависницьку суть фашизму і є застереженням на майбутнє.

Тема боротьби народів в роки війни, війни, що забрала з життя двадцять шість процентів населення Польщі — не може застаріти. Хіба можуть забути люди шість років найстрашнішої

за всю історію людства окупації? Шість років відчайдушної боротьби?

Зразу ж після закінчення світової війни з'явився прекрасний і гнівний шедевр Ванди Якубовської «Останній етап» — полум'яна сповідь, гнівний протест людини, що перенесла Освенцім, зазнала нелюдських тортур і залишилася людиною. Удостоєний золотої медалі на міжнародному кінофестивалі та нагороджений багатьма дипломами й відзнаками, цей фільм був гаряче прийнятий глядачем за свій гнівний протест проти недобитків відроджуваного на Заході фашизму.

«Останній етап» — фільм надзвичайної вибухової сили. Зроблений скупими кінематографічними засобами, він розкриває невичерпні можливості людської волі, людського духу. Крізь весь фільм проходить пристрасна думка про дружбу людей різних національностей, різних вірувань та переконань. Цілком закономірно, що цей фільм був зроблений інтернаціональним колективом: так, співавтором Ванди Якубовської по сценарію була

німкеня Герда Шнейдер, серед головних виконавців — радянська актриса Т. Гурецька, француженка Жюжетт Фаже та інші.

Значними художніми досягненнями відрізняється фільм Ол. Форда «Прикордонна вулиця» про повстання у Варшавському гетто, що заслужено нагороджений золотою медаллю на фестивалі у Венеції.

Наприкінці цих коротеньких нотаток хотілося б кілька слів сказати про необхідність більш тісного співробітництва українських кінематографістів зі своїми колегами з народної Польщі. Адже ж є теми, які самі просяться у спільне українсько-польське виробництво! Хочеться думати, що спільна постановка польських кінематографістів з «Мосфільмом» кінокартини «Ленін в Польщі» стане прикладом для налагодження спільного виробництва польсько-українських фільмів.

А простір тут великий і можливостей у цій справі надзвичайно багато.

Б. КРИЖАНІВСЬКИЙ.

Малюнки А. Жуковського

ЗА РЕКОМЕНДАЦІЄЮ

Опинившись безробітним, я дожився до того, що зостався тільки в піджаку на плечах, в одній-однісінській брудній і слизкій від поту сорочці та при галстуку, що збігся в сукрутки. На той час я вже так охляв, що в мене паморочилася голова, а все тіло трусилося, немов у лихоманці. В ту скрутну для себе годину я наважився звернутися за порадою до одного з моїх друзів, який, oprіч усього, був мені ще й за кума: колись він охрестив мені у церкві Сан-Джованні сина. Прізвище мого друга, чи вірніше кума, — Полластріні. Він шоферував у двох синьйорин, які мали власну машину, що була набагато старіша за них. А користувалися паніі нею, може, двічі на тиждень, отож робота в кума була — кращої не треба. Завітавши до нього, я застав його саме в гаражі, де він порпався в якомусь ящику. Тільки-но кум угледів мене, як одразу ж збагнув, що мої справи кепські. Тому, перш аніж промовити слово, простяг мені цигарку. Я взяв її тремтячою рукою і роз-

повів, у якій справі прийшов до нього. Мій кум розгублено почухав потилицю.

— Сан-Джованні не любить брехні... А що ми покумалися в церкві Святого Джованні, то скажу тобі щирю правду: настала лиха година, роботи, брат, чортма і сподіватись ні на що. Вже подекуюють, що коли й далі так буде з роботою, то незабаром усі оці люди самі водитимуть машини і водіїв приватних машин взагалі не стане. Але знаєш, що я можу зробити? Я відрекомендую тебе судді Мольє. Він колись був зі мною в дуже добрих стосунках. У цього Мольє пів-Рима знайомих і він, якщо тільки зможе, обов'язково щось придумает. А коли й не зарадить ділу, то, зрештою, щось підкаже.

Після цього він ступив до телефону, що був тут же в гаражі, й заходився дзвонити. Мольє, видно, вже забув про кума, і тому довелося таки довгенько переконувати суддю. Нарешті, телефонна розмова закінчилася... Кум підійшов і сказав, щоб я негайно їхав: суддя Мольє чекає на мене. На прощання простяг мені ще одну цигарку, я подякував йому і пішов.

Було ще рано, але вже стояла та нестерпна задуха, яку мешканці Рима називають «какаччіа». Ти немов потрапляєш у велетенську піч, яку обпалює з безхмарного неба пекучим промінням сонце та обвівають знесилоючі задушливі вітри, що доносять у цю пору подих гарячих пустель Аравії. Сліпуче виблискуючи на сонці, весь у пилюці, під'їхав трамвай, що йде на площу Кавура. Мені, безробітному, він здався подібним до молотарки в жнива серед закуреного току. Трамвай був повнісінький, всі східці обліпили люди. Я й собі причепився. Отак тримаючись руками за розпечені боки вагона, я проїхав аж до площі Кавура. Там зіскочив і подався до вулиці Т'ерлуїджі да Палестріна, де мешкав суддя. Знайшов його будинок, хутко пролетів східцями й опинився біля сінешних дверей. Натиснув на кнопку дзвоника. Служниця впустила мене у великий гарний передпокій з двома дзеркалами в золотих рамах та двома консолями з жовтого мармуру. Я зайшов і став чекати. Раптом, наче вітром, розчинилися бокові двері, з них прожогом вилетів на триколісному велосипеду маленький хлопчик, об'їхав мене довкола, ніби регулювальника на перехресті ву-

лиць, і зник в інших дверях. Зразу ж після цього визирнув сам суддя:

— Тобі ще поталанило,— промовив.— А я оце саме налаштувався йти в суд.

Заходжу до нього в кабінет. Скрізь шафи, набиті книгами. Суддя сидить за столом, ледь видіючи з-за безладної купи паперів, сам невеличкий на зріст, з широким жовтавим обличчям і чорними, як смола, очима.

— Так, Ронделлі Луїджі,— перегортаючи якусь книгу і зовсім не дивлячись на мене, промовив суддя.

— Я, пане, Чезарано Альфредо,— підказую йому.— Вам дзвонив за мене Палластріні... в справі роботи.

— А хто такий цей Палластріні?

У мене аж у очах потемніло від цього запитання. Відповідаю вже не зовсім рівним голосом:

— Палластріні Джузеппе... що шофером у синьйорин Кондореллі.

Суддя засміявся, правда, не злим сміхом, і каже:

— Так. Це вірно... стривай, стривай... він таки дзвонив мені, пригадую... таки правда... але знаєш, розмовляючи з ним по телефону, я саме переглядав тут деякі папери й відповідав, звичайно, думаючи зовсім про інше, так що коли закінчив розмову, то вже й сам не знав, з ким говорив, що мені говорили й що я відповідав. Аж ти мені розкрив тепер цю загадку. Так от, здається, коли мене не зраджує пам'ять, ти хочеш, щоб я тобі допоміг улаштуватись садівником при міській управі?

— Ні, пане адвокат, я — шофер і шукаю роботи за своїм фахом,— вдруге підказую я. А суддя відповідає, ніби й не чує мене:

— Знаєш, що я сказав би тому, хто просив би у мене цієї роботи? Слухай: мільйон лір, мільйон лір в одній банкноті можу тобі скоріш дістати, аніж цю посаду... Інша справа — садівником при міській управі...

— Пане адвокат,— звертаюся вже майже з серцем до нього,— але ж я — шофер і шукаю роботи шофера...

— Та чую, чую, чорт забирай, не глухий! — невдоволено й гостро відповів мені суддя.

Потім нагнувся над столом, щось швиденько написав, узяв перекидний настільний календар і почав шукати, очевидно, адресу. Нарешті, виписав звітти щось із тим же посміхом і подав мені конверта.

— На, ось,— каже,— цього листа і поїдь до адвоката Скардамацці. Може, він що зробить для тебе... І візьми ось, між іншим, вони тобі знадобляться,— додав, витягнувши з портфеля п'ятдесят лір і ткнувши мені в руки.

Я спершу відмовлявся для годиться, мовляв не хочу брати, але потім узяв гроші, вклонився і вийшов.

Контора адвоката Скардамацці була в приміщенні міської управи, на Анаграфі, по вулиці Віа дель Марі. Спочатку це неабияк ме-

не здивувало, однак що вдієш — так була написана адреса на конверті. Знову, як і перше, сідаю на кільцевий трамвай і їду на східцях через усе місто. Сонце палило нестерпно, його проміння всю дорогу, наче вогнем, обпікало мені плечі. Я зліз на Бокка делла Веріта і попростував до будинку міської управи. Там усюди — і перед дверима, і на сходах юрмилися люди, штовхаючись і пропихаючись хто туди, а хто звідти. І кожен тримає в руці, мов грішну душу, один чи два якихось папірці. І почав я з поверху на поверх питати й перепитувати, де Скардамацці. В коридорах уже порідшали натовпи, від яких так тхнуло кислим потом. Люди танули на очах, мов свічка. Нарешті, я натрапив на чиновника, який показав мені, де сидить цей Скардамацці. На щастя, перед його дверима я не застав жодного відвідувача і прямо з ходу потрапив у кабінет. Скардамацці сидів за блаженною чорною стойкою. З себе він був іще зовсім молодий, з чорними вусиками та з чубом шіткою, в білій сорочці, обидва рукави перехоплені резинками. Вислухав адвокат мене, покурюючи, та й каже:

— Шкода, що я абсолютно не знаю цього судді Молье... І, між іншим, я зовсім не адвокат, а рахівник, і мене звать не Родольфо, а Джованні... Що я можу зробити для вас — це послати до мого колеги Марлуцці. Може, він що-небудь вигідає.

Він узяв телефонну трубку і завів довгу розмову. Спочатку запитав, чи його слухає ясочка, так і назвав — ясочка. Йому заперечили звітти, що вона, мовляв, не ясочка, бо Скардамацці був і є поганий, на що він відповів, ніби не розуміє, що це має означати, адже при зустрічі вона обіцяла йому, що подзвонить і так далі. Телефонна розмова закінчилась зовсім непривітно. Скардамацці заявив, що мусить кінчати, бо його ніби викликає якийсь Чезарано Альфредо і поклав трубку.

— Мершій іди,— звернувся він до мене.— Його звать Марлуцці.

Вийшов я шукати цього Марлуцці і тут же зрозумів, що не легко його буде знайти, бо всі, до кого я звертався, не знали такого імені. Лише один якийсь невіглас, коли я запитав, де можна знайти Марлуцці, відповів:

— Марлуцці? Де ж, як не на рибному базарі!¹

Никав я отак по поверхах та коридорах, аж доки раптом не згадав, що суддя Молье шукав адресу Скардамацці в перекидному календарі. А що, думаю, коли він, кваплячись, написав не ту адресу? Я й справді не помилився: подзвонивши в довідкове бюро, дістав відповідь: адвокат Скардамацці мешкає по вулиці Квініно Селла — на протилежному кінці Рима. Приїжджаю туди. Знаходжу його

¹ Марлуцці італійською мовою означає тріска.

контору на третьому поверсі в поганенькому старому будинку. Скрізь на сходах смердить недовареною капустою, в передпокої темрява і задуха, прямо дихати нічим. На канапах, куди не глянь, безліч похнюплених відвідувачів. Довелося чекати, мабуть, з добру годину, доки пройшли всі оці тіні, що були поперед мене. Нарешті, моя черга. Заходжу в кабінет, обставлений виключно інкрустованими кісткою меблями з чорного дерева. В одному кутку стоїть опудало орла з широко розправленими крилами. Адвокат сидить у затінку за столом, заваленим паперами й заставленим телефонами. Над ним за спиною висить картина — гарно одягнена селянська дівчина з пишними квітами в руках. Зовні адвокат Скардамацці — цілковита протилежність рахівникові Скардамацці. Цей косоокий і горбоносий добродій з крупним обличчям швидше скидався на вантажника, ніж на адвоката. Голос мав дужий, приемний і разом з тим холодний — ознака, що викриває римлянина.

— Гм... Не маємо роботи, значить, — мовив, пробігши очима мого листа. — Зроблю для тебе, чоловіче, все по зможі... Сядь і зачекай трохи.

Я сів, а він одразу ж нагнувся до телефону і зав'язав жваву розмову. Хтось до нього не знати, що говорить, а він невідступно наполягає:

— Півтора, або зовсім нічого.

Звідти знову щось наполягали, однак Скардамацці тримався свого:

— Тільки півтора, або зовсім нічого.

Нарешті Скардамацці заявив, підкреслюючи кожне своє слово:

— І скажи тому шахраєві, що я пляжний лежень... Ти зрозумів? Отак і перекажи йому: Скардамацці — пляжний лежень.

Закінчивши цю розмову, він розпочав іншу, зовсім не схожу на попередню навіть за вимовою: коли перша велася виключно римською провінціальною говіркою, то друга, хто зна чому, була в тоні північного італійця — така підлеслива й солоденька:

— Пане докторе, ми вирішили... Я тут буваю з п'ятої до восьмої... Будь ласка, прошу, приходьте, коли забажаєте... не сумнівайтесь... моє найкраще шанування вашій дружині...

Нарешті він поклав телефонну трубку, глянув на мене своїми косими очима так, немов проковтнути хотів, і сказав:

— А ти чого хотів?

— Там у листі... — почав я.

— Ах, так, лист... звичайно... Але де він у дідька залетів?

Довгенько він шукав листа, перекидаючи догори ногами папери на столі.

— Ага, ось він, — вигукнув, нарешті. — В нас нічого не зникає... Треба лише добре пошукати...

Перечитав його вдруге, зморщивши лоба,

потім узяв ручку, настроїв кілька рядків на білому аркуші паперу, поклав його в конверт і — тиць мені в руки:

— Біжи, — каже, — на цю адресу... Зараз ти якраз його здибаєш... бувай.

Я хутко встав, узяв конверт, поклав його в кишеню і вийшов.

Вже надворі я витяг конверт, щоб подивитися на адресу. Глянув і аж рота роззявив від подиву: «Судді Мауро Мольє, вулиця П'єрлуїджі да Палестріна 20». Що ж — за дурною головою та й ногам горе. Винних карають. Так і зі мною: проїздивши пів-Рима, маю повернутися знову на те місце, звідки починав — до судді Мольє. Отже, даремно я пхався, обливаючись потом, у кільцевий трамвай та автобус, ні за що й ні про що товкли мені там присохлий до спини живіт. «А чи не могло часом трапитися, що адвокат Скардамацці з-поміж купи листів для протекції вибрав чийсь інший, і, не пригадавши змісту мого листа, посилає мене, ні сном ні духом не відаючи, знову до Мольє, який послав мене до нього? Але за які гріхи така кара?» Ця халепа та до того ще нелюдський голод так приголомшили мене, що я більш не міг собі дати іншої ради, ніж сісти на автобус і повернутися назад на вулицю П'єрлуїджі да Палестріна.

Довгенько довелося чекати у прихожій, де зараз так смачно пахло стравами. Мені навіть здавалося, ніби десь поруч подзвонюють об полумиски ложки, виделки й ножі. Але це, очевидно, були галюцинації, викликані голодом. Знову той самий хлопчина на повній швидкості викотився на триколісному велосипеду з бокових дверей, знову об'їхав мене і, налягаючи на педалі, зник в інших дверях. Нарешті суддя своєю власною персоною подав мені знак зайти. У кабінеті тепер була приємна півтемрява: знадвору вікна закривали пластинчаті штори-віконниці. Під спинкою м'якої канапи лежала подушка. Як видно, суддя, пообідавши, передягнувся в халат і лаштувався трохи відпочити. Все ж він підійшов до столу й, не сідаючи, розкрив і прочитав поданого мною листа.

— Знаю, знаю адвоката Скардамацці, — сказав суддя. — Це мій добрий приятель... Так от, він прохає, щоб тебе, Франчесетті, влаштували швейцаром у суді... Так, га?

Тепер у мене вже дійсно світ закрутився перед очима. Правда, це могло бути ще й від голоду та втоми: адже я стільки перемучився сьогодні.

— Пане адвокате, — ледь подаючи голос, промовляю до нього, — мене звуть Чезарано Альфредо, я шофер, шофер я...

— Але ж тут написано Франчесетті й говориться, що ви проситесь швейцаром... Що це за плутанина?...

Зібравшись з останніми силами, я одним духом випалив усе, що накопало в мене на душі:

ЖИТТЯ ЗАДЛЯ ТАНЦІВ

— Пане адвокат, мене звать Чезарано Альфредо і я за фахом шофер... Сьогодні вранці вам дзвонив Палластріні, він вам добре знайомий, а потім я приїжджав сюди до вас і ви мене рекомендували в листі адвокату Скардамацці. Пам'ятаєте? Однак ви помилилися з адресою, і я потрапив до міськуправи до рахівника Скардамацці... а той мене послав до Марлуцці, якого я не знайшов... Після цього я все ж таки вирішив знайти того адвоката Скардамацці, але сталося так, що він переплутав листи в себе на столі й поклав мого в чужий, а чужий — у мій конверт. Так я й став Франчесетті, який просить, щоб його влаштували швейцаром. Так, об'їздивши пів-Рима, я знову потрапив сюди. Зараз відчуваю таку втому, так охляв уже від спеки й голоду, що більш несила на ногах стояти...

Вислуховуючи мою кривду, суддя весь час то примружував очі, збираючи зморшки на лобі, то кривився. Так, тепер, видно, він пригадав мене й зрозумів, як примусив безробітного дурно гасати по місту. Я відчув, що йому стало тепер і ніяково й соромно. Докінчуючи свою розповідь, я звернув погляд на суддю: обличчя його двоїлося, двоїлося, потім стало перехрещуватися блискучими променями, заграло в зайчиках, а потім, сколихнувшись, розплилося на моїх налитих слізьми очах. Поточившись, я гепнув на скрипучий стілець біля столу і затулив рукою обличчя. Здавалося мене от-от покинуть сили, от-от зомлію.

Тепер суддя вже остаточно переборов зняковівість, навів у мою розповіддю.

— Вибачте мені, — отямившись, промовив я. — Це — наслідок моєї слабості.

Але він не дав мені й духу перевести.

— Так, — каже, — мені прикро за це... Але знаєте, ми настільки перевантажені роботою, а безробітних така сила, що доводиться тее... А ми давай зробимо так: до сьогоднішнього дня я сам їздив на своїй машині... Відтепер будеш ти возити мене... тимчасово, зрозуміло, доки не відшукаєш собі роботи... Мені не треба, широким казучи, шофера, однак хай це тебе зараз не обходить.

Сказав і як зав'язав: марно було перечити. Потім покликав служницю, повідомив, що я — новий шофер і віддав мене в її розпорядження, наказавши відвести мене на кухню й нагодувати. Цікавим жінкам з кухні, які аж трусилися довідатись, хто я, звідки взявся й чого мене суддя взяв собі в шофери, я, втрапивши остаточно терпіння й відірвавшись на хвилину від миски, відказав:

— Моїй праці шофера допомогла одна мить пробудженого сумління.

— Сумління?

— Так, сумління. І не питайте мене більше. Єдине, що можу вам ще сказати, це — те, що мене звать Чезарано Альфредо... Але ви можете називати мене просто Альфредо.

безрезні я діждався вісімнадцяти років, і батько дозволив мені покинути школу. Він дав мені цей дозвіл з відчаю,

бо я чотири рази залишався на другий рік. Зараз тільки я один серед товаришів, з якими починав навчання у першому класі, ходив іще в довгих і широких штанах. Батько мій — людина допотопних поглядів. Тому перш ніж погодитися, щоб я покинув школу, зчинив страшенний скандал: кричав несамовито і називав мене своїм мучителем, з яким, мовляв, не знає вже що й діяти.

Після всього мій старий поставив вимогу, щоб я став до роботи в проклятому магазині канцприладдя на Мінерві, де він був співвласником. На це я відповів старому двома словами: «краще вмерти!», за що він згріб мене за руку і виволік із хати. Так у вісімнадцяти років мені дали з відчаю волю робити все, що забажаю.

Насамперед я доп'яв собі першокласну то-несеньку червону краватку, пару смугастих штанів на американський зразок — синіх у білу смужку, на шість кишень, з лацканами вище колін та ярликом ззаду; жовту хустинку на шию і два пояси з латунними пряжками. Моя мати дуже любила мене і нічого на світі не шкодувала для мене; в день мого вісімнадцятиріччя вона подарувала мені маленького портативного радіоприймача. Мало цього — вона ще й батька переконала піднести мені подарунок — мотоцикла. Того ж самого дня я побіг у перукарню зробити собі зачіску під «кінську гриву» (а ля Марлон Брандо).

Коли я ще сидів у кріслі, до мене підійшла зовсім неспокуслива на вигляд дівчина-манікюрниця і запитала, чи не бажаю бува при-

чепурити собі нігтики. Я оглянув її з ніг до голови і саме тому, що вона була негарна, ба навіть погана, я вирішив у глибині душі, що саме ця й пасувала мені найкраще. І я не помилюся в Джакоміні. Підпилюючи мої нігті, вона разом з тим розмовляла то про се, то про те, як це вже ведеться серед манікюрниць. З її слів я довідався, що вона в захопленні від рок-н-ролла так само, як і я. Так що коли я вийшов з перукарні, у мене було вже все, що треба: довга червона краватка з маленьким вузликом, сині штани, зачіска гривою, радіо, мотоцикл, вісімнадцять років і Джакоміна. Починалося, нарешті, справжнє життя, смисл якого я бачив тільки в рок-н-роллі. У моїм тілі тієї шасливої весни немов оселилась якась нечиста сила: так і мотало мною, «товстим», як соломина. Здавалося, що не я сам ходжу, а легкий квітневий вітер носить мене, як тільки з'явлюся на вулиці; я всією душею відчував, як напоєний пахощами квітів вітер супроводив мене разом з першим весняним порохом скрізь і всюди в конвульсійних ритмах рок-н-ролла. Напхавши повні кишень грошей — усе папірцями по п'ятдесят лір, з Джакоміною під ручку (на той час вона, між іншим, уже покинула роботу в перукарні) я днював і ночував у барах-ресторанах. Звичайно, я відвідував лише ті бари, де лунала з радіол мила серцю моему джазова американська музика. Переступаючи поріг, пред'являю жетончика на рок-н-ролл і гайда в танок — я і Джакоміна. Я з кутка, де паровий казан, у якому вариться кава, а Джакоміна — з протилежного кутка бару, де стоїть каса. Викривляючи в'язи і боки, я першим зриваюся з місця, пожадливо простягнувши руки й роззявивши рота, а від каси, в екстазі і в такій самій позі назустріч мені Джакоміна. Отак усе ближче й ближче, аж доки не сходимося в колі з людьми — відвідувачами бару та нашими друзями, які, мов почет, усюди супроводили мене і Джакоміну. Ці друзі, переважно хлопці моїх років, трохи насміхалися з мене, що я вибрав серед такої безлічі гарних дівчат Джакоміну. А її, як я вже говорив, і дійсно не можна було назвати гарною: зачіска «кінський хвіст», личко гостре, худе, свинцево-синього кольору з якимись блідо-рожевими плямами, очі бридкі, як у прибудної сучки. Зате з-під коротенької спіднички стирчала пара справді диявольських ніг. Вони ніколи не стомлювалися від танців і як нічії інші вистукували в ритм з моїми. Зрозуміло, що між нами не було й тіні того, що зветься коханням — лише рок-н-ролл. Та й що таке кохання в порівнянні з смаком до танців? Підлабузництво, неволя й нудотність — і більш нічого. А крім того, кохання обтяжує, затуркує, тоді як танці тебе підносять у житті, й ти пурхаєш у ньому, як пташка в небі. Куди там до цього кохання!

Ми з Джакоміною завжди чудово розумілися і жили в злагоді. Зранку я їхав до неї на

мотоциклі, примостивши на рулі свій портативний радіоприймач. А вже від неї — куди захочемо на цілий день: чи то виїжджаємо за місто, чи до моря, чи будь-куди на околицю. І куди б не приїхали — зразу ж приймач на землю, ловлю танцювальну музику і — гайда в танок. Де я тільки не танцював: і на морському пісочку, і на асфальті римських вулиць, на траві в полі, на широких майданах і в тісних завулках. Якщо ми не виїжджали за місто, Джакоміна приїжджала до мене додому; тоді ми згортали з паркету у залі килим і «бацали» рок. Або ж їхали до неї додому і, як вона жила вбого і в них не було зали, то ми танцювали на площадці сходів. Удень, як я вже казав, ми сновигали від одного бару до іншого в супроводі наших друзів і проводили час у танцях, а ввечері йшли на танцювальну площадку. Тільки-но ми з Джакоміною бралися за руки, як на танцплощадці всі розступалися, ставали довкола й плескали нам у такт в долоні. Сахнуся, бувало, серед ночі й ніяк до пам'яті не прийду: відчуваю, що ноги несамовито дригаються під простиралом, а сам нічого не можу зрозуміти, аж доки не прочумаюся.

Який я тоді був шасливий! Такого щастя я більше вже ніколи потім не зазнав за все своє життя.

Однак вічно так тривати не могло. Вже під час наших прогулянок на мотоциклі я став помічати, що Джакоміна якось занадто вже горнеться до мене, а коли ми робили зупинки, вона танцювала — це так, але, як мені стало здаватися, більш заради того, щоб потішити мене, а не заради власного вдоволення. При кожній нагоді вона тяжко зітхала, брала мою руку і зводила на мене погляд своїх млюсних очей.

Так тривало аж до прогулянки в сосновому гаю Кастельфуса. Там якось так трапилося, зараз уже й сам не розумію, як саме, що ми за кущем обнялися й зійшлися вустами в довгому жагучому поцілунку. Як тільки ми відірвалися одне від одного, я їй роздратовано сказав:

— Цього я не хочу.

— А чому? — перепитала вона. — Невже ти не розумієш, що ми закохані?

— Навіщо нам кохання? — кажу з тим же роздратуванням. — Нам багато краще без нього.

На мій подив, вона прилипла до мене і закричала пронизливим голосом:

— Я тебе кохаю, кохаю, кохаю! І хай усі знають, що ми кохаємося, всі мусять знати, так, так, усі!

— Ну добре, годі, — кажу, відштовхуючи її. — Тільки не притуляйся до мене так близько.

— А чому б і ні, якщо ми кохаємося?

— Так, але не треба переходити певних меж.

— О, який ти лютий. Коли ми кохаємо одне одного, то який тут гріх, якщо обіймемося, чи не так?

— Обійдеться й без цього,— відповідаю їй грубо.— Я з тобою хотів потанцювати, а не того, щоб ти мене обнімала.

А вона манірно: — Альфреду мій, будемо вдвох.

Все. Відтоді вона ставала щодень то більш надокучливою і все менш і менш виявляла бажання літати зі мною в безладних ритмах рок-н-ролла. Вона все ще танцювала, зрозуміло, однак без того захоплення й ентузіазму, що є найголовнішою передумовою гарного танцю. А тільки траплялася нагода, вона тупила до мене. Іноді я штурхану було її так, що вона ледь віддихувала, але це допомагало, як мертвому кадило. Чим більше я відштовхував її, тим більше вона липла. Іноді, бувало, категорично їй заявляю:

— Сьогодні тільки танцюємо і все. Згода?

А вона:

— Альфреду, як же я витримаю, щоб хоч раз не поцілувати тебе?

— Відклади,— говорю їй,— поцілунки до завтра. Сьогодні лише танцюватимемо.

Вона спочатку ніби й погоджувалася, однак потім ламала нашу угоду: підстрибувала ззаду, хапала руками за шию, обліплювала поцілунками. Я ледве не задихався в її обіймах. В моїх очах це було схоже на поведінку підслесливих собак: так і вони іноді підстрибують до людей, щоб лизнути їм обличчя. Нарешті я з неабияким зусиллям звільнявся з її обіймів, витягав з рота дві чи три волосини, які вона в запалі ледь не примусила мене ковтнути, і протестував:

— Це не відповідає нашій угоді! До побачення! До завтра!

Але я не йшов одразу додому: ставив одну грампластинку, потім другу, потім третю. Нарешті, коли я зовсім заспокоювався, то дзвонив їй. Вона прилітала, і вже весь вечір у нас проходив по-старому, по-доброму: ми викручувалися, мов дзиги, в дикому танку до глупої ночі. Відтоді однак між нами вже не було тієї невимушеності. Це я помічав, коли ми танцювали. Якось я не втерпів.

— Ти, любя,— кажу їй,— не така якась, як була раніше.

— Це тому, що я кохаю тебе,— відповіла вона понуро.

Та найбільш мене дратувало те, що Джакоміна давала волю деяким своїм пристрастям при людях. Правда, рок-н-ролл ми танцювали також привселюдно. Але ж одна річ — танцювати і зовсім інша — цілуватися. Я Джакоміні не раз казав про це.

— Ті самі,— казав я,— що тобі ляпають у долоні, коли ти зі мною танцюєш, освищать тебе, якщо ти мене цілуватимеш. На все є своє місце, зрозумій.

А вона:

— Хай буде й так, але я бажаю, щоб усі знали, що ми кохаємося, так, так — усі!

Одно слово, ми вже не розуміли одне одного.

Якось-то сіли ми в автобус, щоб поїхати до одного з друзів, де ми часто зустрічалися, аби позмагатися в рок-н-роллі. Я був у препоганому настрої. Причиною цього були грубі образи, які мій батько дозволив собі зробити на мою адресу під час обіду. Я змушений був там же, за столом, дати йому слово (аби тільки заспокоїти його), що зразу ж по обіді піду, нарешті, працювати в магазин канцприладдя.

В душі я, звичайно, прийняв зовсім інше рішення й від цього мені було якось аж ніяково, ба навіть страшно: був шанс потрапити батькові ще раз на зуби, якби він довідався про моє потаємне рішення. Тому я сів з Джакоміною в автобус набурмошений, у пригніченому настрої. Стою собі на платформі коло задніх дверей, а вона, як і завжди, прилипла до мене й не спускає з мене своїх палаючих очей. Це вже вивело мене з терпіння.

— Не лупай,— кажу їй,— на мене такими очима.

А вона:

— Дивлюся, бо ти гарний. Поцілуй мене.

— Ти що, дурна?

— Так, так, поцілуй мене, зараз же, я хочу, щоб усі знали, що ми кохаємося.

— Говорю тобі — не дивись на мене такими очима. Не до цього сьогодні.

У відповідь вона підстригнула, обхопила мене руками за шию і чоломкнула. Ви б почували, як на це реагували пасажири. Один літній синьйор зауважив:

— І не соромно вам? Це ж непристойно! Ідіть собі додому й там робіть що завгодно!

Джакоміна, все ще не відлипаючи од мене, відповіла:

— А чому непристойно? Ми — закохані й робимо, що нам до вподоби, де заманеться.

— Не задрю я твоїм батькам, синьйоріно,— пролунало у відповідь од старого.

Проте інші пасажири були далеко менш лагідні.

— Ідіть на Вілла Боргезе — там для цього місце! — кричав один.

— Ви тільки погляньте на цю безсоромницю! — продовжував інший. — Що воно з себе корчить? Видно пана по халявах!

— І чим паскудніше, тим нахабніше поводитися,— додав ще хтось.

Хоч і проти своєї волі, я, зрозуміло, вимушений був оступитися за Джакоміну. Та, як це й завжди трапляється, коли робиш що проти своєї волі, я ляпнув одну злощасну фразу.

— Замовкніть! — бовкнув я. — Вам усім просто заздрісно!

Щоб сказати, що я раніше колись це говорив, то ні. Ці слова викликали шалену бурю протестів усіх присутніх. Нарешті й кондуктор вирішив за доцільне осудити нас.

Я знову огризнувся.

— Ти,— кажу,— краще пильнуй своїх квитків, чув?

На це зауваження кондуктор реагував усією силою своєї влади: він зупинив автобуса й примусив нас вийти.

— Ну, бувай, Джакоміно,— кажу до неї.

— Але ж я...

— Піду в магазин, дав слово батькові. Боюсь, що між нами трапилося непорозуміння.

— Яке непорозуміння?

— Бач, для тебе найважливіше на світі — це кохання. А для мене — сама знаєш, що. Отож, іди собі додому, я подзвоню.

— Подзвониш?

— Напевне...

Ми розходилися якраз на площі Мінерви, перед мармуровим слоном. І в ту мить я відчув, що більш ніколи їй не подзвоню.

Розлучившись назавжди з нею, я повернув у напрямку магазину. Раптом немов тягар якийсь упав мені з пліч — так неймовірно легко стало. Оглянувся я на Джакоміну востаннє і відчув на серці радість від того, що вона була далеко від мене; отже, нарешті це правда: я кинув її, відірвався від неї остаточно, назавжди. В ритмі танцю переступаю поріг магазину канцприладдя. Тут завжди в цей час, у години найбільшої денної спеки,— жодного клієнта.

— Привіт, Біче! — весело вітаюся з підпотоною вже старшою продавщицею і прямую в підсобку. Там беру з-під пахви свій портативний радіоприймач, ставлю його на стіл і кажу:

— Я до вас на підмогу. А тим часом, якщо не перечитимете, впіймаю вам веселу музику.

Спущені білі штори на вітринах відгороджували пекуче сонце од приміщення магазину. Поміж забитими різним канцелярським приладдям полицями стояли м'які сутінки, сповнені приємного запаху паперу. Радіо тихенько награвало. Тим часом я приліг на старій дермантиновій канапі, і мені так приємно стало від її прохолодної поверхні. Поклавши голову на сидіння і задерши ноги на високий валок, я аж закуняв був під плавними ритмами танцювальної музики. В цю мить чую голосок:

— Чотири великі креслярські аркуші, будь ласка...

Так, це може бути тільки Джіневра з танцювальної школи, вона так само до фанатизму захоплюється танцями, як і я. У неї, як і в Джакоміни, зачіска «кінський хвіст», проте ця — білява, з якимсь нездоровим блідуватим лицем, та ще з грайливим лукавцем у блакитних порцелянових очиях. Швидко вибігаю з конторки й вихоплюю аркуші креслярського паперу з рук Біче:

— Цього клієнта,— кажу,— обслужу я. Здорова, Джіневро!

— О, Альфредо!..

— Я сам тобі принесу ці аркуші паперу додому. А зараз зайди сюди: хочу, щоб ти послухала дещо.

Джіневра заходить за мною в конторку, я зачиняю скляні двері перед самим носом приголомшеної старої Біче і підкручую приймач на весь голос.

Ні слова й півслова не промовивши (Джіневра зрозуміла все вже з моєї поведінки), кладу їй руку на талію і з місця галопом у танок — тільки човг, човг ногами фоксик. Я танцював його з подвійною радістю — це була одночасно і радість звільнення від Джакоміни, і радість зустрічі з такою дівчиною, що могла цілком заступити її.

Знесилившись, падаємо обоє на канапу.

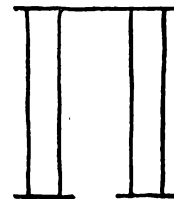
— Отже, побачення ввечері? — питаю.— Потім я проведу тебе додому.

— А Джакоміна?

— Хай тебе не турбує Джакоміна. Я зайду за тобою рівно о дев'ятій годині. Але давай одразу ж домовимося: зі мною тільки танцювати.

— Пхі, а для чого б іще я з тобою йшла?!

ЯК Я ХОТІВ ЗАБИТИ ЙОГО

очав я розмовляти сам з собою незабаром після того, як мене покинула дружина, бо, за її словами, вона «вже більш

не могла зносити моєї мовчанки». Те, що я при ній, як і при всіх інших людях, завжди мовчав,— то щира правда, однак я мовчав скрізь і всюди лише тому, що кохав її. Адже коли любиш — не обов'язково розмовляти.

Скажете — не так? Основне, на мою думку, — бути поруч цієї людини, дивитися на неї й відчувати її присутність. Мовчазний при ній (може, трохи й занадто), я став балакучий ледве тільки вона покинула мене. Сам я швець за фахом, а шевство, як усім відомо, вимагає неабиякого зосередження, бо робота з ремнем, то робота тонка: тут маєш справу з людською ногою, а нога помилок шевця ніяк не переносить. Звісно, як прийдеш з роботи додому, то очі майже не бачать — такі стомлені, в голові ще стукають тобі молотки, а губи шемлять від цвяхів, бо їх же треба кожного обслинити, перш ніж загнати в підошву, — сам же він не полізе. Або я знаю тепер після праці привітну усмішку, чи чую лагідне слово, або цілує мене зараз хто в лоба, чи, може, чекає на мене після роботи гаряча страва? Де там! Тепер, коли прийдеш додому ввечері, то тільки й чуєш «мови», як покрапає в кухні вода з крана. Тиша — річ добра тільки тоді, коли ти сидиш у хаті з людиною, що люба серцю твоєму, і коли ти знаєш, що кожної миті, як тільки тобі заманеться, ти зможеш забалакати до неї. А тиша мертвотної порожнечі, та ще нав'язана тобі примусово, стає просто мукою. Отже, відтоді, як дружина перейшла жити до своєї матері, я, чи то готуючи собі їжу на кухні, чи споживаючи її в самотині, сівши край столу, почав майже непомітно для самого себе думати вголос.

Спочатку я висловлювався безособово, так би мовити, не звертаючися в дійсності ні до самого себе, ні до когось іншого. Кажу було: «Ну й холодно ж у цій хаті, гм, от холодно!» Або: «Якби оце не шаруділи щури на стелі, то крім плямкання мого рота взагалі не було б інших звуків»; або ще: «Ліжко стоїть не застелене ще зрання. Та куди вже його застеляти, коли ніч. Краще завтра вранці застелю». Балакав я досить голосно, інколи навіть занадто вже на високих нотах, незважаючи на те, що йшлося про речі без будь-якої ваги. Мені приємно було чути, як лунає мій голос в усіх трьох спорожнілих кімнатах. Потім одного разу, сидячи самотньо в кухні, я промовив: «Вино — добра річ, воно заспокоює, не вип'єш і літра, як усі неприємності проходять». І раптом, сам уже не знаю яким робом, мені трапилося відповісти так само високим голосом: «Знай, Джульєльмо, ти — нещасна людина. Що вино добре, то це так, одначе воно не приносить заспокоєння. Ти можеш пити його не тільки літрами, але й бутлями, тільки не забувай того, що в тебе є дружина і що вона покинула тебе. Так, вино — річ добра, але вірна дружина в хаті це — куди краще».

Я був вражений справедливістю цих слів і відповів, тобто мій перший голос відповів на них:

— Ти маєш рацію. Але що мені залишається діяти? Мені п'ятдесят років, а дружині — вдвічі менше, і вона мене покинула. Де вже

мені шукати таку жінку, щоб захотіла піти до мене? Одно тільки й залишається — вино. Хіба не так?

А другий голос на це:

— Слухай, не прикидайся. Сам добре тямиш, що не можеш і дихнути без своєї жінки.

— Хто це сказав? — заперечую. — Я відмовився від неї, от і все.

А другий голос:

— Та ти й не думав відмовлятися від неї. Коли б ти справді забув за неї, то навряд чи зітхав би стільки вже при одній згадці про неї і на роботі, і кожен раз, коли переступаєш поріг дому.

Отже, я став уже дволиким, двоособовим: один голос балакав, так би мовити, за мене, а другий відповідав за когось іншого, що, власне, також був мною і разом з тим не був мною. Тепер дійшло до того, що я перейшов у розмовах, сам того не помічаючи, від монолога до діалога, тобто від розмови про себе до суперечок сам з собою.

Ці суперечки однак не завжди залишалися тільки суперечками, бо іноді ми доходили й до згоди — я і він. Наприклад, того вечора, коли я випив півтора чи, може, й два літри, я зайшов у спальню і там, перед дзеркалом шафи, став кривитися заради розваги й сміху. Він мені сказав тоді:

— І знову те саме, знову напився. Щастя твоє, що ти вдома, а не на вулиці. Адже так набрався, що на ногах не встоїш. І не соромно тобі оце в твоїх роках?

Це було сказано, проте, з явним співчуттям.

Так ми жили більш-менш у згоді, може, місяців зо два, аж до тієї ночі, коли я випив більш ніж звичайно — повнісінький великий плетений бутлик вина. Підійшовши тоді до дзеркала і висолопивши язика, я аж сахнувся: він стояв переді мною — серйозний, стриманий. Рот стулений, язика не видно. Він довгенько співчутливим поглядом озирає мене із дзеркала. Нарешті сказав:

— Ти вже мені обрид, Джульєльмо.

— Чому? — запитую.

А він:

— А тому, що відпускаю тебе, не побивши як слід морди: адже ти примирився з тим, що тебе кинула дружина; став п'яничкою, ще й перестав шанувати свою роботу.

— Хто це тобі таке сказав?

— Я тобі це кажу. Всі в нашому кварталі вже знають, що ти пиячиш. І черевики вони замовляють собі вже десь в іншому місці. Знаєш, хто ти тепер? Покидьок суспільства — он хто.

Мені стало млосно від цих слів, аж я почував собі потилицю.

— Так що ж мені діяти по-твоєму? — запитую, зібравшись з думками.

— Боротися, не здаватися, битися.

— Задля чого ж це?

— Щоб повернути дружину до хати. Сам же

бачиш, що без неї ти не здатний прожити й дня на світі, тож спробуй відвоювати її. Ти ж чоловік їй, чи що? Може, права не маєш на те, аби мати її біля себе? Так от: не лась, мов те опудало, а дій, берись до дії!

— Але як саме діяти?

— Гм, як саме, це ти знаєш прекрасно й сам.

— Ні, слово честі, не знаю.

А він, уперто дивлячись мені в вічі:

— Роби все правдою чи кривдою, аби тільки вона знову повернулася до твого дому.

Ці слова були сказані таким тоном, що мені, слово честі, аж моторошно стало.

— Я вже починав правдою,— відповів я.— Це нічого не допомогло. А кривдою починати не буду. Не хочу, щоб мені стало ще гірше.

Це була з мого погляду переконлива й справедлива відповідь, проте він похитав головою і погрозово сказав:

— Ну гаразд. Ми ще поговоримо з тобою на цю тему.

В ту саму мить він зник з дзеркала, і я залишився сам. Я вже не міг спати. І тільки я погасив світло, як знову почув його голос з темряви.

— Зараз, коли ти вже спокійніший і трохи витверзівся, скажу, що ти маєш робити, щоб повернути до себе дружину. Тільки не перебивай, вислухай сперш усе до кінця.

— Ну говори, слухаю,— відповів я.

Він, ніби жартома, порадив обов'язково піти завтра в майстерню і захопити з собою кривого шевського ножа, а звідти — прямо до дружини. Потім, каже, піднеси їй ножа під самісінький ніс і заяви грізно:

— Або ти негайно йдеш зі мною додому, або — ось бачиш цю річ?

В ту ж мить я відповів у темряву:

— Ти що — сказився? Я таки хочу повернути в дім дружину. Але щоб задля цього погрожувати їй кривим шевським ножом — то вже ні. Я зовсім не маю бажання сідати в тюрму.

А він:

— Стривай, стривай, ти не хочеш іти в тюрму. А щоб ти знав, там тобі буде набагато краще, ніж тут.

— Що ти хочеш цим сказати, не розумію?

— А те, що в тюрмі ти будеш хоч не сам, як дома. І взагалі, розміркуй — ти ж нічого не втрачаєш: піде дружина з тобою — це найкращий вихід; не піде — ти підколеш її гострим шевським ножом і скоротаєш свої дні в тюрмі. Там хоч будеш у дружній сім'ї інших тюрмаків.

— Ти збожеволів.

— Ні, я не божевільний, це ти добре знаєш. А от ти, Джульєльмо, настільки здичавів і відірвався од людей, що з заздрістю вже позираєш на тюрму.

Це вже було занадто. Я звівся в ліжку і, спустивши ноги на землю, рішуче заявив:

— Годі цих теревенів. Замовч, нарешті, заткни свою прокляту пельку і дай мені спокій. Я спати хочу.

— Я тебе попереджаю: не зробиш ти цього, я сам за тебе зроблю.

— А я тобі сказав: дай мені спокій, я спати хочу.

— Я це виконаю сам, і не пізніше завтрашнього ранку.

— Замовч!

— Отже, згода?

Я випливаю з-під ковдри, хапаю на долівці черевика і жбурляю ним з усіх сил у темряву. Він, певне, встиг відскочити, бо раптом забряжчали скалки й черепки: це я попав замість нього в глека з водою, що стояв на комоді. Незабаром після цього я заснув. Прокинувшись уранці, я не став гаяти часу. Його якраз не було дома — я перевірів усі три кімнати. А втім, хто зна: доки я вештався на кухні, підігриваючи каву, він міг потягти в майстерню (ключ у нього, між іншим, був, бо я сам йому дав); він міг уже захопити й шевського ножа, а потім — прощай горло... мене аж дрижаки взяли тільки від однієї думки про те, що могло б трапитися від цього. І я, не випивши навіть кави, не вмившись і не поголившись, розпатланий і простоволосий вибіг з дому, натягуючи вже на сходах плаща.

Починало розвиднятися. Під ногами було мокро, вулиці засновані туманом. На них то сям, то там поспішали на роботу поодинокі перехожі. Кожен мій подих застигав у повітрі сизою хмаркою пари.

Майстерня моя була поблизу, в провулку дель Фіуме. Я йшов майже паралельно вулиці Ріпетта. Раптом здалеку бачу, як злодійкувато вишмигнув з майстерні він і пустився навтьоки в напрямку Тібра.

«Вскочив у халепу,— подумав я. — Що й казати, він — людина слова. Сказав, що це зробить, і зробив». Зараз однак треба було якнайшвидше діяти. Я вскакую в майстерню і хапаю про всяк випадок гострого шевського ножа: від нього, скаженого, можна чекати чого завгодно. З майстерні лечу до найближчого бару, щоб подзвонити по телефону.

— Чому так рано? — зустрічає мене власник бару, мій добрий знайомий. — Кави ще нема, не зварили.

— А мені й не треба кави,— кажу, здригнувши плечима.

Хочете вірте, а хочете не вірте: від надмірного хвилювання в мене тремтіли руки. Довго я безпорадно перегортав телефонну книгу, шукаючи номер комісаріату поліції. Насилу натрапив. Набираю:

— Чого вам треба? — питає звідти чийсь голос.

— Приїжджайте негайно, — кажу. — Він озброєний шевським ножом. Рятуйте життя людини.

— А як звать цю людину? — запитують звідти.

Подумавши якусь мить, відповідаю:

— Паломбіні Джульєльмо, це також і мое ім'я — звичайний собі збіг прізвищ.

З поліції мене запевнили, що негайно виїжджають мені на допомогу. Біжу звідти хутчій на площу дель Пополо до зупинки таксі (адже від поліції завжди можна чекати запізненя). Я вважав за краще й самому вчасно бути на місці. Всакаю в перше-ліпше таксі, вигукую адресу й зразу ж підганяю шофера:

— Давай, ради бога, якнайшвидше! Газуй! Треба будь-що рятувати життя людини.

Шофер, літня сивоголова людина, розпитує, в чім саме справа.

— Якийсь Паломбіні, — кажу, — швець, озброївся шевським ножом і зараз мчить у таксі до своєї дружини, що покинула його, з метою забити її... треба цього не допустити.

— А ти попередив поліцію?

— Звичайно.

— А звідки ти про це дізнався?

— Гм, Паломбіні і я — друзі, так би мовити. Він сам мені сказав.

Шофер помовчав якусь хвилину та й каже:

— Багато хто меле язиком казна-що, та коли настає вирішальна мить — здають нерви.

— Ти якраз помиляєшся, — кажу. — Цей — людина рішуча, що надумав — те й зробить. Я знаю його...

Тим часом ми несемось безлюдним містом до вулиці Джуліа, де мешкала моя дружина.

І ось таксі стає, я виходжу, розраховуюся, машина від'їжджає, а я хутчій на вулицю Джуліа — безлюдну, скільки оком кинь. Раптом бачу — він, катюга, крадеться в під'їзд, де живе моя дружина. І час вибрав: саме тоді, коли тещі, старої богомолки нема дома. В цю ранню годину вона завжди була вже в церкві. Отже, дружина вдома сама, та ще й у ліжку, звичайно, бо вона таки ледаченька, любить довго потягатися. «Що й казати, вибрав слушний час, падлюка», — промайнуло в мене в голові.

Обмірковував план до найдрібніших деталей. Так, треба діяти і діяти швидко, доки він ще не вчинив душоубства. Я тоді слідом за ним у під'їзд, а звідти бігом по східцях (їх було всього вісім) та до дверей. А він уже тут, на площадці сходів, стоїть і гріє в двері.. «Відчинить, — кричить, — обліковцю з газового управління». Знає, як найвірніше пробратися в чужу квартиру. Я також прищулююся в нього за плечима.

Незабаром по хаті зачовгали патинки, в дверях повернувся, ляснувши, ключ, і я почув співучий голосок моєї дружини: «Можете заходити, пане обліковцю, в кухню». Він для годиться зачекав якусь мить і — шмиг у хату, а я, зрозуміло, за ним.

У сінцях було темно; я виразно відчув солодкий запах від неї, молодої, розігрітої в

ліжку, і мені здалося, що я от-от знепритомнію. Навшпиньках простую до кінця коридору, де двері в її спальню, обпираюся об них — на щастя, вона їх не замкнула, — і входжу. В кімнаті було ще темно, але я все ж побачив двоспальне ліжко і дружину в ньому. Вона лежала на бочку з голими круглими плечима, як обплела мережкою руса коса. Повірте, коли я забачив оті повні плечі, мене опанували ті самі почуття, що й тоді, коли я кидав її в ліжку дома, йдучи раненько на роботу. І мене взяв такий жаль, такий жаль, що я в нестямі забув навіть кинутися на нього, забув і за гострий шевський ніж у його руках, і за все на світі. Я тільки впав на коліна, схопив її під ковдрою за руку й заволав:

— Моє ти кохання, скарбе мій, вернися до мене. Без тебе жити більш не можу...

Я певний, що такими словами пощастило б цього разу умовити мою дружину, коли б цей падлюка не вигулькнув раптом з того боку ліжка, і, розмахуючи в повітрі ножом, не згріб дружину за плече, погрозово гаркнувши:

— Ти підеш зараз зі мною, чула? А ні — то ось бачиш це?..

Не стану розповідати всього, що трапилось потім: як я бився з ним, намагаючись вирвати ножа з рук, як моя дружина з вереском схопилася з ліжка і, перекидаючи все довкола, почала гасати напівгола по кімнаті... Як посунули звідусіль люди... Раптом з'явилася поліція, повалила мене на землю і все вшухло. Опам'ятавшись, я закричав:

— Арештуйте його, він — небезпечний. Оберегайтеся, в нього в руках шевський ніж!

Але поліція, напевне, тому, що такий самий шевський ніж був і в мене в руках, не розібравшись як слід, схопила мене і понесла, мов пір'їну, з кімнати, а звідти вниз по сходах. Я, звичайно, дригався й бився руками і ногами всю дорогу й горлав шосили:

— Ви його арештуйте, його заберіть, а не мене! Ви помилилися...

На вулиці юрмилися люди. Мене силоміць пхнули в поліцейську машину. Звівши очі, я побачив його в наручниках поміж двома поліцейцями. Він сидів навпроти мене, якимось дико посміхався, ніби промовляючи: «Бач, що я накоїв». Тицьнувши в нього пальцем, я вереснув не своїм голосом і втратив свідомість.

Тепер я проживаю в камері удвох з матрацом. Кажуть, нібито мене тримають під наглядом, бо підозрівають, що я від горя з глузду з'їхав. Я не нарікаю, але відчуваю себе в страшній самотині. Його ж відвезли в Реджіна Коелі і таким чином нас розлучили — він потрапив у тюрму, а я — в психіатричну лікарню. Так навіть єдиного товариша, який у мене був, і того забрали. Тепер у мене вже більш немає нікого і бачу, що доведеться вже довіку мовчати.

ВІДДЯЧИВ

Щи справжній то друг, що нехай навіть з метою попередити вас, чи з метою запевнити у своєму співчутті, спішить, ледь зачувши будь-які погані для вас новини, повідомити мерщій про них? Чи, може, справжній друг—той, хто, затамувавши в собі прикрі вісті, не летить щодуху приголомшити вас ними? Як на мене, то цей другий і є справжній друг. Перший же—ваш друг лише на словах, а в душі він тішиться з вашого клопоту. Це друг з тих, що розважатиметься вашим горем у вас за спиною, не втрачаючи від цього однак вашої дружби. Саме таким лицеміром і є мій приятель Просперо. Зважте, лишень, про всі мої печалі я завжди вперше чув з його язика. «Слухай, маю тобі сказати щось»,—це його звична форма звертатися в таких випадках до мене. І цього вже було годі, щоб мене починало тіпати, бо я вже певен, що від Просперо добра не жди.

Так було й того зимового досвітку, коли я почув його слова по телефону:—Алло, Джігі! Говорить Просперо. Маю тобі сказати щось.

У мене так і тьохнуло в душі. «Ну от, маеш уже собі халепу».

А Просперо аж захлинався:

— Знаєш, що про тебе подекують?

І це так злорадно, нахабно хихикаючи.

— Ти слухаєш? Так от, ніби Мірелла від тебе тее...

Ці слова, наче довбнею, вдарили мене по голові. Ошелешений, я в першу мить не міг ані відповісти, ані заперечувати будь-що. Помітивши однак, що він очікує на відповідь, я ризикнув нарешті роззявити рота.

— Яка Мірелла?—питаю з удаваним спокоем.

— Б-га, яка Мірелла!—зареготав Проспе-

ро.—Ти нібито не знаєш, яка Мірелла? Дочка заправника бензоколонки з вулиці Остієнсе.

— А звідки мені знати її?—озиваюся так, для годиться.

А він:

— Ну, гаразд, гаразд, не хочеш чесно признатися, то хай буде так, як кажуть. На все добре, Джігі!

— Стривай!—кричу йому в безтямі,—стривай, коли хочеш знати, я чогось іншого від тебе й не чекав. Добре знаю,—кажу,—хто мені зичить тільки лихого...

— От і маєш: ти йому про гріх, а він тобі про грішника,—вигороджувався Просперо.—Я тобі подзвонив, у всякім разі, сказав тобі, що про тебе говорили вчора в барі хлопці, а ти собі як хочеш. Щоб ти знав, тільки я один заступався за тебе, а то всі звинувачували.

— Що ж саме вони казали там про мене?

— Та нічого. Казали, ніби Мірелла вагітна, що про це знає батько і що тебе жде відплата. Всі називали тебе великим падлюкою—от і все, що там казали.

Далі слухати я вже не міг. І хоч він кричав іще щось, я повісив трубку.

Якусь мить я стояв, мов укопаний, і не міг зрушити з місця. «От, тобі,—думаю,—як починається сьогоднішній день».

В будинку ще навіть не світилося. На кухні ледь починали сіріти шибки вікон. Я стояв на підлозі босий і від ніг промерзало все тіло. Мене почало так морозити, що зробилося аж нудно. Я почав сушити собі голову над тим, що його тепер діяти. Було ще дуже рано, а побачити Міреллу раніш дев'ятої години ранку—аніякісінької змоги. Така халепа. І куди його подітися до дев'ятої години? Тепер було вже не до снання. Краще, думаю, одягнуся потайки і піду з дому.

— Ти куди це?—повертаючись спросоння, питає брат.

— На завод,—кажу.

— Так рано?—промимрив він.

Я підняв плечі й навшпиньках вийшов з хати.

Було ще зовсім рано. Безлюдною вулицею Остієнсе проїхало п'ять перших вантажних машин, вивершених городиною. Над високими дахами поверх павутиння газових реклам починало жевріти небо. Над головою і аж до небокраю—ні хмаринки. Днина мала бути напрочуд гарна. «Для всіх, тільки не для мене»—майнуло в думці. Я інстинктивно почвалав до бензоколонки, де працював Міреллин батько, але там його не здибав: ще тільки світало. Звідти, з вулиці на вулицю, німими тротуарами, що були забруднені папірцями та недоїдками фруктів, я поплентався попід зачиненими віконницями до річкового порту. Там зупинився серед ярусів вантаженого заліза й задивився на річку. В цьому місці Тібр схожий більше на канал: вода спокійна, мов у ставку. Непорушно стоять вивершені мішками цементу баржі, а над ними, опустив-

ши ланцюги з гаками, сплять крани. Скрізь довкола — мертва тиша. А в моїй голові немов ревла буря. Після розмови з Просперо, я зробився якимсь несамовитим. Щось подібне я вже одного разу відчував, коли прийшла повістка з'явитися для допиту в поліцію. Тоді, щоправда, я ніякого гріха за собою не відчував і, як потім з'ясувалося, мене викликали за свідка. Звичайно, також довелося добре перетруситися. А от нині вже була причина, та ще й не мала. Батько Мірелли був мені зараз набагато страшніший за комісара поліції.

Стою отак собі, журюся. Коли це хтось зненацька з-за спини:

— Ти що тут поробляєш, хлопче?

Я зирк назад: спираючись на велосипед, на асфальті стоїть якийсь лисий дідок у накидці, обличчя в нього темне, мов шкарлупа гнилого каштана. Став однією ногою на тротуар і лупає на мене непривітно своїми глибоко запаленими очима: гм, та це ж Мальйоккетті, Міреллин батько.

— Нічого,— промимрив я, ледь повертаючи від страху язиком.— Оце йду на роботу.

— Слухай,— звертається до мене Мальйоккетті,— я мушу поговорити з тобою... тільки не зараз... пізніше... прийди до бензоколонки опівдні. Ти добре знаєш, у якій справі.

— Нічого я не знаю,— вирвалося в мене якось машинально.

— Мовчав би краще, добре ти знаєш. Чекаю на тебе опівдні,— промовив, потім посунувся задки на сідло велосипеда і поїхав, погойдуючись усім тулубом з ноги на ногу — в такт руху педалей.

«Ясно, що все знає,— промайнуло в мене тієї ж миті.— Просперо таки сказав правду. Тепер опівдні мушу зустрітися віч-на-віч з несамовитим батьком». І мені стало так погано на душі, що я майже вирішив був зовсім не йти до Мірелли: хіба вже не все одно? Ще ніколи не був я в подібному становищі. Тим більше що Мірелла, як мені здавалося, мала повне право нарікати на мене.

Що ж його діяти? Така думка, піду і вкорочу собі віку: втоплюся в Тібрі — хай тоді нарікають на мене.

Та людина залишається людиною: завжди на щось сподівається. Так і я. Часу, думаю, в мене ще багато — аж до полудня, краще піду вислухаю нарікання Мірелли, ніж буду сам себе губити. Було ще, правда, ранувато, але я розрахував на далеку відстань — доки приїду до неї (Мальйоккі мешкали в провулку Серпе, на одній з перехресних вулиць Портуенсе), доки доберуся, то якраз буде дев'ята. А від річкового порту до їхнього дому — добрий шмат дороги, особливо коли йти пішки. Отже, вирушак через міст і повертаю на вулицю Портуенсе. І тут на мене напала якась нетерплячка: то йду, неначе мене доганяють, то плентаюся, мов на заріз. Нарешті, не витримую, сідаю на автобус, що йде на Фре-

гане, і їду: краще, думаю, вже почекати під хатою. Ось і завулок Серпе, майже в полі; попід косогором потяглися ланцюжком будиночки, на горбах усюди зеленіє капуста й зимова салата — латгука. А ось і обійстя Мальйоккі — одноповерховий будиночок з зеленими віконницями і грядками суниць. Я сподівався застати Міреллу саму вдома, бо мати в цю годину бувала на базарі з фруктами, але мені не пощастило. Дзвоню, двері прочиняються і замість гарного привітного личка Мірелли в дверях з'являються розперті груди й розвезене рожеве обличчя матері.

— Мірелла є?— запитую.

— Мірелла нездужає,— відповідає мати.

— А що в неї?

— Гарячка.

— Гарячка? Такої гарної години гарячка?— дивуюся, мов телепень.

А вона:

— Хіба здоров'я залежить від гарної погоди?

Кінчилося тим, що я рушив назад на вулицю Портуенсе ще більш неспокійний, ніж прийшов. Тепер уже не могло бути ніяких сумнівів: батько й мати знають усе чисто і перш ніж поговорити зі мною, вони вирішили тримати її під замком. Я, звичайно, розумів, що в моєму становищі будь-хто з моїх друзів був би хитріший. Угледівши батька Мірелли, він втягнув би голову в плечі й дав би драла. Однак я не з тих, я людина зовсім іншого гатунку, я не з яких-небудь ненажер, коли, наприклад, заборгуюсь в ресторані, то другого дня — це вже достеменно, приношу борг. Так що тут справа совісті: у кого вона є, а в кого й нема. Я якраз із совістю.

Однак я вже гаразд не тямив, що роблю: сів у автобус і поїхав, сам не знаю чому, назад у місто. Там, никаючи з вулиці на вулицю, опинився чомусь біля собору Святого Павла — зовсім поруч з бензоколонкою Мальйоккі. Саме в цей час до собору йшла група іноземних туристів. До них пристав якось напівсвідомо і я. Давно не був я в цій церкві. Вже навіть забув, як там у ній, тому стояв вражений внутрішніми оздобами. Випадково мою увагу відвернув гід: — Синьйори,— звернувся він до іноземців,— гляньте: перед вами портрети всіх пап, які тільки були в Римі.

Я також звів очі на пап і мені раптом здалося, що вони всі до одного втупили свій погляд у мене, ніби промовляючи: «Джигі, накоїв гріха, тепер мусиш спокутувати його». І я машинально, неначе мене підштовхнула чиясь рука, попрямував до одного з священників, що стояли так велично, мов статуї. Підійшовши, падаю перед ним на коліна і прошу висповідати мене.

Виконавши всі свої звичні формальності, патер надав мені слово. Так я розповів йому все: і про першу зустріч з Міреллою, і про те, як я возив її на мотоциклі в Остію, і про милування серед білого дня в сосновому гаю

Кастельфусано... На закінчення сповіді я ще додав, що батьки про все це знають, навіть про те, що вона вагітна. А що мені залишалося діяти?

Патер відповів мені різко й рішуче:

— Сину мій, ти помилився, мусиш спокувати гріх.

— Тобто?

— Треба одружитися з нею.

— Але ж я ще молодий, отче, в мене й шага за душею нема, як же я утримуватиму її? Стіни гризтимемо, чи що?

— Ти покищо одружуйся, а там уже бог думатиме за тебе.

Мене жаром обсіпало від пасторового спонукання.

— Отче,— кажу до нього,— ви так говорите, ніби це дрібничка якась. А чи знаєте ви, що означає одружитися в такий тяжкий час, як нині? Невже ви не хочете зглянутись на моє становище?

— Але ж,— промовив він досить рішуче,— це твій обов'язок.

Одне слово, патер і слухати не хотів моїх благань. Довелося закінчувати сповідь. Прошу в нього відпущення гріхів. А він:

— Прощаю лише при умові, що ти оженишся на ній.

— Ну, добре, одружуся,— кажу і виходжу з церкви. Світ мені потьмарився. Подумати лише — хочуть мене силоміць оженити. І я зрозумів, що не погоджуся з цим і не виконаю обітницю.

Сівши під церквою на лавці, що стояла в затінку дерев, я гірко замислився. Отак від думки до думки, дійшов аж до нашого кохання з Міреллою. Так, я справді кохав її. Хіба один раз ми в захопленні мріяли вдвох про одруження? Оскільки й Мірелла кохала мене, то ми завжди добре розумілися, у нас усе йшло ладком. І коли я все зважив та обміркував, забувши про наполягання патера, я дійшов до висновку, що ідею одруження з цією дівчиною душа моя сприймає без жодних заперечень. Така вже я людина від природи: якщо сам від широкі душі переконаюся в будь-чому, те завжди роблю. Коли ж сам не переконаюся, тоді вже ні патер, ні батьки і ніщо на світі не присилують мене до цього. «А чому б і не одружитися з нею?— подумав я сам про себе.— Всерівно я зайшов у коханні з Міреллою досить далеко... Роком пізніше чи роком раніше — все одно». Тільки подумав про це, як мені раптом стало так добре, так легко на душі, неначе я розв'язав собі, нарешті, після довгих мук руки, неначе я зустрів полегшення замість невтішного горя. Тепер я сміливо встав з лавки і впевненим кроком рушив до бензоколонки.

Мальйоккетті сидів на солом'яному стільчику і, почепивши на носа окуляри, читав газету. Я підійшов потайки ззаду та й хльось його нагло рукою по плечі:

— Синьйоре Мальйоккетті, ви хотіли зі мною поговорити,— кажу.— Я також маю вам дещо сказати, причому зараз: ми з Міреллою хочемо заручитися.

Він звів на мене здивовано очі.

— Знаєш,— почав, недовіриливо поглядаючи на мене,— Мірелла зараз хвора, я нічого не знаю; ти прийди додому, там і переговоримо з нею.

— Мірелла вже згодилася.

— Гм, побачимо ще, нікуди поспішати... Однак все це не означає, що ти не повинен розрахуватися зі мною за бензин, який ти брав у неділю. Ти ж прохав дати набір. Давай вирішимо спершу це питання. Бензин, знаєш, коштує гроші, і я зовсім не маю наміру роздавати його задурно.

Я думав, що не втримаюся на ногах: здавалося, от-от знепритомнію і впаду.

— Оце з-за цього ви хотіли зі мною говорити?— пробелькотів я.

— А з-за чого ж ти думав? Звук, що від Мірелли все маєш даром то й мені платити не хочеш? Ні, це тобі не дурничка, а півтори тисячі лір.

Отже, даремно я стільки переживав: Мірелла й справді була недужа, а батько хотів поговорити зі мною про бензин. Просперо ж, зі своєю вдаваною дружбаю, намагався штовхнути мене на хибний шлях.

На мить у мене промайнуло було бажання якось зам'яти розмову про заручини. Але тільки на якусь мить. Потім я вирішив, що це, мабуть, була моя доля, а все те, що дарує доля,— завжди добре. І я промовив жартома до старого:

— Незабаром будемо родичами, а ви не хочете дати бензину в борг?

— Які там родичі... Коло бензоколонки я не знаю родичів.

Хай і так.

Вдоволений, плачу гроші й відходжу з полегкістю на душі.

Того самого дня я ходив на побачення з Міреллою і довідався, що вона зовсім не вагітна, як я думав. Я повідомив її, що вирішив заручитися, і вона була щаслива, що я, нарешті, зважився. І мене тішило, що вона щаслива. Лягаючи спати, я поставив однак будильника на шість і подзвонив удосвіта Просперо. Напівсонний, він підбіг до телефону і збентежено запитав, що сталося. Я відповів, що заручився з Міреллою.

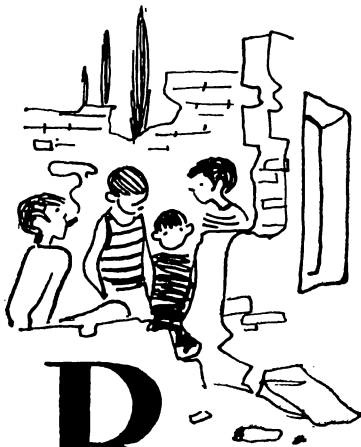
— І це ти розбудив мене вночі, щоб повідомити про це?

— А хіба ти мене не розбудив учора о цій самій годині, аби сказати, що я негідник?

— Я подзвонив, бо вважаю тебе другом.

— І я, як друг, хочу тобі переказати, що говорять про тебе у твоїй компанії: ти, прикриваючись дружбаю, завжди першим доносиш людям найгірші вісті. До побачення!

ОПЕРАЦІЯ ПАСКВАЛІНО

Всі ми, хлопці до десяти років, як відомо, маємо звичку водитися бандами. Починаємо, власне, групуватися ще до десятирічного віку. Тому, коли вам трапиться будь-де побачити на периферійних шляхах сім чи вісім хлопців, що бродять гуртом або чухрають один одному чуба, можете бути певні, що це вже банда, в якій є і ватажок, що водить усіх інших і командує ними, і ті, що догоджають йому. Серед них є й такі, яким (бо вони наймолодші чи найслабші) перепадає від кожного й які силкуються догодити всім.

Чим такі банди хлопчиків до десяти років найчастіше захоплюються? Мабуть, різними іграми, задовольняючись грудочкою крейди та місцем на бруківці чи на тротуарі. Інколи, правда, вони відважуються ще викурити одну цигарку вдесьтох, посмоктуючи її кожен по черзі, можуть ще зібрати всі разом грошей, щоб придбати м'яча — все речі, які коштують мало.

Виростають хлопці, зростають і їхні погані звички: з'являються карти, гуртові відвідини кіно чи стадіонів, навіть дівчата. А на все це треба грошей. Ну, а що грошенят у хлопців ніколи нема, то їх треба діставати. Звідси й починаються всі лиха.

Того літа наша банда збиралася серед руїн у кіпарисах, що поблизу автостради у передмісті Аппія Антіка. А точніше — там, де замість асфальту викладені кругленькі, з пампушку завбільшки, камінці. На двадцятomu кілометрі, трохи осторонь від автостради, схо-

валася в руїнах велика кімната з червоної цегли. В ній подекуди залишилася стеля, а вхід був загороджений дикими хашами. Це називають «римською руїною» — чи не убогість суджень невігласів? А яка ще може бути руїна, коли вона майже в самісінькому Римі? Римська, зрозуміло, і ніякої потреби наголошувати на цьому бути не може. Так само, до речі, якби руїна була десь у Фраскаті, то вона називалася б тільки фраскатійською.

Так от, у цій руїні чи в кімнаті, як хочете, вся наша банда збиралася пограти в карти чи обговорити наші справи. Отак повлазимо крізь хаші й знову розправимо їх, як і було: нікому й на думку не спало б, що ми там. Це було чудове місце для схованок, і ми ховалися там усі дні, окрім хіба тих, коли в цьому не було потреби. А ховатися для хлопців, як відомо, — чи не одне з найбільших захоплень, яке тільки існує на світі.

У тій кімнаті нам було справді добре: не душно, сидиш собі, заховавшись у сутінках, мов у фортеці. А як ми всі були хлопці життєрадісні й здорові, то в кожного кипіла молода кров, у кожного була збуджена уява: Ми, якщо не грали в карти, то давали волю своїй фантазії, а це значить, кожен з нас розповідав щось із пережитого за якихось незвичайних обставин.

Усі ми були, одне слово, в більшій чи меншій мірі базіки й тютхтії: один розповідав з найтоншими подробицями, як він добув кулемета, однією чергою забив шофера банківської вантажної автомашини, повної золотих злитків, а потім сам утік на цій машині; хто розповідав про те, як він в Америці відкрив поклади урану й діамантів; хто базікав про те, як він уміло обікрав ювелірний магазин, використавши ацетиленовий паяльник, машкару, обценьки...

Добре було хоч те, що ми вели обговорення цих справ цілком серйозно, буцімто все це й справді відбувалося, хоч траплялося не раз і таке, коли йшли в хід кулаки й тріщали чуприни, якщо хтось висловлював сумнів щодо відваги свого товариша чи заперечував практичність його плану. Одне слово, всі ми забували, що були ще недосвідченими неуками, синами бідноти, і вважали себе людьми загадковими, ладними на все, страшними, в усьому схожими на героїв, яких ми зустрічали в кінофільмах чи в ілюстрованих журналах-коміксах.

Одного такого звичного дня, коли ми саме змагалися в мистецтві вигадки, раптом куш перед входом розсунувся і звідти вигулькнуло чийсь старече обличчя.

Ледь посріблений чуб у діда був страшенно скуйовджений; обличчя, немов дерев'яна машкара, — без будь-якого виразу, проте у вилупкуватих блакитних очах його грали іскорки.

— Що поробляєте тут, молодці? — запитує, оглянувши нас.

— А тобі яке діло до цього? — за всіх відповів наш ватажок Паскваліно.

— А це вже я знаю, ви — на моєму городі, — відрубав дід.

— Ну, що ж, коли це твій город — заплачимо за те, що сидимо.

Старий заперечливо похитав головою:

— Ні, сидіть уже... будь ласка... А закурити у вас є?

Ми всі як зареочемо — щира правда — від цього наглого запитання, а Паскваліно встав, підійшов до діда і тиць йому цигарку в рота.

— Ось тобі цигарка, прошу, — каже. — А сірники маєш? Затягнутися вмієш, чи, може, показати тобі, як це робиться?

Взявши цигарку, дід негайно сховав у хащах свою скуйовджену голову. Аж після цього ми почули його останні слова: «Ні, не треба, дякую».

Всі переглянулися, а Паскваліно сказав: «У нього, певно, однієї клепки не вистачає».

Того дня ми більше про нього й не згадували.

Однак Феліксик (так назвав себе дідок) мав усі клепки в голові, навіть більше — це був хитрий плутяга. Не знаю вже чому і як, він буквально за пару днів завоював серед нас таку повагу й авторитет, що й увяйти собі важко. Чи це, може, тому, що був він такий старий (йому вже було понад шістдесят), а солідний вік навіює повагу до людини; чи може, подарунками: він було то ворок п'яних фіг принесе, то кошик яєць, або пляшку вина. А що більше обеззброює і засліплює людину, як не подарунки? А, може, ще й тому, що всі ми були недосвідчені та зелені хлопчакки, а він уже був хитра гадюка. Хто зна. А наслідок був такий, що всі ми прилипли до нього, мов реп'яхи до кожуха.

Мало сказати, що ми шанували Феліксика — всі просто обожнювали його. Вдень, лиш тільки траплялася нагода, ми з дому тікали до нього; пообідавши — знову гналися до Феліксика, і ввечері кожен мучився, аж доки не побуває у нього. Зустрічалися ми, як і до цього, в римській руїні, тільки там був тепер іще й Феліксик. Що ми поробляли там? Грали в карти, а Феліксик вряди-годи допомагав нам удосконалювати це мистецтво, показуючи все нові й невідомі нам картярські гри. Потім продовжували молоти по черзі свої вигадки, зокрема й на тему: якими засобами, з нашого погляду, якнайшвидше і якнайлегше розбагатіти. Феліксик усе слухав, примружуючи свої блакитні очі й не випускаючи люльки з зубів, слухав спокійно, вдоволено, а потім і сам розповідав що-небудь цікаве.

Його оповідання були цілком реаль-

ні, взяті з самого життя: про майстрів вимитати кишені, про злодіїв та грабіжників з тих країв, де він народився, — з Вітербезе. Це все були оповідання з минулого — про добу, вщерть переповнену смертями, душогубствами та грабунками зі зброєю в руках. Але найбільше захоплювало те, що Феліксик або особисто знав усіх грабіжників та душогубців ще з своїх дитячих років, або ж чував про них від інших чи з вуст свого батька або діда. І він намагався переконати нас, що таких бравих молодців уже більше й на світ не родиться. Саму назву «браві молодці» він вимовляв кожного разу якось невтішно, з жалем і водночас з презирством до нас, збиткуючись над нами: ви, мовляв, навіть і не люди в порівнянні з ними.

Зовні Феліксик був сумирний та лагідний такий і в усьому схожий на святого — геть як один з тих, що красуються на луб'яних іконах у церкві: руки схрещені на грудях, очі звернені до небес. Та не завжди й не постійно був такий. Іноді траплялося, що Феліксик був і грізний. У цьому ми пересвідчилися, коли одного разу наш Мауріціо — найменший і найзавзятіший серед нас, — наважився перечити дідові.

— Тобі, — grimнув той, — я голову відкрив би, коли б твоїм батьком був, чуєш? голову відкрив би.

Грубі слова, що й казати, але наскільки грубіший, безжалісніший і дикіший був його голос! Коли Феліксик чув наші захоплені розмови про кулетет та іншу сучасну зброю — не говорив і слова; однак завжди виступав за ножа; у нього й самого був довгий, масивний ніж з роговою колодочкою. Щоб розважити нас, він демонстрував свою майстерність у володінні цим ножем: зокрема кидав його прямо з плеча з відстані чотирьох метрів і всаджував вістрям точно в мішень. Це мало показні наслідки: за короткий час кожен з нас придбав доброго ножаку і намагався виконувати ним ті самі вправи, що й Феліксик.

Мало помалу дійшло до того, що Феліксик одного дня, ніби про себе, заявив, коли між нами точилися звичні розмови про брак грошей:

— Ех, навчити б вас добувати грошенят, яких вам так треба. Навчити б вас способу діставати їх...

Кинув цю фразу й пішов. На другий день, звичайно, двоє чи троє з нас біжать до Феліксика додому (а він жив зразу за городами) й просять його пояснити вчорашній натяк. Дідусь Феліксик тягне назад:

— Пхе... Це вирвалося якось у мене... Не треба було вам казати цього... Справи це не дитячі... Діло справжніх, досвідчених мужчин.

— Як, а ми то не мужчини, чи що? — скипіли всі від обурення. І ну випитувати, наполягати й насідаги на старого. Таки добилися.

А дідів секрет був ось який. Поблизу від автостради в Аппії стоїть самотній старенький уже будиночок. А в ньому є тютюнова крамничка. Вікна першого поверху не заграбовані. Ми мали залізти вночі в комірчину крамнички й викрасти з неї весь товар. За це Фелікс обцяв виплатити негайно після операції певну суму грошей, а решту — після продажу сигарок.

Коли я це почув, слово честі, мені аж млосно стало: від уранових та діамантових шахт, від нападів з кулеметом на вантажну банківську машину — всього-на-всього пограбування якоїсь тютюнової крамнички. До того ж, всі ми добре знали цю крамничку, як і самого власника її, — синьйора Морганті — старого доброго буркуна, що не раз давав усім нам сигарки набір. Знали ми й дружину його Розу, також людину добру, крім усього ще й гарну знайому всіх наших мам. А крім того, ми всі були більш чи менш близькі друзі їхньої доньки Джулії — дівчини наших років.

Справа була поставлена на обговорення в римській руїні спочатку без Феліксика. Може, більшість була б і виступила за те, щоб нічого не починати, якби не той Паскваліно — найбільший, а разом з тим і найдурніший серед нас. Він підхопився й ну величати нас усіх боягузами.

— Ви, — каже, — мусите зробити напад. Я, — говорить, — даю назву цьому наскоку «операція Паскваліно».

Звідки він виудив цю фразу, і сам не знаю. Чи не з газет, бува? Це однак мало свій вплив: «операція Паскваліно» все ж було краще, ніж просто «крадіжка тютюну». Щоправда, Мауріціо спробував був не погодитися з цим. «Яка там, — каже, — в біса операція Паскваліно... Це — звичайнісінька крадіжка».

За що й схопив добрих ляпасів. На це нагодився раптом і Феліксик (він сидів, притаївшись, у хащах біля входу, звідки чув кожне слово) і гримнув несамовито:

— А дайте йому, покидькові, дайте, добре дайте!

Мауріціо пішов собі, рюмсаючи й повторюючи, що не піде красти. Ми ж, захоплені операцією Паскваліно, перейшли до планування й підготовки її. Було точно визначено годину і день, розставлено пости й накреслено детальний хід операції.

Феліксик, сівши до нашого гурту, попихкував, примружуючи гострі очі, люльку і тільки похитував на знак згоди головою. Феліксикові схвалення підбадьорювали нас, бо ніхто інший, лише він, цей старий і досвідчений чолов'яга, був насправді нашим ватажком.

Під кінець, коли ми мали вже розходитися, він дав нам останні поради: «Берете також і папери з штампами крамниці... Солі не беріть: важить багато, а коштує мало. Не забудьте,

крім того, залізну касу, що стоїть у нього в підсобці. Це річ цінна і її можна буде добре сплавити... Раджу крім сигарет забрати й сигари...»

За кілька днів десь о другій годині ночі ми зійшлися, як і було умовлено, недалеко від тютюнової крамнички на Аппієвому шосе. Місяця не було, зате усе небо було всіяне зорями. Звідусіль нагнали жах високі, стрункі, чорні на тлі неба кіпариси, що стояли непорушні, мов на цвинтарі. Хтось прошепотів: «Випала роса». І дійсно, кіпариси бовваніли, ніби повиті сизим димом. У мене було враження, що більшість хлопців тремтить від страху. Пожадливого до слави Паскваліно ще не було. Та незабаром він мов з-під землі виріс і, ледь чутно свиснувши, підскочив до нас. Обличчя його аж до самісіньких очей під машкарою (зав'язане чорною хустиною) — геть як в американських гангстерів з Далекого Заходу. Ставши в бойову позу, він звернувся до нас притишеним голосом:

— Хлопці, ставай!.. З цієї миті починається операція Паскваліно! — і рушив полем, не промовивши більше й слова, в напрямку тютюнової лавки.

Мене поставили недалеко від римської руїни (край автостради) для зв'язку, отож з пагорба я міг добре бачити як сонний будинок у п'ятмі, так і добрий шмат автостради.

З цього місця мені пощастило бачити весь хід «нічної операції». Почалася вона глибоким рейдом у тил будинку. Потім Паскваліно з хлопцями підійшли до крамниці з причілка і полізли у вікна підсобки. Минуло, може, з півгодини, коли раптом у крамниці щось задеренчало і так лунко, як щонайменше двадцять будильників разом. І все деренчить і деренчить без угаву. Вмить в одному вікні на другому поверсі засвітилося, потім ще на першому і залунали кроки, лайка, удари і тупіт ніг. Тоді бачу: двоє чи троє наших щодуху помчали автострадою в напрямку Рима. Отже, зрозуміло: операція провалилася. Я й собі з горба та навікача в поле, до Феліксикової садиби. Лечу й лечу щодуху стернею. Темрява, нічого не видно. То спіткнуся в борозні й упаду, то вскочу в грузьке болото, плигаючи через калюжі. Нарешті, засапавшись, добігаю до Феліксикового будинку і починаю стукати в двері першого поверху. Стукаю тихенько — мовчить. Стукаю сильніше — мовчить. Б'ю кулаком, потім гачу ногою. Нарешті, двері трошки прочиняються, наскільки дозволяє ланцюг засува, і в снігах ледь пізнаю в сірій п'ятмі обличчя нашого старого друга. Він протирає очі й насторожено лупає на мене очима.

— Феліксик, — шепчу йому в нестямі, — відчини, в нас провал... всіх половили...

Феліксик якусь мить мовчить, а потім до мене:

— А ти хто такий?

— Як, ти мене не пізнаєш, Феліксику? Я — Руджеро.

— А хто тебе знає? Я тебе вперше бачу. Геть звідси!

— Я — Руджеро... операція Паскваліно... Іх половили...

— Геть звідси, а то стрілятиму! — навів через щілину в дверях дупельтівку прямо на мене. Я пізнав той самий лютий голос, яким Феліксик промовляв колись до Мауріціо: «Голову тобі скрутив би...», і потяг від нього сам не свій.

Я не пішов прямо додому, а потеліпався автострадою назад до Рима. Кожен раз, при зустрічі з патрулями, мене трусило, мов осиковий лист, аж доки патрулі не минали. Вже за дня пішов я до одного з своїх дядьків, що мав столярню в Римі на вулиці Джуліа, й розповів йому все до подробиць. Він мене любив, неборака, тому, почувши такі вісті від свого небожа, негайно покинув усе й поїхав на апілеву автостраду, аби на місці в'ясянити, чим там закінчилося.

Не питаєте, що я пережив, сидючи в майстерні серед стружок і чекаючи дядька.

Минуло кілька годин, аж доки я дочекався його. Нарешті, він привіз новини: нікого не заарештовано. Морганті, розбуджений електричною системою перестороги в будинку, впіймав двох — Паскваліно та Італо. Позвертавши їм щелепи, він одвів хлопців до батьків і на цьому обмежився: не хотів, мовляв, передавати малолітніх дітей своїх знайомих до рук поліції. Батьки, звичайно, віддячили за це доброму Морганті, а своїм синам ще дали як слід. На цьому все й скінчилося.

А я все рівно залишився в Римі біля дядька й він мене згодом узяв робітником у майстерню, де я працюю й досі.

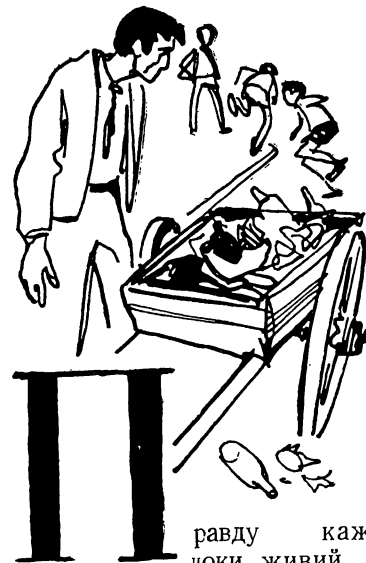
Тільки восени я наважився поїхати в Аппію і вже нікого не зустрів із нашої банди, окрім Мауріціо. Він розповів мені, що поробляють усі інші: більшість zostалися дома і зовсім принищкли. Але Паскваліно пішов у Рим, де продовжує операції під своїм іменем, перепродуючи на вулиці Гамборо завезені контрабандою цигарки. Італо вчиться в ремісничій школі.

А Феліксик? Мауріціо розповів, як одного разу здивався з ним, проходячи повз його садибу. Феліксик підкликав його і сказав, кліпаючи своїми блакитними очима:

— Слухай, перекажи своїм, хай прийдуть як тоді, коли хочуть. У мене є для них одне гарне діло, куди краще, ніж отой раз.

Одне слово, Феліксик нічого не зрозумів. Він думав, мабуть, що ми ще й досі діти. Плутяга й гадки не мав про те, що «операція Паскваліно» продерла нам очі, й тепер у нас був уже не той розум у голові, ми стали зовсім дорослі.

КИТАЙСЬКА ВАЗА

правду кажуть: доки живий, доти надійся. А я тієї проклятої безпросвітної дощової зими вже зовсім був опустив крила.

Чим це спричинилося — чи то принизливою роботою, яку тоді саме робив, чи то втому — сам гаразд не тямлю. Однак я вже був вирішив (не маючи ще й двадцяти п'яти років), що розраховувати на якесь особисте щастя в житті — справа марна. Сказати б, що з себе я негарний, так зовсім ні, навіть навпаки — кремезний, високий брונет. Одне слово, неабиякий з виду чоловік. І лише тому, що зовсім опустився, на мене й дивилися як на останнього. А голився й стригся я, правду кажучи, таки менш одного разу на місяць, тому й скидався на дикуна. До того ще й ходив завжди в брудній зеленкуватій на колір накидці, а на ній — латка на латці. Окрім неї мав ще засмальцьовану краватку на шиї, полатані, в торочках кругом штани. Та на ногах — черевики, не черевики, а так щось без певного кольору й форми. Не дивно, що коли я проходив вулицями, штовхаючи поперед себе тачку й з усієї сили вигукуючи хрипким голосом: «Пляшки!.. пляшки!.. купую все!.. купую все!» — не одна мати, сидючи перед своєю хатою, схоплювалася, ловила своє пустотливе дитинча й приказувала: «Ти будеш слухатися? А ні — то он покличу того дядю і продам йому,

а він завезе тебе геть від мами з своїми пляшками». Як бачите, я нагонив страх на людей. Та я вирішив наперекір усьому світу котитися доти вниз, доки не дійду до самісінького дна. На все зле ще й зима тоді ніяк не кінчалася, небо майже не прояснювалося і не переставав дощ. Мені ввижалося, ніби я щодень, то глибше провалююся вкупі з усім своїм лахміттям і тачкою в якусь безодню без виходу й просвітку, кудись аж під землю.

Та цього ще не годі; тиняючися з тачкою по вулицях і збираючи пляшки, черепки та лом, перебуваючи на дні суспільства, я ще доп'яв собі й пару. Тільки тому, що я опустився, що далі вже нікуди, й нічого не сподівався знайти ліпшого в житті, я й дівку здибав — гидшої, напевне, не то що в усьому Римі, а й по всій Італії і з свічкою не знайти. Звали її Маріетта, а працювала вона служницею в одного літнього синьйора, що жив самотою в старенькому котеджі на вулиці Дмуліа. Обличчя Маріетти було геть чисто як мордочка пекінської собачки: сумні вилупкуваті чорні очі, ніс барабулькою, а рот, як верша. Бридка обличчям, Маріетта зате була чудової статури: висока, з пишними грудьми, талія — двома пальцями перехопиш, а нижче — кругленька така; ноги довгі й прямі, литочки тоненькі. Однак усе це не заважало Маріетті поводити себе серйозно, навіть занадто вже серйозно і думати про одруження. Не тямлю вже й сам, як це сталося — чи саме тому, що вона була така гидка, а я, як уже згадувалося, опустився до краю, але ще перед другою зустріччю я попросив у неї руки, запропонував їй стати моєю дружиною. Хоч я й був людина остання, але одружився б, не задумуючись, коли б питання не вперлося в гроші. Гм, одружитися то не штука, а що потім? Спробуйте стягтися на якесь хатне господарство на пляшках, черепках та ломі, тоді й узнаєте, як це легко.

Почался все в нас вельми просто: спершу Маріетта стала мене запрошувати до себе, коли хазяїна не було вдома (він жив на другому поверсі котеджу, займаючи всі просторі темні кімнати). Не знаю, де хазяїн тільки спав, бо все помешкання його було схоже більше на музей — всюди зали й зали одна за одною. В тих залах, окрім звичайних меблів, було багато застклених шаф, а в шафах — безліч різних ваз: хазяїн захоплювався колекціонуванням їх. Він, так би мовити, робив майже те, що й я, з однією тільки різницею: я збирав вази, пляшки й горщики на продаж, а він навпаки скуповував горшки, вази та пляшки й виставляв їх у застклені шафи.

Спочатку Маріетта запрошувала мене додому тільки щоб побалакати. Але якось, коли мені закортіло їсти, вона дала мені скибку хліба й чарку вина. Після цього Маріетта посмілішала і стала частувати мене й стравами з їхньої кухні, які були до того смачні, що

губи пообкушуеш. Щира правда: куховарка з неї була неперевершена. В будинку, який вона сама обходила, більше ніхто не жив. Так що коли хазяїна не було дома, можна було не боятися, що хтось тебе застукає зненацька. Я кидав свою тачку на подвір'ї, сходячи на другий поверх, вона мені відчиняла і заводила в кухню. Доки я глитав, як вовк голодний, сидючи за столом у брудній накидці на плечах, вона не зводила з мене своїх вилупатих очей, мов той собака, що зорить за хазяїном, коли він їсть, очікуючи недоїдків і жадібно ловлячи їх на льоту, як тільки його з рук пустять. Отак і Маріетта, мов той собака пожадливий, чогось ждала від мене — ждала любові, доброго слова, лагідного погляду. Маріетта прагнула кохання. Вона вдячна бувала й за те, коли назву було її хоч «моя любя». В душі однак я не раз собі думав: «І яка ж вона бридка; як то можна, щоб я одружився з такою огидною жінкою?»

А Маріетта все зітхала, навіть коли я їв. Знаючи, до чого всі ці зітхання, мені терпець уривався.

— І чого ти хочеш від мене? — кажу було. — Невже ти не знаєш, який заробіток на пляшках? Потерпи ще... Якось, може, розживуся грошей, тоді й одружимося.

На це вона ані пари з вуст, наливала тільки ще вина й знову дивилася на мене. Якось одного разу, коли Маріетта почала знову зітхати, я й кажу їй:

— Слухай, Маріетто. Цього тижня я розмовляв із своїм товаришем Джесуальдом. Він держить лавку на вулиці Паріоне. Так от, він каже, що якби я приніс одну з цих ваз, що в шафах, то, може, він продав би її в який-небудь антикварний магазин і заплатив би мені гроші... Що ти скажеш на це?

Вона звела на мене свої банькати совині очі, геть як той собака, якому хазяїн наказує щонебудь зробити, а звір не розуміє. Лупає, на мене, а потім і каже:

— Але ж це називається красти.

— Гм, ти не ображайся, — кажу їй, — адже в нього їх стільки... Може, він не помітить... я узяв би оту, що стоїть одна в середній шафі, а замість неї поставив би якусь схожу, витягши з тієї шафи, де їх повно... Звідки б він дізнався, що це не та?

Я переконував Маріетту, доводячи їй, що за вторговані гроші ми вже змогли б купити дещо для спільного господарства. Вона, похнюпивши низько голову, здавалося, роздумувала. Нарешті, зводить на мене очі, вся в сльозах, плаче.

— Я завжди була чесна, — мовить, схлипуючи, — а візьму вазу, то вже більш не зможу сказати, що чесна... Хазяїн мені так довіряє, а я маю зрадити його довір'ю... Після цього мені соромно буде навіть у дзеркало глянути.

— Тим краще для тебе, — кажу їй, викру-

чуючись із становища, — бо в ньому ніколи не побачиш чогось гарного.

Вона як зареве після цих слів іще більше. Мені аж шкода її стало. Щоб заспокоїти Маріетту, пускаю в хід пестоші:

— Годі, — кажу, — не плач: нічого ми робити не будемо. Ти ж знаєш, що для мене ти — найкраща серед усіх жінок на світі.

Маріетта знову посміхнулась і ця посмішка зробила її лице ще бридкішим.

Через кілька днів однак знову повертаюся до старої розмови й наполягаю, щоб Маріетта витягла з шафи вазу. Сам зараз не тямлю, чого я так панькався з нею: адже в душі в мене й гадки не було одружуватися. Чи не тому тільки, що я так опустився і, як уже казав, вирішив опуститися до самого дна? А може, тому, що жорстокість до Маріетти приносила мені насолоду, чи ще з якоїсь невідомої причини, хто зна. Одне слово, я знущався з неї, повторюючи при кожній нагоді, що коли вона не вкраде вази, то не любить мене. Кінець кінцем Маріетта мусила згодитися. Такі вже жінки: то заливалася слізьми тільки від однієї думки про втрату хазяїнового довір'я, а за якийсь час після того вона вже стала не тільки заодно зі мною, а навіть захопилася ідеєю викрадення вази. В цей час трапилася й нагода: хазяїна кудись запросили на обід, і він майже на цілий день пішов з дому. Маріетта взяла мене за руку і повела в головну залу. Там повернула тільки їй відомого вмикача. Серед темряви раптом спалахнуло світло саме в тій шафі, де одна ваза. Я підходжу, заглядаю в неї, мов сорока в кістку: звичайно собі тьмяна череп'яна посудина, без позолоти, без будь-якого орнаменту, темнувато-зелена на колір, череваста, але вузька в шийці — в усьому схожа на високу череп'яну банку, в якій носять по селах Італії воду. Ваза стояла на дорогій ажурній дерев'яній підставці, застеленій червоним оксамитом. Однак, незважаючи ні на дорогу підставку, ні на оксамит, черепок залишався черепком.

— Дивно, — кажу до Маріетти. — Така череп'яна банка, судячи з зовнішнього вигляду, не коштує більше трьохсот лір¹.

— Ти що! — заперечила вона. — Це унікальна річ, китайська ваза, він їй взагалі ціни не складе. І кожного разу, як до нього хто-небудь завітає, він засвічує, як оце і я, світло, і всі стоять, пороззявлявши роти, й очей не зводять з неї. А хазяїн приндиться тільки, мов той павич.

Не довго думаючи, я виймаю з кишені складаного ножа, відхиляю лезком дверці шафи й беру череп'яну вазу. Звідси йдемо до іншої шафи, в якій таких точнісінько ваз стояло близько десятка, беремо одну з них — най-

більш підхожу до цієї — й ставимо на підставку в середній шафі. Після цього Маріетта замотує китайську вазу в газету, а я на прощання цілую її й виходжу.

Не встиг я ще й руки прийняти з клямки дверей, як тут на сходах сам власник ваз. Я знав його; цей дідок зі звислими довгими вусами і білою борідкою довкола чорного рота дуже нагадував мені моржа. Старий мав колючі очі. Я негайно відчув їхній підозрілий погляд на своїй спині. Ваза була в мене в руці і саме в ту мить я немов з переляку зробив нею якийсь непевний рух. Це й видало мене.

— Ви хто такий? Що у вас там замотане?.. Ваза, одна з моїх ваз? — заверещав старий і підтюпцем рушив по сходах до мене. Вже з останнього східця він хапає мене своєю кривою рукою за полу. Я рвонувся, й він — бризь носом на сходи. Я тоді повз нього і, не оглядаючись, лечу через три — чотири східці щодуху вниз. Опинившись на підвір'ї, швидко кладу глиняну вазу між пляшки, накидаю поверх клейонку — гайда з тачкою поперед себе вперед.

На щастя, надворі лило саме як з відра і на всій вулиці Джулія скільки око бачить — ніде ні душі. Тому ніхто не помітив, як я вигнався з тачкою і попер її щодуху в сивій зливі. Спершу тікав боковим завулком, потім вискочив на вулицю Монсерато. І на ній у цю дощову годину ні душі. Пролітаю вулицею Монсерато і виїжджаю на вулицю дель Пелегріно, а звідти — на проспект Вітторіо. Тут сповільнюю ходу, щоб не викликати підозри, і старою Урядовою вулицею кочу до вулиці дель Паріоне, де лавка мого товариша Джесуальдо.

Однак тут на мене чекала несподіванка: було вже нерано, я запізнився на цілу годину і лавка Джесуальдо була зачинена. Дощ почав трохи вщухати, і раптом більш механічно, ніж в силу звички, я вигукнув своє професійне «Пляшки! Пляшки!» і попхав тачку слизьким бруком вулиці. Після першого вигуку однак я відчув, ніби в мене пересохло і злиплося все в роті. Серце шалено калатало. Здавалося, воно от-от вилетить з грудей. Я ледь волік ноги. Я саме проходив повз шинок. Дай, думаю, знайду поїм, підкріплюся і зберуся трохи з думками. Сказано — зроблено. Ставлю тачку оддалік, біля дверей розкішного будинку, а сам заходжу в шинок. Там майже нікого не було. Займаю стола в напівтемному кутку, замовляю печеню з картоплею і чвертку вина. Після першого кусня та першого ковтка вина мені раптом стає якось нестерпно прикро перед самим собою.

«От я й дійшов, — думаю, — до самого дна, досяг власне того, чого й жадав: став злодієм, мене бачили і зараз шукають; до того ще заручений з найгідшою на весь Рим дівчиною, а тепер стану ще й безробітним, бо зараз треба буде ховатися». Я дивився перед себе й ні-

¹ 300 лір — десь близько 2 крб. (прим. перекладача).

чого не бачив — переді мною була ніби якась порожнеча. Виделку як підняв з картоплею, так вона й застигла нерухомо в повітрі. Однак я схаменувся, доїв усе, потім розрахувався і вийшов надвір.

Дощ перестав, довге проміння сонця заглядало в усі темні закутки між високими будинками. Все довкола сяяло. Я озирнувся і раптом бачу остеронь за кілька кроків від себе тачку, а довкола неї зграю хлопчаків; вони якось підозріло метушилися біля неї. Я хутчій до тачки, хлопчак, мов та зграя горобців, пороснули хто куди. Дивлюся, а там усе догори ногами, пляшки перебиті, китайська ваза розмотана і шийка забита якимсь темним предметом. На мій жах, у шийці стирчала груба пляшка. Часу для роздумувань не було, треба було діяти. Але в цю мить гримнув вибух. І що б ви думали вибухло? Ваза, китайська ваза. Вона розлетілася в друзки. Знову виринула хлопчача зграя, зареготала на радішах і побігла по вулиці. А я стояв, мов укопаний, опустивши руки, і дивився на купу черепків од вази й пляшок. Так, вони позбиткувалися наді мною старим жартом: взяли шматочок карбїду, поплювали на нього, вкинули в пляшку і заткнули її корком. Через деякий час її мусило розірвати газом. Жарт старий, а от вази як і не було. І я зрозумів майже тієї ж миті, що не тільки ваза зникла, а зник і той період мого життя, коли я працював утильником, дружив з Маріеттою і вкрав вазу. Я покинув тачку на тому місці, де вона стояла і рушив до друга Джесуальдо, що жив зовсім недалеко звідти, на вулиці Миру. Аж дивно якось було, що йдеш, не простягнувши рук і не зігнувшись дугою над тачкою. Побачивши мене в такій незвичній позі, Джесуальдо запитав, що трапилось.

— Нічого, — сказав я, — нічого. Мені треба, — кажу, — тільки тазик гарячої води, шматок мила і бритву. А після, якщо хочеш зробити подарунок, відшукай для мене штани, чисту сорочку і краватку... Я тобі заплачу за все це, як тільки зможу.

Одне слово, вийшовши з дому Джесуальдо, я вже був інший. Цей інший «я» вже не був тепер у відчаї — він мав віру. Тепер він замість того, щоб повернути на вулицю Гарбателла, де досі мешкав, пішов у зовсім протилежний бік міста, на вулицю Саларія, де знайшов притулок в одній знайомій родині. За кілька днів розпогодилось і я, в білому смокінгу офіціанта, чистий, поголений, свіжий і веселий обслуговував уже відвідувачів у саду ресторану Малагротті, на двадцятому кілометрі за Римом. Маріетти я більш ніколи не зустрічав, однак я не хочу, щоб про мене з-за цього думали зле. Адже те, що я зробив, не було ні зрадою, ні підступним обманом, ні підлістю. Це було просто-напросто як із сторінкою книги: перегорнув і раптом бачиш, що розділ закінчився.

СТУДЕНТ

туденти. Але що вивчають ті, хто називає себе студентами, чого вони навчаються?

Коли всі вони такі, як Рауль, то, я вам скажу, ні біса вони не вчать. Спробуй також розібратися в слові «навчання». Якщо «навчатись» означає, як говорить Рауль, тільки мізкувати над вирішенням проблеми «двадцяти й восьми», тобто проблеми обїду й вечері, то такі студенти, зрозуміло, черпають свої знання, як ніхто інший, тільки з великої й вічної книги обдурювання. І лише ті, хто під словом «навчатись» розуміє, як і споконвіку розумілося, насильне звільнення від міцних кайданів неучтва, що сковують людину, є справжніми студентами. Ясна річ, що сама назва «студент» ще не облагороджує тих, які носять її недостойно. Називатися студентом так само не личить їм, як не личить садистові називатися Утішником. Отак і гробокопові не підходить наймення Возвеселитель, чи косоокій, зморшкуватій і кривов'язій жінці ім'я Белла¹.

Рауль, скільки я його знаю, — найкраща ілюстрація до цього. Ось послухайте, як я з ним уперше познайомився.

Зайшов я раз у неділю в Пасаж трохи розвіятися. Сиджу собі в кафе, дивлюся телевизор. Коли це хтось ззаду штовх мене під лікоть. Оглядаюся. Сидить якийсь тип у ластовинні з вилупкуватими косими очима й лісистю рудою чуприною.

— Сірника можна? — до мене.

Витягую мовчки й подаю сірники.

¹ Белла — гарна, красуня (итал.).

— А тепер ще цигарку,— процідив він спроквола, однак владним тоном.

Я вже не втерпів.

— Ого, тон! — кажу.

Проте я людина від природи добра, подаю йому пачку з цигарками.

Він двома пальцями замість однієї цигарки витягає зразу чотири.

— Дякую,— промимрив.

— Брав би вже всі,— кажу,— це ж тобі не вперше.

Він, оком не кліпнувши, запихає всю пачку цигарок собі в кишеню й відповідає задля гідності:

— До чого скочується студент: при першій зустрічі випрошує цигарки.

— Дякую за таку першу зустріч,— говорю.— Давай краще вип'ємо кави.

Ледь сіли до столу, як він викладає вже всю до подробиць біографію: студент юридичного факультету, батько — відомий адвокат, незабаром і сам стане суддею і таке інше. Тут мені терпець остаточно урвався, і я перебив Рауля.

— Навіщо,— кажу,— верзеш оці байки. Адже я тобі не вірю. Та хоч би й вірив навіть, то кому це все треба? Сам такий,— кажу,— як і ти: ніколи не переступаю «найдорожчого друга».

— Що це має значити — не «переступати найдорожчого друга»? — запитує Рауль уже з властивою справжньому студентівці цікавістю.

— Хіба не так починаються в нас усі листи? І я завжди зупиняюся на словах «найдорожчому другові», тобто на початку листа, бо ніколи не маю грошей, щоб купити марку й послати його, закінчивши словами «Бажаю здоров'я!»

Рауль засміявся.

— Подобається мені, що ти зі мною відвертий,— промовив Рауль повчальним тоном.— Буду відвертий і я. Батько мій зовсім не юрист, а працює чиновником тут, у Римі, у відділі забезпечення інвалідів війни. Я насправді трохи більше двох років як студент. До речі, як ти вважаєш, чи не подумати б нам удвох над тим, як винайти спосіб легко добиратися до кінця твоїх листів?

Так розпочалася наша приязнь.

Я завжди вважав, що навчання робить людину мудрою і розсудливою.

Однак, познайомившись з Раулем, я був змушений зразу ж відмовитися від цієї думки. Навчання в університеті привело Рауля тільки до втрати відчуття міри і то настільки, що він навіть уже не розумів, чим саме мусить дорожити найбільше в світі. Він дійшов до того, що втратив остаточно самовладання й не міг будь-де зупинити себе вчасно, щоб не передати куті меду, не вийти за межі дозволеного. У випадку з Раулем втрата міри означала порушення тих рамок, за межами яких будь-який вчинок, з першого погляду ніби й

цілком безвинний, розглядається вже як неоправний злочин і карається всією силою закону. Мабуть якраз тому, що Рауль знався не з якою іншою, а саме з юридичною наукою, він кожну справу насамперед обмірковував до найдрібніших деталей. Саме після одного з таких надмірних детальних і ґрунтовних міркувань він дійшов до остаточного і, здавалося б, неймовірного висновку: ніби він готовий на все і спроможний на все.

Ці метикування однак не лише не стримували буйної уяви Рауля, а навпаки ще більше розпалювали її. І якщо до обмірковування відповідного питання він усе ж таки ще мислив розсудливо, то після цього Рауль, так би мовити, взагалі вже не осмислював нічого. Я намагався був стримувати його, натякаючи, що це пахне небажаними наслідками, та дарма: стримати в ту мить Рауля було все одно, що раптово зупинити на місці поїзда, який женеться зі швидкістю ста кілометрів на годину. У хвилини несамовитості він мене величав просто невігласом і заявляв, між іншим, що між нами двома він — мозок, а я, так би мовити,— лише руки, які мусять коритися цьому мозкові.

Якось у ті дні прилітає він, засапавшись, у Пасаж і захоплено викладає мені свій розрахований на стопроцентний успіх план великого заробітку з «малим ризиком, а може, й зовсім без будь-якого ризикування». План цей виник так: вештаючись у відділі пенсійного забезпечення інвалідів війни, де його батько працював чиновником, і розмовляючи з відвідувачами, Рауль здибав якогось Рокко з півдня Італії. Цей Рокко приїхав у Рим, щоб якось одержати найвищу пенсію, незважаючи на те, що мав, як було з усього видно, зовсім легке поранення. Він намагався, проте, довести, що його рана — тяжка, розраховуючи, таким чином, добитися пенсії, на яку мали право тільки інваліди першої та другої групи. На цьому суб'єктові з Півдня Рауля спіткало, як він висловлювався, «прояснення» або ідея взяти дурні гроші. Він вирішив обробити селяка, запевнивши його, що при тих великих знайомствах у відділі пенсій інвалідам війни, які є в нього, він гарантує Рокко одержання пенсії такої групи інвалідності, яка лише йому заманеться. За це Рокко мав підкинути Раулеві кругленьку суму, щоб «підмазати» де треба.

Вислухавши цю ідею, я зразу ж пояснив Раулю, що вона належить саме до тих обдурювань, від яких я завжди тримався якомога далі. Але тут Рауль пустив у хід свої юридичні умовикрутаси: що ж це таке означає йти на обман? Однак у цьому випадку перед нами, мовляв, один з тих обманів, що гарантує незаперечний вигреш. Це тому, що, згідно з юридичними науками, існує два види ошукувань і обидва з них не досить гарантовані, бо тільки частково закінчуються успішно. Пер-

ший вид: коли тільки закидаєш вудочку, так би мовити, «на щастя». Другий вид ошукувань, коли перед тобою вже є окреслена мета, ідеал.

Це ж саме іншими словами: в першому випадку можна лише плекати надію на успішний виграш — обман, а в другому можна вже покладатися на гарантований до певної міри обман-виграш. Чи не хитромудро? В цю мить я спробував був заперечити, що, мовляв, негарно, м'яко кажучи, спекулювати, як сам Рауль висловлювався, на боротьбі якогось бідака за справедливість. Та він, заходившись своїми умовправами, просто затулив мені рота.

— Ти,— заявив Рауль,— сльозливо сентиментальна людина. А життя наше — джунглі, де панують закони джунглів і де завжди перемагає тільки найдужчий.

Як бачите, це вже логіка справжнього студента, такого, що вміє сказати й не спіткнеться на слові, як усі ті нікчеми, які ніколи не були в університеті й уміють оперувати хіба що кількома запозиченими з прочитаних книг фразами. Отож я погодився, хоч і не цілком охоче, і ми вдвох пішли на місце зустрічі з Рокко — в Пасаж, щоб довершити вже розпочату Раулем справу. Рокко ми застали самого в кафе. Це був середніх літ чоловік, кремезний, присадкуватий, у чорному костюмі, обличчя в нього було жовте, як у хворих на печінку; очі — чорні, мов вуглики. Рокко перший почав розмову про пенсію, і я зрозумів, що перед нами людина солідна — є з ким торгуватися про угоду. В душі Рокко був переконаний, що по праву йому пенсія інваліда не належить. Проте він тут же торочив, що, мовляв, воював і пролив кров за батьківщину. Потім Рокко, насторожено оглянувшись довкола, заявив майже пошепки, що тут у відділі пенсій засіла і коверзує всім знахабніла зграя шахраїв. На закінчення розмови він, вилупивши якимось дивно очі, пригрозив, що коли вони, мовляв, не вчинять з ним згідно закону, то самі відчують дію закону на своїх спинах.

Рауль (хитрий мотюга!) почав підступати здалеку, як і годиться з селюком. Спершу поцікавився його родинними справами й зробив це так хитро й тонко, що Рокко зразу ж розтав серцем, витяг з портфеля карточки дружини й трьох дітей і подав нам. Від справ родинних до справ професійних — один крок, і Рауль випитав його, пункт за пунктом, скільки той мав землі, що сів і які врожаї збирав. Нарешті Рауль зачепив тему війни і Рокко, захопившись, почав перелічувати свої подвиги на всіх фронтах і розповідав про них так довго, що я почав позіхати і ледве-ледве не заснув. Рауль однак слухав Рокко з посиленою увагою, весь час похитуючи на знак згоди головою. Нарешті дійшла черга до Рауля, і тоді він заявив, що, мовляв, існують такі речі,

які й рідному братові не погодився б зробити. Виголосивши цю заяву, Рауль уважно глянув на Рокко, але той мовчав, наче води в рот набрав. Дещо збентежений, Рауль додає, що однак для такої людини як Рокко, селянина, батька великої сім'ї і солдата-героя, він усе ж готовий зробити виняток. І знову Рокко ні слова. Тоді Рауль, неабияк спантеличений, робить головний удар: заявляє, що, завдячуючи доброму знайомству в відділі пенсій фронтовикам, він зможе оформити пенсію, яку Рокко забажає. Однак тут необхідно, мовляв, трохи вивідати, аби знати, як і до кого підступити. Основне ж — трохи «розслабити оточення». Рауль гадав, що його натяки Рокко вже второпав. Але він — ні пари з вуст, одно тільки ловить кожне слово Рауля. Нарешті Рауль майже з відчаєм заявляє:

— Розслабити оточення — значить запластити.

А той грубо:

— Скільки?

Трохи поторгувавшись за суму, доходимо, нарешті, до згоди. Досягши мети, Рауль, як і завжди, починає підлещуватися до Рокко і запрошує його, нарешті, на вечерю. Треба ж, мовляв, випити за його, Рокко, та й за наше здоров'я і «замочити» справу. Рокко, проте, холодно відмовляється, заявивши, що має зустрітися з деякими земляками.

— Я прийду, мовив він,— сюди ж, у Пасаж, завтра і принесу половину грошей. А решту,— каже,— обіцяю виплатити після успішного вирішення справи з пенсією.

Прощання з Рокко було просто зворушливе. При цьому Рауль натякнув Рокко, щоб він, бува, нікому ані слова, адже це робиться, зрозуміла річ, лише для нього. Будь-кому іншому, мовляв, він цього ніколи б не зробив. У відповідь Рокко лише міцно притиснув попереk губів пальця, що мало означати — мовчатиму, як риба.

Я був до смерті стомлений і вже не схотів іти до Рауля, як це завжди бувало в подібних випадках раніше, щоб знову вислухувати його заумні тиради, які він виголошував з неабияким хистом: чому він у цьому випадкові зробив саме так, а в тому — інакше.

Попрощавшись з ним якомога швидше, я повернув завулками знову в кафе, маючи на меті посидіти в тиші й поїсти що-небудь, а звідти вже піти додому спати. Не пройшовши, проте, й кількох кроків, я раптом побачив поперед себе зовсім близько спину Рокко, який простував у тому ж напрямку, що й я. Вже не пам'ятаю чому саме, але його впевнена, розмірена хода викликала в мене якимось підозрінням і я вирішив піти назирці за ним.

Так я попрямував за Рокко з вулиці на вулицю аж доки, нарешті, не побачив, що він зупинився перед дверима комісаріату поліції. Тепер я став віддалік і дивився, що він робитиме далі. Бачу, він щось сказав вартовому

поліцаю, який стояв на дверях, і почимчикував спокійно в будинок. Була ніч, і в приземкуватих незавішених вікнах комісаріату поліції з масивними перехресними ґратами ясно світилося. Я насмілюся підійти до одного з вікон і заглянути в нього. Саме в цю мить (то ж треба було так) в кімнату зайшов Рокко. Поліцай у формі, що сидів за одним з столів, швидко підхопився з місця й виструнчився перед Рокко. Привітавшись, Рокко скинув з себе верхню одягу, повісив її на вішалку і з виразом вдовolenня на обличчі сів за інший стіл. Потім хутко підтяг до себе телефона і почав набирати якісь номери. З мене всього цього було вже доволі. Прямо від вікна лечу до Рауля додому. Він мешкав зовсім недалеко від поліцейської дільниці — в провулку Скандербега, на останньому поверсі старого-престарого будинку, де перебував на квартирі в одного шофера. Його кімнатка була така убога і така тісна, що кожного разу, коли я до нього заходив, я був сам не свій. Серце стискалося від убозтва, що там панувало.

Рауль саме лежав, простягшись у черевиках і в одязі на ліжку й задоволено затягався цигаркою, пускаючи через викривлену нижню губу дим. Довкола панував такий розгардіяш, що й описати важко. На столі лежали навалом книги. Інші стояли в рядочку на полиці. Зачинивши за собою двері, я, не промовляючи й слова, підійшов до столу, сів і взяв першу ліпшу книгу, що лежала найближче до мене. То був якраз кримінальний кодекс. Глянув я на збірник законів та й кажу удавано спокійно, таким солоденьким голоском:

— Чи не будеш ти ласкавий, як студент юридичного факультету, відшукати в цій книзі, скільки років тюрми нам обом дадуть після завтрашньої зустрічі з Рокко?

— Ну й страхополох же ти! — ехидно посміхнувся Рауль.

— А ти все-таки заглянь у свій підручник, — наполягав я, — може, хоч тут тобі стане в пригоді юридична наука.

А він:

— Скажи, кого це ти так перелякався? Ти що, навмисне повернувся, щоб сказати мені про це?

Тоді спокійно розповідаю про мою зустріч з Рокко, про те, як він, залишивши нас обох у кафе, сам попрямував до комісаріату поліції. Ну й що б ви думали діє наш Рауль? Після першої миті подиву він схоплюється з ліжка, накидає на ніс окуляри й починає, як і завжди, торочити свої дурниці. Я не маю жодного наміру знову повторювати ці теревені, тому що й сам їх гаразд не пам'ятаю. Скажу тільки, що під кінець своєї «гарячки» Рауль хотів мені все ж довести, ніби й на цей раз не допустив жодної помилки: план, мовляв, був дійсно бездоганно продуманий і що, певне, в усьому винен падлюка Рокко, який не був саме тим, ким Рауль хотів би його вважати.

Зачувши цей мудрий висновок, я встав і сказав:

— Знаєш, на кого ти схожий? На тих кар'ярів, які, програвши, встають із-за столу й заявляють, що супротивник не вмів грати. При цьому супротивник все ж таки виграв, а вони програли. Ось хто ти в моїх очах тепер, чув?

А Рауль на це:

— А ти — невіглас, чув? І більш відповідає тобі не стану.

А я:

— Що й казати, студент і більш нічого.

Ця моя остання фраза, треба гадати, була йому ножем у серце, бо Рауль раптом як заверещить, мов навіжений, та як зцупить себе за губа і ну рвати, і ну горланити:

— Геть, геть, геть звідси! Геть!

Мені стало якось і страшно, і шкода його. Якусь мить я стояв, не зводячи з нього очей, а потім тихесенько навшпиньках задкую, задкую з хати — і рип за собою дверима.

*З італійської переклав
Льво КОРУНЕЦЬ*

КАЛЕНДАР КОЛО

«ВСЕСВІТУ»

ПРОРОЦТВО «ТАН».
Французьку пресу нещодавно обійшла коротка замітка, передрукована з газети «Тан» від 1 квітня 1880 р.: «В Парижі зараз налічується двісті чи триста телефонів, — говориться в замітці. — Невдовзі їх кількість зросте до 1000. Схоже

на те, що кінчається епоха листів: наше велике місто стане притулком для неписьменних, які не відриватимуть трубку від вуха і протягом цілого дня вестимуть амурні балачки». Небагато ж надій покладалося на техніку!

«КУПУЮ ВУЛКАН».
Норман Сеплер, посередник рекламних агентств у Нью-Йорку, заявив, що в нього є клієнт, який хоче купити вулкан, звичайно, у доброму стані — «все одно де,

але найкраще в західній півкулі». Цьому клієнтові, власнику фабрики добрив, потрібні природні поклади вулканічної золи.

СТРАТУ ВІДКЛАДНО.
В Екзетері (Англія) живе трирічний шотландський тер'єр Блеккі, який має погану звичку: кусає дітей. Суд в Екзетері присудив Блеккі до страти, але дав обвинуваченому один рік умовно, протягом якого тер'єр повинен пройти курс хорошої поведінки в школі товаристства для захисту собак.

АЛЬФРЕД ДЕ МЮССЕ — ЛІРИК І ДРАМАТУРГ

(До 150-річчя з дня народження)

В блискучій плеяді, де сяють імена Бальзака і Бєранже, Стендаля і Гюґо, Ж. Санд і Меріме, далеко не останнє місце належить автору «Ночей» та «Лорензаччо», якого Г. Гейне назвав «найвидатнішим ліричним поетом Франції».

Уже перша поетична збірка Мюссе «Іспанські та італійські повісті» (1830) викликала глибокий інтерес Пушкіна, що протиставляв сміливого молодого поета і «солодкоголосому» Ламартіну і «пишному» Гюґо. І саме Пушкін проникливо побачив у авторі «Каштанів з вогню» майбутнього видатного драматурга. Для Герцена в його полеміці з В. Гюґо твори Мюссе, зокрема «Сповідь сина віку», були важливим суспільним документом, що відобразив безвихідність долі французької молоді 30-х рр. ХІХ ст. Для Л. Толстого Мюссе був письменником, якого він ставив в один ряд з Гете, Діккенсом та В. Гюґо.

М. Горький захоплювався «Ночами», поемами «Уста і

чаша», «Ролла», з його ініціативи «Сповідь сина віку» було видано в серії «Історія молоді людини ХІХ століття».

Вірші Мюссе перекладали Тургенєв, Фет, Курочкін, Брюсов і Бунін, а на Україні — М. Рильський (чарівна пісенька Фортуніо та уривки з поеми «Ролла»).

* * *

До літератури Мюссе прийшов напередодні Липневої революції, приєднавшись до очолюваного В. Гюґо гуртка романтиків, так званого «Сенаклю». Боротьба Гюґо і його однодумців — демократичних романтиків — проти останніх твердинь віджилого класицизму була однією з ділянок напруженої боротьби прогресивних сил Франції проти ненависного режиму Реставрації. Мюссе сприйняв романтичну поетику Гюґо як новаторську літературну доктрину, і його перша поетична збірка «Іспанські та італійські повісті» стала оригінальним її

втіленням. Це була смілива атака проти дворянсько-клерикальної ідеології, проти «серафічної» поезії Ламартіна, проти містицизму реакційних романтиків. Життєрадісна поезія раннього Мюссе, що стверджувала всепереможність почуття і не цуралась богоборчих мотивів, зухвало пародіювала «високий» стиль класицизму («Балада до місяця») і водночас виявляла, як справедливо відзначала тодішня критика, «перспективу реальної поезії».

Спроба абсолютистського перевороту (горезвісні ордонанси Карла X) переповнила чашу народного гніву, і Липнева революція змела Реставрацію. Революцію захоплено вітали всі прогресивні французькі поети. Прославляючи революцію, вони сподівались, що Франція знову стане світочем свободи та визволителем народів. Втім, їх наївна віра у світле майбутнє була швидко розвіяна невмолимою дійсністю: на зміну дворянській монархії прийшла буржуаз-

на. Гірко розчарування зазнали Гюґо, Ж. Санд, Бєранже, Барб'є. Мюссе так само пережив болючу кризу: в «Безплідних бажаннях» він гірко констатує, що в буржуазній Франції поети перетворились на гендлярів, у памфлеті «Закон про прєсу» бичує палату і Тьєра, що намагались примусити мовчати громадську думку. Однак водночас Мюссе підкрєслює і своє негативне ставлення до будь-якої політичної боротьби. Його світогляд був гостро суперечливим, а різка критика буржуазної монархії набирала індивідуалістичного характеру. Трагедія поета полягала в тому, що, пристрасно критикуючи буржуазний лад, він лишався осторонь революційних ідей та визвольної боротьби,— і так і не знайшов шляху до народу.

Відсутність історичної перспективи обумовила скепсис та гірку іронію «Спєктаклю в кріслі» (1832), песимізм та індивідуалізм «Ролли» (1833) та скорботне почуття глибокої самотності, що пронизує ліричний цикл «Ночі» (1835—37). Щоправда, песимізм Мюссе позбавлений пасивної споглядальності, і тому марними лишаются спроби фальсифікаторської критики перетворити творця «Ночей» якщо не на декадента, то хоча б на попередника декадансу.

В поємі «Ролла» вперше з'являється проблема «хвороби віку» — безплідного розчарування в усіх ідеалах життя. Вона стає центральною проблемою як Мюссє-лірика, так і Мюссє-драматурга, але найглибшого втілення вона дістає в романі «Сповідь сина віку» (1836). Щоб висвітлити долю цілого покоління, Мюссє з великою силою змалював у вигляді ліричної сповіді розклад усіх моральних засад буржуазно-аристократичного суспільства часів Липневої

монархії. Плєханов («Мистецтво і суспільне життя») вважає роман Мюссє одним з найкрасномовніших документів епохи.

Роман відбив кульмінацію ідейних суперечностей Мюссє, який, засудивши паразитичний спосіб життя свого героя, не знайшов для нього шляху до прогресивних демократичних ідеалів.

Спад народного руху і перемога буржуазної реакції наприкінці 30-х рр. зумовили ідейно-творчий крах письменника на рубежі 40-х рр. В ліриці, новелістиці та драматургії Мюссє зникають елементи критичного ставлення до життя, а дріб'язкові події заступають місце глибоких конфліктів.

Тяжіння до драматургії помітне вже на початку творчого шляху Мюссє. Драматичної форми набрали не тільки поеми «Уста і чаша» та «Про що мріють дівчатка», але й такий шедевр лірики Мюссє, як «Ночі».

Розквіт творчості Мюссє-драматурга припадає на 30-ті роки, тобто на період прогресивних реформ Віктора Гюґо та його однодумців у галузі французького театру. Драматургія Мюссє багато в чому споріднена з романтичною драмою Гюґо, але водночас різко від неї відмінна.

Відсутність романтичної риторики і будь-якої манірності, прагнення простоти та правдивості, нарешті майстерність тонкого психологічного аналізу — ось ті риси, що відрізняли драматургію Мюссє від романтичної драми і наближали її до театру Бальзака, внаслідок чого кращі твори Мюссє-драматурга, зокрема «Лорензаччо», нібито через їх «несценічність» довгий час не могли знайти дорогу на сцену.

Провал першої жартівливої комедії Мюссє «Венеціанська ніч» (1/XII—1830 р. в «Одеоні») був зумовлений тим, що п'єса не тільки була

викликом класицистичній поезії, але разом з тим і неприхованою пародією на високу героїку романтичного театру. Критика не без підстав побачила в комедії дотепну карикатуру на «Ернані» Гюґо.

Вирішивши не писати більше для сцени, Мюссє друкує свої нові п'єси в журналі «Рєвю де ля монд»: в 1833 році «Андреа дель Сарто» та «Примхи Маріанни», а в 1834 році «Фантазію» та «З коханням не жартують». «Лорензаччо» ж разом з раніш опублікованими п'єсами ввійшов до збірки «Спєктакль у кріслі», 2 випуск» (1834). Пізніше в тому ж журналі надруковано «Свічник» (1835), «Не слід битися об заклад» (1836) та «Каприз» (1837), а 1840 року Мюссє збирає і видає свої п'єси у вигляді однотомника.

Розглядаючи кращі твори Мюссє-драматурга, бачиш, що всі вони в різних варіаціях розвивали думку про трагічну загибель великого почуття або героїчного поривання.

Поклавши в основу драми «Андреа дель Сарто» факти з життя флорентійського художника часів Відродження, Мюссє створив складний, глибоко суперечливий характер.

В п'єсі зберігаються поряд з шекспірівськими багатогранними характерами мелодраматичні ефекти, властиві також і романтичній трагедії Гюґо. Втім, в «Примхах Маріанни» ці ефекти зникають, і всю свою увагу автор скеровує на змалювання характерів.

Якщо «Примхи» можна назвати психологічною драмою, то зовсім іншого характеру набирає «Фантазію», твір, написаний під впливом шекспірівської комедії «Як це вам сподобається?», в якій Мюссє привабив образ блазня, що не боїться висловлювати гіркі істини. Блазнем з власної

волі стає тонкий скептик Фантазіо — типовий «син віку», один з варіантів улюбленого Мюссе образу розчарованого героя. Він критично сприймає буржуазний світ, але йому чужий гнівний протест героїв Байрона. Все йому надокучило, ніщо не може його здивувати, все видається безглуздом. Син «безкрилого» століття глибоко байдужий до всього, що його оточує, і ця байдужість підносить його над світом міщанських інтересів.

Комедія «З коханням не жартують» насправді є психологічною драмою, бо тут зникають межі трагічного й комічного, а радісні несподіванки кохання ведуть до трагічної розв'язки.

Найвидатнішим явищем творчого доробку Мюссе-драматурга є історична драма «Лорензаччо», що справедливо вважається одним з найкращих зразків французької драматургії XIX століття. Сюжет її взято з істо-

ричної хроніки про вбивство 1537 року флорентійського герцога Алессандро Медічі його кузеном Лоренцо. Мюссе відомий був також і драматичний ескіз Ж. Санд «Історичні сцени. Змова 1537 р.» (сюжет видався письменниці надто песимістичним, і пізніше вона до нього не повернулася).

Драматизуючи матеріали хроніки, Мюссе наповнив п'єсу гострим політичним змістом, бо змальовував флорентійську революцію під безпосереднім впливом повстання лівих республіканців 1832 року в Парижі.

Мюссе розуміє, що визвольна боротьба приречена на поразку, якщо її не підтримає народ. Крайній індивідуаліст Лоренцо нічого не зробив для того, щоб підняти народ на боротьбу з тиранією, і флорентійська революція перетворилася на черговий д'ярцевий переворот. Отже, Мюссе розвінчав героя-індивідуаліста, але й

сам він скептично ставився до політичної боротьби. Цей скептицизм якнайповніше виявився в суперечливому образі Лоренцо, в якому ніби поєдналися риси романтичного мрійника з рисами скептика та циніка.

Серед комедій, написаних пізніше, значний інтерес має лише «Свічник» (1835).

Інші драматичні твори Мюссе цього періоду, особливо ті, що написані в 40-х рр. («Двері мають бути відкриті або зачинені», «Каприз» та інші) належать переважно до жанру салонної комедії, що виник ще у XVIII столітті.

Відзначаючи, за ініціативою Всесвітньої Ради Миру, 150-річчя з дня народження Альфреда де Мюссе, світова громадськість віддає шани одному з найвидатніших представників французької літератури минулого століття.

А. РОЗАНОВА

Альфред де МЮССЕ

ПІСЕНЬКА ФОРТУНІО

Як ви цікавитесь ім'ям,
Кого люблю я,—
За королівство ціле вам
Не розкажу я.

Співаймо, що в моїм житті
Вона цариця,
Що в неї коси золоті,
немов пшениця.

Я все виконую до дна,
Що тільки скаже,
Життя віддам, коли вона
Мені накаже.

Вона й не чула про любов
Мою безкраю,
І в муках серце ронить кров,
І я конаю.

З ПОЕМИ «РОЛЛА»

Чи жаль вам тих часів, як неба міць відкрита
Жила і дихала в устах богів земних,
І, хвилі-матері сльозами гірко вмита,
Стрясала їх з рамен ще чиста Афродіта,

Запліднюючи світ рососою з кіс тяжких?
Чи жаль вам тих часів, як німфи струмували,
На сонці гріючись у водяних квітках,
І сміхом любосним манили й дратували

Жагучих фавнів гурт, засілий в комишах,
 Як цілував Нарцис уста тремтячі водам,
 Як ніс од півночі до полудня небес
 Вість правди вічної усім живим народам
 У шкуру лев'ячу завитий Геркулес,
 Як в одязі дубів сильвани жартівливі
 Руками маяли, немов рясним гіллям,
 І посвистом людські підхоплювали співи,
 Як навіть біль земний небесним був чуттям,
 І світ моливсь тому, що нині убиває,
 І легіон богів безбожників не знав,
 І щастя всім було безхмарне та безкрає,
 Крім брата Сатани, що полум'я украв?
 А нині, як земля і небо інші стали,
 Колиска всесвіту змінилась на труну,
 Як розіп'яв на Рим, розбитий і упалий,
 Північний ураган тканину жалібну,—
 Чи шкода вам часів, коли у злеті смілім
 Із віку варварства родився золотий,
 І сивий світ підняв чолом одмолоділим
 Пообіч Лазаря надгробок кам'яний?
 Чи шкода вам часів, де вперше розгорнули
 Пісні, старі тепер, позлоту крил своїх,
 Де все, над чим тепер ридає серце чуле,
 В дівочім одязі сіяло, наче сніг,
 Де з рук Ісусових доба проквітла нова,
 Де і царський палац, і пастиря будова,
 Огненний знак хреста піднісши на чолі,
 У небо рвалися від грішної землі,
 Де в Кельні й Страсбурзі, в Парижі й серед

Риму

Собори кам'яні молили даль незриму,
 І людства цілого співав орган гучний
 Осанну радісну потузі неземній,
 Коли історія скрижаль свою творила,
 Коли святих розп'ять слонова кість біліла
 Руками чистими на теплих вітарях,
 І ожило Життя, і Смерть згубила страх?

Ісусе! Я не з тих, що в сумовиті хмари
 Склонятися ідуть тремтячими ногами,
 У груди б'ють себе, в екстазі молитов
 Голгофських ран твоїх гірку цілують кров!
 Стою я не гнучись під склепами тяжкими,
 Де низько хилиться покірний твій народ,
 Повитий ладаном і гімнами святими:
 Од вітру гнеться так комиш над лоном вод.
 Я втратив, о Христе, душі вповання щире!
 Запізно я прийшов у світ цей застарий.

Із віку безнадій доба встає без віри,
 І господа чертог порожній і німий.
 Проводить випадок серед похмурих тіней
 Світи, розбуджені від чарівного сну,
 І дух колишніх днів, посівши їх руїни,
 Скидає янголів у прірву кам'яну.
 Синедріоновим не утримати цвяхам
 Твої, о господи, останки пресвяті,
 Схитнулася земля, і ти розпався прахом
 На чорному, як ніч, гебановім хресті.

Що ж! Хочу я, проте, той порох цілувати —
 Доби безвірної найбезвірніший син,—
 І слізьми, господи, цю землю омивати,
 Якій життя давав твій страдницький загин!
 Кому тепер її, холодну, оживити?
 Своєю кров'ю ти відмолодив усіх.
 Те, що вчинив еси, хто може ще вчинити?
 Хто відмолодить нас, у сповитку старих?

Старі ми, як тоді, коли ти народився,
 Так само прагнемо, а більше в нас утрат,—
 І Лазар у труні знов саваном покрився,
 За скелю крижану зимніший у стократ.
 Хто ж віка домовин над нами поздіймає?
 Де Павел, що римлян до віри наverts,
 Святих лахміть його де сила золота?
 Де сутінь катакомб? Трапезна де свята?
 У кого над чолом ясний вінець горить?
 Кому на ноги лле ароми Магдаліна?
 Хто богом стане з нас, родившись як людина?
 Де голос надлюдський із людських уст

гримить?

Стара тепер земля, бліда і звиродніла,
 І голова її хитається безсила.
 Так само як тоді, коли Іван Святий
 Глаголом потрясав німотні дебри й пуші
 І пробудив життя у хорій, у вмирущій —
 І в ній забився враз незнаний світ новий.
 Умерло знову все, неначе від отрути,
 Як за Тіберія чи Клавдія часів.

Сатурн своїх дітей останню кров пролив.
 Надія матір'ю уже стомиласть бути,
 Їй груди висохли... В неплідності своїй
 Вона нерадісний знаходить супокій.

*З французької переклав
 Максим РИЛЬСЬКИЙ*

До Віктора Гюго

Любить багато що, живучи в світі, треба,
 Щоб потім знати те, що найлюбіше нам:
 Цукерки, океан, біг коней, вроду дам,
 Гравців, троянди, лавр і голубіння неба.

Ступати по квітках, що дивляться на тебе,
 Дать в серці вмістище розлукам і сльозам.
 А потім, старість в нім помітивши, ти сам
 Причини й наслідки з'ясуєш для себе.

Минущі блага ці ледь спробувать є час,
 З них тільки давній друг лишається для нас.
 Ми можемо розійтись, але як доля знову

Зведе нас, раді ми, знов ширий стиск долонь,
 Усе, чим ми жили, згадається в розмові,
 І тут безсила смерть, бо в серці в нас вогонь.

*З французької переклав
 Петро ОМЕЛЬЧЕНКО*

РОМАН АНДРЕ СТІЛЯ

Новий роман відомого радянським читачам французького письменника Андре Стіля «Обвал», як і його попередній твір «Кохати будемо завтра», який друкувався у «Всесвіті» минулого року, присвячено тій самій пекучій проблемі — війні в Алжирі.

Якщо в романі «Кохати будемо завтра» Андре Стіль пристрасно полемізував з тими французькими письменниками, хто, наслідуючи традиції колоніального роману, намагався романтизувати та героїзувати розбійницькі дії учасників брудної війни, — однак полемізував, так би мовити, з абстрактно-гуманістичних позицій, навмисне обмежившись розглядом лише одного аспекту — психологічних наслідків цієї війни, то в останньому своєму творі письменник піднісся до таких висот художнього узагальнення, що зміг надзвичайно глибоко й проникливо змалювати життя великого французького народу. Герої Стіля — прості люди Франції, звичайні трудівники, шахтарі, ще далекі від усвідомлення того, в чому глибоко переконаний автор: історію творять саме вони, мужньо переборюючи усі трагедії не-

легкого життя в капіталістичному «раю», замаскованому під «демократичну» республіку.

«Обвал» — це трагічна історія родини Давенів. Шахтар Фернан Давен гине під час обвалу в шахті. Вдова Давена — Анжела, мати двох синів — Альбера і Бернара, вся під владою важких передчуттів: хто далі?

В романі Стіля це питання — не лише інстинктивний зойк материнської душі, але й трагедія великого народу, який страждає від капіталістичного визиску та вимушеної участі у брудній війні в Алжирі.

Старший син Давенів — Альбер іде шляхом батька. Молодший брат Альбера — Бернар, відчуваючи інстинктивний страх перед шахтою, що стала могилою його батька, вступає добровольцем до армії.

Невдовзі Бернар опиняється в Алжирі, і ми, таким чином, стаємо свідками ганебної війни проти

визвольного руху алжирських патріотів. Ми бачимо картини війни очима Бернара. Спочатку Бернар, тільки боячись за свою шкуру, починає вбивати сам. Далі, з нестримною послідовністю падіння, Бернар стає причетним до найтяжчих злочинів «брудної війни» — так, він власноручно розстрілює старого алжирця, чия єдина «провина» в тім, що він шукав лікаря для хворої дружини. Непомітно Бернар перетворюється на ката, стаючи вірним помічником фашистів: капітана Кувена і капралів Манувріє та Барра. Він бере участь у катуванні заарештованих алжирців — учасників визвольного руху. Так брудна війна остаточно руйнує ще не сформовану душу молодого хлопця з робітничої родини, перетворюючи його на ката, який своїми садистичними діями, самим своїм існуванням ганьбить національну честь Франції.

Читаючи сторінки, які переносять нас в задурливі ночі Алжіру, в казарми, де розташовані військові з'єднання, на якусь алжирську ферму та її околиці, стаючи свідками мужньої поведінки алжирських патріотів, що волюють вмерти під тортурами, ніж стати зрадниками, мимоволі згадуєш слова благородного земляка Андре Стіля — французького льотчика і письменника-антифашиста Антуана де Сент-Екзюпері, який, роздумуючи над природою письменницької роботи, сказав: «Писати — це провадити слідство!».

Так, Андре Стіль і справді провадить слідство в справі військових злочинів французьких солдатів в Алжирі. І він провадить його на найвищому рівні «люднознавства». Саме завдяки цьому високому рівню найоб'єктивнішого

розслідування, поведінка Бернара не відтворюється як суцільна лінія прямовисного падіння. Ні, десь на стрімкому шляху до дна, Бернар не раз чіпляється за рятівничі роздуми, ще не раз даються знаки якісь залишки звичайної людяності. Зрештою Бернар навіть починає усвідомлювати, в яку прірву морального падіння кидає його участь у цій війні. Проте це аж ніяк не свідчить про його духовне відродження. Вже занадто пізно,— здається, говорить Стіль, коли Бернар гине під час чергової каральної експедиції.

Однак, справжній оптимізм роману, попри всю трагічність його змісту, полягає в тому, що автор показує силу, яка може протистояти злу, силу, яка може перевиховати суспільство, яка є запорукою розумної перебудови світу. Сила ця — Комуністична партія. Не випадково загинув старий Давен, не випадково гине його син Бернар і так само не випадково старший син Альбер усвідомлює,

що шлях у майбутнє можуть вказати лише комуністи.

Роман «Обвал» яскраво доводить, що Стіль є одним з кращих представників соціалістичного реалізму на Заході, що цей метод є найпліднішим і найживотворнішим, що саме володіння ним піднесло письменника до висот найвищої людяності і справжньої художньої майстерності.

«Обвал» — політичний роман у кращому розумінні цього слова. Це твір письменника-комуніста, який відзначається блискучою реакцією на сучасність, письменника з сейсмографічним відчуттям найменших зрушень в людських серцях.

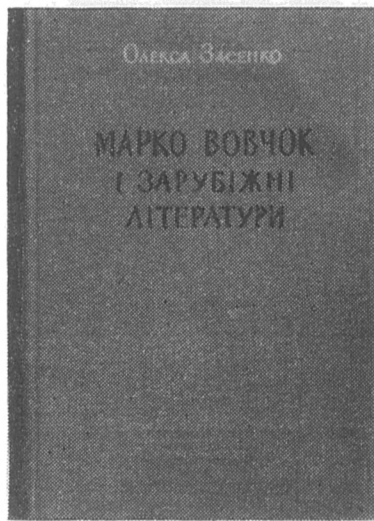
І якщо колись Андре Стіль-публіцист стверджував, що «дух політики мусить пронизувати творчість, що він повинен бути в крові письменника, інакше — погібель для літератури і політики», то зараз і як художник він блискуче довів справедливість цього твердження.

А. ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ

З ІСТОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ВЗАЄМИН

На карті дослідження життя і творчості Марка Вовчка ще й досі є чимало «білих плям». Не висвітлені не тільки окремі сторінки біографії видатної революційно-демократичної письменниці, але й цілі етапи її творчої діяльності. Зокрема, потребують вирішення

Олекса Засенко. Марко Вовчок і зарубіжні літератури. Видавництво АН УРСР. К., 1959.

багато питань, пов'язаних з перебуванням письменниці за рубежом. У наш час, коли з кожним днем розширюються й міцніють зв'язки між усіма прогресивними народами світу, ці питання з історії нашої вітчизняної культури не можуть не хвилювати сучасних літературознавців і критиків.

Ось чому книга Олекси Засенка, присвячена висвітленню важливих моментів з життя й творчості Марка Вовчка у її зв'язках з прогресивними літературами світу, привертає увагу широких кіл громадськості. За своїм жанром ця праця — серйозне монографічне дослідження. А втім, читається вона з неослабним інтересом, як захоплююча повість про незвичайну подорож талановитої письменниці по шляхах світової слави.

Книга О. Засенка значно розширює уявлення про цей період життя і творчості Марка Вовчка. Завдяки старанним розшукам дослідника, ми одержуємо повне уявлення про участь письменниці у французькому літературному процесі, про те, як сприяла вона збагаченню жанрів і образів літератури французького народу. Саме про це свідчать розшукані О. Засенком твори Марка Вовчка, які були написані французькою мовою і надруковані в «Журналі виховання та розваги» Етцеля, а згодом вийшли окремими виданнями: її чудові казки «Мелася», «Злючка-Колучка і Добра Троянда», реалістичні оповідання про дітей — «Мандрівка на крижині», «Сестричка» та ін.

Новою сторінкою у вивченні творчого шляху Марка Вовчка є також історія створення повісті «Маруся».

Багато нового знаходить читач і в тій частині книги, де йдеться про взаємозв'язки Марка Вовчка з корифеями французької культури. Про глибоку повагу до таланту Марка Вовчка, про розуміння великої соціальної сили, гостроти і прогресивності її творчості переконливо свідчить вперше наведена в критичній літературі передмова Етцеля до вісімнадцятого видання «Марусі» французькою мовою. На це ж вказують і невідомі досі українському читачеві висловлювання Проспера Меріме про «Народні оповідання». Виключний інтерес становлять слова видатного французького письменника про те, що українські оповідання письменниці це заклик до пригнічених «потрошити своїх панів». З нових джерел бере О. Засенко і висловлювання Жюльє Верна про Марка Вовчка — як про першорядного перекладача,

розумну, блискуче освічену людину.

Але, наводячи в книзі багато нових матеріалів, автор не завжди використовує їх на повну силу. Так, у виносці на стор. 30 О. Засенко згадує про 150 листів Етцеля до Марка Вовчка, що зберігаються в інституті російської літератури (Пушкінський дім). На жаль, цей цінний матеріал використаний автором не повністю. Згадує також О. Засенко книгу французького історика літератури Марі Терез Латзаруса, в якій Марко Вовчка оцінюється як дитяча письменниця. Але сама оцінка чомусь не наведена. Не наводиться в даній роботі і відгук про Марка Вовчка іншого французького історика літератури — Жана де Трегона.

Загалом автор, широко використовуючи нові матеріали, відтворює яскраву картину перебування письменниці у Франції, її зв'язки з французьким народом. Як відомо, «Марусю» Марка Вовчка і зараз знають, читають і люблять маленькі французи.

Марко Вовчок близька народові Франції і своєю безпосередньою участю у створенні французької дитячої літератури, і як перекладач кращих творів французької літератури на російську мову, і як видатна письменниця, чия творчість пройнята ідеями дружби народів світу, гуманізму, свободи та боротьби за щастя трудящих.

З науковою сумлінністю і докладністю досліджує О. Засенко і творчі зв'язки Марка Вовчка з англійською, німецькою, угорською, датською та іншими літературами. Всебічно розглянуті переклади Марка Вовчка з цих мов. Як справедливо зауважує дослідник, перекладацька діяльність письменниці відіграла велику роль у процесі взаємного збагачення літератур прогресивних народів світу.

Однією з найцікавіших сторінок у роботі О. Засенки слід вважати відкриття і дослідження двох статей «Нова чарівна казка Лабуле» і «Похмурі картини», приналежність яких Марку Вовчку досить аргументовано доведена автором. Ці факти проливають світло на нову, ще досі невідому сторону діяльності Марка Вовчка, як

вдумливого літературного критика.

Окремий розділ присвячено висвітленню зв'язків Марка Вовчка з літературами братніх слов'янських народів. В книзі О. Засенки наведені нові переклади творів Марка Вовчка на слов'янські мови, з'ясовані невідомі досі імена перекладачів її творів, знайдені цікаві матеріали про роль письменниці в розвитку реалізму слов'янських літератур, про її зв'язки з борцями за свободу.

Наведені в роботі нові факти О. Засенко використовує як фундамент для широких і великих узагальнень. Нові сторінки, епізоди з життєвої і творчої біографії художника цікавлять автора тільки в тому аспекті, в якому вони розширюють і доповнюють наше уявлення про письменницю як пристрасного борця проти самодержавно-кріпосницького ладу, полум'яного поборника інтересів знедолених.

Чи йдеться в роботі про нову, досі невідому сторону таланта Марка Вовчка — її діяльність як літературного критика, — О. Засенко вміло і тонко розглядає цю діяльність з ставленням письменниці до сучасної їй соціально-політичної дійсності. Правильною і плідною, на наш погляд, є й новаторська думка літературознавця про те, що обидві статті письменниці слід розглядати перш за все в тісному зв'язку з російським літературним процесом.

ПОДОРОЖ У КРАЇНУ ЧУДЕС

Хто з дітей не мріяв побувати в країні чудес? А от маленькій Алісі вдалось здійснити таку подорож. На її шляху трапилося багато незвичайного і цікавого,

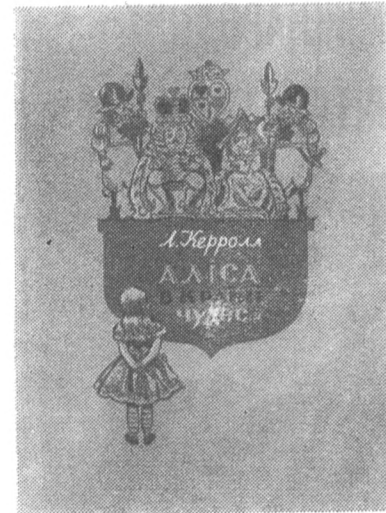
Л. Керролл. Аліса в країні чудес. «Радянський письменник», К., 1960.

Чи йдеться в книзі про переклади Марка Вовчка, дослідник цілком доречно розглядає і цю галузь діяльності письменниці в аспекті тісного зв'язку з сучасною їй епохою. Можна цілком погодитися з автором, коли він твердить, що Марко Вовчок перекладала твори, які були близькими її творчості, відповідали її особистим ідейно-естетичним поглядам.

Одним з важливих висновків, до яких приходять у своєму ґрунтовному дослідженні О. Засенко, є також і той, що твори письменниці в свою чергу сприяли розповсюдженню ідей боротьби за соціальне і національне визволення серед прогресивних кіл слов'янських країн.

І ще один, надзвичайно цінний висновок, до якого приходять автор книги «Марко Вовчок і зарубіжні літератури», — висновок про світове значення творчості Марка Вовчка. На прикладі творчої діяльності визначної революційно-демократичної письменниці О. Засенко переконливо показує, як уже в ті далекі часи національна гордість великого українського народу — його література виходила на міжнародну арену, викликаючи захоплення і повагу народів європейських країн.

**Б. МІНЧИН,
Т. РІЗНИЧЕНКО**

І все це було дуже повчальним. У найрізноманітніших ситуаціях чарівної казки Аліса робить бага-

то цінних спостережень і висновків. Висновків, які їй ще не раз ставатимуть у пригоді — і в дитинстві, і коли вона вже буде дорослою.

Вже близько ста років діти багатьох країн світу, мовами яких перекладено казку, разом з Алісою роблять цю цікаву і повчальну подорож, поетично описану Льюїсом Керроллом у його книжці «Аліса в країні чудес».

В 1960 році цей багатомільйонний загін маленьких мандрівників поповнився солідною групою — юні читачі України одержали «Алісу» рідною мовою. На адресу дорослих «дядів» з видавництва «Радянський письменник» і перекладачів Г. Бушиної та М. Лукаша в цьому році прийшло безліч подяк від малечі.

«Аліса в країні чудес» побачила світ в Англії в 60-х роках ХІХ століття і звідси почала свою триумфальну мандрівку по дитячій літературі різних країн, а її автор Льюїс Керролл одразу ж став відомим письменником.

Розповідають, що тогочасна королева Англії Вікторія зацікавилась іншими творами нового казкаря і наказала принести їй все, що він написав. Яким же великим було її здивування, коли замість очікуваних казок і описів різних цікавих пригод їй принесли кілька книжок з не дуже зрозумілими для неї назвами — «Введення в алгебраїстичну геометрію», «Геометрична символістика» і «Елементарний трактат про детермінати». Що це? Недбалість королівського бібліотекаря чи зловмисне знущання з літературних симпатій королеви?

...27 січня 1832 року в маленькому англійському місті Дерсбурі в родині вікарія Доджсона народився наймолодший син — Чарльз. Всі одинадцять дітей Доджсона, а більшість з них були дівчата, жили дружно і дуже любили маленького хлопчика.

В шкільні роки Чарльз захоплювався математикою і класичною літературою. Закінчивши Оксфордський коледж, Доджсон став перед важкою проблемою — правила вимагали від осіб, що мали намір

стати викладачами у коледжі, прийняття духовного сану. Священик з молодого Доджсона вийшов не досить старанний. Скромний, ніяковіючий, трохи заїкуватий, Доджсон дуже рідко правив у церкві, — і то переважно вибирав такий час, коли там були діти та слуги, з якими він знаходив спільну мову, і які його любили.

Але особливо приятелював молодий священик — викладач математики з трьома маленькими дочками декана коледжу Ліделла — Лориною, Алісою та Едіт.

Серйозному професорові математики, яким став Доджсон, однак вистачало часу і на прогулянки з сестрами Ліделл, а особливо з своєю улюбленицею Алісою.

Одного разу Доджсон разом із приятелем організував для дівчаток прогулянку на човні по одній з приток Темзи.

Талант Доджсона зробив цю звичайну прогулянку мандрівкою в країну чудес. Казки, якими він бавив своїх друзів під час цього плавання, дуже сподобалися слухачкам, і вони попрохали Доджсона, щоб той їх записав. Через три роки, 4 липня 1865 року, Доджсон урочисто подарував Алісі Ліделл свій твір, героїнею якого була вона, — «Алісу в країні чудес».

Майже монастирські правила Оксфордського коледжу забороняли його викладачам займатися літературою, і тому Чарльз Доджсон свої казки публікує під псевдонімом Льюїс Керролл.

Це було майже сто років тому. І якщо літературний твір протягом цього часу рік у рік перевидається, то це краще за все свідчить про його талановитість. Казка Льюїса Керролла така ж цікава і корисна в наші дні — час атомної енергії і завоювання космічних просторів — як і у дні перших кроків електрики і перших спроб людини відірватися від землі.

Поєднуючи талант казкаря з логікою вченого математика, Керролл зміг у формі дитячої казки розповісти багато такого, що до нього не вдавалося жодному казкарю. До Керрола казка обме-

жувалася мораллю — це, мовляв, погано, а це добре. Талановитий письменник поставив собі за мету пояснити дітям відносність багатьох понять.

Вчений-математик Доджсон дуже впливав на казкаря Керролла. Саме у тих філософських висновках, які Аліса робить під час своїх численних сутичок з різними чудернацькими істотами та створіннями, і криється секрет довголіття казки.

Втім, Льюїс Керролл не завжди лагідний і добренький дідок, який бавить онуків. Він стає і в'їдливим сатириком, коли мова йде про соціальний консерватизм і несправедливість існуючого ладу до простих людей. Фантастичні образи країни чудес використані автором для критики англійської королівської влади та інших державних та громадських інститутів Англії вікторіанської епохи.

Ось, наприклад, з якою тонкою іронією Керролл описує сцену суду в «країні чудес» (а по суті це суд в тодішній Англії):

«Тут одна з морських свинок заплодувала, але її негайно вгамували судові пристави. (Це досить складна справа, та я поясню вам, як це робиться. У приставів був парусиновий мішок на зашморзі. В нього вони запхали морську свинку вниз головою і сіли на неї зверху).

— Добре, що я побачила, як це робиться, — подумала Аліса. — Я так часто читала в газетах в кінці судових звітів: «З боку присутніх були спроби аплодувати, але судові пристави негайно вгамували їх». До цього часу я не розуміла, що це означає».

Автор змальовує і простий народ Англії, здоровий глузд, життєва мудрість і мужність якого майстерно втілена в образі дівчинки Аліси. Глибоко людяний, поетичний твір Льюїса Керрола — національна гордість англійської літератури.

Видавництво «Радянський письменник» зробило корисну справу, познайомивши з ним маленьких українських читачів.

С. ВОЛИНСЬКИЙ

АНГЛІЯ

СИМФОНІЧНИЙ ТВІР ПРО БАЙРОНА

Відомий англійський композитор Алан Буш написав нову велику симфонію, яку присвятив життю Байрона.

Як повідомляє преса, в Англії далеко не всі прихильно поставилися до нового твору Буша. Незважаючи на те, що авторитетні музикознавці дали високу оцінку симфонії, її не включили до репертуару жодного симфонічного оркестру країни на новий концертний сезон.

Чим це пояснюється? Виявляється талановитий композитор викликав

негативне ставлення до себе з боку офіційних кіл своєю прогресивною діяльністю, активною участю в русі прихильників миру. Загальновідомі його виступи проти атомного озброєння, а також проти змови англійських правлячих кіл з боннськими реваншистами.

Отже, перше виконання симфонії відбудеться за межами батьківщини композитора. Твір Буша готує симфонічний оркестр Радіомовлення Німецької Демократичної Республіки.

СПРАВЕДЛИВИЙ ПРОТЕСТ

Цілком зрозуміле обурення англійської громадськості викликав більш ніж дивний вибір для показу на Міжнародному кінофестивалі в Едінбургу американського фільму «До зірок», в якому робиться спроба реабілітувати колишнього гітлерівця, винахідника літаків-снарядів—

«фау-2» — Вернера фон Брауна. В свій час ракети Брауна заповдіяли чимало лиха тисячам англійських громадян. Нині Вернер фон Браун займає визначне становище в певних колах Сполучених Штатів. Американська преса шанобливо іменує його «Ракетником № 1».

На прем'єру фільму до Англії запросили виконавців провідних ролей. Була зроблена навіть спроба запросити самого фон Брауна. Як пише оглядач газети «Дейлі Уоркер», американські власті мали транспортувати Брауна до Англії військовим літаком, якщо він прийме запрошення.

Критикуючи дії дирекції фестивалю, Джон Грайерсон, голова фестивального комітету, за-

явив: «В даний момент вибір цього фільму здається більш ніж дивним». Всі спроби організаторів фестивалю виправдати свій вибір об'єктивністю, аполітичністю програми фестивалю,— пише газета «Дейлі Уоркер»,— не можуть приховати того сумного факту, що хвиля мілітаризму, яка котиться на Англію з-за океану, поступово проймає всі сфери її культурного та громадського життя.

БРАЗИЛІЯ

ТЕЛЕВІЗІЙНИЙ «ІМПОРТ»

Ще зовсім недавно телевізійні передачі із Сполучених Штатів займали більшу частину програм телебачення Ріо-де-Жанейро, Сан-Паулу та інших міст Бразилії. Але громадськість країни веде активну кампанію проти цієї американської отрути.

Група бразильських педагогів та юристів виступила з вимогою обмежити і встановити суворий контроль над цим телевізійним «імпортом». Вони опублікували матеріали своїх досліджень, які свідчать, що одною

з головних причин зростання злочинності серед юнацтва є отруйний вплив гангстерських і детективних фільмів та інших телевізійних програм із Сполучених Штатів.

Їх вимоги підтримали «Воз операріа», «Notícias de Oжi» та деякі інші бразильські газети. На їх сторінках були надруковані листи педагогів, письменників, митців, громадських діячів, в яких засуджується це шкідливе панування американського телебачення в Бразилії.

В цю кампанію вклю-

чилися і працівники бразильських телевізійних студій. Професійна спілка працівників телебачення звернулася до уряду з вимогою обмежити потік телевізійних програм із Сполучених Штатів. Вона запропонувала встановити громадський контроль над їх змістом. Працівники бразильського телебачення

ДРВ

КНИГИ ДЛЯ ТРУДЯЩИХ

В колоніальному В'єтнамі, де 95 процентів населення було неписьменним, існувало одне видавництво, яке випускало лічену кількість книжок.

Ці цифри наводить тепер в'єтнамська преса, повідомляючи про деякі підсумки роботи видав-

навіть загрожують страйком, якщо їх вимоги не будуть задоволені.

Як відомо, в кількох країнах Латинської Америки вже встановлено значні обмеження для телевізійних програм з Сполучених Штатів. «Чи довго ми ще терпітимемо?» — запитує з цього приводу газета «Notícias de Oje».

НІМЕЧЧИНА

НДР

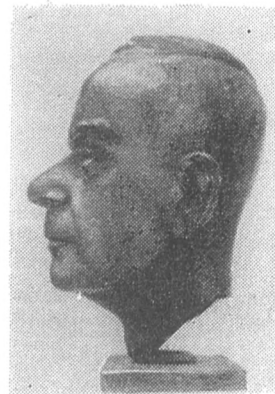
З ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ВЕЛИКОГО ПИСЬМЕННИКА

Ще за життя Томаса Манна в Інституті мови і літератури Німецької Академії наук у Берліні було утворено спеціальний відділ по вивченню творчості великого письменника-гуманіста.

Після смерті Т. Манна новий відділ став справжнім загальнонімецьким науковим центром, де зосереджено усю роботу по вивченню великої літературної спадщини і цінного архіву письменника. Незважаючи на кампанію, відкрити в боннській пресі, в діяльності відділу беруть участь не тільки вчені, критики і письменники НДР, а діячі культури і Західної Німеччини.

Вже проведено значну текстологічну роботу. Після війни окремі твори письменника видавалися по неперевіраних текстах. Лише тепер, коли відділ має широкий доступ до рукописів Манна, можна забезпечити точну редакцію нових видань.

Дружина письменника

Томас Манн. Робота скульптора Густава Зейца.

та його дочка, які зберігають великий архів Томаса Манна, надають працівникам відділу активну допомогу. За їх участю почалося вивчення листів письменника, його щоденників, записних книжок тощо.

Першим великим наслідком роботи відділу має стати підготовлене до друку нове багатомне зібрання творів Томаса Манна.

ІТАЛІЯ

МУЗЕЙ ДАНТЕ

У Флоренції, в будинку, де жив великий італійський поет Данте Аліг'єрі, влаштовується музей Данте.

Вже зібрано багато рукописів та документів, пов'язаних з життям і творчістю поета. Особливо докладно має бути висвітлений флорентійський період життя й діяльності Данте. Як відомо, в цьому місті він брав активну участь у політичній боротьбі.

Серед нових, недавно знайдених документів—урядовий акт, за яким, після перемоги політичних супротивників Данте—так званих «чорних» гвельфів—у 1302 році його було вислано з рідного міста.

Експозиція нового музею дасть широке уявлення про початковий період політичної й літературної діяльності великого поета Італії.

ФРН

З «БУМЕРАНГ» ГАНСА РЕФІША

Влітку цього року в Західній Німеччині помер талановитий письменник-драматург Ганс Рефіш. Ще на початку 20-х років з'явилися його п'єси, присвячені гострим соціальним проблемам, зокрема «Справа Дрейфуса». У роки фашизму письменник змушений був емігрувати, а його твори були заборонені та спалені гітлерівцями.

Повернувшись після 1945 року на батьківщину, в Західну Німеччину, Ганс Рефіш побачив, що тут знову панують ті ж

самі антинародні сили. Письменник був глибоко обурений терористичними судовими процесами проти комуністів, забороною Комуністичної партії та багатьох масових демократичних організацій.

Саме ці події в Західній Німеччині, як говорив сам Рефіш, стали провідною темою для його нової й останньої п'єси «Бумеранг». Вона написана на історичному матеріалі.

«Бумеранг» — це п'єса про події 1872 року,

ФЕДЕРАЦІЯ МАЛІ

З ЗЙОМКИ ПЕРШОГО ФІЛЬМУ

Уряд нової незалежної держави Федерації Малі запросив відомого голландського режисера, майстра документального кіно Йоріса Івенса зняти фільм про минуле Малі, про старовинну культуру країни і про

перші кроки її на шляху незалежності.

До творчої групи Йоріса Івенса увійшли молоді негритянські митці й письменники. За їх участю було розроблено сценарій документального фільму, першого в країні. Уже розпочато зйомки.

Сцена з вистави «Бумеранг» — зарисовка художника Гебеля.

коли керівників німецької соціал-демократії Августа Бебеля і Вільгельма Лібкнехта було віддано до суду по обвинуваченню в державній зраді.

Канцлер Бісмарк оголосив «державними зрадниками» всіх, хто виступав проти політики його уряду, проти війни, за інтереси робітничого класу. Але цей судовий процес обернувся, немов бумеранг, проти тих, хто його затіяв. Засудженням Бебеля і Лібкнехта Бісмарк сподівався придушити робітничий революційний рух, але вишло навпаки: це при-

звело до його дальшого піднесення.

У сучасній західнонімецькій дійсності Ганс Рефіш побачив риси минулих часів. Політичний терор, який проводить боннський уряд, — це теж бумеранг, який обернеться проти керівників цього уряду.

Доля цього твору Ганса Рефіша дуже характерна для західнонімецьких умов. «Бумеранг» з цілком зрозумілих причин не побачив світла рампи. Цей твір поставлено тепер, вже після смерті автора, на сцені Лейпцігського театру, в НДР.

ПОЛЬЩА

СКУЛЬПТУРИ МАНДРУЮТЬ ПО СВІТУ

Оголена від кори деревина клена, явора і каштана має білий колір. А шипшина, вільха й груша відрізняються своєрідними відтінками червоного кольору. Це природне багатство барв використав художник.

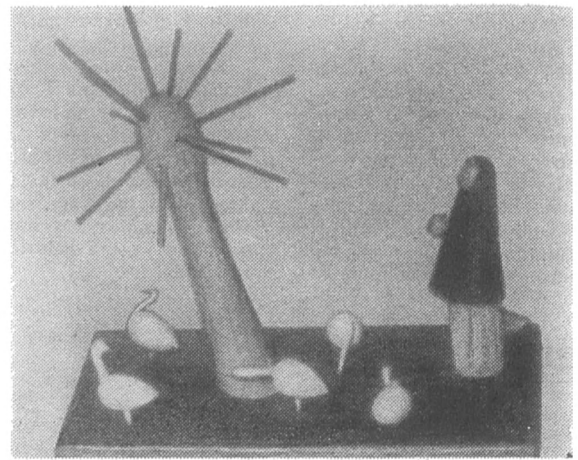
Молодий варшавський скульптор Юзеф Стахура розповідає:

— Я займаюсь, головним чином, монументальною скульптурою. «Довбати» дерево я почав не дуже давно. Відразу однак привабили мене можливості, які дає художникові природна будова цього матеріалу. Коли кілька років тому

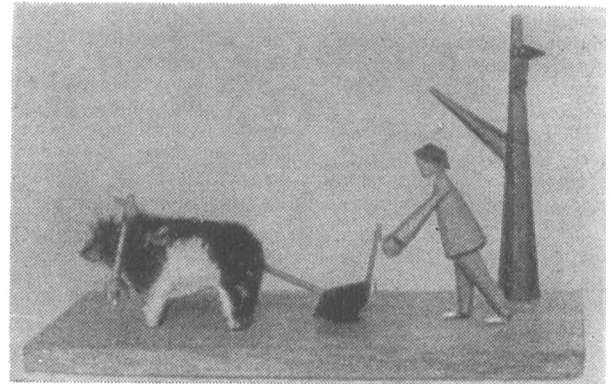
я заніс до художнього салону свою першу продукцію, то і не сподівався, що на мене чекає успіх. Але всі мої скульптури незабаром були розпродані.

Сьогодні на скульптури молодого художника надходять замовлення зі Сполучених Штатів Америки, Австрії, Данії, Бельгії, Чехословаччини, ФРН.

Художник тільки частково може задовольнити цей попит. Адже кожна його скульптура — це не механічне, ремісниче копіювання моделі, а творча праця. Всі композиції (Стахура опрацював 36

Дерев'яні скульптури Стахури — «Оранка», «Пастушка».

окремих моделей) до тепні за змістом, вражають красою, простотою і витонченістю форми. Три основні теми особливо цікавлять Стахуру: це людська праця (наприклад оранка, сівба, городництво,

прання, кузня), звичаї (жартівливий обряд поливання водою на 2-й день Великодня), а також відпочинок, свято.

Кольорові дерев'яні мініатюри Стахури тісно пов'язані з традиційною народною скульптурою.

РУМУНІЯ

ПРЕМІЯ В КАРЛОВИХ ВАРАХ

Новий фільм «Дунай палає», відзначений одною з перших премій на кінофестивалі в Карлових Варах.

Автори сценарію Франціск Мунтяну і Михайл Попович та режисер Ліліу Чіулей обмежили місце подій фільму рамками одної дунайської баржі. Але те, що відбувається тут, на цій маленькій баржі, показує героїзм румунських патріотів в боротьбі проти фашист-

ського режиму Антонеску.

...Власник невеличкої баржі Михайл за наказом фашистського командування перевозить зброю й боеприпаси. Це дуже небезпечна робота. Дунай заміновано, на кожному кілометрі шляху чекає смертельна небезпека. Ось і останній помічник Михайл загинув від вибуху міни. Михайл залишився на своїй баржі один, бо охочих допо-

Ірина Петреску у фільмі «Дунай палає».

магати йому немає. З ним лише його молода дружина.

На баржу, під виглядом карного злочинця потрапляє молодий партизан Тома. Він має здобути тут зброю для партизанів.

Щодо самого Михая, то він, власне, не замислюється над тим, що своєю роботою прислужує ворогам румунського народу.

Але це розуміє його дружина. Вона стає таємною спільницею Тома, допомагає і своєму чоловікові знайти місце в боротьбі за нову Румунію.

Румунська, а також іноземна преса оцінює новий фільм, як великий успіх кіномистецтва Румунії.

Молода артистка Ірина Петреску вперше знімається в кіно (дружина Михая), але створений нею образ вражає своєю надзвичайною переконливістю.

СРСР журналом «Інотрапная література».

Трагічну історію Леді Торренс та Вела Ксав'є глядач побачить у виконанні талановитої італійської актриси Анни Маньяні та відомого американського кіноактора Марлона Брандо.

У фільмі знімається також Елізабет Тейлор.

«Коли образи Уільямса втілює неперевершена Маньяні,— пише журнал «Фільм енд філмінг»,— страждання жінки, позбавленої кохання, набувають справжньої трагедійної сили».

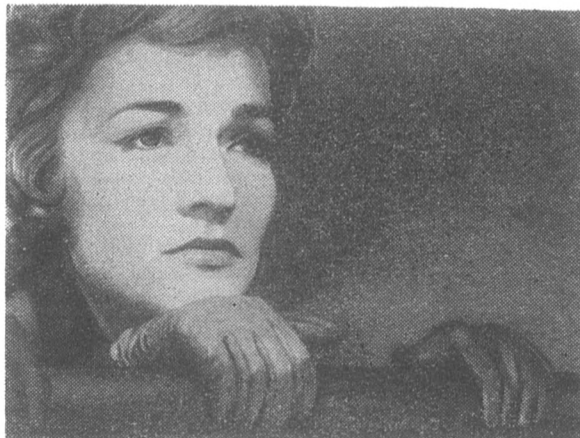
Сценарій нового фільму під назвою «Втікачі», кілька разів перероблявся вимогливим автором.

УГОРЩИНА

З ЧОМУ ЩАСТЯ МАРІЇ КАДАР!

Про фільм «Червоне чорнило» (сценарій Магди Сабо, режисер Віктор Гертлер) багато й гостро

чинка мовчить, але боліче переживає цю драму: вона дуже любить матір.

Ева Ваш в ролі Марії Кадар у фільмі «Червоне чорнило».

США

ЕКРАНІЗАЦІЯ П'ЄСИ ТЕНЕССІ УІЛЬЯМСА

Американський драматург Тенессі Уільямс працює над екранізацією

своєї п'єси «Орфей спускається в пекло», опублікованої цього року в

Анна Маньяні та Марлон Брандо у фільмі «Втікачі»

сперечаються на сторінках угорської преси.

Фільм розповідає про долю молоді вчительки Марії Кадар, про її любов до вчителя Золтана Аача. Фільм присвячений проблемам моралі людини соціалістичного суспільства.

Золтан Аач, колись здібний художник, тепер через родинні обставини покинув улюблену роботу і працює вчителем у школі. Марія Кадар, покочавши його, намагається знов пробудити в ньому покликання художника.

Марію дуже люблять її учениці. Серед цих дівчаток і дочка Золтана — чотирнадцятирічна Катя, яка відчуває характер відносин між вчителькою й батьком. Ді-

Після довгих вагань молода вчителька все ж приходиться до висновку, що не має права руйнувати сім'ю Золтана, завдавати болю Каті. Марія Кадар робить важкий для неї, але, на її думку, єдино правильний крок і відмовляється від свого особистого щастя.

«Червоне чорнило», як відзначає преса, це не мелодрама, а твір, в якому глибоко трактується питання моралі людей нового соціалістичного суспільства.

Ева Ваш в ролі молоді вчительки, Дьордь Палаш в ролі Золтана і особливо виконавиця ролі дівчинки Каті — Миртіль Надазі створили правдиві образи. Преса високо оцінює сценарій Магди Сабо.

РЕЖИСЕР — АКАДЕМІК

ФРАНЦІЯ

«Вперше серед «сорока безсмертних» займає місце кіномитець, — писала преса про Р. Клера. — Звичайно, якщо не рахувати Жана Кокто, який при багатьох своїх талантах є також кіномитцем із світовою славою. Але до Академії він увійшов переважно за заслуги в галузі літератури й образотворчого мистецтва.

Отже, ця, як називають французьку Академію Наук, «найконсервативніша організація у світі», створена ще 1635 року кардиналом Рішельє, офіційно визнала у 1960 році, що кіно — це також мистецтво.

* * *

Рене Клер — перший у світі кінорежисер-академік. Йому 62 роки. Вперше він виступив у кіно сорок років тому, і тепер на його «рахунок» 28 повнометражних фільмів.

Справжнє прізвище Клера — Шометт. Рене — син відомого фабриканта — вирішив, що це прізвище занадто прозаїчне для початку нового актора. 1920 року він вперше одержує маленьку роль в якійсь комедії і саме тоді змінює прізвище. «Клер» по-французьки значить «ясний».

Початок кар'єри Рене Клера — сьогодні режисера із світовою славою — був досить скромний. Довгий час він грав лише маленькі ролі, одержуючи не більше 25 франків щодня, поки нарешті за допомогою товаришів-режисерів не одержав режисерського дебюту.

Першим фільмом Рене Клера був «Париж спить» (1923 р.) Вже в цій комедії проявився самобутній талант Клера: його вміння все помічати, дотепність, критичне сприйняття дійсності. Наступний фільм — тепер він належить до класики кіно — «Антракт» (1924 р.), а згодом фільм «Солом'яний капелюшок» остаточно переконали критиків і громадськість, що у Франції з'явився видатний режисер.

Рене Клер, майстер діалогу, автор величезної кількості всьому світові відомих фільмів, в яких звук, музика і пісня відіграють одну з основних ролей, був колись запеклим ворогом звукового кіно.

Після огляду перших звукових американських фільмів Клер писав:

«Досить було якогось незначного відкриття, щоб звести нанівець всі сподівання, які ми покладали на кіно. Наприклад, кольоровий фільм, а особливо звуковий,

На знімках: кадри з фільмів «Мовчання — золото», «Урок сатани», «Принади ночі» та «На околицях Парижа».

стане незабаром театром для убогих».

У 1930 р. Рене знімає фільм «Під дахами Парижа», який приносить йому славу новатора у звуковому кіно. Ця комедія і сьогодні, через тридцять років, вражає свіжістю задумів і зворушує теплотою, з якою режисер показав життя простих парижан.

Наступні фільми Клера — «Мільйон», «Хай живе свобода» і «14 липня» — були творами зрілого режисера, справжнього майстра звукового кіно.

В 1934 році, після невдалих зйомок фільму «Останній мільярдер», Клер виїздить до Лондона. В роки війни Рене Клер створює фільми «Полум'я Нового Орлеана», де в головній ролі знімалася відома актриса Марлен Дітріх, а також «Десять негрятят». А незабаром з'являється «Великі маневри» та

«На околицях Парижа» — добре знайомі радянському глядачеві справжні шедеври кіномистецтва.

В 1956 році Рене Клера обрали почесним доктором Кембріджського університету. Це було його перше «академічне» звання. Р. Клер зробив доповідь про кіномистецтво латинською мовою.

І от зараз відомий всьому світові французький кінорежисер Рене Клер — академік. Друзі щиро поздоровляти Клера з присвоєнням почесного звання. Французький письменник Андре Моруа, жартуючи, запитав Клера:

— Як ви себе, друже, почувате в ролі академіка?

— Чудово, — відповів режисер, — я вважаю, що краще й приємніше бути безсмертним за життя, ніж після смерті.

житті і творчості Арагона.

Велику роль у формуванні світогляду письменника відіграв і ряд інших подій, зокрема день 15 грудня 1920 року: це участь Клари Цеткін в роботі з'їзду Комуністичної партії в Турі. Письменник побачив народження нового типу жінки. В 1934 році образ Клари Цеткін з'являється в романі «Базельські дзвони», і тільки завдяки їй може Арагон завершити свою серію романом «Комуністи», публікування якого починається в 1949 році. 15 грудня 1920 року народжується, а згодом набирає конкретної форми думка: «Жінка нових часів народилась. Це про неї я співаю. І про неї я завжди співатиму...»

Проте, звичайно, для зміни напряму формування світогляду людини недостатньо однієї події або зустрічі. Для цього потрібно багато переконливих прикладів.

Протягом багатьох років від Ріфської війни до вступу в Комуністичну партію і після цього Арагон залишається романтиком, мрійником. Чогось бракує цій людині, яка «мріє навчитись мріяти». В той час він ще не вмів цього, бо, на його думку, «мріяти часто означає вивчати». Одна зустріч у Монпарнаському кафе змінила його життя. 5 листопада 1928 року Арагон зустрівся з Маяковським, а наступного дня з Ельзою Тріоле. З цього моменту вони нерозлучні. Трохи пізніше Арагон їде з нею до Радянського Союзу.

«І ось так, у другій половині 1930 року, — пише Г. Жюен, — сюрреаліст Арагон, у якого голова була набита ліричними картинками ...поїхав у Москву з однією думкою — здійснити нову подорож... але повернувся зовсім іншою людиною...»

ПРО ЖИТТЯ Й ТВОРЧІСТЬ АРАГОНА

У видавництві «Галлімар» вийшла книжка «Арагон». Упорядкована Губертом Жюеном, вона містить і собі велику передмову, де наводиться біографія й критичний огляд творчості письменника, уривки з творів Арагона, цілу серію його літературних портретів, написаних Андре Бретоном, Полем Леото, Жаном Кокто, Полем Елюаром та ін. До передмови включено висловлювання Моріса Тореца про значення творчості Арагона для розвитку сучасної літератури.

Неможливо в одній книжці висвітлити багатий і складний творчий шлях письменника. В ній можна лише виділити окремі теми, найбільш близькі авторові. Так і зробив Г. Жюен. Особисто знайомий з Арагоном, він мав змогу обговорювати з ним зміст того чи іншого твору (в книжці наводиться одна з таких розмов).

Особливу увагу автор приділяє розгляду періоду сюрреалізму —

поворотного моменту в житті й творчості Арагона.

Нижче наводиться уривок з передмови.

«У квітні 1925 року вибухнула війна в Марокко, відома під назвою Ріфської війни: в цей час в гірському районі Ріф під керівництвом Абд-ель-Керіма було організовано марокканський рух опору. Ця подія глибоко схвилювала представників французької інтелігенції. Вони виступили з протестом, вимагаючи припинення війни. Протест підписують Арагон та сюрреалісти. Проти Ріфської війни збирає підписи і невтомний Анрі Барбюс. Маніфест Барбюса підписує і Арагон. Саме ці підписи під двома документами, а також глибоке усвідомлення письменником характеру колоніальної війни приводять його після двох років дискусій, роздумів і рішень до лав Французької Комуністичної партії. Це була яскрава сторінка в

ШВЕЙЦАРІЯ

2 ПРОФЕСІЯ, ЯКА НЕ ГОДУЄ

«В нашій країні є люди, для яких література це професія. Але, на жаль, прибуток від книг, які вони пишуть, не може забезпечити їм життєвого мінімуму, і вони змушені шукати собі якоїсь іншої роботи».

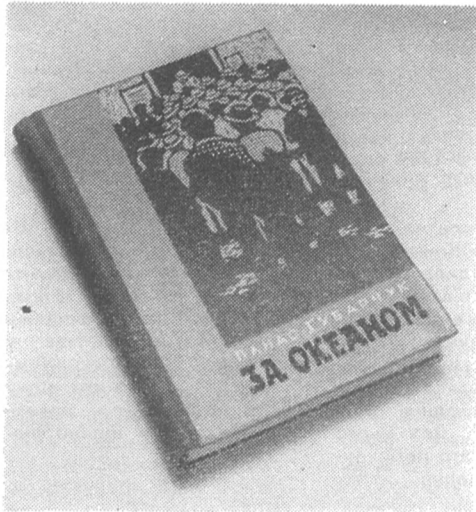
Це твердження самої Спілки швейцарських письменників про матеріальне становище її членів.

Журналіст Жан Віллен звернувся до відомого прогресивного швейцарського письменника Отто Штейгера. Він просив його поділитися своїми думками з приводу цієї заяви Спілки письменників. І ось що розповів Отто Штейгер.

Лише два-три письменники можуть дозволити собі у Швейцарії займатися виключно літературою. Це ті літератори, чії книги видаються за кордоном. Сам Штейгер, вже будучи автором кількох романів, що мали у Швей-

царії великий успіх, міг писати лише вночі та по неділях, бо змушений був працювати в одній з державних установ. Лише згодом, коли твори Отто Штейгера почали друкуватися у різних країнах світу, він дістав змогу повністю присвятити себе літературі.

Головна причина важкого матеріального становища швейцарських письменників — кабальне авторське право, яке зовсім не захищає інтересів письменника. Видавці можуть диктувати будь-які умови. Спілка письменників робить іноді спроби стати на захист своїх членів, але вона не знаходить підтримки з боку швейцарського закону. Уряд Швейцарії не передбачає у державному бюджеті жодних асигнувань на розвиток літератури й мистецтва; тут не існує ніякого фонду допомоги молодим здібним літераторам.

УКРАЇНЦІ В АРГЕНТИНІ

Характерним для історичного шляху, пройденого українськими емігрантами на американському континенті, є те, що, перебуваючи далеко від рідної землі, вони, в своїй масі, не поривали з нею зв'язків, зберігали демократичні традиції національної культури, постійно жваво відгукувалися на події, що відбувалися на Україні.

Автобіографічна книга Панаса Губарчука «За океаном», видана у Львові наприкінці минулого року, у художній формі на конкретних прикладах і фактах відтворює правдиву картину масової еміграції українського трудового селянства до країн Америки (у даному випадку — до Аргентини). Автор, який 28 років прожив у Аргентині, досить широко малює життя переселенців за океаном, вдало показує

складний процес пробудження класової свідомості у колишніх затурканих заробітчан, які кінцем кінцем знаходять своє місце в лавах робітничого класу Аргентини і пліч-о-пліч з представниками інших національностей виступають проти експлуататорів. Чимало місця в книзі займає й розповідь про діяльність українських прогресивних організацій в Аргентині. Нарешті, та обставина, що автор був свідком і безпосереднім учасником багатьох з описаних ним у книзі подій, робить цей твір особливо переконливим.

«Село Тойкут на Волині, в якому я родився і провів юнацькі роки, — говорить П. Губарчук у перших рядках своєї книги, — звичайне польське село. Убогі селянські хати, похилі плоти коло садіб, ріденькі вишневі сад-

ки, а за вигонами — виснажена піскувата земля. На кожній вулиці з давніх-давен злидні залишали свої позначки. Люди ходили з смутком в очах, хвороби косили дітей. А в кінці села, наче свідок людської неправди і визиску, стояв обгороджений колючим дротом панський маєток».

Притиснуті до нужденного клаптика землі нестатками і лихом, багато селян з Волині, з Галичини, з Буковини та Закарпаття лишали рідні оселі і вирушали за океан — шукати кращої долі. На західних землях України буквально не було такого села, звідки б не виїхало на чужину кілька сімей або поодиноких селян. Порівняно із загальною кількістю українців, що емігрували за океан наприкінці XIX і в перші десятиріччя XX століть, вихідці із Західної України становили понад 95 процентів.

Тяжке безпросвітне існування породжувало серед найбільш знедоленої части-

ни населення західноукраїнських земель — трудящого селянства — настрої відчаю, намагання будь-що вирватися із лещат нестатків і голоду. Саме в цих умовах з надією і величезним інтересом сприймалися селянами чутки про неабиякі можливості, що чекали начебто на переселенців в заокеанських країнах: Сполучених Штатах, Канаді, Бразилії, Аргентині. Вирушаючи за океан, багато хто із селян не збирався лишатись там назавжди, мріяв заробити грошей і повернутись господарювати на рідній землі. Але на ділі склалось інакше.

В тридцятих роках у Польщі,— свідчить П. Губарчук,— «розмови про заокеанські країни стали ніби якоюсь пошестю, що перекидалися з села до села і охоплювали цілі гміни (волості)». Ці розмови підігривались ілюстрованими журналами і книжечками, в яких розповідалось про великі масиви незаселеної, дуже родючої землі в заокеанських країнах, про сприятливий клімат, про урядову допомогу переселенцям і т. ін. Згадані журнали поширювали представники різних пароплавних агентств, контори яких на той час були відкриті у всіх воеводських і багатьох повітових містах панської Польщі.

З свого боку уряд шляхетської Польщі, яка економічно була дуже відсталою, всіляко заохочував до переселення і сприяв пропаганді про можливе життя в Америці. Діялось це для того, щоб зменшити земельний голод у Речі Посполитій і відвернути зазіхання бідноти на поміщицькі лани.

Восени 1927 року група молоді із села Тойкут, а серед неї і автор книжки «За океаном», збиралася виїздити до Аргентини. Не легко було дістати документи на виїзд. «Кожний урядовець, який мав хоч найменшу причетність до дозволу, хотів

хабара. Доводилося давати». Нарешті документи одержані. Внісши 8 листопада до контори пароплавного агентства «Міслер» у Ковелі позичені на переїзд гроші, хлопці повертались додому.

«Повернулися додому пізно ввечері. Матір застав заплакану, брата Микиту, що пас удень худобу, засмученого. Почав лагодити валізу. Поклав дві пари білизни, вишитий рушник. Мати мовчки дивилася на моє збирання, тужно похитуючи головою і потай утираючи сльозу. На другий день вона сказала: — Подивися на себе, ти ще дитина. Хто тебе на роботу візьме. Загинеш, більше й не побачу.

— Не загине,— заспокоював батько, і почав викладати цілий кодекс моєї поведінки в чужому краї.— Працюй чесно, не гуляй, горілки не пий, на карти не дивись, то, може, й вийдеш у люди...»

І от збори закінчені. Тойкут, Ковель, Варшава. У Варшаві кількадемна зупинка. Нескінченні медичні огляди. «Всі лікарі й їхні помічники роззявляли роти, як ненаситне гайвороння і каркали: дай, дай, дай! В емігрантах вони вбачали джерело зиску». З Варшави емігранти вирушають поїздом через Польщу, Чехословаччину, Австрію до італійського порту Трієст.

Взагалі транспортування емігрантів морем здійснювалось здебільшого через німецькі, голландські й італійські порти — Гамбург, Бремен, Роттердам, Антверпен, Геную, Трієст. З німецьких і голландських портів емігранти від'їздили до Канади і США, з італійських — до країн Латинської Америки.

В 1927 році еміграція до Канади була на деякий час припинена, і майже весь потік емігрантів із західних земель України спрямовувався до країн Латинської Аме-

ДРУЖНІ ВЗАЄМИНН

На Україні гостювала група угорських митців, в складі якої провідні солісти Будапештського театру оперети Анна Зентаї і Роберт Ратоньї, виконавці естрадних пісень Марта Зараї, Ерно Карпаті, Янош Вамоші та ін.

Виступи артистів супроводжував естрадний оркестр «Будапешт». Гості дали концерти в Києві, Харкові, Запоріжжі, Одесі і в Криму.

Інститут Британської кінематографії та Британський національний кінотеатр провели в Лондоні фестиваль фільмів, випущених у 1959 році.

Україна представила кінокартину «Дорогою ціною» (виробництво Київської студії імені О. П. Довженка, режисер М. Донської).

Глава Британського національного кінотеатру Стенлі Рід надіслав листа директорів Київської студії, в якому пише:

«Ми визнали Ваш фільм найвидатнішим фільмом року. Прийміть, будь ласка, наш привітання... Ми сподіваємося, що матимемо приємність і надалі показувати й інші ваші роботи на майбутніх фестивалях».

В Одеському музеї східного і західного мистецтва було відкрито виставку серій панно лауреатів Міжнародної премії миру Ірі Маруні і Тосіно Маруні «Хіросіма», присвячених хіросімацькій трагедії.

Виставка творів японських художників ночує з міста в місто, з країни в країну, і всюди люди таврують ганьбою винуватців трагедії Хіросіми, тих, хто розмахує атомними і водневими бомбами, хто засилає в чуже небо чорних вісників війни.

На Київській сцені вже неодноразово з успіхом виступали митці Федеративної Республіки Югославії. Нещодавно на гастролі до Києва приїжджала солістка Белградської опери Бісерка Цвайг, яка виступила в спектаклях столичного театру опери і балету ім. Т. Г. Шевченка «Кармен» Ж. Бізе (Кармен) і «Аїда» Д. Верді (Амнепріс), демонструючи велику акторську майстерність, артистичний темперамент і красу голосу.

Три роки тому за путівками Димитрівської комуністичної спілки молоді для роботи на шахтах Донбасу прибула в Радянський Союз велика група болгарської молоді. Болгарські молоді гірники не тільки добре працювали, вони разом з тим і вчилися. Курси гірничих майстрів закінчило біля 400 молодих болгарів. 97 чоловік навчались у вищих учбових закладах і понад 150 — у вечірніх та заочних технікумах, 1000 чоловік відвідували заняття гуртнів і семінарів сітки політичної освіти.

Нещодавно велика група болгарських гірників повернулася на батьківщину.

рики, зокрема Аргентини. В 1927—1931 рр. не було такого дня, коли б у Буенос-Айреському порту не пришвартовувався б великий океанський пароплав з емігрантами із Європи. Розташований у порту довжелезний будинок еміграційного готелю, в якому новопривбулі мали право лишатися тільки три дні, ледве вмiшав переселенців. Цей будинок був одночасно і кількадечним притулком емігрантів і своєрідним ринком продажу дешевої робочої сили. Сюди приїздили представники німецьких, французьких та англійських компаній (американський капітал на той час не був ще досить міцним в Аргентині), а також управителі великих поміщицьких маєтків і набирали собі працівників. Фізично сильних самотніх людей посиляли на будівництво і ремонт залізниць, каналів, на спорудження промислових об'єктів. Сімейних поміщики забирали у свої маєтки.

Найбільше емігрантів із західноукраїнських земель осіли в провінціях Чако й Місіонес, де й на сьогоднішній день українці становлять більшість сільського населення. Багато українців мешкає і в провінції Мендоза, в якій є великі українські колонії, такі як Бовен, Альвеар, Атуель-Суд та інші, а також у містах Буенос-Айрес, Росаріо, Санта-Фе. Усього на сьогоднішній день в Аргентині налічується 130—150 тисяч українців.

Вже з перших кроків на аргентинській землі емігрантам довелося гірко розчаруватися в обіцянках пароплавних компаній, які були такими спокусливими в далекій тепер Волині чи Галичині і які розвіялись, як дим, в Аргентині.

На будівництві залізниць, наприклад, панували жахливі умови праці. Привезених з еміграційного готелю переселенців розміщували у легких брезентових наметах

або бляшаних бараках. Підрядчики не бажали застосовувати техніки — адже робоча сила обходилась дешевше. Тому, скажімо, насипи на залізницях робилися переважно з допомогою тачок. Харчували вкрай погано. У багатьох випадках не вистачало також і води. Її з переборами привозили здалеку в цистернах. Не витримавши нелюдських умов праці, багато емігрантів кидали роботу і їхали влаштовуватись у міста.

Але й там було не легше. Починався економічний спад. Перед безробітними зачинялися брами підприємств.

Пригноблені горем емігранти після кількадечного блукання по місту сідали на товарний поїзд і їхали без певного напрямку в інше місто, в іншу провінцію.

Чимало з них після довгих блукань по країні опинялись у гарячих північних провінціях Місіонес і Чако, де пустували ще державні землі. Тут вони вдвох-утрьох займали серед лісів невеликі клаптки землі і, переборюючи неймовірні труднощі,

зв'язані з нестачею харчів, тягла і знярядь праці, намагалися господарювати.

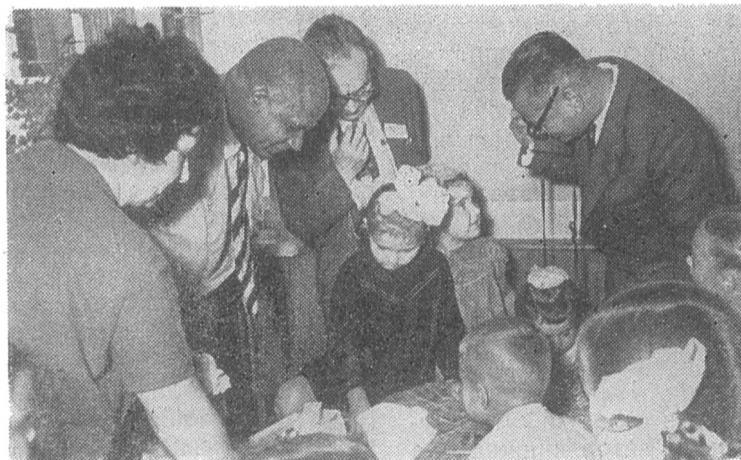
Надзвичайно складні життєві умови, в яких опинялись емігранти в країнах Америки, робили популярною серед них ідею створення за національним принципом різних організацій взаємодопомоги та культурно-освітніх організацій. Зараз в Аргентині працює 8 культурно-освітніх організацій і взаємодопомогова організація «Білоруське вогнище» з багатьма філіями, в яких об'єднуються прогресивно настроєні українці, білоруси й росіяни. В цих організаціях проводиться самодіяльна художня робота, працюють бібліотеки: діти членів організації вчать читати й писати рідними мовами.

Про все це детально й жваво розповідається в книзі Панаса Губарчука «За океаном».

Сам Губарчук 1955 року разом із сім'єю повернувся на Україну. Зараз він живе в Луцьку і працює в газеті «Радянська Волинь».

І. БРЕЧАК

НАШІ ГОСТІ

Іноземців, які приїжджають на Україну, цікавлять всі галузі життя нашої республіки.
На фото: зарубіжні працівники охорони здоров'я під час відвідування дитячих закладів м. Києва.

Іракські письменники

АЛІ ДЖАВАД ат-ТАХІР

І ШАКЕР ХУСБАК:

ЛІТЕРАТУРА

О Н О В Л Ю Є Т Ь С Я

Ми попросили іракських письменників — літературознавця Алі Джавад ат-Тохіра і новеліста Шакера Хусбака — розповісти про головні течії в сучасній іракській літературі.

— Дозвольте мені як літературознавцю розпочати першому, — посміхається Алі Джавад. — Вам, мабуть, добре відомо, що серед різних жанрів у літературі Арабського Сходу безроздільно панує поезія. Іракська поезія вправі, зокрема, пишатися тим, що в усі часи в ній була широко представлена громадська лірика. Цей струмінь особливо сильно відчувається тепер, коли після Липневої революції 1958 року Ірак сміливо й рішуче пориває з темною спадщиною минулого, стає на шлях всебічного оновлення. У віршах наших поетів зараз більше ніж будь-коли звучить гімн новому життю, любов до свого народу, віра в його силу. Поетичне слово служить молодій республіці в усіх її починаннях.

Ми просимо назвати імена найпопулярніших сучасних письменників Іраку.

— Їх багато, — каже Алі Джавад. — Тому згадаю лише кількох. В першу чергу це наш видатний поет аль Джавахірі. Він широко відомий на всьому Арабському Сході. В своїй творчості Джавахірі тяжіє до класичної національної араб-

ської форми, популярної в народі. Але ніщо не стоїть на місці — і ця форма оновлюється. Шуканнями нових форм позначені твори таких популярних поетів, як Бланд аль Хейдарі, Абдель Ваххаб аль Баяті (відомий радянському читачеві по збірці «Вірші у вигнанні») та багатьох інших.

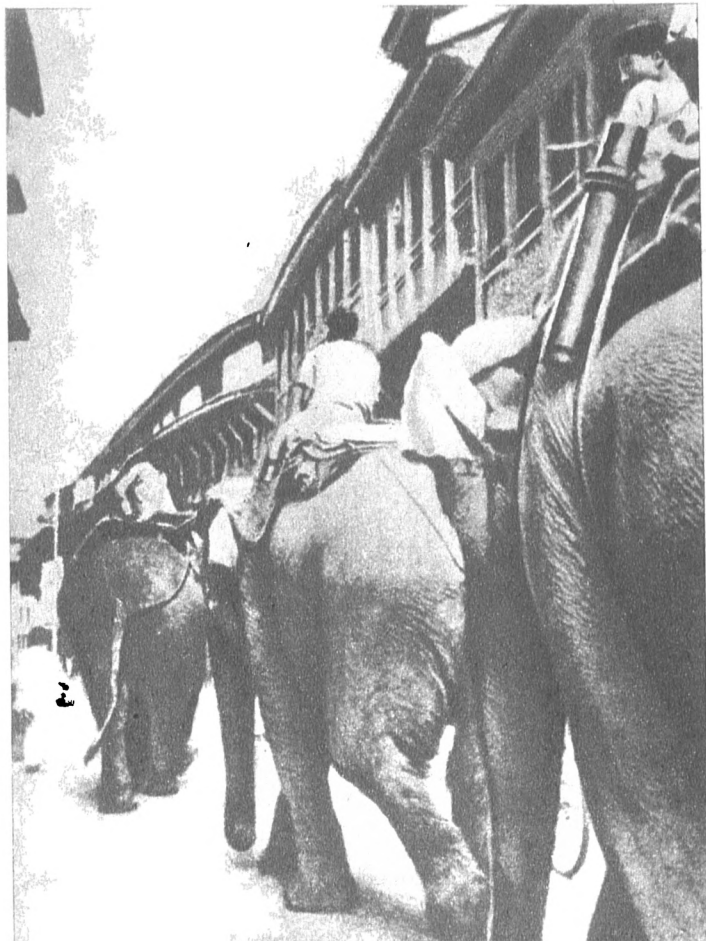
— Новела — жанр для іракської літератури порівняно новий, — починає свою розповідь про сучасну прозу Шакер Хусбак. — У нас вона з'явилася, приблизно, років двадцять тому. Чому так пізно? Це обумовлено багатьма причинами, серед яких не останню роль відіграє неписьменність населення: прості іракці віддають перевагу віршам, які можна передавати з уст в уста. Зараз новела починає займати в іракській літературі дедалі міцніші позиції. Якщо раніше в прозових творах наслідувалася традиційна фольклорна форма «хікает», то тепер новелісти почувають себе вільними у виборі форми й прагнуть наповнити її соціальним змістом. Ці тенденції легко простежити в творчості аль-Халілі, Зу-ан-Нуна Айюба, Абдель Маліка Нурі та багатьох інших популярних арабських прозаїків. В іракській літературі поки що відсутня така велика форма, як роман. І не тільки тому, що іракський читач не звик до романів, але й з матеріально-організаційних причин: в країні немає видавництва, і випуск книги — це особиста справа того чи іншого власника друкарні. Іракські письменники не отримують за свої твори гонорару і тому не можуть професіоналізуватись. В більшості випадків вони працюють журналістами або педагогами.

— В таких умовах, — кажуть наші співбесідники, — писати і видавати романи важко. Щоправда, недавно утворена Спілка письменників Іраку об'єднує близько 250 літераторів і вживає заходів для того, щоб якось налагодити цю справу. Ми сподіваємося, що у нас незабаром з'являться й видавництва.

Сучасні шляхи майже зовсім невідомі в Непалі. Такими стежками добираються до гірських селищ торговці із своїм нехитрим крамом.

Основним видом транспорту в Непалі є слони. Щоб потрапити з центру непальської столиці Катманду на околицю, доводиться наймати отаке «таксі».

НЕПАЛ

Старовинна легенда так розповідає про виникнення держави Непал: довгі віки його територія біля підшви Евересту — дев'яносто кілометрів у довжину й 240 кілометрів шириною — була затоплена гігантським озером. Але під час своїх мандрівок по світу бог Вішну розсік мечем гірський ланцюг, вода з озера витекла в море, а на його місці було засновано Непал.

Така легенда. А от дійсність Непалу: протягом століть, аж до 1951 року, Непал був країною, відрізаною від зовнішнього світу. Англійські імперіалісти, які проникли туди на початку минулого століття, впродовж 130 років штучно підтримували ізоляваність цієї держави, змовившись з тодішніми правителями країни, династією Рана, і нещадно висисуючи тубільне населення. Непал — країна давньої культури, щедро наділена природними багатствами. Однак майже дев'ятимільйонне населення держави — фактично англійської колонії — жило в страшних злиднях. В 1951 році нинішній правитель Непалу, недавній гість Радянського Союзу, Махендра Бір Бікрам Шах Дева поклав край колоніальній залежності країни й господарюванню в ній династії Рана. Однак ще й сьогодні в Непалі фактично немає шляхів сполучення і землеробам навіть невідомий залізний плуг. Безкорислива допомога Радянського Союзу та інших країн соціалістичного табору сприяє успішному здійсненню першого непальського п'ятирічного плану, найважливішими завданнями якого є створення шляхів сполучення і промисловості. В надрах непальської землі є мідь і слюда, золото, нафта й вугілля. В густих лісах — дорогі породи дерев. Промисловість Непалу матиме досить сировини для власної продукції. Часи колоніалізму минули, Непал упевнено став на шлях прогресу.

СЬОГОДНІ

Довгі дні терпляче чекають на базарах селяни, поки їм понастигне спродати свій нужденний врожай — кукурудзу, цукрову тростину, тютюн, чай. Купівельна спроможність міського населення ще дуже низька.

45 днів столицю Непалу прикрашали плакати різних партій; під час перших парламентських виборів у країні кандидатами до парламенту були 865 представників дев'яти політичних партій, а також незалежні. Комуністична партія Непалу виставила своїх кандидатів у 48 із 109 виборчих округ. В числі своїх вимог компартія поставила проведення демократичної земельної реформи та мирну міжнародну політику уряду.

Релігія і зараз займає велике місце в житті кожного непальця. В країні дві основні релігії — буддизм та індуїзм. Кількість храмів на душу населення тут найвища в світі. Від самого дитинства непальці вивчають складні релігійні віровчення. Однак, як ми бачимо, ці хлопці не дуже бояться страхітливого обличчя бога Шіви.

І зараз іще 95% населення країни — неписьменні. За часів панування династії Рана чотири п'ятих непальської землі належали великим землевласникам. В усій країні нараховувалося лише десять шкіл і один університет, який випускав щороку лише 50 чоловік. Одним з перших заходів нового уряду короля Махендри стала ліквідація неписьменності в країні. Подібно до інших держав Азії та Африки, Непал починає долати свою вікову відсталість.

На заході Німеччини, у мальовничій місцевості, що носить назву Північний Ейфель, притулившись до самісінького бельгійського кордону, загубилось серед відлогів Рейнських гір маленьке містечко. Його важкувато відшукати на карті, проте дуже легко — у першому-ліпшому довіднику-путівнику, починаючи від найбільш відомого Бедекера. Зветься містечко Моншау, і воно добре відоме всім туристам, які хоч раз мандрували по Західній Німеччині. І дійсно, як туристovi не завітати у Північний Ейфель із його чудовими краєвидами. А в цьому випадку він неодмінно потрапить і до Моншау — туристської столиці Ейфелю. Він побачить неозорі поля, мальовничі горби, вкриті пишною зеленню лісів; на одному, найбільшому з горбів — похмурий середньовічний замок. Він стоїть, немов вартовий, що охороняє спокій Моншау, його чистих горбатеньких вуличок, затишних, майже іграшкових будиночків, зелених, акуратно підстрижених садочків.

Невідомо, чого більше в Моншау: будинків чи об'яв, реклам, закликів, які наперебій пропону-

ють туристам затишок готелів і пансіонів, послуги ресторанів, рестораничків, барів, кафе. Що ж, цілком закономірно. Моншау — одне з міст, що існують завдяки туристам і для туристів. Отже, оселяйтесь в готелях, користуй-

Спустили вулиці Моншау. Тепер на них важко побачити туриста.

тесь гаражами, обідайте в ресторанах, купуйте сувеніри. Вам гарантують відмінне обслуговування й комфорт, чудові краєвиди, тишу й спокій!

Але все, що ми розповідали досі, відійшло в минуле. Десь з півроку тому жителі Моншау з подивом помітили, що на вулицях міста, вздовж навколишніх доріг почали з'являтися намальовані зловісною чорною фарбою об'яви та дороговкази. Автором їх був горезвісний боннський війсь-

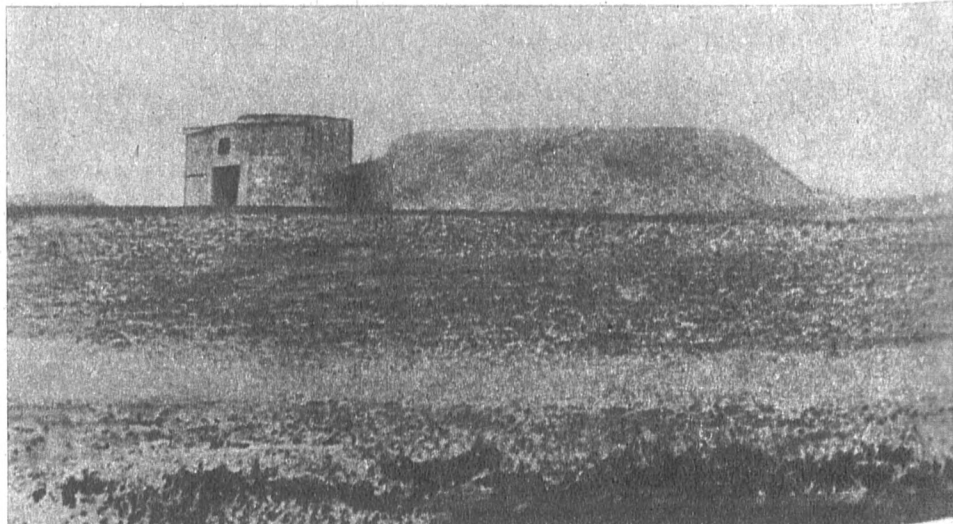
СТЕРЕЖИСЬ, ТУРИСТЕ!

ТУТ СТІЛЯЮТЬ!

ковий міністр Штраус. Це його рукою було накреслене на карті жирне чорне коло, яке, немов

Замість колосистої пшениці — похмурий бетон.

Замість колосистої пшениці — похмурий бетон.

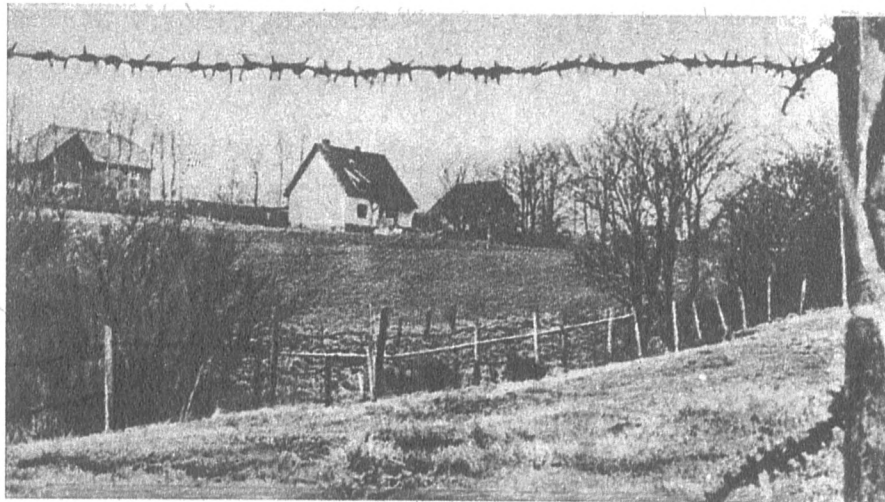

зашморг, оповило селище. Воно знаменувало кінець «туристського раю»: віднині тут розташується військовий табір.

Колючий дріт і шлагбауми, танкодроми, ракетні батареї, радарні установки — ось яке сьогодні Моншау. На ланах, де рік тому колосилась пшениця, тепер зростають потворні бетонні споруди складів пального, сховищ, укріплення; по шляхах, якими колись рухались різнокольорові автомобілі туристів, з гуркотом сунуть танки. Вони прямують до фортеці Фогельзанг — тепер центру військової зони.

Все це — лише початок. У Штрауса далекоглядні плани, які передбачають об'єднання так званої «воєнної зони Фогельзанг» з розташованим по той бік кордону бельгійським учбовим центром Ельзенборн. А це значить, що селяни цього округу втратять близько 5 тисяч гектарів своїх угідь. Це значить, що нову греблю на річці Олеф, будівництво якої коштувало понад 17 мільйонів марок, буде зруйновано, бо вона заважає планам пана Штрау-

Греблю на річці Олеф так і не буде відкрито...

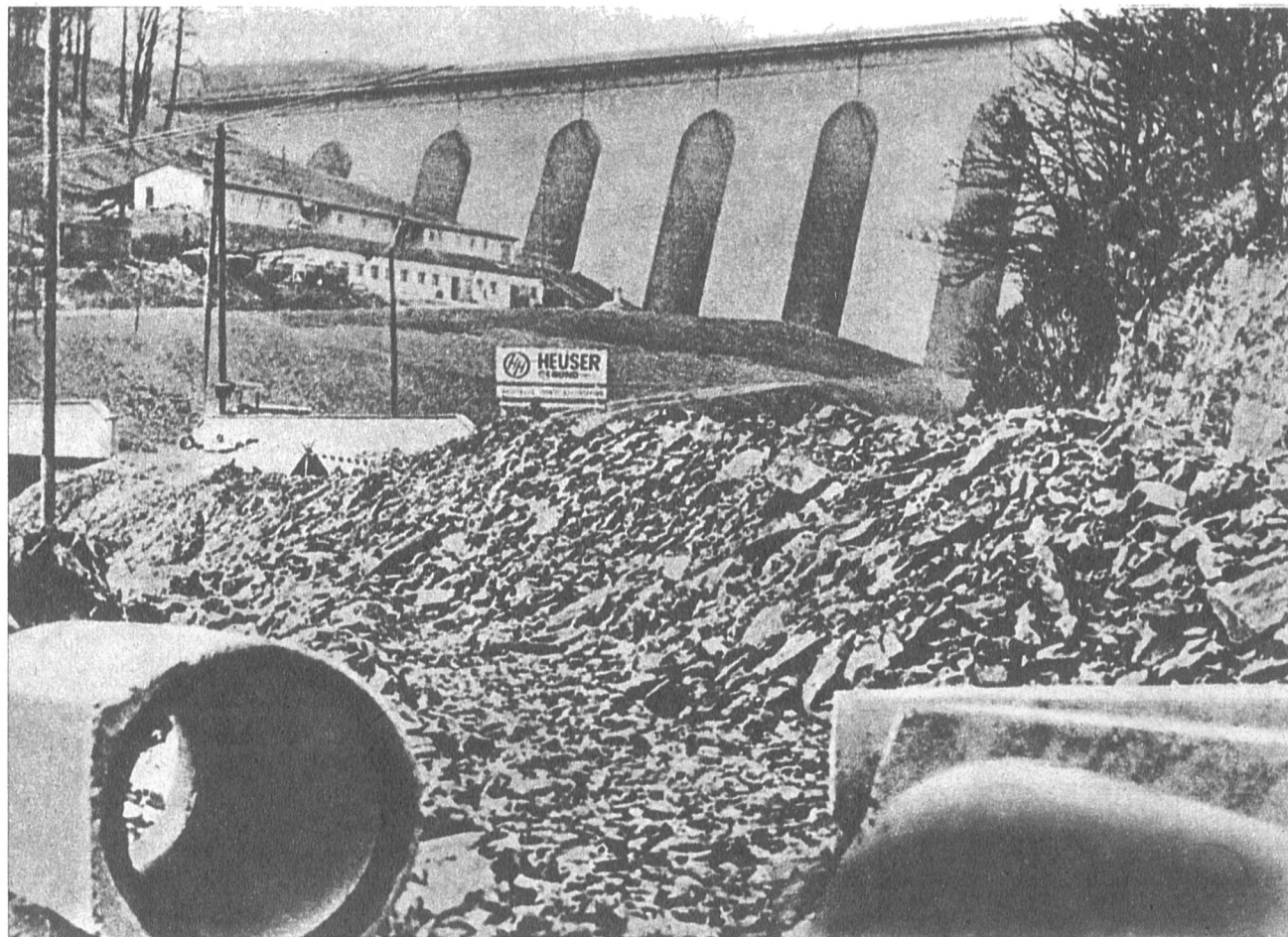
Селяни Моншау живуть тепер, як в'язні, — за колючим дротом.

са. Це значить — нові кілометри дроту облупають селянські лани, нові шлагбауми перетнуть шляхи.

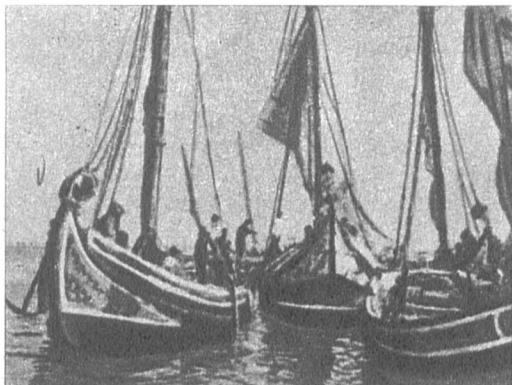
А Моншау? На нього чекає справжня «громадська смерть». Недарма, натякаючи на Штрауса, німці кажуть: «Ця пташка співає траурні мелодії». Так, Штраус вже проспівав похоронний марш

цьому «туристському раю». І жителям цього затишного містечка, що так полюбляють рекламу та об'яви, лишається тепер додати до існуючих ще одну, останню:

«Обережно, туристе! Викресли Моншау зі свого путівника та швиденько тікай звідси. Тут не до тебе! Тут стріляють!»

ТАМ,

ДЕ ПРАВИТЬ

САЛАЗАР

Романтичний вигляд мають яскраво розмальовані рибальські човни в португальській гавані Вілла-Франка-ді-Шіра. Проте члени їхніх команд — ловці сардин — за день ледве заробляють на буханку хліба та в'язанку дров. І це незважаючи на те, що сардини становлять головний продукт експорту країни. Ще в 1957 році дефіцит зовнішньої торгівлі Португалії дорівнював 200 мільйонам доларів.

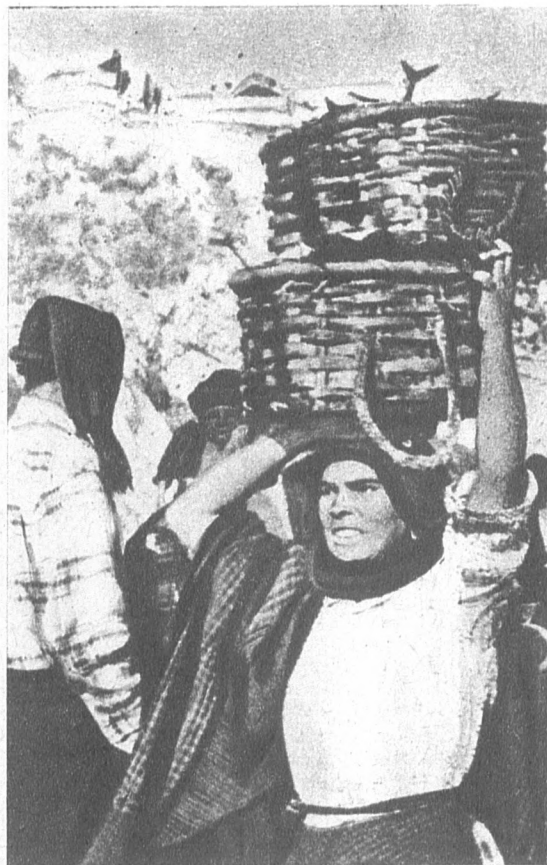
Канати до болю впинаються в тіла людей, що мусять тягти гарбу з'сітями: двом воликам це не під силу. Уряд Салазара не вживає ніяких заходів до полегшення важкого життя рибалок. Тих, хто протестує проти рабських умов праці, кидають у в'язниці. Так, біля міста Порту якимось були заарештовані 200 рибалок; їх звинуватили у «підривній пропаганді».

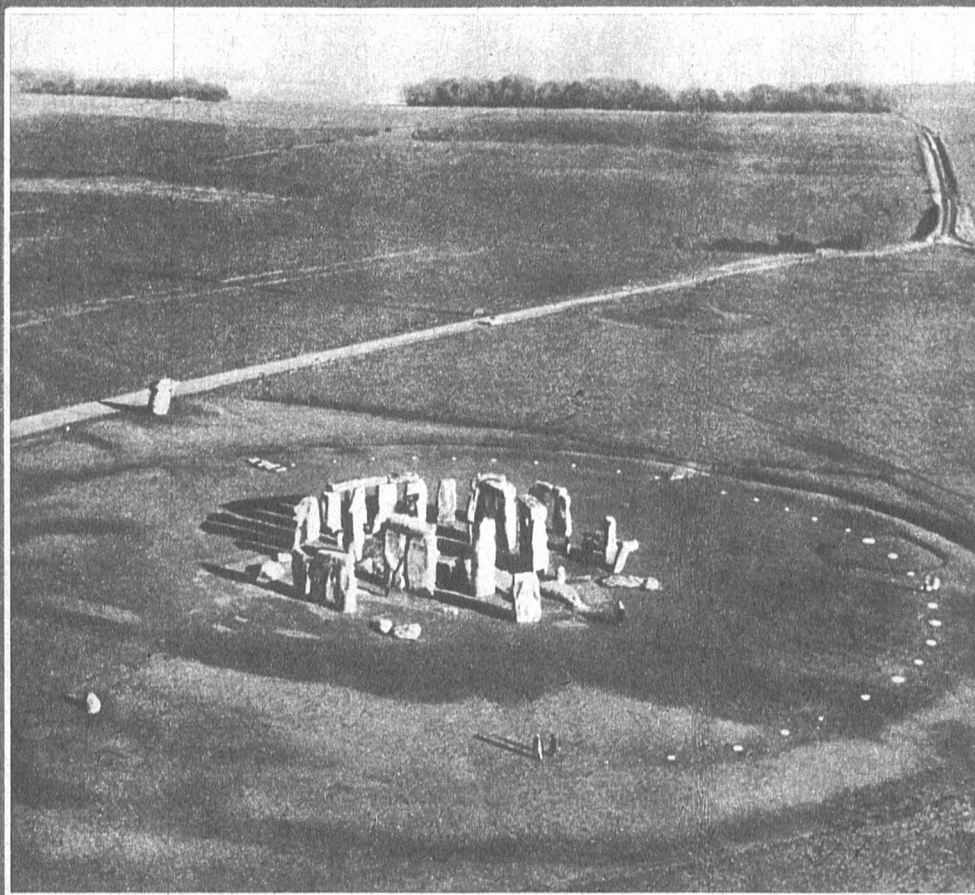
Під летючими рибами, що сушаться на осонні, грається дитина. Чи пощастить їй вступити до школи? Більше 40% населення Португалії — неписьменні.

Надриваючись, тягнуть дружини рибалок денний вилов до холодильників. День у день їм доводиться робити одне й те ж: солити, в'ялити й пакувати рибу. Від важких кошків, від непосильної праці й турбот вони передчасно марніють, старіють...

Чекати, весь час чекати — така доля дружин португальських рибалок. Тяжке життя й неймовірно злидні щодня женуть у відкрите море їх чоловіків. Кілька ескудо, що їх виручають за вилов, одразу розходяться. Дорожнеча зросла за останні кілька років у півтора рази. Нові й нові податки, що їх мало не кожного тижня запроваджує режим Салазара, лежать важким тягарем на плечах трудящих. Більше 300 тисяч португальців (з населення у 8,9 мільйона чоловік) — безробітні. 30 процентів державного бюджету поглинають військова промисловість і витрати на утримання армії та величезного поліцейського апарату. Участь у НАТО також висотує державну казну. На соціальне забезпечення, народну освіту, охорону здоров'я майже нічого не залишається. Туберкульоз та сифіліс забирають дедалі більше жертв. Середня заробітна плата португальця — одна з найнижчих в Європі — за 34 роки фашистської диктатури опустилася набагато нижче прожиткового мінімуму. Салазар править країною з допомогою чорного терору, що нічим не відрізняється від нацистського терору часів «Третього рейху». З допомогою доморощених есесівців — «Португальського легіону» — він обплутав країну колючим дротом в'язниць та концтаборів. Про якісь демократичні свободи не може бути й мови. Політичні партії — за винятком фашистського «Національного союзу» — заборонені. Більшість населення не має виборчих прав. І все ж португальський народ не поставити на коліна. Сьогодні режим Салазара хиткіший, ніж будь-коли. Патріотичні сили країни об'єднуються в національний фронт для боротьби проти фашизму. І коли година проб'є — не допоможуть диктаторові ні кулемети, ні грати, ні долари, які він одержує з-за океану.

Стонхендж. Вид з літака.

ГАРОЛЬД ЕДЖЕРТОН

„РІВНИНА ВИСЯЧИХ БРИЛ“

На півдні Англії, неподалік від міста Солсбері, на неосяжній рівнині височить велична кам'яна споруда, яка протягом чотирьох тисячоліть незламно протистоїть силі вітру й дощу і з мовчазною байдужістю дивиться на численні спроби археологів та істориків розкрити її таємницю. Ця грандіозна пам'ятка давнини зветься

Стонхенджем, тобто «рівниною висячих брил».

Ми можемо приблизно підрахувати, в яку епоху до нашої ери вона була споруджена, та шляхом математичних обчислень і розрахунків уявити, в який спосіб вона зводилась, але про те, з якою метою це робилося, можна лише здогадуватися. Кам'яні стовпи

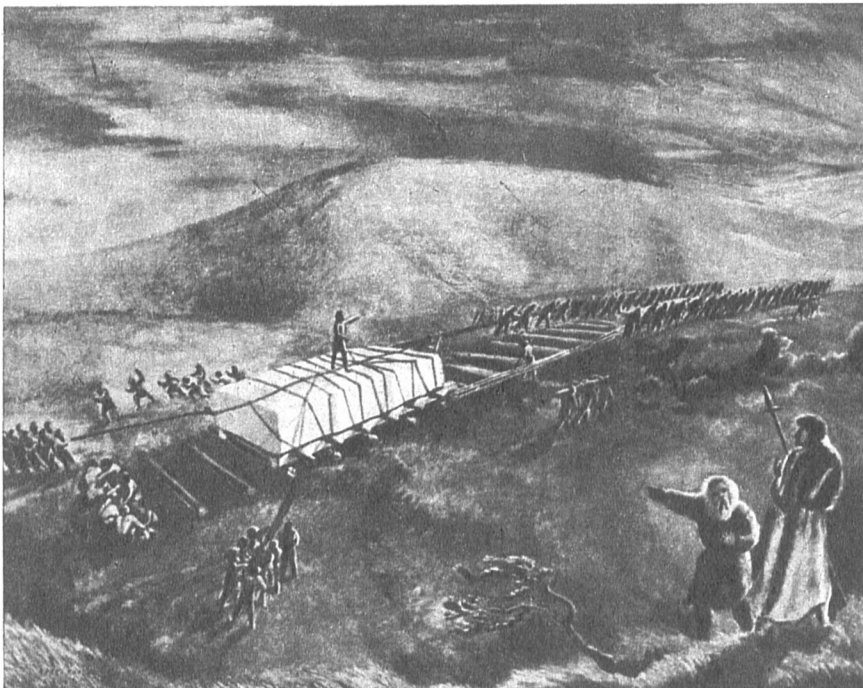
Стонхенджа вперто беруть свою таємницю.

З Лондона я та мій син Боб виїхали ще удосвіта. Важко було покладатися на англійську погоду, отже ми були певні, що Солсберійська рівнина зустріне нас густим туманом або дощем. Проте

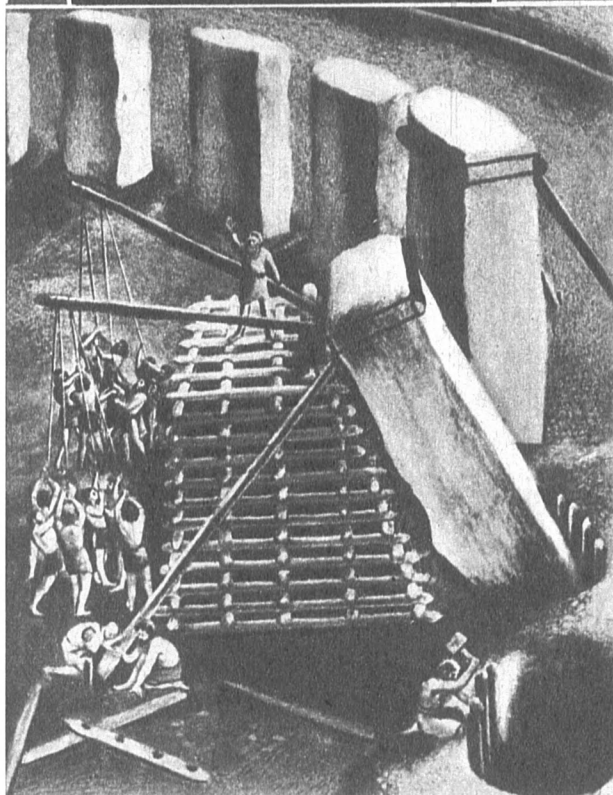
нам пощастило,—північний вітер розігнав хмари, і коли десь опівдні ми вийшли на рівнину, то одразу ж побачили «П'яту» — величезну кам'яну брилу, позаду якої на фоні нічного неба височить таємнича споруда Стоухенджа.

На північ тягнеться доісторичний тракт довжиною до чотирьохсот метрів. Він веде до самого берега річки Авон, але ясно помітити його можна лише з літака. Там, де починається тракт, ще збереглися залишки земляного валу та рову, які оточують масивну споруду Стоухенджа. Сама споруда складається із закопаних в землю величезних тесаних кам'яних брил 8,5 метрів заввишки, на яких лежать плити вагою 6,75 тонн кожна. Ці кам'яні громади утворюють коло діаметром в 30 метрів, всередині якого розташовано ще два менших кола вертикальних кам'яних стовпів та

Транспортування кам'яних брил.

Спорудження зовнішнього кільця.

Реставрація трилітів, 1958 рік.

п'ять трилітів. (Триліт — два стовпи, накріті кам'яною плитою). Триліти розташовані у вигляді підкови і облямовують так званий «олтарний камінь» — горизонтальну плиту, яка, на мою думку, колись також стояла сторчма.

З тридцяти брил зовнішнього кільця сімнадцять стоять і по сьогодні, триліти ж були 1958 року частково реставровані.

Дивлячись на ці монументальні брили, дивуєшся, як первісні люди спромоглися притягти їх сюди, бо відомо, що порода, з якої споруджено зовнішнє коло, залягає на відстані 24 миль від Солсберійської рівнини в улоговині Мальборо, а пісковик трилітів можна знайти лише в Пемброкшірі, за 250 миль від Стонхенджа.

Проте не слід занадто перебільшувати труднощі завдання, що стояло перед нашими предками. Якось ми з Бобом дивились по лондонському телебаченню фільм, в якому дітлахи тягнуть за допомогою катків та вірвовок важку чавунну болванку. Отже, людям кам'яного віку, напевне, теж був відомий цей метод. Археологи вважають, що над транспортуванням брил з улоговини Мальборо

мало працювати понад півтори тисячі чоловік протягом десяти років.

Найцікавішою ж проблемою цієї загадки історії, безперечно, є те, в який спосіб люди, які ще не знали залізних знарядь праці, обробляли твердий пісковик, надаючи йому потрібної форми. При цьому слід пам'ятати, що плити приєднані до вертикальних брил за допомогою пазів та шипів, видовбаних у камені. Це була нелегка, я сказав би, навіть титанічна праця. Видобувши з землі брилу потрібного розміру, будівельники, очевидно, спочатку підігрівали її на вогні, потім поливали водою, а тоді починали бити каменюками по лінії розколу.

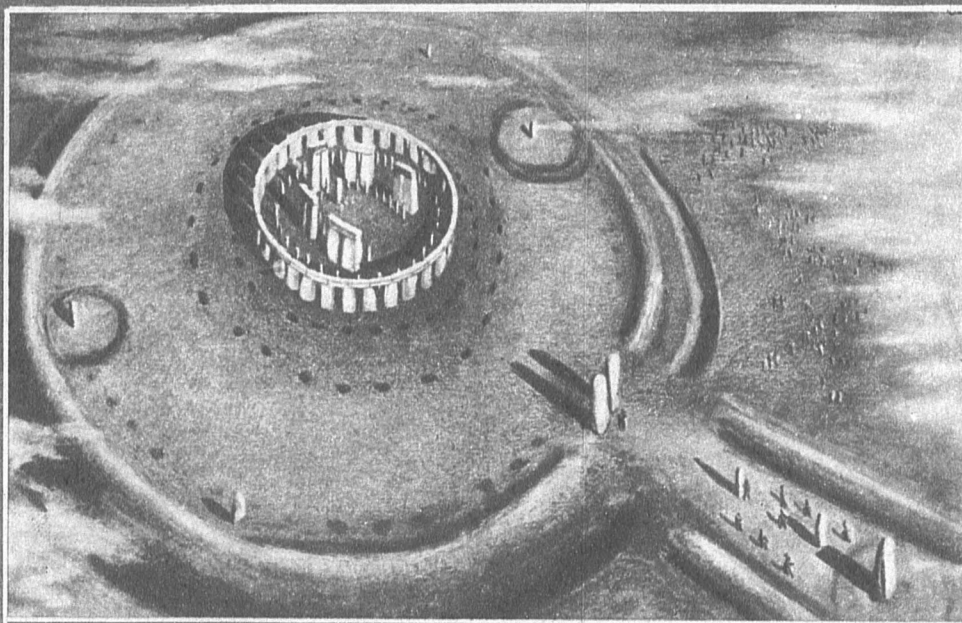
Нарешті готові стовпи підтягували до заздалегідь викопаних ям і за допомогою дерев'яних підставок ставили сторч. Ями якомога швидше засипали землею та будівельним сміттям. Поперечні плити також, напевне, піднімали за допомогою дерев'яних підпорок.

Взагалі ж, вчені вважають, що Стонхендж будувався в три прийоми протягом чотирьох століть. Спочатку, десь між 1800 та 1700 роками до нашої ери, було вста-

новлено «П'яту», споруджено земляний вал та викопано 56 ритуальних колодязів, в яких і по сьогодні знаходять залишки доісторичних поховань. Років через сто біля валу викопали рів та збудували дорогу до річки Авону, і лише на початку Бронзового віку, приблизно у 1500 році до н. е., почалось спорудження «висячих брил».

Питання, для чого було споруджено Стонхендж, викликало безліч здогадок та теорій. Спочатку його вважали місцем поховання перших британських королів. Теорії цій не пощастило, бо на той час, коли в Англії з'явилися королі, Стонхендж вже стояв десь біля двох тисяч років. Теорія, що Стонхендж був храмом неба і що збудували його римляни, та багато інших їй подібних, теж аж ніяк не витримують критики, їх спростовує один-єдиний погляд, кинутий на ці стародавні руїни.

Зараз більшість вчених погоджується на тому, що в давнину Стонхендж правив за храм або був місцем урочистих зустрічей вождів різних племен. Проте і це твердження цілком довільне, а Стонхендж і досі лишається таємницею.

Загальний вигляд Стонхенджа у 1400 році до нашої ери. Малюнки художника Брайана Хоуп-Тейлора.

Зараз «цілитель» покладе руки на тіло хворої, і «флюїд» почне «лікувати»...

ШАМАНИ

«Це одна з драм нашої епохи: з кожним роком медицина здобуває все нові перемоги, а тимчасом мільйони людей щодня збираються біля дверей різних цілительів...» Такі тривожні висловлювання нерідко можна зустріти на сторінках французької преси. Хто ж вони, оті «цілительі», яких прогресивна громадськість Франції вважає справжнім національним лихом?

Зовні вони ніби зовсім не схожі на чаклунів і шаманів далеких варварських часів, що виганяли «злого духа» з тіла хворого за допомогою заклинань. Носять не звірячі шкури, а звичайні сучасні костюми. Приймають пацієнтів не в печерах, а в комфортабельних приймальнях. Користуються послугами секретарів, рекламних агентств, буржуазних газет. Мають кругленькі рахунки у банках. І все-таки це шамани, справжні шамани, що наводнили одну з цивілізованих країн капіталістичного Заходу...

«Цілитель» кладе руки на тіло хворого. Тому здається, ніби по шкірі пробігає холодний вітерець... «Цілитель» пояс-

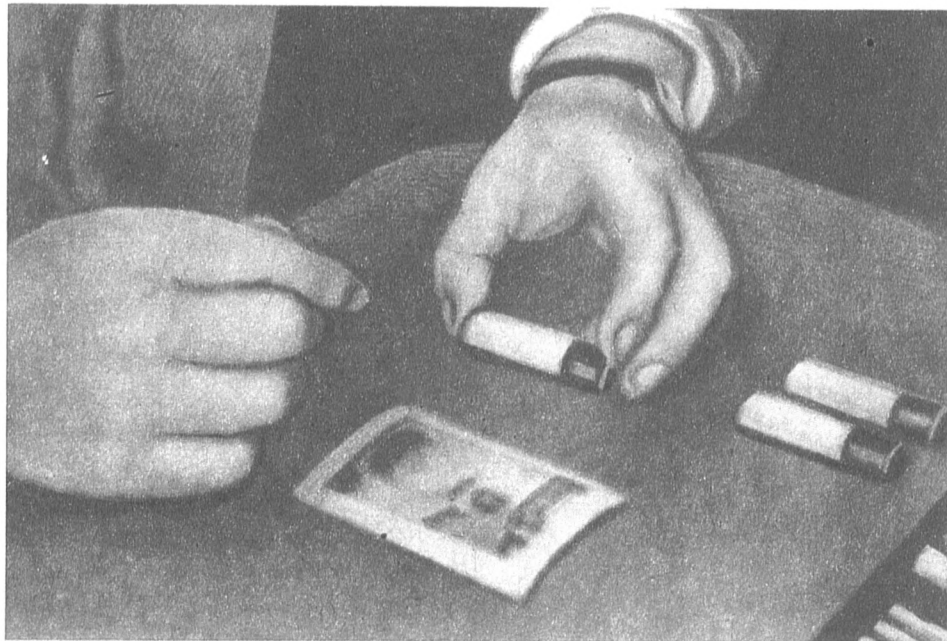
нює: його «флюїд» повертає організму «життєву рівновагу»... У хворого рак, лише негайна операція може його врятувати, та яке діло до цього шарлатанові, що думає тільки про гроші? І на «лікування» за допомогою «флюїда» витрачаються дорогоцінні місяці, яких уже не повернути назад...

«Флюїд» може, виявляється, «лікувати» і заочно. Для цього досить послати «цілителью» поштою фото хворого чи пасмо його волосся. Пацієнта повідомляють, що такого-то числа, о такій-то годині над його фото чи волоссям буде проведено сеанс «лікування». І ось саме в цей час його починає трусити... Марновіри у захваті: «флюїд» діє! А тимчасом стан хворого катастрофічно погіршується...

Деякі французькі «цілительі» називають себе «радіостезистами». Їхній «флюїд» діє за допомогою так званого «маятника» — звичайної горі-

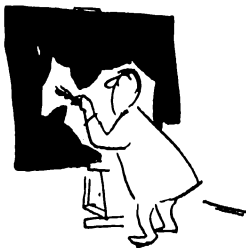
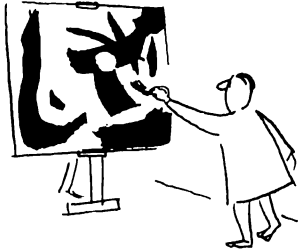
хової палички, кільця, прив'язаного до нитки, тощо. Газета «Юманіте-діманш» розповідає, що якийсь жартівник надіслав одному такому «радіостезистові» на аналіз жмут собачої шерсті. Незабаром разом із рахунком на 7 тисяч франків надійшла відповідь: «Радіостезичне дослідження показало, що у вас порушення діяльності простати, але раку нема...»

До всіх цих фактів, які в епоху могутніх антибіотиків та чудесного апарату—«штучного серця» — здаються неймовірними, додамо лише деякі статистичні дані. Два роки тому у Франції було 40 тисяч «цілительів». Зараз їх у країні вже 60 тисяч — майже вдвоє більше, ніж лікарів. Річний прибуток шарлатанів становить десятки мільярдів франків. Все це відбувається у Франції, де заради брудної війни в Алжирі постійно жертвують народною освітою та охороною здоров'я.

«Флюїд» може «лікувати» і заочно: для цього досить надіслати «цілителью» фото хворого.

XX СТОРІЧЧЯ

Найкоротші новелки «ПШЕКРУЯ»

У польському журналі «Пшекруй» є чимало веселих розділів, і серед них — обов'язкова майже для кожного номера тижневика — колонка «найкоротших новелок». Авторами цих новелок є не тільки співробітники журналу, а й його читачі. На цій сторінці ми вміщуємо добірку таких новелок, а також гумористичні малюнки польських художників.

Автомобільна

- Мене цікавить, коли ви одержали шоферські права?
- Сьогодні, громадянине міліціонер.
- Я вже здогадався, що сьогодні, але о котрій годині?

Побутова

Сусіда А: Ви не чули, як я вчора стукав молотком по вашій стінці?
Сусіда Б: Нічого, нічого, у мене були гості, ми дуже весело розважалися, і ваш стукіт нам анітрохи не заважав.

Циркова

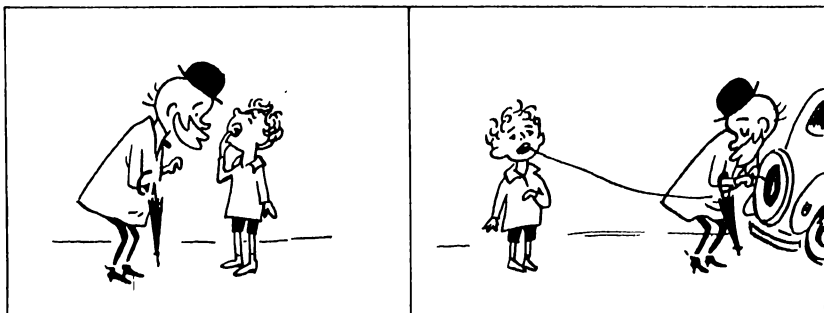
Я був дуже холоднокровоною людиною. Коли під час вистави лев вийшов з клітки й кинувся на глядачів — а публіка збожеволіла від страху — я швиденько скочив до порожньої клітки й зачинив за собою дверцята.

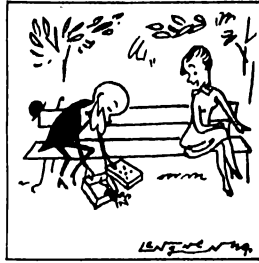
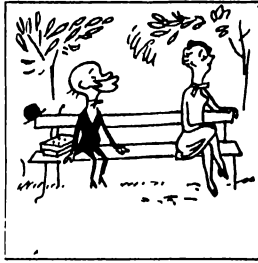
Парашутна

- Скільки вдалих стрибків мусить зробити людина, щоб стати добрим парашутистом?
- Всі.

Сімейна

Вчора ми з дружиною страшенно полаялися, але останнє слово все ж залишилося за мною. Я сказав їй: «Гаразд, купи собі оту сукню!»

Медична

— Я з радістю почула, докторе, що мій кров'яний тиск цілком нормальний для моїх тридцяти років. Але чи був би він нормальним, коли б мені було тридцять вісім?

Молочна

Він завжди пив молоко навіл з горілкою, але нікому про це не говорив. Одного разу приятель побачив у нього на столі склянку з цією сумішшю й одвив великий ковток. Вирячив очі, а потім заволав:

— Оце так корова!

Адвокатська

— Ніяк не розумію, пане адвокате, чому мій чоловік залишив мене й вимагає розлучення. І нехай пан адвокат буде такий ласкавий і кине палити оту смердючу цигарку, а також тарабанити пальцями по столу!

Директорська

— Де мій олівець? На те в мене є секретарка, щоб знала, де мій олівець!

— Але, пане директоре, він же у вас за вухом!

— За вухом, за вухом — це я й сам знаю, але за яким — за правим чи за лівим?

Кондукторська

Вечір. На останній автобусній зупинці плаче маленький хлопчик.

Кондуктор: Чого ти плачеш, хлопчику?

Хлопчик: Я загубив п'ять злотих і не маю грошей на автобус, щоб повернутися додому.

Кондуктор: Сідай, малий, одвезу тебе безплатно.

Під час їзди:

Кондуктор: Чого ти знову плачеш, хлопчику?

Хлопчик: Ви не дали мені здачі з п'яти злотих!..

Рибальська

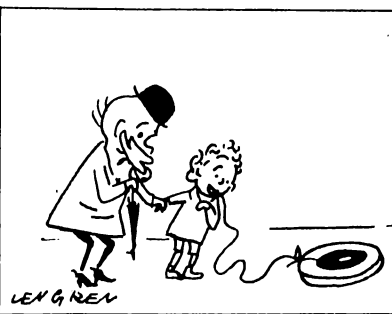
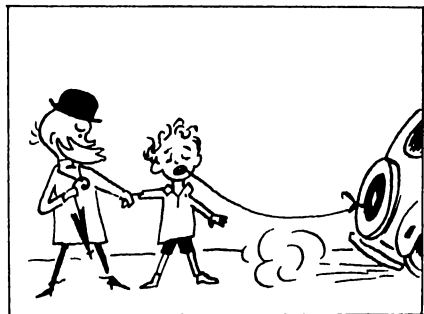
— Що ти робив учора?

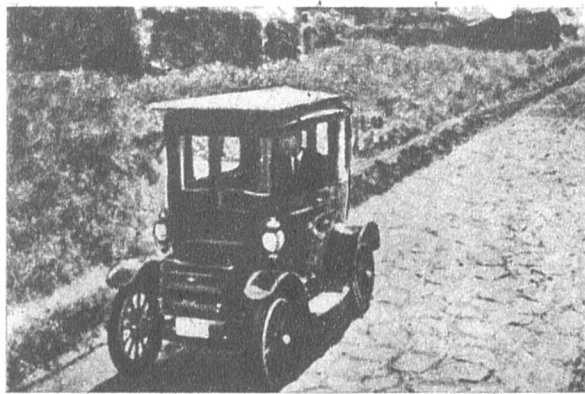
— Ходив ловити форель.

— І багато впіймав?

— Жодної.

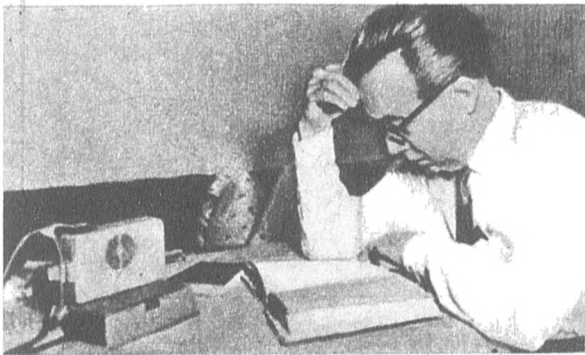
— Тоді звідки ж ти знаєш, що це була форель?

ЗУСТРІЧ ТРЬОХ ЕПОХ

Справді, здається, ніби три епохи зустрілися на цьому фото: древнім Аппієвим шляхом посувається автомобіль моделі 1912 року, мотор якого живиться... від сонця. Зверху на машині встановлена спеціальна плита, що виконує роль акумулятора сонячного проміння; спеціальний пристрій перетворює його в механічну енергію. Механізм руху цієї машини, створеної одним американським інженером, ще далеко не досконалий, бо для того, щоб живити мотор протягом однієї години, акумулятор повинен 7—8 годин «збирати» сонячну енергію.

ПОРТАТИВНИЙ ТЕЛЕФОН

До лікарні привезли хвору людину, потрібна невелика операція. Але хірурга, єдиного хірурга в невеликому місті, немає вдома. Сьогодні неділя, і він десь гуляє. Як же його знайти? Виявляється, зовсім легко: виходячи з дому, лікар повісив на плече портативний радіотелефон, по якому його завжди можуть викликати до лікарні. Цей новий апарат зараз виготовляють у Німецькій Демократичній Республіці.

ЗЕЛЕНІ СКУЛЬПТУРИ

Ні, це не кам'яні скульптури, а майстерно підстрижені кущі. З допомогою садового ножа й ножиць їх створив у своєму садку в англійському місті Вулверхемптоні аматор декоративного мистецтва Сіріл Кліфт.

ЗА ДОПОМОГОЮ НІГ...

Бетсі Менн — непогана акробатка й танцюристка. Але довгий час вона була безробітною, як і багато її коллег в Америці. Тоді Бетсі вирішила включити до своєї програми щось таке, що вигідно відрізняло б її від конкуренток.

Подивіться уважно на фотографію: Бетсі чистить зуби за допомогою... ніг! Ногами ж вона вмивається, розчісується, малює і навіть чухає ніс.

Звичайно, це не найзручніший спосіб, і Бетсі рада була б використовувати свої ноги тільки за їх прямим призначенням, але чого не зробиш в умовах конкуренції!

ЖИТТЯ В ПРОТИГАЗАХ

Чотириста шість мешканців с. Лак (Франція) живуть в неймовірних умовах. Через те, що повітря над селом отруєне шкідливими газами з розташованих поблизу заводів, всім жителям його, навіть немовлятам, доводиться постійно носити протигазу. Ця дівчинка вирушила за покупками.

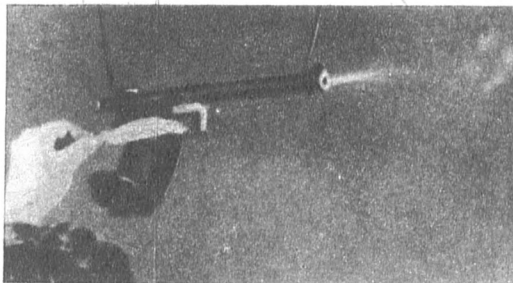

НЕ МІНЯЮЧИ ПІДБОРІВ

Ця англійська туристка пішки пройшла від Нью-Йорка до Сан-Франціско без ремонту черевиків. Її «рекорд» викликав велике занепокоєння у власників майстерень ремонту взуття.

СПОРТИВНА НОВИНКА

Пістолет нової конструкції стріляє від найлегшого дотику до його курка. Зброю використовують під час змагань із спортивної стрільби.

КОЛИШНІЙ ЧЕМПІОН

Колишній чемпіон Австрії з марафонської ходьби заробляє на хліб тим, що долає цілі кілометри в такий незвичайний спосіб.

ЧИМ БИ МАМИ НЕ ТІШИЛИСЯ...

Сан-Франціські молодіці «розважаються», влаштовуючи перегони для своїх малюків. Щоправда, діти ще не вміють ходити, але, як видно, це не зупиняє їхніх матінок.

ПОТРОХУ
ЗВІДУСІЛЬ

ДОСВІД ЗАПОЗИЧЕНО

Грем.

Безіл Торн радісно демонструє по телебаченню свій «щасливий» лотерейний квиток.

Ця сумна історія почалася з телепередачі. 2 червня 1960 року пан Безіл Торн, комівояжер із Мельбурна, посміхався з телеекранів всім австралійським телеглядачам, показуючи щасливий лотерейний квиток, на який припав великий виграш. Через 37 днів телеглядачі знову побачили пана Торна, але перед ними була наче зовсім інша людина: Торн постарів, змарнів і, не криючись, плакав перед телекамерою.

Великий виграш приніс йому велике нещастя.

...Малий Грем — син Безіла Торна — щоранку виходив з дому й підходив до рогу вулиці, де на нього чекала пані Сміт із своїм сином. Жінка одвозила обох хлопців до школи.

Того дня пані Сміт даремно чекала на Грема. Занепокоєна, вона під'їхала до будинку Торнів. Але Грема не було вдома — він вийшов хвилини двадцять тому, як завжди, прямуючи до перехрестя. Мати Грема одразу ж викликала поліцію.

За годину в квартирі Торнів пролунав телефонний дзвінок. Чоловічий голос промовив:

— Ваш син у мене. Чи можу я поговорити з паном Торном?

— Так, — відповіла мати і передала трубку шефу поліції.

Людина на другому кінці проводу зажадала 30 тисяч доларів за «звільнення» Грема і одразу ж поклатла трубку.

Коли Торн повернувся додому, його дружина була в розпачі. Вона й присутні чекали на дзвінок викрадача, сподіваючись, що той призначить місце й час виплати викупу. Але телефон мовчав. Мовчав він і наступного дня. Тоді на екранах телевізорів з'явилось обличчя нещасного батька, який благав бандитів повернути сина, обіцяючи віддати їм за це весь свій виграш.

Все населення країни співчувало нещасній родині. 60 тисяч чоловік брало участь у розшуках хлопчика. Всі газети друкували звернення батька до викрадачів. Мер Мельбурна щовечора виступав по телебаченню й обіцяв злочинцям безкарність, якщо вони повернуть хлопця.

Та даремно: крім одного-єдиного сліду — учнівських зошитів, знайдених у лісі, розшуки нічого не дали.

І лише через кілька днів три хлопчики, що бавились за містом, помітили в розколіні скелі якийсь великий паунок, загорнутий у плед. Це був труп маленького Грема.

Трагічна історія з Гремом — перший в Австралії випадок «кіднепа» — викрадення дитини з метою одержання викупу... Батьківщина цього страшного злочину — Сполучені Штати Америки. «Видно, океан — не перешкода для поширення ганебних рис американського способу життя», — писали з цього приводу австралійські газети.

Після викрадення сина Безіл Торн звертається до бандитів з благанням повернути маленького Грема.

КАЛІДОСКОП «ВСЕСВІТУ»

ВСЕ, ЩО ТРЕБА. Одна жителька міста Гейнсвілла (штат Техас, США) надіслала до газети листа, в якому висловлює бажання взяти участь у майбутньому міжпланетному польоті. «Я цілком підхожа для цього, — пише вона, — важу тільки 95 фунтів, а також умію грати на арфі».

ШОГОДИНИ — ВБИВСТВО. Згідно з недавно опублікованими даними ФБР, злочинність у США загрозливо зростає. Минулого року в країні щогодини відбувалося вбивство, кожні 35 хвилин — гвалтування, кожні 7 хвилин — пограбування, кожні 4 хвилини — озброєний напад і кожні 23 секунди — крадіжка. Як зазначив сам шеф ФБР Едгар Гувер, злочинність в Сполучених Штатах зростає в 4 рази швидше, ніж населення цієї країни.

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА. Американський письменник-економіст Роберт Картер Аллен видав книжку «Як розбагатіти шляхом заощаджень». Недавно суд в Денвері, де живе Аллен, оголосив письменника банкрутом. Його «заощадження» становили 2062 долари, а борги дорівнювали 55811 доларам.

НЕНАДІЙНИЙ БІЗНЕС. Едуард Тейлор, власник відомого в США видавництва географічних карт та атласів, заявив нещодавно, що обставини вимагають зміни профілю його видавництва: «Друкування карт є в наш час найризикованішою справою в світі. Лише за останні кілька місяців через події в Африці видавництво зазнало величезних збитків»...

МОДЕРНІСТСЬКА НОВІТНІСТЬ І РЕАЛІСТИЧНЕ НОВАТОРСТВО

II

1958 року вийшов новий роман Луї Арагона «Страсний тиждень», який одразу ж став помітним літературним явищем, об'єктом запеклих суперечок. Французька критика, не лише прогресивна, а й буржуазна, — та сама, що свого часу з холодним презирством поставила ся до епопеї «Комуністи», — назвала роман «найвидатнішим явищем року, а може, й останніх двадцяти років».

Правда, реакційна преса водночас вбачала в «Страсному тижні» тенденції «втечі від дійсності», елементи «відходу від канонів соціалістичного реалізму».

Сам же Арагон, навпаки, заявляє, що «Страсний тиждень» — не відмовлення від методу соціалістичного реалізму, а його розвиток і що він «не зміг би написати «Страсний тиждень», коли б не був комуністом». Це твердження автора гаряче підтримують і теоретично обґрунтовують Жан Фре-віль, Андре Вюрмсер та багато інших літературознавців.

На основі аналізу цього роману нам і хотілося б про-

Закінчення. Початок див. «Все-світ» № 11, 1960 р.

стежити шляхи справжнього новаторства ХХ століття.

Звичайно, «Страсний тиждень» Луї Арагона — не канонічний взірець розв'язання *всіх проблем* сучасної форми, а лише один з можливих його варіантів. І це — не стільки через спірність окремих авторських засобів, скільки в зв'язку з практичною безмежністю конкретних проявів реалістичного новаторства.

Модерністська «новітність», незважаючи на всю її зовнішню строкатість, *одноманітна*, бо впливає з вимоги відображати певне непорушне, незмінне «ядро буття», бути дзеркалом «одвічного стану» життя. Вона, ця «новітність», розуміється у відриві від змісту дійсності, що невпинно змінюється, і отже — чи то внаслідок свідомої волі художника, чи то незалежно від його бажання — перетворюється на замкнену в самій собі, застиглу *систему* довільних формальних догм. І будь-яка наступна модерністська «революція» (якою є, наприклад, теорія «нового роману» Бютора — Роб-Грійє) не призводить до розширення попередніх меж зображення або навіть їх ломки, а тільки *витісняє*

одну замкнену систему іншою такою ж системою. Ця обставина, до речі, не в останню чергу обумовлює *розрив* із старим, щоразу проголошуваний творцями нового «ізму».

Реалістичне новаторство передбачає відображення дійсності в її невпинному русі, нерозривно зв'язане з нею, і тому його форми неозорі, як і саме життя.

Отже, художні засоби «Страсного тижня» не можуть розглядатися як єдині, обов'язкові, основоположні. Проте цей роман майже одностайно вважається великим, видатним твором. І, як кожний такий твір, він — при всій своїй неповторній своєрідності — дозволяє простежити певні загальні тенденції та закономірності, властиві літературі нашого століття в цілому.

Крім того, «Страсний тиждень» — роман історичний, він розповідає про події майже півтора столітньої давнини, про дні й ночі панічної втечі Бурбонів після висадки Наполеона в Каннах навесні 1815 року.

І яким парадоксальним не здається, на перший погляд, це твердження, саме така сюжетна «архаїчність» допомагає у найчистішому ви-

гляді виявити елементи новаторства романічної форми, — а це ж наша головна мета! — допомагає, бо її не застує новітність теми. В той же час тематична близькість до творів Стендаля, Бальзака та інших полегшує порівняння «Страсного тижня» з романами XIX століття.

Спадкоємність реалізму Арагона безперечна. Критика зразу ж помітила це:

«Здається, — писав Ж. Фревіль в «Юманіте», — що літературний жанр, до якого належать такі далекі один від одного твори, як «Розгром» Золя, «Вигнанці» Барреса, «Боги жадають» Анатолія Франса, що цей жанр, який веде від живописного згадування фактів до політичного й соціального обвинувачення, вже давно дав усе, що спроможний був дати. Проте «Страсний тиждень» показав, що це зовсім не так».

Про значний вклад Арагона в традицію французького реалістичного роману говорять також М. Апель-Мюллер і Р. Дене в статті, опублікованій в журналі «Нувель критік»:

«Страсний тиждень», зберігаючи історичну точність, як трамплін для уяви, дає картину реального минулого й свідчить про засвоєння Арагоном досягнень великих реалістів XIX століття...»

Досить прочитати роман, щоб відчуті в ньому вплив Бальзака, Стендаля, Золя. Поступове розгортання величезної і, незважаючи на безліч різних аспектів, цілісної картини життя; безліч дійових осіб — але не випадкових, другорядних, яких миттю забуваєш, а щільно зв'язаних між собою, розкритих автором, типових і в той же час поданих немов в атмосфері їх особистого, індивідуального сприйняття дійсності, — все це й багато чого іншого мимоволі воскрешає в пам'яті

«Червоне й чорне», «Людську комедію», «Ругон-Маккарів».

Переносячись силою своєї фантазії в «бальзаківську» епоху, Арагон часом вдається і до «бальзаківського» стилю письма:

«А Жеріко говорив далі у півтемряві Пале-Ройяля, де все, що оточувало їх, було до карикатурності пошлим, і не кожний був здатний відшукати тут прекрасне. Огюстен бачив заношений до дірок одяг, лицемірство, написане на обличчях, сліди пороків і злочинів, які наклали свою печать на цих людей, бачив розпухлі від обжерливості або висохлі тіла, прикмети сіренького існування у всьому вигляді перехожих...»

Розкрийте будь-яку сторінку «Втрачених ілюзій», «Розкошів і злиднів куртизанок», «Гобсека» і ви обов'язково знайдете подібний до цього опис. Проте важливість такої схожості не в подібності синтаксичної будови речення, а в умінні дати афористично стисло і одночасно узагальнену, синтетичну картину суспільства, саме у тому вмінні, за яке класики марксизму називали Бальзака «доктором соціальних наук»...

Отже, про будь-який *розрив* з реалістичною традицією XIX століття в «Страсному тижні» не може бути й мови. Але не може бути мови й про сліпе учнівське наслідування.

«Величезна заслуга наших реалістів, — пишуть уже цитовані нами М. Апель-Мюллер і Р. Дене, — полягає в тому, що вони пояснюють нам той світ, те суспільство, яке відтворюють; поза цим не можна серйозно уявити собі їх творчість, які б не були їх політичні й літературні погляди. Як свідчать про це Бальзак або Золя, великі творіння XIX віку ніколи не були в полоні «школи» чи «системи». І все-таки зв'язки між героєм ро-

ману й світом залишаються у них підпорядкованими пануванню якоїсь вигадки: роман стає романом індивіда, який вклинюється між читачем і реальною дійсністю. Їх метод вимагає, щоб дія (хоча у великих творах вона, зрозуміло, вбирає в себе всю важкість, всі турботи реального світу) все ж розгорталася так, щоб на першому місці залишався «герой», який, безперечно, є дзеркалом дійсності, але й її «машкарю»...

Арагон, навпаки, докорінно змінює ці зв'язки: у нього історія підпорядковує собі кожен індивідуальну долю, герой уже не маскує, хоча б навіть частково, дійсності. Він певною мірою відступає на другий план. «Страсний тиждень» ні в якому разі не є «історією» Жеріко або Берт'є. Персонажі живуть і обирають свій шлях, як щось похідне від реального світу... Вони знаходять обличчя і форму відносно до проблем, поставлених життям народу *протягом цього тижня*.

Спостереження французьких критиків надзвичайно влучні й справедливі: головним героєм книги Арагона дійсно є народ, його доля, сама історія. І, треба сказати, таке переміщення композиційного центра ваги твору дуже типове для літератури нашого століття.

Говорячи про вплив Жовтня і будівництва соціалізму в СРСР на світову літературу, слід відзначити, що ці історичні фактори, перш за все, вчили художників розуміти дійсність не як об'єкт особистого переживання індивіда, а як явище суспільне, як арену колективної дії.

Тут, проте, зразу ж потрібні деякі уточнення. Життя — як арена колективної дії — не вимагає зображення безликого натовпу, відступу «героя» на задній план — не означає розпаду характеру, виникнення «ко-

лективної душі» лоуренсівського типу.

Проте не тільки Роб-Грійє, Саррот або Бенн ладні зробити із спостереження сучасності саме такі висновки; на цей шлях ставали в свій час і деякі аж ніяк не реакційні художники. Наприклад німецькі експресіоністи — драматург Георг Кайзер чи режисер Ервін Піскатор. У постановках останнього наш «механічний вік», вік «виступу народних мас» відтворювався таким чином: по сцені з гуркотом рухалися вагони, зі скреготом і брязкотом здіймалися вгору платформи, один на одного громадилися квадратні, кубічні, конічні сталеві каркаси... І все це було, як мурашками, всіяно нікими безликими статистами.

Але ми маємо на увазі, зрозуміло, не цей наслідок. Мова йде не про «зникнення» героя, а про обмеження його індивідуальної всезначущості, про його підпорядкованість законам суспільного розвитку.

Вальтер Скотт, як відомо, писав історичні романи. Але в центрі дії у нього завжди стояв вигаданий герой (або герої — закохана пара); це був «центр», в якому сходилися всі вузли і конфлікти сюжетного розвитку. Проте такий головний герой звичайно поступався перед другорядними персонажами силою своєї життєвої правдивості. Ще В. Г. Белінський помітив цю внутрішню суперечність романів Вальтера Скотта:

«...Що таке, наприклад, рицар Івангое (Айвенго. — Д. З.) — герой одного з кращих романів Вальтера Скотта? — хоробрий і благородний рицар в загальному дусі свого часу, але не більше... Якесь бліда тінь, невизначний обрис, образ без обличчя... А втім... всі нитки сходяться на особистій долі Івангое, як головного персонажа, як героя роману. Але, проте, це обвинува-

чення проти геніального романіста тільки зовні має вигляд справедливості, в дійсності воно цілком брехливе: те, що здається недоліком в романі, є тільки суттю епопеї... Це так і повинно бути у творах суто епічного характеру, де головний персонаж стає лише зовнішнім центром події, що розгортається, і де він може відрізнятись тільки зовнішньолюдовськими рисами, які заслужовують нашої людської участі: бо герой епопеї є саме життя, а не людина».

Висновок Белінського був тоді єдино вірним: рівень суспільного й художнього розвитку не дозволяв ще письменникові типу Вальтера Скотта створити повнокровний індивідуальний характер, водночас повністю «включений» в хід історичного руху. Тому критик віддавав перевагу безтілесному образу Айвенго, який тільки сам «виламувався» з життя, але зате, а не будучи могутньою особистістю, хоча б не ламав його законів. І, крім того, такий Айвенго був ще й потрібний, як сюжетно-композиційний фокус роману, бо іншого засобу об'єднати дію у Скотта не було, та й бути не могло.

Стендаль, Бальзак, Дікенс, Теккерей, Флобер значно просунулися на тому шляху, на який лише вступав Вальтер Скотт. Створені ними типові характери ввібрали в себе всі реальні життєві схрещення і зіткнення їх часу. І все-таки внутрішні суперечності, такі помітні у Вальтера Скотта, існували й для них: *доля суспільства* виступала в романах критичних реалістів XIX ст., як правило, лише опосередкувавшись в *долі індивіда*. Він відображав життя, але й якоюсь мірою застував його. Чи було це обмеженістю? Для їх часу, напевне, ні, для нашого, безумовно, так!

Який же вихід мусив шу-

кати художник, щоб, не руйнуючи характеру, позбавити героя тої надмірної «самостійності», яка вступила вже в конфлікт з вимогами епохи? Очевидно, вирішуючи проблеми сюжету і композиції в плані, протилежному до плану скоттівського.

Автор «Айвенго» концентрував дію навколо окремого, особистого, позаісторичного. Сучасні реалісти чинять саме навпаки: вузол інтриги стає у них *зовнішнім* щодо центральних характерів, він становить одну з ланок *суспільного* руху і логічно залучає героїв у битви історії.

Втім, до таких сюжетів наближався уже Бальзак, а Толстой у «Війні і мирі» або Золя в «Розгромі» зробили їх *своїми*.

Але все-таки розв'язати цю проблему більш-менш кардинально мало лише XX століття — вік пролетарських революцій і будівництва соціалізму.

Барбюс у «Вогні» перетворює французького пуалю — як представника колективу, а не як окрему особистість — на справжнього героя своєї книги. Зегерс в «Супутниках», в «Шляху через лютий» і в «Рішенні» концентрує дію навколо інтернаціональної боротьби комуністів різних країн, навколо шутцбундівського повстання 1934 року чи відбудови і розвитку Коссінського комбінату в НДР. Арнольд Цвейг у «Зведенні короля на престол» робить — поряд з індивідуальною лінією капітана Вінфріда — стрижневою основою свого роману (його «хребцем», як він сам висловлюється) махінації кайзерівської воєначини в зв'язку з вибором кандидатури нового литовського короля. А в його ж романі «Затишшя» композиційним центром тяжіння стають події Жовтневої революції.

Правда, основу барбюсів-

ської «Ясності» становить доля Сімона Полена; у центрі «Сьомого хреста» Зегерс стоїть постать втікача з концтабору Георга Геслера, військовополонений Григорій Папроткін зв'язує всі нитки цвейгівської «Спірки про унтера Гришу». Це свідчить про те, що «індивідоцентричний» сюжет, звичайно, ще не вичерпав себе цілком і в наш час. Але ми говорили зараз не про те, що література ХХ століття продовжує розвивати (до речі, значно й докорінно змінюючи!), а про те, що вона вносить *нове* в загальну скарбницю мистецтва.

Однак час повернутися до Арагона. Він, як уже відзначалося, теж використовує нову техніку побудови сюжету, але використовує її досить своєрідно.

Вся дія «Страсного тижня» суворо історична. Це простежена крок за кроком втеча короля, принців і двору з Парижа до бельгійського кордону. Втеча жалюгідна, панічна, прикрита частинами геть деморалізованої і вкрай виснаженої гвардії, яка не може битися, бо не знає, *за що* їй доведеться вмирати.

Отже, дія історична... Але як вона розкрита?! Виявляється, що через суто особисте, індивідуальне сприйняття численних і цілком різнозначних персонажів, різнозначних, хоча в романі й існує головний герой, Теодор Жеріко — художник, а нині мушкетер гвардійської роти Ло де Лорістона.

І тут Арагон вдається до нових засобів мистецтва розповіді: внутрішній монолог (навіть «потік свідомості!»), авторська розповідь, пряма мова, неозначено-особова мова, — все нібито сплавлене в єдиний конгломерат, в якому часом не так то й легко виділити його окремі складові елементи.

Візьмемо навмання кілька уривків.

Маршал Мармон розмовляє з своїм колишнім ад'ютантом полковником Фав'є:

«І раптом він виклав усе. Виходить, відкинули план, який вже давно розробив полковник Фав'є, а маршал видав за свій власний? Ще в четвер він обіцяв Палаті загинути, але не пропустити ворога, а в неділю тікає, як заець. Подумати тільки, дві ночі Фав'є провів без сну, складаючи план укріплення Лувра... Ну, досить про це говорити: пан де Блакас д'Оп, який був спочатку на їхньому боці, раптом розгубився, і коли Блакас сказав королю, що треба тікати, король, як завжди, погодився з думкою цього телепня! Адже, чорт забирай, вражаючи могла б створитися картина: король Франції, всупереч всьому — зрадництву армії, непостійності натовпу — залишається в столиці, возсідає в кріслі біля порога свого Лувра, чекає того, Узурпатора, і каже йому: «Ну чого ви домагаєтесь? Хочете зруйнувати Париж? Обстрілювати палац? Спалити Тюільрі?..»

Але щоб він передумав і не прибув на огляд! Ви ж самі розумієте, голубе, огляд теж його ідея...»

Слова Мармона, просіяні, проте, крізь свідомість автора, перебивають думки Фав'є (адже не міг полковник сказати маршалу, що той видав план Фав'є за свій власний? Тим більше не міг цього говорити і сам маршал). А втім, може, подекуди це й не слова, а думки Мармона?!

А ось міркування генерала Мезона:

«І подумати тільки, що Мезон торжествував, коли зняли Сульта. А кого призначили на його місце? Кларка! Проте він теж приклав до цього руку. Сульт, будучи міністром, переслідував Мезона і припустився найгрубішої помилки: ско-

ротив кількість військ, що були в розпорядженні губернатора міста Парижа, загнав королівських егерів у Бетюн і нині, в неділю, ви особисто могли пересвідчитися на площі Людовіка XV, які плоди принесла його діяльність... Не кажучи вже про суперечку між їхніми дружинами... І все пішло на користь, кому ж — Кларку! Накази від Кларка?.. В глибині душі Мезону стало навіть жаль Сульта, якого королівська фамілія усунула з посту тільки на підставі чуток. І він ще сам цьому сприяв».

Думки то, звичайно, належать Мезону, але тут присутній і сам автор, непомітно виправляє їх, корегує; і відокремити їх одне від одного справді неможливо.

І, нарешті, сценка десь розмитій дощами дорозі, вже поблизу кордону:

«Треба зупинитися і почекати решту».

Хто ж — решта? Можливо ми і є решта. Не інакше, як зараз опинимося в Армантьєрі або в Естері, або ще десь гірше. А раптом справді солдати Ексельманса або Вандама виступили нам назустріч із Азбрука і, знаючи, що ми в Естері... Стій! Хто йде? Ах, це ви, Лорістоне. Пане маршал, графу Артуа довелося вийти з берліна, тому що він звернув на якийсь путівець, звідки його не можна витягти. Ось тобі й маеш! А як же його діжечки? Він роздав їх гвардійцям, поклавшись на волю божу! Ви ось жартуєте, а там же вся наша військова казна. Я рішуче заперечував проти того, щоб дорожності корони були відправлені в Англію... Тепер що ж, накажете просити милостиню в Бельгії? Хто це там позаду верхи? Даруйте, пане герцог, а де ж його екіпаж? Та це не мій екіпаж, це кабріолет Леона де Рошешуар. Не знаю, куди він подівся,

ні, не кабриолет, а наш юний Леон... Я був впевнений, що він попереду.

Куди подівся Леон, я не уявляю. Щодо кабриолета...»

Хто говорить все це — встановити, часом, неможливо. Та й чи потрібно взагалі встановлювати? Важливо, що така манера передачі прямої мови відбиває безладдя, яке панує в таборі Бурбонів, розгубленість, страх, відчай, погано приховані під невеселим жартом і камергерською куртуазністю.

З подібними прийомами ми зустрічалися вже не раз — і у Хемінгуея, і у Борхерта, і у Белля, і у Сарояна. До деякої міри вони є загальним здобутком літератури нашого століття, але в кожному окремому випадку їх функції дещо відмінні.

Для згаданих письменників розкриття — з допомогою всіх цих засобів — внутрішнього психологічного стану героїв є останньою кінцевою метою. Для Арагона — це лише тимчасове, допоміжне завдання. Його інтереси — ми вже говорили про це — не обмежуються індивідом (хоча б навіть він сприймався як втілення конфліктів епохи), але йдуть значно далі — до маси, до народу, до його історичної долі.

В. Дніпров у книзі «Питання реалізму» пише з приводу «Прощай, зброя» Хемінгуея:

«...Мабуть, найголовніше полягає в тому, що Генрі не шукає виходу *разом з усіма*, не розглядає загальні рішення як обов'язкову *передумову* для своїх особистих намірів і вчинків. Коли б він йшов цим — єдино правильним — шляхом, тоді обмін думками з людьми, що його оточують, набув би першорядного значення... Колективне мислення — необхідна умова колективної дії».

У світлі цих в цілому, безумовно, справедливих думок цікаво простежити, як Арагон розв'язує проблему колективного мислення шляхом створення якогось «*колективного*» внутрішнього монолога:

«Хіба не дивно, що цього разу (за наказом імператора, який повернувся.— Д. З.) ті ж самі егері, які мало не збунтувалися, коли кілька місяців тому військовий міністр Сульт послав їх в Бетюн, покійно залишають Париж?.. Всім відомо, що їх послали навздогін за принцями, які втекли... Вони почувують себе володарями світу. До біса нам здався Париж! Все починається, все починається знову разом з початком весни і — як знати — можливо, знову завоюємо всю Європу, а головне, покінчимо з цією сволотою — аристократами».

Однак шлях Арагона до колективного усвідомлення дійсності звичайно значно складніший, діалектичніший; він — як це не дивно, веде через сотні особистих її сприйнять.

Історія, з точки зору Арагона — художника, озброєного марксистською теорією, — це закономірний процес, але процес, який не завжди приводиться в рух цілеспрямованим зусиллям мільйонів, а нерідко, як мозаїчна картина, складається з різноманітних, несвідомих прагнень окремих людей: «... суспільна історія людей, — писав К. Маркс, — є завжди лише історія їх індивідуального розвитку...»¹, і Арагон це дуже добре знає.

«Я мрію про життя, — говорить він, — і здається, що воно йде саме собою, поза всяким зв'язком з суспільними подіями, з історією світу, а згодом виявляється,

що воно вписане в цю історію».

Ці слова, по суті, є ключем композиції «Страсного тижня».

Західнонімецький прозаїк В. Кеппен у романі «Теплиця» розповідає про фашизацію Боннського рейху, про реакційну діяльність вождів урядової партії і про огидне переродження соціал-демократичної опозиції, про брудні політичні махінації негідників і про трагічне безсилля чесних демократів. Але все це подано лише в *одному* ракурсі в одному переломленні — через сприйняття депутата бундестагу від соціал-демократичної партії Кеетенхове, який однаково не здатний ні миритися з дійсністю, ні боротися.

Прозрівання Кеетенхове і його ілюзії, його обурення і його розчарування, його ненависть і його упокорення, — все це пливе в єдиному «потоці свідомості» героя, невіддільне одне від одного, як і самі суперечності центрального характеру...

Кеппен щільно зв'язав долю Кеетенхове з політичною історією своєї країни; вся його незвичайна кар'єра і сумна особиста доля, і навіть сама його смерть безпосередньо виводяться з цієї історії. Проте саме тому, що читач пізнає політичну історію *тільки* через посередництво Кеетенхове, вона — вже не історія, а «туманні утворення в мозку людей», які, правда, «є необхідними продуктами, свого роду випарами їх матеріального, життєвого процесу» (К. Маркс і Ф. Енгельс, «Німецька ідеологія»), але позбавлені непорушної чіткості конкретного буття.

Багато критиків закидали Арагону, що в «Страсному тижні» відсутній звичайний, традиційний головний герой.

А тимчасом, якби Арагон поставив у центрі тільки

¹ Листування К. Маркса і Ф. Енгельса з російськими політичними діячами. Держполітвидав УРСР, К., 1953, стор. 13—14.

одного Жеріко, результатом була б книга типу кеппенівської «Теплиці».

Але творець «Страсного тижня» зробив інакше. Він, подібно до Кеппена, відтворив дійсність через свідомість індивіда, але збільшив число варіантів особистого її сприйняття. «Зсередины» показані не лише Жеріко, а й король, і принци, і маршали, й генерали, і масажист Людовіка отець Елізе, і полковник Фав'є, і старий республіканець Жубер, і дівчинка Деніза, і герцог Рішельє, і друг Лазаря Гоша майор Дежорж — близько ста персонажів в цілому. Ніби по черзі переселяючись в кожного з них, але не віддаючи нікому справжньої переваги, Арагон врешті-решт примушує заговорити саму історію.

Її сутність з'ясовується вже з *контрасту* між суспільним характером головної події роману (банкрутство королівської влади) і відверто індивідуальною формою його відображення й оцінки.

Жалюгідні рештки дворянства, гвардії, державного апарату — все те, що в силу звички, розрахунку, страху, а то й просто непорозуміння, залишилось вірним «королівським лліям», врятовується втечею від примари наполеонівської кінноти. Це їх *спільна* (і, до речі, *єдина* в романі!) дія. А втім, спонукальні причини і супровідні обставини для кожного різні.

Розбитого подагрою Людовіка не стільки хвилює престиж корони, скільки зазіхання престолонаслідників графа Артуа і його сина герцога Беррійського. Принци крові думають не про майбутнє Франції, а про долю своїх майбутніх вілцій. Герцог Орлеанський, той самий, що через п'ятнадцять років буде посаджений паризькими банкірами на французький трон, інтригує проти старшої па-

рості генеалогічного дерева Бурбонів, вербує собі прихильників. Герцог Рішельє — засновник Одеси і генерал царської служби — просвіщає маршала Мармона щодо стосунків між аристократією і третім станом. Маршал Мармон побоюється потрапити до рук імператора, який загрожує йому розстрілом. Маршала Берт'є непокоїть хвороба коханки — пані Вісконті — і збереження її шкатулки з дорожчинностями. Маршал Макдональд і Морт'є розмірковують, коли зручніше перейти на бік переможного Наполеона, так само як і рік тому вони розмірковували, коли зручніше перейти на бік Людовіка...

Арагон постійно підкреслює, що не має наміру засуджувати всіх цих історичних осіб за законами і уявленнями нашого часу. В інтерв'ю з представником газети «Нувель літтерер» він, між іншим, сказав:

«Спокуса порівнювати наслідки червня 1940 року (трагічний кінець «дивної війни». — Д. З.) і втечу королівського дому — надто велика. Я вважаю такі поспішні порівняння вельми шкідливими. Я писав історію так, щоб в ній містилось заперечення обманливого зближення двох зовнішньо аналогічних епох, між якими, насправді, лежать прірви».

І все ж таки Арагон засуджує своїх героїв, засуджує не за правилами випадкових аналогій і збігів, а за законами самої історії, за законами суспільного прогресу.

Був колись у Франції король, перший з Бурбонів, маленький Генріх Наваррський, який повернув велич своїй країні і приніс їй процвітання. Нині, в 1815 році, передостанній Бурбон силкується відродити його культ: він одягнув хлопчаків із Школи правознавства в костюми часів Генрі-

ха IV і послав їх захищати свій хиткий престол. Але це тільки самообман, тільки сухозлітка, непотрібна й незручна форма в сучасній війні (пізніше студентам видають суконні мундири). Колишніх традицій не повернути... Генріх Наваррський діяв в інтересах Франції, в інтересах нації (не випадково в 30-х рр. нашого століття старший з братів Маннів зробив його героєм славнозвісної ділогії, спрямованої проти будь-якої клерикальної і політичної реакції). Такий був Генріх Наваррський — перший Бурбон. Але минули століття і «жирноголовий» Людовік — передостанній з Бурбонів — вже тільки живий труп, маріонетка Віденського Конгресу і австрійських кесарів, трагікомічний уламок мертвого середньовіччя.

Ну, гаразд, такий король! Але колишні наполеонівські маршали — Берт'є, Макдональд, Морт'є, Мармон? Герої Ваграма, Аустерліца, Фрідланда? Адже вони, безперечно, мужні й талановиті воєначальники, люди, які піднялися на найвищі шаблі соціальних сходів не завдяки гучним титулам і холодній, отруєній виродженням крові, а на спінений хвилі розворушень і війн, що перекроїли обличчя старої Європи. Чому ж Берт'є, якому ще п'ять-шість років тому Бонапарт був зобов'язаний лєвовою пайкою своїх гучних перемог, тепер опастистий, брезклий, млявий, затиснений на сидінні карети між двома балакливими глухуватими камергерами, трясеться в обозі тікаючого короля? Чому Жак-Етьєн Макдональд, який ще зовсім недавно верхи на баскому коні керував складними і переможними маневрами імператорських гренадерів, нині ганебно загубив свій штаб по дорозі до Лілля і знає про місцезнаходження військ, якими командує, менше за останнього солда-

та? Чому він — маршал Франції доганяє королівський поїзд в... поштовому диліжансі серед наляканих дам і гладких комівояжерів, що витріщились на його розшитий золотом мундир?

Критик О. де Маньї на сторінках журналу «Еспрі» висловлює «беззастережне захоплення навмисною фамільярністю, ...з якою Арагон зображує або відтворює історичні події та інциденти». Арагон,— відзначає де Маньї,— «любить показувати якогось маршала, міністра або принца в момент, коли він, неголений, встає з ліжка, поринаючи в думки про майбутнє, або роздягається перед сном, або уминає за столом курячу ніжку...»

Взагалі ж цей прийом не новий. Кожний, хто читав «Війну і мир», пам'ятає гладку спину Наполеона, який покрекує й сопе від задоволення в той час, як камердинер розтирає його щітками. Пам'ятає читач і хитрого огрядного старого Кутузова, який під час Бородінського бою ні у що не втручався і, віддаючи накази лише для проформи, через силу жував смажену курку.

Толстой чудово вмів зскрібати позолоту з життя і діянь вождів і полководців. І робив це з цілком певною метою — щоб показати, що «в історичних подіях так звані великі люди є тільки ярликами, що дають найменування події, і так само, як і ярлики, менше всього мають зв'язку з самою подією», щоб довести, що «історія, тобто несвідоме, загальне, ройове життя людства кожною хвилиною життя царів користується для себе, як знаряддям для своєї мети».

Автор «Війни і миру» вже розумів: історію не творять «герої» на свій розсуд, підкоряючись своїм примхам,— і це було його великою за-

слюгою. Але Толстой ще не знав, що нею керують певні суспільні закони. З насмішкою відмітаючи випадкові пояснення тієї чи іншої події, він, в той же час не бажав зважати і на справжні причини цих подій.

«Ніщо не причина. Все це тільки збіг тих умов, за яких здійснюється будь-яка життєва, органічна, стихійна подія. І той ботанік, який відкрив, що яблуко падає від того, що клітковина розкладається і тому подібне, так само матиме рацію, як і та дитина, що стоїть внизу і скаже, що яблуко впало через те, що їй хотілося з'їсти його і вона молилася про це. Так само матиме рацію і неправий буде той, хто скаже, що Наполеон пішов на Москву тому, що він захотів цього, і від того загинув, що Олександр бажав його загибелі,— як матиме рацію і неправий буде той, хто скаже, що підкопана гора на мільйон пудів впала від того, що останній робітник вдарив під неї в останній раз киркою».

На думку Толстого, історію однаковою мірою не створюють ні Наполеон, ні Кутузов, бо вона взагалі не має мети і перспективи (не випадково він називає суспільне життя людей «ройовим», як у бджіл чи мурашок!).

Спираючись на діалектичний матеріалізм, Арагон показує, що Людовік, Макдональд, Мортъе, та й сам Наполеон *вже* не створюють історію, тому що не становлять сили суспільного прогресу. І в даному випадку не має значення, що королівська влада Бурбонів стала знаряддям реакції десь під час царювання прадіда нинішнього Людовіка, а Бонапарт і всі ті, що з його рук одержали маршальські жезли, ще якийсь десяток років тому так чи інакше продовжували справу, роз-

почату Робесп'єром і Маратом...

В 1815 році обидва ці табори—не більше як історичне минуле країни, прикрий, хоча й досить підступний анахронізм.

Тому й Жеріко спочатку не знаходить людей, до яких варто було б приєднатися (адже він вибирає лише між королем і імператором!), не знаходить, поки випадок не робить його свідком таємних зборів республіканців в Пуа...

А поряд з цим новим табором, табором старого Жубера, майора Дежоржа, юного Бернара — табором французького народу — в роман входить тема *історичного майбутнього*:

«...В міру того,— говорить Арагон,— як від вербної неділі я просуваюся до великодня, в книзі моїй, немов підземні удари, немов віддалені перекази, глухо лунає, все частіше й частіше повторюючись, одне слово, як настирливий дріб барабана, то приховано, то відкрито, лунає одне слово — майбутнє».

Це зауваження художника не тільки пояснює багато чого у змісті, в ідейній спрямованості «Страсного тижня»; воно допомагає зрозуміти і форму роману.

Як вводить Арагон у свій роман майбутнє? І як взагалі можна включити уявлення про нього в книгу, основана дія якої триває один тільки тиждень? Зрозуміло — лише засобами прямого *авторського втручання*.

В рецензії на «Страсний тиждень» («Иностранная литература», 1959, № 4) радянський критик Т. Балашова пише:

«Можна сперечатися про те, чи порушують авторські відступи природний план роману, допомагають чи заважають вони читачьому сприйняттю. Одне безперечно: присутність автора «комоджує» книгу, збагачує її

лірико-патетичною інтонацією, як правило не властивою суворому історичному викладу».

Ми згодні з Т. Балашовою у всьому, крім одного. Але це *одне* — певне, найголовніше!

З нашої точки зору сперечатися про те, «допомагають або заважають читачьому сприйняттю» авторські відступи «Страсного тижня» — не можна. Не можна з тієї простої причини, що без цих відступів не було б і самого роману! У всякому разі — не було б роману сміливого, сучасного, новаторського!

Сказане нібито суперечить нащому ж власному, зробленому трохи раніше, твердженню, — а саме, що для роману ХХ століття характерна втеча автора «за куліси». Проте суперечності тут нема. По-перше, це лише загальне правило, але ніяк не незаперечний закон. По-друге, — і це найважливіше — за куліси в новому романі сховався автор-герой, автор-вигаданий персонаж, а в «Страсному тижні» на підмостки повернулася зовсім інша людина, людина, яка...

А втім, розберемося у всьому по черзі.

Приблизно, до середини книги розповідь ведеться нібито від імені дійових осіб, ведеться в такій формально об'єктивній манері, що це дало привід буржуазній критиці побачити в романі (і радісно привітати) елементи об'єктивізму.

Тільки на 346 сторінці російського видання¹ автор вперше «з'являється» перед читачем. Втім, навіть не «автор», тобто створений творчою фантазією образ (як у Філдінга) або безликий «деміург» (як у Бальзака, Флобера), а письменник Луї Арагон власною персоною:

«Боже мій, знову я зробив зараз те, чого не слід

робити, але як утриматися! Я знаю, що письменник повинен уникати авторських відступів і, тим більше, не припускати анахронізмів, не наводити випадків з власного життя, — та що поробиш! Надто вже велика спокуса! Не встиг я уявити собі, як Теодор Жеріко, уместившись на схилі горба у густому чагарнику, дивиться вгору й слухає змовників, які зібралися в Пуа, зразу ж, десь у темному куточку пам'яті, у мене виникнув спогад про один епізод, про який я ні наступного дня, ні пізніше і взагалі ніколи не розповідав».

І Арагон розповідає читачеві про епізод, який колись, 1919 року, трапився з ним самим — молодим французьким солдатом, — епізод, який перевернув все його життя так само, як сходка в Пуа перевернула життя Теодора Жеріко.

То було в Саарі, в селищі Фельклінген. Страйкували німецькі шахтарі. І Арагон, який прибув разом з своїм офіцером на місце події, несподівано для самого себе побачив у цих «бошах», «споконвічних ворогах» його батьківщини, — робітників, пролетарів, чий «опір передавав все те велике й благородне, що є в людині».

Звернення до власного життєвого досвіду допомагає художникові зробити аналогічні переживання мушкетера Жеріко зрозумілишими й дохідливішими, дозволяє йому переконливіше мотивувати злам в душі героя після сходки в Пуа...

Проте сенс раптового авторського «вторгнення» на сторінки «Страсного тижня» ні в якому разі не вичерпується такими ось обмеженнями, тимчасовими, «оперативними» — якщо можна так висловитись — завданнями.

У другій половині роману Арагон все частіше й частіше з'являється в світлі рами, і все довше й довше за-

лишається на сцені... То він сперечається з своїми уявними критиками з приводу присутності в романі такого «прохідного» персонажа, як полковник Фав'є, то розмірковує з приводу своєї участі в справі реабілітації Барреса і Клоделя, або вдається до особистих спогадів про часи «дивної війни» 1940 року, навіть пересипаючи розповідь вставками із свого ж власного роману «Комуністи»...

І хоча в кожному окремому випадку можна виявити і вказати конкретну мету цих авторських відступів, згодом стає цілком зрозумілим, що всі вони в першу чергу — лише складові частини загального «стратегічного» плану, плану художнього завоювання *проблеми майбутнього*.

Але якими б важливими й значними не були б ті думки, що їх то тут, то там розсипає автор у тканині роману, їх безпосередній зміст — не головне. Головне для Арагона — це захистити, відстояти, ствердити своє суверенне право на втручання в хід розповіді, право на несподіване припинення дії, на композиційні переміщення, на повернення назад або на форсований марш у сферу майбутнього.

Щоб відвоювати це своє письменницьке право, Арагон готовий розкрити всі творчі секрети, готовий навіть нібито поступитися стриманою суворістю правди на угоду вигадці, заради розкішної гри нестримної фантазії.

Підмайстра Фірмена роздирають муки ревнощів. Бажаючи занапастити свого щасливого «суперника» — «їхнього Бернара», — він веде королівського мушкетера Жеріко до місця таємної зустрічі республіканців. Він розраховує, що той здійме тривогу і викличе варту. Проте Теодор, надавши ляпасів самому донощикові,

¹ Арагон, Страстная неделя, Издательство иностранной литературы, М., 1960.

просто відправляється спати...

Далі Арагон змальовує, як Фірмен—демонічна натура, «пикардійський Яго» — з величезним ножом у руках крадеться у непроглядній темряві до комірчини, де мирно хропе Теодор. Фірмен хоче заколоти свого образника. Він довго стоїть над тілом своєї жертви, яка нічого не підозрює, вслухається у рівне дихання сплячого і приміряється до підступного удару...

Але коли сцена досягає трагічного апогею, автор раптом, висуваючи голову з-під завіси свого лялькового театру, заявляє:

«Нічого цього не було... Ось хіба тільки... Ну, звичайно, які можуть бути сумніви! Це я — я бачив такий сон!.. Я сплю. Я бачу сон. Все це приснилося не комусь іншому, а мені. Ну зрозуміло. Адже врешті-решт все це не життя Теодора, а моє власне життя — хіба ви не здогадалися? Нічого цього не могло відбуватися в 1815 році, самі розумієте. Джерела розповіді очевидні: це моє життя, моє життя. І не тільки те, що було в 1919 році у Фельклінгені,— не тільки. Все моє життя. Досвід всього мого життя».

Більше того, Арагон, наводить і літературні джерела «історії про ніж, підняний у нічному мороці». Це— «Мартін Чезлвіт» Діккенса...

Що ж виходить? Виходить, нібито Арагон солідарний з Наталі Саррот, яка стверджувала, що кожний сучасний письменник «відверто розповідає лише про себе самого»? Звичайно ж, ні!

Навіть якщо ми не станемо брати до уваги явно іронічного забарвлення наведеної цитати, заплющимо очі на мало не полемічний характер висловлювання, то і в цьому випадку його буквальний зміст залишиться дуже сумнівним.

По-перше, Арагон — не тільки Жеріко, але й кожний інший з численних героїв «Страсного тижня», героїв цілком відмінних, часто антагоністичних. Наприклад, на сторінці 612 автор вигукує: «Зараз я — та літня людина в Тісному провулку в Бетюні...» (тобто майор Дежорж!).

По-друге, письменник протягом своєї книги десятки разів уперто підкреслює, що епоху Ста днів немислимо ототожнювати з сучасністю. Але, отже, і життя живописця Жеріко не може бути життям поета і романиста Луї Арагона.

Нарешті, по-третє, те знання, не передчуття, навіть не передбачення, а саме точне *знання* майбутнього, яке відрізняє автора «Страсного тижня», те розуміння засобу дії самого механізму суспільного розвитку, наперед виключає можливість легковажних і довільних історичних аналогій.

І все-таки переслідує ж Арагон якусь мету, коли немов зливає себе з Жеріко! Коли нібито бере назад сцену з убивцею Фірменом, перетворюючи її на «помилкову», на невикреслений начерк? Безумовно!

Він хоче сказати цим приблизно так: «Я — єдиний творець мого роману. Мій досвід, помножений на мою фантазію, викликав до життя численні персонажі, розгорнув перед вами опуклу, рухливу, озвучену панораму епохи, яка давно відійшла в минуле. Але сповнена моїми думками, вона стала вагомою і зримою. Знову через мало не півтора століття після її смерті вона стала значною і важливою — стала завдяки мені».

Ви бачили — я, за своїм власним бажанням, примусив Фірмена підняти руку на Теодора, і я ж вирвав у нього ножа, розтоптав, перетворив на порох, на ніщо!

Так не підступайте ж до мене з чужими схемами, з

правилами, створеними кимось іншим, для якихось зовсім інших романів! Довіртеся мені! Дайте мені розповісти мою історію так, як я цього хочу!»

Оце, приміром, хоче сказати Луї Арагон. Не більше того, але й не менше...

Проте чи не криється тут певне зазіхання на непохитність законів реалістичного мистецтва?

За формою, можливо, і так, за змістом — ні. Вона свідомо полемічно загострена — ця форма. Але справа не в ній, справа в тому, в ім'я чого виговорює собі Арагон право на абсолютну авторську свободу: чи в ім'я того, щоб знехтувати дійсністю, чи заради її більш глибокого, більш точного, більш сміливого зображення.

Ми вже говорили — він прагне до того, чого не спромігся зробити до нього, мабуть, жодний західний художник, прагне осягти *технологію* виникнення майбутнього.

Для цього йому потрібна творча свобода, і він створює її.

Накидавши епізод, в якому пан де Г. гвалтує дівчинку Денізу, Арагон виходить за ним же самим установами межі розповіді і змальовує наступну історію роду де Г. Він показує процес переродження дворян-ландекнехтів на капіталістичних хижаків, процес пристосування спадкової аристократії до нових капіталістичних умов існування експлуататорського світу.

Арагон змальовує портрети колишніх наполеонівських маршалів, які плентаються слідом за втікачем-королем. Момент, здавалося б, вирішальний. Який вони зроблять вибір? Франція (отже й Наполеон) або еміграція (і, виходить, остаточна зрада)? Морт'є обирає перше; Берт'є — друге. Поставити на цьому крапку? Ні! Покаже майбутнє...

І в роман про страшний тиждень 1815 року знову вторгаються сцени, що порушують межі часу.

Бертє здолав важкий сон під час короткочасної зупинки в Ліллі, і Арагон користується моментом, щоб розповісти про те, як старий маршал знайде притулок у тихому Бамбергу, у свого баварського тестя, і як, вболіваючи за милу Францію, кинеється з вікна герцогського палацу, бо побачить, що країні знову загрожує ганьба іноземної окупації.

А Мортє? Він стійко — щоб не сказати легко! — переживе цю ганьбу і через п'ятнадцять років стане прем'єром і воєнним міністром в уряді Луї-Філіппа, піде слугувати до банкірів Лаффіта і Перрего...

Однак найрішучіший і принципово важливий рейд у майбутнє Арагон здійснює наприкінці роману.

Останні години смертельного хворого майора Дежоржа — друга і соратника Лазаря Гоша, людини 1793 року... На смертельній постелі Дежорж у думках знову переживає своє життя, в мріях повертається до днів юності. Тобто — до минулого? Ні! — говорить Арагон. «...Саме в ту мить, коли, як ви думаєте, він оглядається на минуле, він звертається до своєї юності, він кличе свою юність, ще наснажену майбутнім, і, в міру того як життя згасає, його юність стає юністю взагалі й вона через нього торжествує перемогу того, що приречене на смерть, над тим, що несе смерть. У цю мить юність переживає людину, а в цьому тепер майбутнє людини.

Юність... підростаючі покоління, в яких для тебе зосереджено надію світу...»

І, щоб підтвердити висловлені тут думки, Арагон, звертаючись до Дежоржа, розповідає про дальший шлях його сина Фредеріка—

полум'яного республіканця і мужнього бійця.

«Раз і назавжди відкинть брехливі легенди, за якими прадід нібито вищий за правнука»,— говорить автор, відстоюючи тим самим непоборність суспільного прогресу.

Фредерік часто помилявся, зазнавав поразок, не раз його обдурювали, але врешті-решт він прийшов до прекрасного висновку, висновку, ще недоступного його батькові-змовнику:

«Поодинокі перетворити світ не можна. Всі сили, які навалилися на важіль, повинні бути одночасно пушені в хід, щоб разом труснути устрій і повалити його назавжди...»

Гаряче захищаючи покоління молодих французів епохи Реставрації, Арагон вигукє:

«Якими романтичними сліпцями були ті ж Стендаль або Мюссе, щоб стверджувати, нібито ця молодь ні у що не вірила, нібито вона зміла тільки пити, палити, розбещувати дівчаток і стригти купони?!»

Дивне на перший погляд обвинувачення, пред'явлене авторам «Червоного і чорного» і «Сповіді сина віку» — художникам, які ненавиділи короля і осмілювали свободу! Однак, якщо придивитися...

«Під час воєн імперії, коли чоловіки й брати бились у Німеччині, розтривожені матері народили на світ запальне, хворобливе, знервоване покоління. Зачаті в перерві між двома битвами, виховані в колежах під барабанний бій, тисячі хлопчиків похмуро дивилися один на одного, пробуючи свої кволі м'язи. Коли-не-коли з'являлися їх батьки; закриті, вони притискали дітей до розшитих золотом грудей, потім опускали їх на землю і знову сідали на коней.

...Хлопчики вийшли з колежів і, не побачивши біль-

ше ні шабел, ні кірас, ні піхотинців, ні кавалеристів... спитали, де ж їх батьки... Але їм відповіли що війна закінчена, що Цезар помер...

І тоді на руїнах світу всіляка стривожена юність... Треба було робити вибір; ось що стояло тоді перед юнаками, сповненими сили й відваги, перед синами Імперії й онуками Револуції.

Минуле! Вони не хотіли його, бо віра в ніщо дається нелегко. Майбутнє вони любили, але як? Як Пігмаліон любив Галатею: воно було для них мармуровою коханою, і вони чекали, щоб у ній прокинулося життя...

Отже, їм залишалося тільки сучасне, дух часу, ангел присмерків — проміжок між ніччю й днем».

Так розмірковував Альфред де Мюссе в «Сповіді сина віку». І дуже подібні до цього були й думки Стендаля.

Чому Жюльєн Сорель («Червоне й чорне») образ кар'єру священика, потім опинився в ролі нахлібника в будинку графа де ля Моль і врешті-решт став убивцею пані де Реналь?

Тому, що для молодого плебея, сповненого честолюбства і щедро обдарованого талантами, в часи метерніхівського Священного Союзу не було місця на землі. У дні Револуції він міг стати народним трибуном, у дні Імперії — бойовим генералом. Але минуле пішло без вороття, майбутнє — мармурова Галатея, а сучасне — лише «проміжок між ніччю й днем»...

Ні Мюссе, ні навіть Стендаль не вгледіли в навколишній дійсності Фредеріків Дежоржів — «надію світу».

Не їхня в цьому провина. Та ми й не збираємося за-суджувати цих художників. Але як би там не було, і «Сповідь сина віку», і «Червоне й чорне», і більшість з того, що з'явилося за ними у ХІХ столітті,— це романи з *відторгненням майбутнім*,

як за змістом, так і за формою. У цьому принципова відмінність таких книг від «Страсного тижня».

Звичайно, Арагону, який живе в середині ХХ століття, незрівняно легше судити про те, що в дійсності дало світові покоління Октава, Жюльєна, Фредеріка. Адже він дивиться на них очима історика, а не очевидця.

Проте хіба справа тільки в цьому!

І ще — хіба двадцять століття на Заході не породило тисячі книг про своє «втрачене покоління»? Книг у сто разів похмуріших, відчайдушніших, ніж «Сповідь сина віку», книг до того ж ще злобних і цинічних?

Але ж, ставлячи правнука вище прадіда, Арагон має на увазі історію взагалі — минулу, сучасну і майбутню. Майбутню не тільки для своїх героїв, але й для себе самого і для своїх читачів.

Що це саме так, можна тепер довести не тільки спираючись на текст «Страсного тижня», а й на деякі побічні джерела.

26 червня 1960 року в «Известиях» була опублікована стаття французького письменника і публіциста Жана П'єра Шаброля «Що їх штовхає на самісіньке дно?» У статті говориться про французьку молодь сьогоdnішнього дня — молодь, безсоромно обдурену подагричними правителями Четвертої і П'ятої республік, молодь, кинуту у вир брудної війни в Індокитаї й Алжирі, молодь, тричі обкрадену — матеріально, духовно, ідейно.

Так, вона шукає забуття в рок-н-роллі, вині й шалених автомобільних швидкостях!

Але, — зауважує Шаброль, — «якось увечері я розмовляв з Арагоном про цю горезвісну «пристрасть до швидкісних автомобілів»; він розповів мені, що в часи Жеріко молоді люди мрі-

яли лише про коней і гинули під час шалених верхогонів».

Згадка про Арагона тут аж ніяк не випадкова. Адже для Шаброля, як і для автора «Страсного тижня», «...проблема французької молоді 1960 року становить лише частину питання про молодь взагалі, про молодь всіх епох». І, спираючись на ту ж історичну передумову, що й Арагон («...сини варті більше за батьків; так було завжди за законом природи, який зберігає в нас надію на майбутнє людства»), Шаброль висловлює тверду впевненість у майбутній перемозі молодих людей 1960 року, тих самих, котрі, за твердженням офіційної преси, отруєні скепсисом...

Що ж таке ця стаття Шаброля, як не логічний розвиток думок творця «Страсного тижня», як не закономірне розширення його ідейно-естетичної концепції *майбутнього*?

Так роман, в якому Луї Арагон — якщо вірити буржуазній критиці — ухиляється від пекучих проблем сучасного, роман, в якому він змальовує події майже півтора столітньої давнини, виявляється твором актуальним і злободенним у найкращому розумінні цього слова.

Власне, тут нема нічого нового. Кожний справжній великий історичний роман — актуальний, навіть злободенний. Він ніколи (або за деякими винятками) не створюється заради змалювання тієї епохи, у якій відбувається його дія, але заради відповіді на питання, які хвилюють сучасників автора.

Іноді це робиться, так би мовити, відкрито, як наприклад у більшості історичних книг Ліона Фейхтвангера; особливо в його «Лже-Нероні», де гончар Теренцій — це Гітлер, лише перенесений в обстановку античного Сходу.

Частіше, проте, історичні письменники не йдуть таким прямолінійним шляхом. Вони не одягають сучасність у шати минулого, але шукають в його глибинах обличчя й ситуації, *аналогічні* сьогodнішнім. На принципі історичних аналогій, — а іноді історичних протиставлень — побудовані «Саламбо» Флобера, «Петро Перший» Ол. Толстого, «Юність Генріха IV» Г. Манна, «Сервантес» Б. Франка, «Фараон» Б. Пруса та десятки інших видатних творів історичного жанру. Залишаючись більшою чи меншою мірою вірними конкретній історичній правді, всі ці письменники в той же час підкреслюють і наголошують ті риси зображуваного вчора, які, на їх думку, найбільше співзвучні сьогodнішньому дню. При цьому позитивні герої нерідко піддаються свідомій ідеалізації (наприклад Генріх Наваррський у Г. Манна, цар Петро в Ол. Толстого і т. ін.).

Отже, історичний роман, як правило, — роман-аналогія, роман-порівняння, другий, не названий і не показаний член якого, є фактично головним.

Так створюється звичайно актуальність історичного роману. Але в історичному романі Луї Арагона «Страсний тиждень» це виглядає інакше.

Арагон не шукає в минулому аналогій до дійсності, яка його самого оточує, навпаки, він — і ми вже відзначали це — заперечує й руйнує саму можливість їх виникнення:

«Не може бути порівняння між тою і цією каруселлю, між тим, як пробивалися до моря рештки армії 1940 року і як тікали принци у переддень великодня 1815 року. Хіба що обидва рази це був день, коли вмирили боги».

Але оскільки «боги вмирають» майже щоденно, — тобто безперервно гине

щось старе і народжується щось нове — між 1815 і 1940 або 1960 роком є лише той зв'язок, який існує між ланками (нехай навіть дуже далекими ланками!) єдиного ланцюга, який називається історією суспільного розвитку.

Ось саме цей ланцюг, а не кілька окремо взятих ланок, Арагон і прагне відбити в «магічному кристалі» свого роману — примусити нас почути його брязкіт, побачити химерні, несподівані і все-таки закономірні його закрути.

І тут у рівній мірі цікава кожна епоха, тільки треба мати талант і сміливість, щоб зламати її «природні» межі й повести читача в неозору «далину вільного роману».

Але й цього ще недосить. Треба було знайти таку художню форму, яка дозволила б одночасно перебувати у кількох часових вимірах: у даному випадку — жити серед учасників бурхливих подій Ста днів і безперервно заглядати вперед, знати, що чекає їх і їхніх далеких нащадків.

Щось подібне намагалися здійснити й інші письменники до Арагона—Джек Лондон у «Міжзоряному блукачі», А. Барбюс у «Ланках», Г. Уеллс у «Машині часу». Проте всі вони пішли шляхом утопії, шляхом чистої необгрунтованої фантастики. Були, втім, й інші, чисто ідейні причини, що поглибили пороки їх романів — особливо «Міжзоряного блукача» і «Машини часу». І не випадково ці книги, як формою своєю, так і змістом, дуже нагадують реакційну, містичну повість Вірджинії Вульф «Орландо», герой якої — перевертень — поперемінно переселяється в оболонку представників різних історичних епох...

Композиційно-сюжетне рішення, на якому зупинився Арагон у «Страсному тижні»; має зовсім інший харак-

тер: зв'язок між минулим і майбутнім здійснюється не завдяки чудесним перетворенням героїв, але через посередництво *самого автора*.

А звідси вже логічно витікає не тільки незвичайна — з точки зору сучасного літературного смаку! — активність оповідача, але й його дуже своєрідний і, на наш погляд, *двоїстий* характер.

Так, авторів у «Страсному тижні» саме два! Перший з них — сучасник, свідок, учасник подій, які відбувалися в сльотаві весняні дні 1815 року на дорогах північно-західної Франції. Він — ненав'язливий, безликий, і розповідає свою історію так, нібито знає про дальшу долю Франції, Європи, миру не більше, ніж його герої:

«У ці голодні роки селяни з якоюсь несамовитістю рубали ліс, так що, мабуть, не менше століття потрібно було б, щоб відродити колишній ландшафт. *Якщо, звичайно, за ці сто років тут не відбудуться нові революції і війни*» (підкреслено нами.— Д. З.).

Він—цей перший автор— і читача намагається перетворити на очевидця панічної втечі Бурбонів:

«Путівець, куди ви звернули, вважаючи, що там вільно, раптом перегорджують повозки, в які набилися і молоді й старі: вони ледве тягнуться, наскільки дозволяють сили випадково знайденої шапи».

І головне — цей автор дивиться на все очима Жеріко, Бертє, Дежоржа, Ло де Лорістона, короля Людовіка, зображуючи те, що дійсно відбулося, те, що він по суті не в силі змінити у формі вигаданого сюжету:

«Нехай це Історія, але, слово честі, я прибув у Фландрію з поштом короля, не знаючи, чи залишить Людовік XVIII межі Франції, не знаючи, що чекає Наполеона, і назва Ватерлоо для

мене була тільки кількома літерами на карті, майбутнє для мене вирішувалося знову... я знову кинув кості, не знаючи, яке очко випаде».

Таким чином, перший автор цілком (по-хемінгуєївському!) «сучасний»; він неподільно панує до 346 сторінки, але й далі лєвова пайка тексту підвладна йому.

Проте є і другий автор. Про нього ми вже багато говорили. Він безсоромно втручається у розповідь; він знає все — і про своїх героїв, і про їх дітей, онуків і правнуків, тобто про нас, людей середини ХХ століття. Минуле для нього — відкрита книга, сучасне і майбутнє — теж. Ніби сама собою з'являється спокуса зіставити його з авторами в романах ХVІІІ століття, в романах Філдінга і Смолетта. Адже, як і вони, він звіряє читачам свої власні думки, довільно вводить чи виключає епізоди, сцени, як і вони, охоче афішує свою безмірну могутність...

І все ж, між авторами романів ХVІІІ ст. з одного боку і цим, другим автором у «Страсному тижні» є принципова відмінність. Хто вони, власне, такі — автори у Філдінга або Смолетта? Цього не можна зі всією певністю сказати. Хтось. Найвища істота, незважаючи на простоту поведінки і фамільярність. А хто такий автор «Страсного тижня»? Ми вже згадували про це. Він — шістдесятирічний поет і прозаїк Луї Арагон, який написав епопею «Комуністи», вірші, присвячені Ельзі, статті про Клоделя та багато інших творів, — особа цілком конкретна, з усіма своїми цілком реальними смаками, схильностями, політичними симпатіями та антипатіями.

Така обставина, на перший погляд, не має істотного значення, хіба що підкреслює суб'єктивність ав-

торських суджень і оцінок. Але дивна річ, саме ця суб'єктивність і позбавляє згадувані судження і оцінки неприємного присмаку суб'єктивізму. Бо оскільки з нами розмовляє добре знайома людина — знайома, якщо не особисто, то принаймні завдяки її книгам, газетним статтям, нарешті, підручникам літератури, — оскільки з нами розмовляє така людина, її слова втрачають сенс непогрішного присуду, який не підлягає оскарженню. Вони стають просто думками збагаченого досвідом письменника, який прекрасно знає свій матеріал, продумав і вистраждав свої погляди, і тому заслуговує цілковитого довір'я...

Отже, автор, який стоїть

у світлі рампи, існує, але він уже не той. Він породжений новою епохою і новим світоглядом — епохою, яка незмірно зміцнила могутність людини, і світоглядом, що спирається на поняття свободи, як «усвідомленої необхідності».

Арагон не удає з себе володаря світу. Він задовольняється роллю значно скромнішою — роллю суверенного повелителя свого роману. Але він має досить сил, щоб зробити цей роман вірним сколком реальної дійсності, щоб відобразити самий *рух* суспільного прогресу в його розвитку.

Аналіз «Страсного тижня» яскраво свідчить—новаторство в галузі форми невіддільне від новизни змісту.

Але що таке новий зміст? Чи обмежується це поняття тільки межами ситуацій і тем, які раніше не існували? Природно, останнє теж дуже важливо. Але нам здається,— це не головне. Про супутників не можна складати таких віршів, які раніше складали про журавлів... Це вірно. Однак змінилась не тільки дійсність, змінилось, безмежно розширилося і уявлення про неї. Тому жодна, навіть стара, як світ, тема не може бути нині осмислена і художньо перетворена по-старому. А коли це так, значить справжнє новаторство, *Новаторство* з великої літери, починається тільки там, де існує найпередовіший світогляд нашої епохи — світогляд художника-марксиста.

КАЛІДНОСКОП «ВСЕСВІТУ»

КЛОПОТИ З НОВОБРАНЦЯМИ. Понад третину молодих американців, покликаних до служби в армії, медичні комісії визнають непридатними для служби в зв'язку з їх фізичними або нервово-психічними дефектами. Таку заяву зробив представник військового міністерства США. Цей же представник заявив, що на тій же підставі в 1959 році з армії було звільнено аж 48,8 процента новобранців проти 34,7 процента у 1956 році.

МАТЕМАТИК - ВОДОЛАЗ. Двадцятишестирічний швейцарець Ганнес Келлер, викладач математики, в присутності експертів опустився в озеро Лаго-Маджоре на глибину 155,65 метра і встановив таким чином всесвітній рекорд з пірнання (попередній рекорд становив 131,35 метра). Він зробив це з допомогою нового приладу для штучного дихання власної конструкції, який цілком усуває небезпеку глибинного оп'яніння. Винахідник чотири хвилини опускався на глибину, чотири хвилини перебував там і потім тридцять хвилин підіймався на поверхню.

Келлер вважає, що завдяки його винаходу водолази зможуть тепер працювати на глибині 100 метрів, тоді як досі «дною» для водолазів було 80 метрів.

ДО ВАШИХ ПОСЛУГ. Начальство американської військової бази в графстві Беркшір (Англія) наказало обладнати місцеву церкву рухомим олтарем, що обертається майже автоматично: варто лише католику опуститися навколішки — і олтар відверне свій «протестантський бік» і повернеться «католицьким». На думку начальства, це нововведення значно полегшить опіку над душами солдатів.

«ВИМОГЛИВИЙ ІНСПЕКТОР». На аеродромі в Сеулі (Південна Корея) був конфіскований вантаж американського військового літака, в якому виявили наркотики на суму більше мільйона доларів. Вантаж цей належав офіцеру, який прибув до Південної Кореї для... інспекції військ ООН.

З М І С Т

журналу „ВСЕСВІТ“ за 1960 рік (№№ 1-12)

ДО 90-РІЧЧЯ
З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
В. І. ЛЕНІНА

Бенюк М.— Я вірю нашому часу. Вірш, № 4.
Бобінська Г.— У червоному Варшавському полку, № 4.
Вайян-Кутюрє Поль — Незабутні хвилини, № 4.
В Ейслебені стоїть пам'ятник, № 4.
Відадь А.— Безсмертя вождя, № 4.
Вічно живий (В. І. Ленін у творах зарубіжних митців), № 4.
Гхош Б. Ч.— Його ім'я в віках сіяє. Вірш, № 4.
Джерманетто Д.— Порада Ілліча, № 4.
Коча Н. Д.— Ленін, № 4.
Кіш Е. Е.— Мебльована кімната, № 4.
Ленін у Польщі, № 4.
Ленінізм переможно крокує по світу, № 4.
Пенев К.— Ленін. Вірш, № 4.
Тут був Ілліч, № 4.
Чех І.— Празький музей В. І. Леніна, № 4.

ПОЕЗІЇ

Антеос Петрос — В переддень великого свята. Лірична поема, № 5.
Блок Жан-Рішар — Жовтень 1941. Вірш, № 11.
Броневський Владислав — Вірші, № 12.
Вайнерт Еріх — Вірші, № 8.
Вайян-Кутюр'є Поль — Ми несемо вінки дарів, як зброю переможних днів. Вірш, № 11.
Вапцаров Никола — Вірші, № 9.
Гермлін Стефан «Аврора». Вірш, № 11.
Кадорезі Доменіко — Київська ніч. Вірш, № 7.
Квазімодо Сальваторе — Вірші, № 3.
Краль Франьо — На полонині. Вірш, № 10.
Лі Бо — Лірика, № 6.
Мігалік Войтех — Пісня про батьківщину. Вірш, № 1.
Мігалік Войтех — Революція. Вірш, № 11.
де Мюссе Альфред — вірші, № 12.
Ружевич Тадеуш — Стара селянка іде берегом моря. Вірш, № 12.
Тагор Рабіндрнат — Поезії, № 10.
Тувім Юліан — Вірші, № 2.
Угорські поети. Добірка віршів Дьордя Сюді, Лайоша Андраша, Іштвана Бергалана, Вільмоша Ковача, № 10.
Уоллес Джо — П'ятикутна зірка. Вірш, № 11.
Хайям Омар — Батьківщина. Вірш, № 4.
Юань Шуй-по — Вірші, № 2.

РОМАНИ,
ПОВІСТІ,
ОПОВІДАННЯ,
П'ЕСИ

Ай У — Донор. Оповідання, № 2.
Гаузер Гаральд — Біла кров. Телевізійна п'еса, № 9.
Галан Валерій Еміль. У резешів. Повість, № 11.
Гові Жорж — Іспанські оповідання, № 9.
Готше Отто — Криворізький прапор. Роман, № 4.
Даскалов Стоян — Останній з роду Рангелових. Оповідання, № 9.
Д'ята Фатмір — Жовті води. Оповідання, № 1.
Ду Пен-чен — Китайська жінка. Оповідання, № 10.
Ісікава Тацудзо — Очерет під вітром. Роман, № 1.
Кауфман Вальтер — Прокляття Маралінга. Оповідання, № 9.
Кавалец Юліан — Шрам на серці. Новела, № 12.
Кессель Патрік — Пошастило. Новела, № 6.
Кручковський Леон — Перший день свободи. П'еса, № 6.
ді Лампедуза Д. Т.— Гепард, Роман, №№ 10, 11.
Моравія Альберто — Оповідання, № 12.
Палессен Оге — Син музики. Оповідання, № 10.
Патковський Мацей — Скорпіони. Повість, № 12.
Полах Богумір — Повернення Іржі Скали. Роман, №№ 7, 8.
Понс Моріс — Швець Арістотель. Роман, № 3.
Ремарк Еріх Марія — Чорний обеліск. Роман, №№ 5, 6, 7, 8.
Саламеа Хорхе — Викрадення сабінянок. Роман-тичний фарс на 3 дії, № 7.
Свата Ярміла — П'ять днів. Повість, № 5.
Сендербію Кнуд — Ловець тюленів. Оповідання, № 10.
Фолкнер Уільям — 5 оповідань, № 4.
Філіпович Корнель — Міна. Оповідання, № 12.
де Фрейтас Рожейро — Люди сильні. Новий будинок. Оповідання, № 2.
де Фріс Тойн — Нові потоки. Уривок з роману, № 11.
Хейнсен Вільям — Чарівне світло. Оповідання, № 10.
Хікмет Назим — Празькі куранти. П'еса, № 2.
Чен Че Сон — Мати. Оповідання, № 9.
Шулмен Макс — Хлопці, наших б'ють! Роман, №№ 1, 2.

В БОРОТЬБІ ПРОТИ КОЛОНІАЛІЗМУ

Барабани кличуть до свободи, № 5.
Ганьба колонізаторам, № 6.
Зіхровський Г.— Трістау да Кунья — славний син Гоа, № 5.
Канал — наші! № 4.

- Камерун здобув самостійність, № 4.
 ✓ Кувейт — нафтова скарбниця, № 6.
 Матіп Бенжамен — Африка—африканцям! № 3.
 Наумов Н.— Салют, конголезці! № 9.
 Ніколюкін О.— Сучасний англійський антиколоніальний роман, № 5.
 Фішер Клаус — Що розповів мені Самсон, № 10.

СТАТТІ

- Анатольєв К.— За мир! № 10.
 Арагон Л.— Літературна подія світової ваги, № 10.
 Барсук О., Дніпров І.— Творчість і любов в романах Мітчела Уілсона, № 6.
 ✓ Бекір Е.— «Росія в імлі», № 11.
 Блейхер В., Брандус Д.— Свідома апологія «невідомого», № 3.
 Бонн проти миру, № 6.
 Бородай В.— Угорські друзі, № 10.
 Ботічеллі Сандро (до 450-річчя з дня смерті), № 5.
 Бречак І.— Іноземці про Україну, № 7.
 Буговий М.— Анрі Барбюс на Україні, № 7.
 Буяльський Б.— Марія Конопницька, № 10.
 ✓ Валах Я.— Ренуар, Сезанн та бізнес, № 3.
 ✓ Валах Я.— Небезпечні посиви, № 8.
 Від широкого серця, № 3.
 Волевич І.— Новітня голландська література, № 6.
 Виставка дванадцяти африканських держав, № 8.
 Гавришків Е.— Безсмертний твір Данієля Дефо на Україні, № 9.
 Дерімов М.— Нотатки на полях французьких книг, № 1.
 ✓ Джон Гріффін стає негром, № 8.
 Дмитрієнко М.— Дієго Веласкес, № 8.
 Долинська В.— Індійська мініатюра, № 3.
 Єгоров О.— Позитивний герой великого сатирика, № 3.
 Єгоров Ю.— В ім'я миру, № 9.
 Желозовцев А.— Ким був Цао Цао? № 4.
 Живе в Гавані письменник... (Деякі факти з біографії Хемінгуея), № 6.
 Затонський Д.— Шлях переоцінок. (Е. М. Ремарк та його роман «Чорний обеліск»), № 5.
 Затонський Д.— Модерністська новітність і реалістичне новаторство, №№ 11, 12.
 Колодяжна В.— Голлівуд сьогодні, № 3.
 Кольман Є.— Деякі проблеми кібернетики, № 10.
 Кочур Г.— Двотомник Ю. Словацького, № 2.
 Кочур Г.— Про поезію В. Незвала, № 6.
 Кочур Г.— Кілька побіжних вражень, № 12.
 Кравчук П.— Листи з Канади № 3, 8.
 Кроль А.— Живопис Ісландії, № 6.
 Крижанівський Б.— Нотатки про польське кіно, № 12.
 Крижицький Ол.— Мистецтво угорських друзів, № 5.
 Крижицький Ол.— Китайська гравюра, № 7.
 «Куди піде Вен Клайберн далі?», № 6.
 Логвинська Л.— Два бачення світу, № 1.
 Матузова Н.— Анна Зегерс, № 11.
 Майзельс С., Волевич І.— На нових шляхах (деякі риси сучасного буржуазного англійського роману), № 9.
 Марджа Ф.— Недалеко від Вашингтона, № 9.
 Мендельсон М.— Незнайомі і малознайомі твєніана, № 4.
 ✓ Михайленко В.— Династія рокфеллерів і К⁰, № 9.
 Михайлов М.— Фрідрік Шопен, № 2.
 Михайлов М.— Геній німецької музики, № 6.
 Модестова Н.— Політична сатира Гюґо в перекладах Івана Франка, № 8.
 Мультатулі (до 140-річчя з дня народження), № 3.
 Наумов Н., Михаліч М.— 1200 літературних ярмарків, № 3.
 Овчинникова І.— «Увесь світ дивиться на нього», № 11.

- Павленко В.— Михаїл Емінеску, № 1.
 Парандовський Я.— В літературних лабораторіях, № 12.
 Певцов Ю.— Документи епохи, № 7.
 Петров Ю.— Сторінки літопису болгарського народу, № 2.
 Плуґарж З.— Після шостої книги... № 9.
 Пристрасне слово правди (про книгу Василя Свістуна «Моя друга поїздка на Україну»), № 4.
 Протопапас А.— Художники-кіпріоти, № 2.
 Радо Д.— Українська література й угорці, № 11.
 Рафаель Санті, № 4.
 Рильський М.— Перечитуючи Толстого, № 11.
 Рипська Н.— Творчість Альбера Марке, № 4.
 Розанова А.— Альфред де Мюссе — лірик і драматург, № 12.
 Собко В.— Комуніст, письменник, боєць! № 4.
 Скампо Б.— Журнал «Еуропа лєтєраріа», № 6.
 Семчинський С.— Співєць румунського народу, № 6.
 Там, де жив Бальзак, № 8.
 Хавін А.— Сім чемпіонів, № 3.
 Цехановська М.— Театр Індонезії, № 1.
 Чорна ніч над Іспанією, № 8.
 Школярєнко О.— Шляхом шукань, № 8.
 Якимович Т.— Забутий памфлет Бальзака, № 6.

НАРИСИ

- Ашкєназі Л.— Пам'ятник у Парижі, № 3.
 Бреттшнайдер Е.— На острові Мальта, № 1.
 Вольяновський Л.— Шукачі підводних скарбів, № 2.
 Даскалов С.— По Україні, № 8.
 Дмитрієв З.— За бар'єром Піренейів, № 3.
 Загребельний П., Козловський М.— Смак Нільської води, № 6.
 Загребельний П., Козловський М.— Сіцилія, № 8.
 Ейлоарт А.— На повітряній кулі через океан, № 1.
 М. Зікмунд, І. Ганзелка. Європа, Азія... №№ 5, 7, 9.
 Карваш П.— Сталінградська патетична, № 11.
 Клузов Е., Бразілія, № 2.
 Мандрівка в країну несподіванок, № 5.
 Мах В.— Я шукав болгарське село, № 4.
 Нейгоф Г., Кіслінг Г.— Місто юності, № 6.
 Непал сьогодні, № 12.
 Патнем Анна Айснер — Серед маленьких людей Африки, № 7.
 Підлісна Г.— Швеція, № 7.
 Плоткін Г., Козловський М.— Японія хоче жити, № 9.
 Плоткін Г., Козловський М.— У французькому Сомалі, № 10.
 Плоткін Г., Козловський М.— Істанбул—Константинополь, № 11.
 Понс М.— Американські зарисовки, № 8.
 Тєсля Б.— Італійське літо, № 9.
 Фокс Л.— В країні доброзичливості, № 1.

ЧИТАЮЧИ

НОВІ КНИГИ

- ✓ Валах Я.— Кому належить майбутнє? (Анна Зегерс. Рішення), № 2.
 ✓ Валах Я.— Так починалося нове життя (Віллі Бредель. Новий розділ), № 9.
 Волинський С.— Подорож у країну чудес (Лі. Керролл. Аліса в країні чудес), № 12.
 Волинський С.— Книга про угорських патріотів (Мор Йокаї. Сини людини з кам'яним серцем), № 4.
 Воровйова Л.— «Жива Абдаллаха» (П'єр Мінар. Жива Абдаллаха), № 6.

Воробйова Л.— Це сталося на Гаврській вулиці (Поль Гімар. Гаврська вулиця), № 10.
Гаско М.— Під красивою обкладинкою (Мулк Радж Ананд. Сім літ), № 11.
Добровольський А.— Роман Андре Стіля (Андре Стіль. Обвал), № 12.
Жердинівська М.— Педро Хосе знайде шлях до майбутнього (Арнольдо Паласіос. Сельва та дош), № 1.
Кастеллі Н.— Два романи Бодо Узе (Бодо Узе. Патріоти. Лейтенант Бертрам), № 7.
Кетков О.— Вірші Павла Тичини болгарською мовою. (Павло Тичина. Избрани стихотворення), № 11.
Кетков О.— Дві антології (Болгарські оповідання. 15 років болгарської поезії), № 4.
Коган А.— Естетичні праці Тодора Павлова (Тодор Павлов. Питання теорії та історії літератури), № 1.
Коган А.— Праця молодого науковця (В. Кудін. Питання теорії соціалістичного реалізму), № 7.
Корунець І.— Реалістичне відкриття сучасного Рима (Альберто Моравія. Нові римські оповідання), № 9.
Кочур Г.— 3 староіндійської літератури Н. Д. Датта. Рамаїя; Калідаса. Шякунтала. Хмара-вістун), № 9.
Кочур Г.— Нова зустріч з Джозефом Конрадом (Джозеф Конрад. Вибране), № 4.
Листопад М.— На стику трьох держав (Рауль Ларра. Гран-Чако), № 6.
Лівенцов В.— Отруйна зброя капіталізму (О. Звіглянич. Сучасний ревізіонізм — головна небезпека), № 8.
Лозинський І.— Переклади Юліана Тувіма (Юліан Тувім. Переклади), № 5.
Мінчин Б., Різниченко Т.— 3 історії міжнародних літературних взаємин (О. Засенко. Марко Вовчок і зарубіжні літератури), № 12.
Новохацький П.— Болгарія шанує свого народного співця (Христо Ботев. Твори), № 3.
Олевський Л.— Другий твір іспанської письменниці (Долорес Медіо. Державний службовець), № 3.
Олевський Л.— Місто знедолених (Бернардо Вербицький. Місто злиднів—це теж Америка), № 8.
Пачовський Т.— Юліуш Словацький і його зв'язки з Україною (Григорій Вервес, Юліуш Словацький і Україна), № 7.
Пінчевський М.— Безкрилий політ (Ендрю Норт. Саргасове море міжзоряного простору), № 1.
Пінчук С.— Роман про Миколу Коперника (Ян П'ясецький. Портрет з конвалією), № 2.
Рекун М.— Кращий твір року (Т. Конвицький. Дірка в небі), № 6.
Ремізов Б.— Трагічна самотність (Анрі Креспі. Сигарета), № 11.
Стадниченко Ю.— Сат-Ок і його книга «Земля Солоних Скель» (Сат-Ок. Земля Солоних Скель), № 3.
Фарізон Л.— Деякі проблеми сингальської культури (Мартін Вікрамасінгхе. Аспекти сингальської культури), № 2.
Фарізон Л.— Перевтілення Алі (О. Ханчерліоглу. Алі), № 10.
Флоровська О.— «У чортовому млині» (Розмарі Шудер. У чортовому млині), № 8.
Шікан В.— Мей знаходить щастя (Мао Дунь. Веселка), № 10.
Шмарук І.— «Гід» (Нарайан. Гід), № 5.

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЯ, РІЗНЕ

✓ **Валах Я.**— В країні гейзерів, № 10.
 В долині Червоної ріки, № 9.

В країні трьох тисяч островів, № 8.
 В Лондоні по виборах, № 1.
 В Тибеті, № 2.
 Геть ракетні бази, № 2.
Гончар О.— В гостях у «Атлантик Манслі», № 6.
Горський Б.— Вибух південнокорейського вулкана, № 7.
 Десять дітей Жозефіни Бейкер, № 3.
Ейерман К. Г.— ФРН — база повітряних шпигунів, № 9.
 Загадка Сьєрра-Дурадос, № 3.
Зелінський Є.— Столиця перестала кочувати, № 3.
 Іранські справи, № 2.
 Кардинал посміхається, № 2.
Кернер С.— Про Фіделя Кастро, № 10.
 Конгрес отців церкви, № 11.
 Коли припиниться гонка озброєнь, № 5.
Коттвіц Е.— Помилка містера Джонсона, № 3.
 «Кубікірі» лютує в Японії, № 4.
 Кубло провокаторів, № 7.
Куртад Пер— «Слава», № 5.
 Магніт на півночі, № 12.
Мікелі М.— Поет вірить у людину, № 1.
 Ми хочемо підняти завісу... № 11.
 Народний капіталізм у дії, № 1.
 Нафта піде через кордони, № 2.
 На вулицях Бейрута, № 3.
Норт Д. Прокламації свободи, № 11.
 Олімпійське фіаско Аллена Даллеса, № 11.
 Перемоги день незабутній, № 5.
 Під небом «вічного міста», № 7.
 Підсумки одного референдуму, № 2.
Пінчевський М.— Місіс Спарк міркує про смерть, № 4.
 Прапорonosець миру, № 5.
 Провокаторів війни спіймано за руку, № 6.
 Проста людина з паризької околиці, № 3.
 Різні долі німецьких дітей, № 1.
 Ромео, Джульєтта і «Онест Джон», № 7.
 Сліди павучої свастики, № 3.
 Соціалізму здобуття, № 7.
 Соціалізм перемагає, № 8.
Ставарж Ф.— Вони не танцювали у Відні, № 1.
 Сучасні гладіатори, № 5.
 Там, де править Салазар, № 12.
 Твої кати, Німеччино! № 10.
Турек Л.— На його боці право, № 7.
Уманн Й., Крюгер Г.— «В колишній банановій колонії», № 10.
Хавін А.— В шахи грає автомат, № 9.
Хема Г.— Шпигунство—державна політика США, № 8.
 Чверть століття на сцені, № 4.
 Чеські карати, № 2.
 Чехословаччина, 1960, № 9.
 Чому вбито Гузмана?, № 1.
 Чорне павутиння Гелена, № 7.
 Це вам стане в пригоді, № 8.
 Цікаві знахідки в Судані, № 9.
Шапововський А.— Американське телебачення, № 10.
Шумахер Г.— Куба, рік другий, № 11.
 ✓ **Яковенко В.**— Між Сахарою і Гвінейською затокою, № 12.
 Хроніка культурних зв'язків, №№ 1, 2, 5, 6, 10, 12.
 В гостях у наших друзів, №№ 1, 4, 5, 7—9, 11, 12.
 В дзеркалі зарубіжної преси, №№ 5, 7.
 Видано на Україні, № 8.
 Життя мистецтва, №№ 1—12
 Звідусіль потроху — №№ 1—9, 11, 12.
 Зарубіжна література на Україні, № 10.
 Калейдоскоп «Всесвіту», №№ 1—12.
 Листи наших друзів, №№ 5, 6.
 Сатира і гумор, №№ 1—12.
 Твори українських радянських письменників, видані за кордоном, № 1.

„Обличчя з шрамом“

НОВИЙ РОМАН ГЕРБЕРТА ЦІРГІБЕЛЯ

«Тепер між мною і будинком, звідки я втік, лежала річка. Вікно все ще було відкрите. Саме в той момент, коли я подивився туди, через підвіконня перехилились дві людські постаті. Мою втечу розкрито. Зараз вони обнишпорять усі вулиці на мотоциклах і попередять усі управління жандармерії. Я примусив себе заспокоїтись. Тут, в оцих заплутаних провулках, мене не можуть знайти. Дощ — мій союзник. Гори насуваються все ближче. Мій розрахунок почав знову входити у вірну колію».

Про подальшу долю Клауса Зайзера та його друзів, про їхні митарства за часів фашизму та боротьбу проти нового вермахту у ФРН ви дізнаєтесь із роману Герберта Ціргібеля „Обличчя з шрамом“, який друкуватиметься в першому та другому номерах „Всесвіту“ 1961 року.

6 крб.
З 1.1-61 р. — 60 коп.

1960